DE

ARTE RHETORICA

LIBRI QUINQUE

DOM. DE COLONIA

SOCIETATIS IESU

ADDUNTUR

INSTITUTIONES POETICAE

IOSEPHI IUVENCII

AUGUSTAE TAURINORUM

EX TYPIS HYACINTHI MARIETTI

MDCCCLXXIX

TYPOGRAPHUS TAURINENSIS

L. S.

En tibi, candide Lector, ex Braydensi editione munda nitidaque P. De Colonia de Arte Oratoria praecepta; queis, universale ac constans, tum nostrorum fere omnium, tum etiam exterarum gentium eruditissimorum hominum judicium, summae laudi fuit. Quare, si sapis, tu quoque ad pristinae eloquen-

tiae laudem assequendam, hoc duce, contendito; laboribusque nostris, quos, publici commodi ac utilitatis ergo, usque lubentes suscepimus, et in dies suscepturi sumus, aequus faveto.

DE VITA
DOMINICI DE COLONIA
SOCIETATIS JESU

Ex Moreri supplemento edito Parisiis
anno MDCCXLIX

Dominicus de Colonia e Societate Jesu, vir in litteris humanioribus, atque historia, praeclarus, natus est Aquis Sextiis VIII. Kal. Sept. anno MDCLX. Iniit Societatem Jesu quintum ac decimum annum agens, atque an. MDCXCIV. quatuor vota nuncupavit. Perfunctus quinquennali in scholis inferioribus docendi munere, jussus est Rhetoricam tradere Lugduni, quod quidem munus decem annos sustinuit magna cum laude, ingentique discipulorum progressu. Cum numquam Religionis studium ab studio profanarum artium sejunxisset, quin etiam animum adjunxisset intentius ad linguas doctas cognoscendas, quibus adjuvaretur ad exemplaria Sacrorum Codicum, Patrum, Ecclesiasticaeque Historiae Scriptorum consulenda: idoneus visus est, qui Theologiam positivam doceret: quod ille praestitit annos viginti sex, simulque Hebraeas litteras docuit sex annos. Auctor Laudationis editae in Commentariis Trevoltianis mense Novembri an. MDCCXLI.: Nihil pene est, inquit, ulla in arte, quod P. de Colonia non perquisierit: legisse omnia videbatur, eaque florebat memoria, ut quae legisset, ea

perinde occurrerent animo, ac si ad verbum omnia edidicisset. Nec vero facilitas major, quam venustas in iis rebus, quas perceperat, explicandis. Porro autem non ita in litterarum studiis versabatur, ut abduceretur ab opera proximis navanda iis in rebus, quae propriae sunt hominis addicti rebus divinis, videlicet in confessionibus excipiendis, animis consilio moderandis, sacris concionibus habendis, aegrotis invisendis etc. Cives Lugdunenses, quibus haud sane defuit tempus probe cognoscendi P. de Colonia (is enim fuit Lugduni annos quinquaginta novem), ut argumentum aliquod praeberent suae erga ipsum observantiae, gratique animi, certam ei quotannis numerabant ab aerario pecuniam; cujus bonam ille partem ad pios usus conferre solitus fuit. Hic Jesuita mortem obiit Lugduni Pr. Idus Sept. anno MDCCXLI., agens aetatis annum octogesimum secundum. Quod attinet ad libros a P. de Colonia confectos, et publicae luci datos, longum illorum Morerius ipse confecit catalogum, ex quo profecto intelliges, virum pientissimum non minoris fuisse doctrinae ac eruditionis, quam religionis ac pietatis

DOMINICUS

DE COLONIA

E SOCIETATE JESU

L. S.

Praeceptis paucis brevibusque, exemplis vero bene multis constat haec Ars Rhetorica. Praecepta hausimus ex vetustissimis Graecorum, Latinorumque Rhetorum fontibus. Aristotelem, dico, Ciceronem, Quinctilianum, Demetrium Phalereum, Hermogenem, atque Longinum. Exempla, quae lectissima sunt, summo studio, singularique diligentia, selegimus fere ex elegantissimis aetatis aureae scriptoribus. Atque hoc exquisito veterum exemplorum delectu, copiaque, nostrum hunc qualemcumque laborem speramus posse commendari, si cetera omnia desunt; illumque etiam politioribus et urbanis hominibus nec inutilem, nec injucundum, hoc saltem nomine fore confidimus.

ELEMENTA RHETORICAE

CAPUT PRIMUM

DE FABULA

Quid est fabula?

R. Est Oratio falsa veritatem effingens. Talis est apud (1) Horatium elegantissima illa Fabella equi, hominis opem adversus cervum implorantis:

Cervus equum, pugna melior, communibus herbis
Pellebat; donec minor in certamine longo
Imploravit opes hominis, frenumque recepit.
Sed postquam victor (2) violens discessit ab hoste,
Non equitem dorso, non frenum depulit ore.

Vide quam solerter Horatius sub illis Fabulae involucris, et quasi integumentis, verum ac rectum nos doceat; et nos repente a levi illa in speciem narratiuncula ad veritatem traducat tribus illis qui sequuntur versibus:

Sic qui pauperiem veritus, potiore metallis
Libertate caret, dominum vehet improbus, atque
Serviet aeternum, quia parvo nesciet uti.

§. I. De variis Fabularum generibus.

Quot sunt genera Fabularum?

R. Tria numerantur ab Aphthonio, et a Theone Sophista, qui Rhetoricas exercitationes, seu progymnasmata (sic enim appellant) tironibus admodum utilia, nobis scripto reliquere. Tria igitur statuunt genera Fabularum. Aliae sunt Rationales, aliae Morales, aliae Mixtae.

§. II. De Fabula Rationali, sive Parabola.

Quid est Fabula Rationalis, seu Parabola?

R. Fabulae Rationales sunt illae, quibus ad mores instruen-

(1) *Epist.* 10. *lib.* 1.
(2) Violens *pro* violentus, *vox parum usitata.*

dos fingimus ab homine dictum, vel factum quidpiam, quod tamen reipsa neque dictum fuit, neque factum, sed tamen dici, vel fieri omnino potuit. Hujusmodi sunt divinae illae Parabolae de Virginibus decem, de Divite et Inope, de Filio Prodigo, aliaeque, quibus Christus Dominus Apostolos et circumfusam plebem ad omnem virtutem erudiebat. *Sine Parabolis non loquebatur eis*, inquit sacra Pagina (1); tum ut se ad rudem populi captum accommodaret, tum etiam in primis ut serviret Palaestinorum moribus ac consuetudini, apud quos nimirum huiusmodi Parabolae maiorem in modum erant usitatae, et unde in reliquas Orientis partes dimanarunt.

Rationales id genus Fabulas, seu Parabolas, circiter duodecim habes in aureolo Phaedri libello. Exemplum esto haec quam hic affero.

Aesopus, et petulans.

Aesopo (2) quidam petulans lapidem impegerat.
Tanto (3), inquit, melior; assem deinde illi dedit,
Sic prosecutus: plus non habeo mehercule;
Sed unde accipere possis, monstrabo tibi.
Venit ecce dives et potens: huic similiter
Impinge lapidem, et dignum accipies praemium.
Persuasus ille fecit quod monitus fuit.
Sed spes fefellit impudentem audaciam;
Comprehensus namque poenas persolvit cruce.

§. III. De Fabula Morali, sive Apologo.

Quid est Fabula Moralis, seu Apologus?

R. Est illa, quae belluarum mores et indolem exprimit ad mores hominum informandos. Morales hujusmodi Fabulae dicuntur *Aesopicae*; non quod Aesopum auctorem habeant, ut vulgus existimat, cum longissime ante Aesopi tempora (4) ab Homero (5) et Hesiodo fuerint usurpatae; sed quod valde fuerint in deliciis Aesopo, qui illas admodum ingeniose tractavit. Interdum etiam non solum ferae, sed arbores quoque et plantae, mallei, incudes, aliaeque res hujusmodi, loquentes inducuntur. Exquisitissimum Fabulae Moralis exemplum habes in hoc Phaedri Apologo (6).

Rana rupta, et bos.

Inops potentem dum vult imitari, perit.

---

(1) *Matth.* 13. (2) *Lib.* 5. *Fab.* 4.
(3) *Inquit Aesopus.*
(4) *Aesopus floruit anno* 185. *a Roma condita.*
(5) *Homerus Poetarum Graecorum princeps vixit mille circiter annis ante Christum.*
(6) *Lib.* 1. *Fab.* 23.

In prato quodam rana conspexit bovem,
Et tacta invidia tantae magnitudinis,
Rugosam inflavit pellem; tum natos suos
Interrogavit, an bove esset latior?
Illi negarunt: rursus intendit cutem
Majore nisu, et simili quaesivit modo,
Quis major esset? Illi dixerunt bovem.
Novissime indignata, dum vult validius
Inflare sese, rupto jacuit corpore.

Quantopere valeat hic Apologus ad nostros mores emendandos, satis liquet ex primo versiculo,

Inops potentem dum vult imitari, perit.

Quapropter vir antiquis comparandus, Julius Caesar Scaliger, ait in sua Poetica, Apologum sic appellari, quasi ἀπὸ λόγου λόγον quasi si aliud palam et aperte dicat, aliud clam innuat doceatque, quemadmodum Allegoria.

Quid interest inter Apologum et Parabolam?

R. Hoc interest, quod Apologus sit earum rerum, quae fieri omnino nequeunt; neque enim belluae loqui possunt: Parabola vero est earum rerum, quae si reipsa non sunt, esse certe quidem potuerunt.

§. IV. De Fabula Mixta.

Quid est Fabula Mixta?

R. Est ea quae ex Rationalis et Moralis admixtione componitur, seu in qua homines cum brutis sermocinari finguntur. Eximium Fabulae Mixtae exemplum reperies apud Phaedrum l. 4. Fab. 14.

Homo, et colubra.

Qui fert malis auxilium, post tempus dolet.
Gelu rigentem quidam colubram sustulit,
Sinuque fovit contra se ipse misericors.
Namque, ut refecta est, necuit hominem protinus.
Hanc alia quum rogaret causam facinoris,
Respondit: ne quis discat prodesse improbis

§. V. De legibus et artificio Fabulae.

Quaenam est prima ac praecipua Fabulae lex?

R. Prima haec est lex, ut Fabula quaelibet adjunctam habeat suam interpretationem, qua moralis illius sensus breviter explicetur: quam interpretationem quasi Fabulae animam ausim appellare. Haec interpretatio, si ponatur post Fabulam, vocatur ἐπιμύθιον, sive *Affabulatio;* si vero ponatur initio, vocatur πρόμυθιον, quasi *Praefabulatio*; si ita loqui fas esset.

Caeterum initio ne ponas, an fine, non refert maximopere.

Quaenam est altera lex Fabulae?

R. Secunda lex haec est, ut Fabulae narratio sit perspicua, probabilis, brevis, et jucunda. Verum de illis quatuor narrationis cum Fabulosae, tum Historicae, virtutibus, itemque de Figuris, quibus utraque potest illuminari, capite subsequenti dicturi sumus.

Quomodonam probabilis reddi potest, veroque similis Fabula, quae nimirum ficta semper res est et commentitia, ac persaepe etiam incredibilis, fideique prorsus absona, quales sunt Apologi, qui belluis humanum sermonem adfingunt?

R. Fabulae, quantumvis fictitiae, quamdam tamen inesse probabilitatem, ac verisimilitudinem, si sua cuilibet animanti servetur indoles ac suum ingenium: si vulpem facias versipellem et subdolam; lupum rapacem et truculentum; agnum mitem et simplicem, ac ceterae demum belluae germanis propriisque suis coloribus depingantur. Hinc sapienter monet Horatius in Arte poetica, Poetae mendacia ad veritatem accedere omnino debere:

Ficta voluptatis causa sint proxima veris.

Et alio loco ejusdem Poeticae:

Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet;
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

§. VI. De utilitate Fabulae.

Quaenam est utilitas Fabulae?

R. Mirabiles quosdam usus habet Fabula, si in loco ac tempore adhibeatur, ut par est. Primo enim mirum in modum valet ad exhilarandos recreandosque auditorum animos, et ad conciliandam attentionem, quae delectationi solet esse conjuncta. Hac arte sibi paravit olim attentionem summus orator Demosthenes.

Cum enim, licet de rebus gravissimis agens, fastidiose tamen et oscitanter audiretur ab Atheniensibus, hac eleganti Fabella repente illorum aures et animos ad audiendum convertit.

Asini umbra. Fabula.

Adolescens aestivo tempore Athenis Megaram profecturus, asinum conduxit; cumque, effervescente jam meridie, solis ardor coepisset esse vehementior, vitandi caloris causa, sub asini ventrem se conjecit, ut umbram inde captaret. Ast (1) *Agaso, qui locaverat asinum, hinc hominem serio proturbare, asserens, se*

(1) Ital. *Mulattiere, Vetturale.*

nihil nisi asinum, non vero asini umbram locasse: alter contra affirmare, se cum asino pariter illius umbram conduxisse. Cum autem vidisset Demosthenes captos hac Fabula Judices risu corruere, ac pene emori, discessum repente paravit, vel parare se finxit: sed rogantibus enixe Atheniensibus, ut Fabulae quod reliquum erat perficeret: *Itane vero*, mutata voce inquit (1), *de asini umbra audire vultis, de rebus gravibus et seriis non vultis?* Et illos hoc artificio ab oscitantia taedioque ad summam quamdam audiendi alacritatem traduxit.

Quaenam est altera utilitas Fabulae?

R. Fabula non solum valet ad delectandum, sed, quod caput est, facit etiam in primis ad docendum, ad movendum, et ad corruptos hominum mores emendandos. Hic etenim est, quemadmodum Philosophiae, sic etiam Fabulae laudabilis scopus, ut utraque mortales ad honestatis ac virtutis studium, a vitiorum foeditate traducat. Sed Philosophus et Fabulator diversis itineribus eodem contendunt. Philosophus objurgat vitia palam et aperte, sine ambagibus et integumentis: unde offensi persaepe improborum animi salutare monitum aspernantur ac respuunt, *castigatique remordent*, ut inquit Juvenalis. At Poëta vitium impugnat, quasi aliud agens, ac veluti (2) per cuniculos et monitorum austeritatem Fabularum condimento mitigat: ut nempe captus ac delinitus innoxiae voluptatis illecebris animus salutarem medicinam libenter admittat, ut sapienter monet Lucretius lib. 1. et 4.

Ac veluti pueris absinthia tetra (3) medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore,
Ut puerorum aetas improvida ludificetur,
Labrorum tenus; interea perpotet amarum
Absinthi laticem, deceptaque non capiatur:
Sed potius tali facto recreata valescat.

Quid enim aptius, v. gr. ad inanium promissorum tumorem sine cujusquam offensione castigandum, quam haec lepidissima Phaedri de monte parturiente Fabella (4)?

Mons parturiens.

Mons parturibat, gemitus immanes ciens,
Eratque in terris maxima expectatio:
At ille murem peperit. Hoc scriptum est tibi,
Qui magna cum minaris, extricas nihil.

Quo etiam ingenioso alludit Horatius in Arte Poëtica:

(1) *Plutarchus in vita Demosthenis.*
(2) Ital. *Per via di mine.*
(3) Idest, *medici.*
(4) *Lib. 4. Fab. 18.*

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Ad hanc Fabulae utilitatem pertinet etiam quod ait idem Horatius in Sat. 1. lib. 1.

Tantalus a labris sitiens fugientia captat
Flumina. Quid rides? Mutato nomine, de te
Fabula narratur.

Quo veterum exemplo probari potest, Fabulam ad docendos animos, et affectus concitandos, utilem esse?

R. Exemplo Menenii Agrippae, qui Plebem Romanam, quae gravitor offensa in montem Aventinum aliquando secesserat, ad Patrum auctoritatem concordiamque revocavit narratiuncula Apologi de membris humanis adversus stomachum conspirantibus; et quod nec legum, nec magistratus auctoritas potuerat, id fictitiae narrationis blandimento perfecit. Apologum sic narrat T. Livius Lib. 2.

Venter, et reliqua humani corporis membra.
Apologus.

Tempore quo in homine, non ut nunc omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri, ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui (1), *conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse; inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, mature confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset irae Plebis in Patres, flexit mentes hominum.*

CAPUT SECUNDUM

DE NARRATIONE

Quid est narratio?

R. Est rei gestae, vel quasi gestae expositio. Dicitur *rei gestae*, vel *quasi gestae*, ut nempe Narrationem tum Historicam, tum Fabulosam, complectatur haec nostra definitio.

---

(1) *Supple* ajebat *vel* narrabat.

§. I. De I. virtutibus Narrationis.

Quaenam sunt virtutes Narrationis?

R. Quatuor a Tullio recensentur: perspicuitas, probabilitas, brevitas, et suavitas.

Quomodo perspicua fiet Narratio?

R. Fiet perspicua: 1. Si temporum servetur ordo, adeo ut quod primum gestum est, primum etiam referatur.

2. Si verbis propriis et usitatis utamur.

3. Si res non interrupte narrentur.

4. Denique si diligenter vitetur omnis verborum ambiguitas, qualis esset ista, v. g. *Ajunt regem* (1) *Pyrrhum Romanos vicisse.* Quis enim inde victor, quis victus intelligi possit?

Quantum porro eniti ac contendere debeat Orator, ut perspicue narret, et aperte, facile intelligere poteris ex aureo illo Fabii Quinctiliani praecepto: *Prima sit orationis virtus perspicuitas.* Quo spectat etiam quod eodem capite inculcat idem Fabius: *Dilucida et negligenter quoque audientibus aperta sit..... ut in animum, tamquam sol in oculos, etiamsi non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit auditor, sed ne omnino possit non intelligere curandum.*

Quod si obscuritatis vitio laboret Narratio, jure ac merito cadet in illius auctorem quod de obscurissimo quodam Scriptore jactatum est a nobilissimo (2) Poëta:

Quid juvat obscuris involvere scripta latebris?
Ne pateant animi sensa? tacere potes.

Quomodo fiet probabilis narratio?

R. 1. Si is, qui narrat, sit notae probitatis et fidei.

2. Si rei gestae seriem exponat sine fuco: qua simplicitate nimirum, atque candore, plus multo valebit ad persuadendum, quam aliis calamistris, lenociniis, et hyperbole.

3. Si nihil adferat fidei absonum, et quod abhorreat a communi hominum sensu; quia, ut recte admonet Horatius in Arte Poëtica,

Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Quod si forte rei verae, sed incredibili, fidem facere velis, usurpare poteris sapiens illud cujusdam Veteris dictum: *Multa esse vera, quae tamen non sint verisimilia; et probabile omnino esse, quamplurima contra probabilitatem contingere.*

4. Denique si clare aperteque exponas rerum circumstantias, et adiuncta personarum, locorum, ac temporum, unde vel maxime pendet facti probabilitas. Ita Cicero in mirabili illa

---

(1) Pyrrhus *fuit Epirotarum Rex fortissimus, qui contra Romanos pro Tarentinis sex annos bellum gessit.*

(2) *Scaevola Sammarthano.*

Narratione Miloniana probabile reddit a circumstantiis personarum quod narrat de insidiis Miloni a Clodio paratis. *Cur igitur*, inquit, *victus est* (Clodius) ? *Quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur: quia quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros.*

Quid facto est opus, ut brevis sit narratio?

R. Brevis erit, si narrandi initium altius non repetas, *et ab ovo*, ut ajunt: quemadmodum ineptus ille, quem ridet Horatius.

Qui gemino bellum Trojanum orditur ab ovo;

Sed si inde sumas exordium, unde necesse est. 2. Si non inutiles putidasque circumstantias, quae nihil faciant ad rem, in narrationem tuam infarcias. Quid enim opus est dicere, v. g. *In portum veni, navem paratam adspexi, de pretio conveni, sublatae sunt anchorae, e portu solvi?* Satis erat dixisse: *e portu solvi.*

Vide tamen etiam atque etiam, ne nimia brevitas obscuritatem adferat orationi, ut observat Fabius. *Vitanda*, inquit, *illa Sallustiana brevitas, et abruptum orationis genus.* Et alio loco: *Narratio*, inquit, *praecisa non tam Narratio vocari potest, quam confusio.* Audi rursus Horatium nostrum:

. . . . . Brevis esse laboro:
Obscurus fio.

Qua ratione suavis reddetur Narratio?

R. Suavis erit, 1. Si utamur verbis leniter et numerose sonantibus. 2. Si ita collocentur verba, ut nec hiulcus, nec asper sit illorum concursus. 3. Si, quae narramus, sint magna, nova, et inexpectata. 4. Si adhibeantur certae quaedam narrandi formulae Tullio perfamiliares; cum v. g. pro tempore praeterito praesens usurpatur: item cum plures infinitivi subaudito verbo junguntur, ut cum ait: *Rex primo nihil metuere, nihil suspicari, dies unus et alter intercedere.* Ita etiam Caesar, Lib. 1 de Bello Gallico: *Diviliacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere.* Supple, *dixit.* Ita Virgilius in mirificis hisce versibus Lib. VI. Aeneidos:

At Danaum Proceres, Agamemnoniaeque Phalanges,
Ut videre virum, fulgentisque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam: incoeptus clamor frustratur hiantes.

5. Denique suavis erit Narratio, si diversis figuris illuminetur, et si habeat admirationes, expectationes, suspensiones, exitus inopinatos, et interpositos motus animorum, dolorem, laetitiam, metum, cupiditatem.

Harum omnium rerum admirabile quoddam exemplum habes in jucundissima illa narratione de Dionysio Syracusarum Tyranno, et de Damocle quodam illius Parasito, in quam intueri satis non poterunt Tirones, ut suaviter et festive narrare discant.

Dionysius Syracusarum Tyrannus, et Damocles.
Jucundae Narrationis exemplum
ex Tuscul. Lib. 5.

Cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem, dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum, negaretque, unquam beatiorem quemquam fuisse, Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eamdem degustare et fortunam experiri meam? Cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo, (1) *textili stragulo magnificis operibus picto,* (2) *abacosque complures ornavit argento, auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae; incendebantur odores; mensae conquisitissimis epulis extruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium e* (3) *lacunari, seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulcros illos ministratores aspiciebat, nec plenum artis argentum, nec manum porrigebat ad mensam: jam ipsae defluebant coronae: denique exoravit Tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satis ne videtur declarasse Dionysius, nihil ei esse beatum, cui semper aliquis terror impendeat?*

Ad hanc suavissimam Narrationem allusit Horatius, cum ait Odarum Lib. 3.:

Districtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non Siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem,
Non avium, citharaeque cantus
Somnum reducent etc.

§. II. De Schematis, seu Figuris, quibus illuminari potest Narratio

Quid est Figura?
R. Figura, seu Schema, est ornamentum quoddam orationis

(1) Ital. *Con arazzi ricamati a superbissimi lavori.*
(2) Credenze. (3) Soffitta.

seu loquendi modus illustrior, et a communi consuetudine remotus; cujusmodi sunt haec Ciceronis verba: *O Dii immortales, ubinam gentium sumus! . . . . . O scelus, o portentum in ultimas terras amandandum!* Itemque illa Virgilii verba in Ecloga II.:

Ah Corydon, Corydon, quae te dementia caepit?

Vel cum idem Virgilius Aeneid. VI. Sibyllam ita loquentem inducit:

. . . . . Bella, horrida bella,
Et multo Tibrim spumantem sanguine cerno.

Quis enim non videt, haec orationis lumina, et illas dicendi quasi faces in quotidiano communique sermone adhiberi nequaquam solere?

Quibus potissimum Figuris erit illuminanda Narratio, ut sit suavis?

R. Praecipuae Narrationis Figurae sunt Hypotiposis, Suspensio, sive Sustentatio, Exclamatio, Communicatio, et Sermocinatio, sive Dialogismus.

Quid est Hypotiposis?

R. Est figura, qua aliquid tam vivis spirantibusque, ut ita loquar, coloribus pingitur atque narratur, ut non tam audiri, vel legi, quam spectari, et oculis quasi subjici videatur. Ita Cicero V. in Verrem Gavii cujusdam Civis Romani supplicium narrat per Hypotiposim: *Caedebatur virgis in medio foro Messanae* (1) *Civis Romanus; cum interea nullus gemitus, nulla alia vox istius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: Civis Romanus sum.*

Sic etiam Virgilius narrator, et rerum imitator plane mirificus, Didonis et Aenese venationem describens, rem quasi sub oculos ponit his versibus egregiis:

. . . . . Ostroque insignis, et auro,
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.

Idemque Poëta libro quinto Entelli et Daretis pugnam pene sub adspectum ita subjicit:

Haec fatus (2), duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa (3) lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Constitit extemplo in digitos arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
. . . . . .
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.

(1) *In Sicilia, vulgo* Messina.
(2) Entellus. (3) *Versus hypermeter.*

Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus Heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta

. . . . . .

Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore rejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves.

Quid est Suspensio?

R. Suspensio, seu Sustentatio, est figura, qua Orator ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos atque erigendos auditorum animos, illos tenet aliquamdiu suspensos, et incertos, quid dicturus sit. Ita Tullius contra Verrem. *Etiamnum mihi expectare videmini, Judices, quid deinde factum sit.... Expectate facinus quam vultis improbum; vincam tamen expectationem vestram.*

Quid est Exclamatio?

R. Est vocis elatio, sive contentio, quæ, interjectione vel adhibita, vel subaudita, vehementiorem animi motum significamus, et rei magnitudinem exprimimus. Ita Tullius, post narratum indignissimum illud Gavii, licet Civis Romani, supplicium, de quo paullo supra, in has doloris et indignationis voces subito erumpit: *O nomen dulce libertatis! O jus eximium nostrae civitatis! O lex Porcia, legesque Sempronia! O graviter desiderata, et aliquando reddita Plebi Romanae Tribunitia potestas* (1)!

Eodem plane modo Aeneas apud Virgilium, L. 2., equi Trojani fatalem ingressum primo narrat:

Dividimus muros, et moenia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros
Foeta armis: circum pueri, innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit mediaeque minans illabitur urbi.

Deinde per summum dolorem repente sic exclamat:

O patria, o divûm domus Ilium, et inclyta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores, caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.

Quid est Communicatio?

R. Est figura, qua Orator caussae suae confidens deliberat

(1) *Cic. in Verrem.*

cum iis ipsis, apud quos, vel contra quos dicturus est, illos nimirum consulens quid acturus sit, vel etiam quid ipsimet in simili caussa essent acturi. Ita Cicero per summam fiduciam videtur consilia sua communicare cum adversario suo Verre, illumque quasi consulere in hunc modum: *Si tu apud Persas, aut in extrema India deprehensus Verres, ad supplicium ducerere, quid aliud clamitares, nisi te civem esse Romanum* (1)*? et si tibi ignoto apud ignotos, apud Barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuae civitatis profuisset: ille quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum civem se Romanum esse diceret, apud te Praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis mentione, atque usurpatione civitatis adsequi potuit?*

Quid denique est Sermocinatio, seu Dialogismus?

R. Est figura, qua duo, vel plures homines inducuntur loquentes, aut secum ipsi, aut cum aliis. Lepidum illius exemplum habes in hac pereleganti Narratione Ciceroniana libri primi Tusculanarum Quaestionum.

Diogenes, et amici. Narratio per Dialogismum.

Cum ab amicis rogaretur Diogenes, ubi vellet inhumari: Proficite me, inquit, inhumatum. Tum amici: Volucribusne, et feris! Minime vero, inquit, sed bacillum prope me, quo abigam, ponite. Qui (2) *poteris? illi: non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil sentienti?*

Nec minus festivum videbitur, quod hic subjicio, aliud exemplum ex eodem Tullio, L. 2. de Orat.

Scipio (3) *Nasica, et Ennius Poeta.*

Scipio Nasica, cum ad Poetam Ennium venisset, eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset, domi non esse, Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a janua quaereret, exclamat Nasica se domi non esse. Tum Ennius: Quid? ego non cognosco vocem, inquit, tuam? Hic Nasica: Homo es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi, te domi non esse: tu mihi non credis ipsi?

§. III. Varia Narrationum genera, et selecta illarum Exempla.

Quotuplex est Narrationis genus?

R. Triplex: alia est enim Narratio Poetica, alia Historica,

---

(1) *Una hac voce D. Paulus civis Romanus cruciatus et mortem vitavit.* Act. 22. (2) Pro *Quomodo.*

(3) *Erat cognomen Scipionis illius, qui etiam* Corculum *vocabatur ob summam prudentiam.*

alia Civilis et Oratoria. Narratio Poëtica rem fictam exponit; Historica rem gestam; Civilis et Oratoria rem exponit, quae in controversiam adducitur.

Quid differt inter haec tria Narrationum genera?

R. Hoc potissimum interest, quod Historicus, et Orator ordinem temporis, et rei gestae seriem in narrando sequantur et servent, contra quam facit Poëta, qui etiam a fine, aut a medio, rem solet ordiri, quomodo Virgilius ab anno septimo excidii Trojani suam Aeneidem auspicatur; ut liquet ex hisce Didonis verbis ad Aeneam, ad calcem Libri primi.

. . . . . Nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris, et fluctibus aestas.

2. Hoc interest, quod Historicus veritatem consectetur; Orator verisimilitudinem; Poëta vero commentitiis etiam fabulis veritatem adspergat.

3. Denique hoc interest, quod Historica Narratio sit ferme simplex, brevis, ac nuda; Oratoria sit ornatior et fusior, Poetica vero ornamentis abundet, et omnibus artis coloribus picta sit atque polita.

Adfer ex veteribus illustre quodpiam exemplum Narrationis Poeticae.

R. Instar omnium esto Ovidiana illa Narratio de Daedalo, et de infelici Icaro, in qua omnes, quas diximus, virtutes, dotesque, optimo jure miraberis.

Daedalus, et Icarus. Narratio Poëtica. Metamorph. Lib. 8.

(1) Daedalus interea Creten, longumque perosus
Exilium tactusque (2) loci natalis amore,
Clausus erat pelago. Terras licet, inquit, et undas
Obstruat, at coelum certe patet; ibimus illac:
Omnia possideat, non possidet aëra Minos.
Dixit, et ignotas animum dimittit in artes,
Naturamque novat: nam ponit in ordine pennas
A minima coeptas, longam breviore sequente,
Ut clivo crevisse putes: sic rustica quondam
Fistula disparibus paullatim surgit avenis.
Tum lino medias, et ceris alligat imas,
Atque ita compositas parvo curvamine flectit,
Ut veras imitetur aves. Puer Icarus una
Stabat et ignarus sua se tractare pericla,
Ore renidenti, modo quas vaga moverat aura
Captabat plumas, flavam modo pollice ceram

---

(1) *Daedalus in labyrinthum, cujus auctor fuerat, conjectus fuit a oe, ob Theseum ejus consilio servatum.*

(2) *Patriae, Athenarum.*

Mollibat, lusuque suo mirabile patris
Impediebat opus. Postquam manus ultima coepto
Imposita est, geminas opifex libravit in alas
Ipse suum corpus, motaque pependit in aura.
Instruit et natum; medioque ut limite curras,
Icare, ait, moneo: ne, si demissior ibis,
Unda gravet pennas; si celsior, ignis adurat.
Inter utrumque vola: nec te spectare (1) Bootem,
Aut (2) Helicem, jubeo, strictumque (3) Orionis ensem.
Me duce carpe viam. Pariter praecepta volandi
Tradit, et ignotas humeris accommodat alas.
Inter opus monitusque genae maduere seniles,
Et patriae tremuere manus: dedit oscula nato
Non iterum repetenda suo; pennisque levatus
Antèvolat, comitique timet (velut ales, ab alto
Quae teneram prolem produxit in aëra nido),
Hortaturque sequi, damnosasque erudit artes,
Et movet ipse suas, et nati respicit alas.
. . . . . .
Cum puer audaci coepit gaudere volatu,
Deseruitque Ducem, coelique cupidine tactus
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis
Mollit odoratas pennarum vincula ceras.
Tabuerant cerae, nudos quatit ille lacertos,
(4) Remigloque carens non ullas percipit auras;
Oraque caerulea patrium clamantia nomen
Excipiuntur aqua, quae (5) nomen traxit ab illo.
At pater infelix, nec jam pater, Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare, dicebat: pennas aspexit in undis;
Devovitque suas artes, corpusque sepulcro
Condidit; et tellus a nomine dicta sepulti est.

Brevioris Narrationis exemplum tibi suppeditat Horatius in Satyra 1. Lib. 1., ubi narrat acerbissimam mortem avari illius Umidii, qui nummos plenis modiis metiebatur:

Umidius quidam (non longa est fabula) dives,
Ut metiretur nummos, ita sordidus, ut se
Non unquam servo melius vestiret, ad usque
Extremum tempus, ne se penuria victus
Opprimeret metuebat. At hunc liberta securi
Divisit medium.

Nec minus elegans Narrationis exemplum habes apud Vir-

---

(1) *Signum septentrionale.* (2) *Ursam maiorem.*
(3) *Sidus quod pingitur cum ense stricto.*
(4) *Alis, quibus quasi remigabat.* (5) *Icarium mare vocatur.*

gilium L. 4. Georgicorum, ubi de Corycio sene haec narrat:

Namque sub Oebaliae memini me turribus altis
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Jugera ruris erant: nec fertilis illa juvencis
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum aequabat opes animis, seraque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma;
Et cum tristis hiems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
Aestatem increpitans seram, zephyrosque morantes.

His addito mirabiles illas Narrationes de Niso, et Euryalo, Aeneidos 9.

Nisus erat portae custos, acerrimus armis etc.

De Laocoonte a serpentibus interempto L. 2.

Laocoon ductus Neptuni sorte Sacerdos etc.

De Priami morte L. 2.

Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras etc.

De Harpyis L. 3.

At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt etc.

De rusticana coena Philemonis et Baucidis, Ovidii Metamorphos. L. 8.

Sed pia Baucis anus, parilique aetate Philemon etc.

De Polyphemo; cujus barbaram et immanem feritatem sic exprimit mirum in modum Achaemenides Aeneid. 3.

Vidi egomet duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna, medio resupinus in antro,
Frangeret ad saxum, sanieque adspersa natarent
Limina: vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.

Cedo vetus quoddam exemplum Narrationis Historicae.

R. Habes in veteribus Historiae Romanae Scriptoribus Narrationes bene multas, tam singulari opera artificioque elaboratas, ut nihil supra; in T. Livio 1. Sabinarum raptum; 2. Horatiorum et Curiatiorum pugnam; 3. Lucretiae mortem, exactos a Bruto Tarquinios, interemptosque a patre proprios filios; 4. Audax Mucii Scaevolae facinus adversus Regem Porsenam; 5. Varios Coriolani eventus; 6. Pugnam Cannensem; 7. Hannibalis cum Scipione congressum Ephesi apud Antiochum Regem; 8. Supra cetera vero omnia, mirificum illud ejusdem

Hannibalis iter in Italiam per Hispaniam per Pyrenaeos, per Gallias, per Alpes, et Apenninum: quod exquisitissimum quoddam artis opus existimo.

Habes praeterea in Sallustio pugnam adversus Catilinam; in Q. Curtio Tyri obsidionem, singularem Abdalonymi eventum, Alexandri magni mortem, exercitus consternationem, et Reginae Sysigambis dolorem ac interitum etc.

Verum sat esto ex omnibus illis Narrationibus unam, aut alteram, hoc loco commemorare. Tu ex duabus illis disce omnes.

Horatiorum pugna cum Curiatiis.

Narratio Historica. Ex Livii Hist. Lib. 1.

Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. Nec his, nec illis periculum suum, sed publicum imperium, servitiumque observatur animo; futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit, et neutro inclinata spe, torpebat vox, spiritusque.

Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum, armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo esset, duo Romani super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum cum clamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus sequuturos, ut quemque adfectum vulnere corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat; cum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu redit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius, caeso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tunc clamore (qualis ex insperato faventium solet) Romani adjuvant militem suum, et ille defungi praelio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit.

Iamque aequato marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares. (1) *Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud praelium fuit. Romanus exultans, Duos, inquit, fratrum Manibus dedi; tertium caussam*

---

(1) Haec est recta syntaxis: *Corpus intactum ferro et victoria geminata dabant alterum ferocem in certamen tertium.*

belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, davo. Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit, jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat.

Malus Pythii cujusdam dolus.
Narratio Historica. Ex Cic. L. 3. Offic.

C. Canius, eques Romanus nec infacetus, et satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi caussa contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui (1) argentariam faceret Syracusis, venales se quidem hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis, et simul ad coenam hominem invitavit in hortos in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque quid eos facere vellet.

Ad coenam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium erat: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque quod ceperat, adferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.

Tum Canius, Quaeso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? et ille, quid mirum? inquit; hoc loco est Syracusis quidquid est piscium. Hic (2) aquatio: hac villa isti carere non possunt.

Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio ut venderet. Gravate ille primo: quid multa? impetrat, emit homo cupidus et locuples tanti quanti Pythius voluit, et emit instructos: (3) nomina facit, negotium conficit.

Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt (4): quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullae (quod sciam) inquit ille; sed hic piscari nulli solent; itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim (5) Aquilius Collega et familiaris meus

---

(1) *Banchiere.*

(2) Ital. aut il bagno, aut il luogo dove vengono a provvedersi d'acqua; ab aquor aris.

(3) Ital. *fa la scritta, dichiarandosi debitore.*

(4) *Non vede neppure un pivolo di barca.*

(5) *Aquilius, praestans Jurisconsultus, praetor fuerat ante Ciceronem.*

protulerat de dolo malo formulas..... Ergo, et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, improbi et malitiosi sunt.

Cedo denique Exemplum Narrationis Oratoriae.

R. Laudatur ab omnibus, et in primis a Quintiliano, celebris illa Miloniana Narratio, qua Cicero suspicionem insidiarum a Milone in Clodium tam callide, tamque ingeniose detorquet. Sic autem rem adgreditur.

Narratio Miloniana.

Milo autem, cum in Senatu fuisset eo die quoad Senatus dimissus est, domum venit; calceos et vestimenta mutavit; paullisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est. Deinde profectus est id temporis, cum jam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum (1) *hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda* (2), *penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu.*

Fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, rejecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet, illi qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, caedere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum erant, et praesentes fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis caussa, sed ut factum est), neque imperante, neque sciente, neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices; insidiator superatus; vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.

Miloniana illa Narratione nihilo inferiorem existimo hanc alteram Narrationem, qua Tullius Verris furtum ita describit L. 4. in Verrem.

Candelabrum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum, Reges hi, quos dico, Romam cum adtulissent, ut in Capitolio ponerent; quod nondum etiam perfectum templum offenderant, ne-

---

(1) *Milo, ironice.* (2) *Penula, seu pallio obvolutus.*

que ponere poluerunt, neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt: ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Jovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulcritudo ejus recens ad oculos hominum, atque integra perveniret. Statuerunt id secum in Syriam reportare; ut cum audissent, simulacrum Jovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium atque pulcherrimum donum in Capitolium adferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo: nam Rex celatum voluerat, non quo quidquam metueret, aut suspicaretur, sed ut ne multi ante illud perciperent oculis, quam Populus Romanus. Iste petit a Rege, et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat; cupere se dicit inspicere, neque aliis videndi potestatem esse facturum.

Antiochus, qui animo et puerili esset, et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in Praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam adtulerunt, involucrisque rejectis constituerunt, iste clamare coepit, dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et plurimis gemmis esse debebat: ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatum, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod cum satis jam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait, se velle illud etiam atque etiam considerare: nequaquam se esse satiatum. Jubet illos discedere, et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. Dies unus, alter, plures intercedere: non referri. Tum mittit Rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Jubet iste posterius ad se reverti. Mirum illi videri. Mittit iterum: non redditur. Ipse hominem appellat: rogat ut reddat. Os hominis, insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso Rege audisset in Capitolio esse ponendum: quod Jovi Optimo Maximo, quod Populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare, et vehementer petere coepit. Cum ille se, et religione Jovis Capitolini, et hominum existimatione, impediri diceret quod multae nationes testes essent illius operis, ac muneris, iste homini minari acerrime coepit. Ubi videt eum nihilo magis minis, quam precibus, permoveri, repente hominem de provincia jubet ante noctem decedere: ait, se comperisse, ex ejus regno piratas in Siciliam esse venturos.

Rex maximo conventu Syracusis in foro, ne quis forte me in crimine obscure versari, atque adfingere aliquid suspicione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens, ac Deos hominesque contestans, clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo Populo Romano monumentum suae societatis amici-

tiaeque esse voluisset, id sibi C. Verrem abstulisse: de ceteris operibus ex auro, et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi, miserum esse, et indignum. Id etsi antea jam mente, et cogitatione sua, fratrisque sui, consecratum esset, tamen tum se in illo conventu Civium Romanorum dare, donare, dicare, consecrare Jovi Optimo Maximo, testemque ipsum Jovem suae voluntatis ac religionis adhibere.

CAPUT TERTIUM

§. I. DE CHRIA

Quid est Chria?

R. Est brevis commemoratio facti vel dicti cuiuspiam utilis et memoria digni: unde etiam *Chria* suum nomen invenit a Graeco vocabulo Χρεία (1), quod usum, utilitatem, commodum significat.

Quotuplex est Chriarum genus?

R. Triplex. Aliae versantur in verbis, aliae in actione, aliae in utroque consistunt. Seu, ut vulgus Rhetorum loqui solet, aliae sunt *Verbales*, aliae *Activae*, aliae *Mixtae*.

Quid est Chria Verbalis?

R. Ea est, quae explicat verba graviter ab aliquo et sententiose prolata: qualis est v. gr. Virgilii versus (2):

Discite iustitiam moniti, et non temnere Divos.

Vel hoc effatum Senecae: *Nulla est honesta avaritia, nisi temporis*: itemque hi Horatii versus (3):

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.

Aut denique sapientissima illa Iuvenalis sententia:

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.

Quid est Chria Activa?

R. Ea est, quae memorabile aliquod factum exponit, et verbis exornat, ut: Sapiens Pythagoras interrogatus aliquando, quam longa esset hominum vita, sese paullisper conspiciendum exhibuit; tum subito ex spectantium oculis evolavit; ut nimirum celeri illa fuga, caducae et fugacis mortalium vitae brevitatem designaret.

Sic etiam Cotys Thraciae Rex, eum quidam pardalim, seu pantheram, ferocissimum animal, illi dono misisset; ipse vicissim

---

(1) *Sunt qui scribunt* Chreja, *sed male.*
(2) *Aeneid.* 6. (3) *L.* 1. *Od.* 4.

leonem misit, ne verbum quidem addens: sed malam bestiam sic male pensando, re ipsa hominem prudenter admonuit, par pari, ut est in veteri proverbio, esse omnino referendum.

Memorabile quoque in primis, et omnibus notum, quod referunt Livius et Florus, de duobus Tarquiniis, patre et filio. Cum enim Sextus Tarquinius Tarquinii Superbi Regis ultimi Romanorum filius, acceptam a patre contumeliam et iniuriam simulans, ad (1) Gabios transfugisset, brevique ad summam apud illos, regiaeque pene parem potestatem pervenisset, misit clanculum Romam unum e suis, sciscitatum a patre, quidnam demum se facere vellet. Rex ad haec nihil voce respondit, sed veluti deliberabundus in hortum aedium transiit, sequente filii nuntio. Ibi inambulans tacitus eminentia papaverum capita baculo decussit, et per hasce ambages filium admonuit, primores civitatis esse interficiendos. Quod cum a filio non ita multo post variis artibus factum esset, brevi et consilio et praesidio orbata civitas, fuit in Tarquinii potestatem nullo labore redacta.

Rem sic narrat Ovidius nativo quodam, ut solet, simpliciquo candore, Libro secundo Fastorum:

Ultima Tarquinius Romanae gentis habebat
  Regna; vir iniustus; fortis ad arma tamen.
Ceperat hic alias, alias everterat urbes,
  Et Gabios turpi fecerat arte suos.
Namque trium minimus, proles manifesta Superbi,
  In medios hostes nocte silente venit.
Nudarant gladios: occidite, dixit, inermem;
  Hoc cupiunt fratres, Tarquiniusque pater,
Qui mea crudeli laceravit verbere terga.
  (Dicere ut hoc posset, verbera passus erat).
Luna fuit; spectant iuvenem, gladiosque recondunt,
  Tergaque, deducta veste, notata vident.
Flent quoque, et, ut secum tueatur bella, precantur:
  Callidus ignaris annuit ille viris.
Iamque potens misso genitorem appellat amico,
  Perdendi Gabios quod sibi monstret iter.
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
  Septus humum rivo lene sonantis aquae.
Illic Tarquinius mandata latentia nati
  Accipit; et virga lilia summa metit.
Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit;
  Filius, agnosco jussa parentis, ait.
Nec mora; principibus caesis ex urbe Gabina,
  Traduntur ducibus moenia nuda suis.

---

(1) Gabii *Volscorum urbs*, LX. *millia passuum ab urbe Roma distans.*

Quid est Chria mixta?

R. Est ea, quae factum aliquod sermoni conjunctum exponit. Exempla si quaeris, aliquot selecta hic damus.

Exempla Chriae mixtae. I.

Marmoream statuam cum aliquando vidisset in foro Diogenes Philosophus, ad illam supplex accessit, et manum illi quasi ad stipem diu multumque porrexit. Mirantibus valde amicis, et interrogantibus, quid porro faceret, respondit: Ad repulsam me experior.

II. Exemplum.

Idem Diogenes cum aliquando consertissimam populi turbam sese e theatro effundentem vidisset, adversus illam solus ingredi totis viribus coepit, et objurgantibus respondit: Hoc in omni vita facere studeo.

III. Exemplum.

Miles Spartanus (1) *intempesta nocte tumulum praeteriens, cum horribile quoddam spectrum vidisset, stricta lancea, in illud audacter irruit, ita verbis compellans:* Quo me fugis, anima bis moritura? *Hoc singulari facto docemur, Faunorum terriculamenta, et inania larvarum, ac lemurum ludibria a cordatis fortibusque omnino rideri.*

Quot sunt Chriae partes, seu capita?

R. Chria sive Verbalis, sive Activa, sive Mixta, continetur partibus octo, inquit Aphthonius in Progymnasmatis. Sunt autem partes illae, *Encomium, Paraphrasis, Caussa, Contrarium, Simile, Exemplum, Testimonium veterum, et Epilogus.*

Sive ut trita illa usitataque formula potius utamur; Chria tractanda est:

1. A Laudativo.
2. A Paraphrastico.
3. A Caussa.
4. A Contrario.
5. A Simili.
6. Ab Exemplo.
7. A Testimonio Veterum.
8. A brevi Epilogo.

Quae singula Capita sigillatim enucleare necesse est.

Quid sibi vult, a Laudativo?

R. Significat, in ipso Chriae initio laudandum esse dicti vel facti auctorem; ut scilicet ex auctoris laudatione major illius seu dictis, seu factis auctoritas, ac veluti pondus accedat.

Quid hoc sibi vult, a Paraphrastico?

R. Idem prorsus, ac si diceres: *Ab expositione dicti, vel facti*

(1) Ital. *di notte, fuor d'ora.*

de quo agitur. Paraphrasis enim, ut vox Graeca satis indicat, est liberior ac copiosior rei explanatio.

Quid illud est, a Caussa?

R. Indicat, diligenter investigandam esse et adferendam caussam illius seu dicti, seu facti, quod pertractandum et amplificandum suscepimus: v. g. Chriae Verbalis argumentum esto haec sapiens Sententia: *Ferenda sunt amicorum vitia:* erit in promptu haec caussa justissima, quod scilicet *vitiis sine nemo nascitur: optimus ille est, qui minimis urgetur*, ut ait Horatius.

Quid est, a Contrario?

R. Admonet, sententiam nostram ex contrariarum rerum conflictione esse confirmandam: v. g. postquam probaveris, *dulce ac decorum esse pro patria mori* (1), dices e contrario, rem esse turpissimam ac (2) propudiosam, si miles pro patria pugnans, inhonesta mortis formidine, terga fugae convertat. Item postquam ostenderis, otium et desidiam omnium vitiorum fontem ac fomitem esse, dices e contrario, laborem et vigilias esse firmissimum morum, integritatis, innocentiaeque praesidium.

Quid, a Simili?

R. Monet, propositam sententiam apta quapiam similitudine exornandam, ac illustrandam esse. Ita si laborem et diligentiam commendare velis, dices cum Tullio: *Ut ad cursum equus, ad arandum bos, ad indagandum canis; sic homo ad intelligendum et agendum natus est.*

Quid vocas, ab Exemplo?

R. Hujusce vocis sensus est, rem, quam pertractamus, illustris cujuspiam exempli adpositione confirmandam esse. Sit tibi v. g. amplificandum illud: *Dulce ac decorum est pro patria mori*, adferes exemplum Codri (3) Atheniensium Regis: de quo cecinit Horatius Ode 14. Lib. 3.: *Codrus pro patria non timidus mori:* vel adferre poteris exemplum Decii Consulis Romani, qui se velato capite, certisque verbis pro patriae salute ultro devovit.

Quid, a Testimonio Veterum?

R. Ostendit, nostram sententiam veterum Auctorum verbis ac testimonio comprobandam esse. Sit hoc argumentum v. g. *Injurias esse condonandas potius quam ulciscendas:* usurpabis aureum illud Taciti verbum: *multa contemptu curantur;* vel hanc ejusdem sententiam homine Christiano dignissimam: *Convicia spreta* (4) *exolescunt.*

---

(1) Horat. L. 3. Od. 2. (2) Ital. *infame, vergognosa.*

(3) *Codrus ultimus Atheniensium Rex seipsum neci obtulit pro patriae salute in bello contra Dorienses.*

(4) Ital. *hanno fine. vanno a terra.*

Quid demum sibi vult, a Brevi Epilogo?

R. Indicat apta quadam et rotunda verborum conclusione comprehendenda esse quaecumque fusius dicta sunt. Est enim Epilogus brevis et artificiosa clausula, qua colligimus in pauca quae fusius commemorata fuere.

Sed quoniam, ut initio diximus, per praecepta longum est iter, per exempla vero expeditum et facile; idcirco operae pretium est aliquod Chriae exemplum hoc loco subjicere.

§. II. Chria verbalis in hanc Virgilii sententiam, Aeneid. 10.

. . . . Breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae. . . .

A Laudativo.

Cum optimo cuique Poëtae propositum illud fuerit semper, ut misceat utile dulci, hoc est, ut delectando doceat, et docendo delectet; neminem tamen adhuc legi Poëtam hac in re Poëtarum principi Virgilio comparandum. Ille enim non solum ceteros omnes ante se, et post se Graecos Latinosque Poëtas facile vincit elegantia, suavitate, judicio, splendore, numero, delectuque verborum; non solum hoc habet, ut illius versibus perfectis ingenio, elaboratis industria, nihil addi possit, nihil detrahi, nihil mutari, verissimeque de illo dictum olim fuerit, Musas, et Apollinem non aliter in suo choro loqui, Jovemque ipsum, si sit Poëta, non alio modo locuturum; verum etiam, quod caput est, sententiarum gravitate, et frugiferorum, quibus abundat, praeceptorum sapientia, hoc adsecutus est, ut optimus vitae virtutisque magister jure merito possit a nobis appellari.

Inter cetera vero documenta, ad vitam instituendam, et ad mores informandos idonea, quibus adspersum est passim divinum illius Poëma, saluberrimum in primis est, atque laudabile, quod ait Aeneidos Libro decimo de brevitate temporis, fluxaque et caduca mortalium vita:

. . . . Breve, et irreparabile tempus
Omnibus est vitae.

A Paraphrastico.

Ita est profecto: tam exiguum, tamque arctum vivendi curriculum nobis a natura circumscriptum est, ut vix bene lucem ingressis sit de hujus mortalis mundi statione decedendum, et vita cum morte commutanda. Nihil nisi temporis punctum quoddam est caduca haec, quam tantopere deperimus (1), vita, minimumque est, ac pene nullum intervallum illud, quod ortum inter et occasum nostrum interjacet. Fugit retro levis

(1) Ital. *dietro a cui andiamo sì matti e sì perduti.*

hora, truditur dies die, praecipiti casu fugaces anni sese mutuo pellunt, et adolescentiae senectus, senectuti mors obrepit improvisa semper, et inopinata: quodque gravius est, cum semel effluxit brevissimum hoc vitae tempus, tam irreparabilis est illius lapsus, ut nulla deinde possit ratione revocari.

A Caussa.

Neque vero est cur adeo parvam temporis usuram nobis ad vivendum concessam jure merito conqueramur. Praeterquamquod enim vita, si scias uti, satis longa est, praeterea ea certa stabilique lege natos nos esse scimus, ut denique moriamur. Quis enim tam vecors esse potest, qui nesciat, hanc esse tristissimam peccati mercedem, poenamque justissimam: hanc esse mortalium conditionem ac sortem: humana omnia caduca esse, et fluxa, atque mobilia: nihil, quod ortum sit, sempiternum esse posse: definitum esse cuilibet certum quoddam breveque temporis spatium ad felicem in coelo vitam promerendam? Cumque olim amplioribus terminis circumscripta esset nostra haec mortalis vita, et in saecula bene multa propagaretur, eam nostris flagitiis sceleribusque breviorem effecimus: *Semotique prius tarda necessitas leti corripuit gradum.*

A Contrario.

Contra vero, cum semel post miserae hujusce vitae decursum terreni corporis contagione solutus erit noster animus, cum demum inter felices spiritus aevo sempiterno perfruemur in coelo, nulla jam amplius pertimescenda nobis neque vicissitudo rerum, neque conversio temporum, nec aetatum commutatio: nullus jam erit neque horarum lapsus, nec fluxus dierum, nec annorum sibimet mutuo succedentium cursus. Sed eodem semper haerentes et felicitatis et temporis vestigio, stabili certaque beatitate, aeternis saeculorum aetatibus cum Deo ipso potiemur.

A Simili.

O nos igitur male cautos! O numquam satis deplorandam sortem nostram, si aeterna haec solidaque obliti, nihil nisi umbras imaginesque consectemur! Si enim ex veritate magis, quam ex opinione res velimus aestimare, quid demum aliud est fragilis haec fugaxque vita, nisi levis quidam fumus, qui puncto temporis evanescit? nisi praeceps torrens, qui cum vano strepitu celeriter effluit? nisi flosculus brevi marcescens, qui mane oritur, vespere floret, et nocte cadit? nisi umbra quaedam, et larva inanis, quae nostras effugit manus,

Par levibus ventis, volucrique simillima somno? (1)

(1) *Aeneid.* 2.

Ab Exemplo.

Testes hoc loco possem appellare ab omni memoria Christianos illos Heroës, virosque sapientissimos, qui mirificam fugacis vitae brevitatem tot laboribus, tot vigiliis, tot indefessis curis redemptam compensarunt. Testes appellare possem tot virgines, tot viros principes, tot nobiles adolescentes, qui fragilem hanc rerum humanarum mobilitatem atque inconstantiam pertaesi, quaecumque apud caecos mortales prima putantur, pro nihilo duxere; et voluptatum illecebras, ac perniciosa rerum caducarum blandimenta, generosa quadam alacritate conculcarunt.

A Testimonio Veterum.

Hoc inculcare Corinthiis voluit Divus Paulus, cum dixit: *Tempus breve est.* Hoc ipsum nos remonet summus ille vir Jobus, dum adflatus divino Spiritu sic loquitur: *Breves dies hominis sunt.* Haec eadem erat mens vel ipsi quoque Horatio, profano licet homini, cum amicum sapienter sic admonet:

(1) Omnem crede diem tibi diluxisse supremum:

Et alio loco:

Quid brevi fortes jaculamur aevo multa?

Hoc denique sentiebat Phaedrus cum in elegantibus suis Fabulis hanc verissimam protulit vocem:

Abituros illuc, quo priores abierunt,
Quid mente caeca miserum torques spiritum?

A Brevi Epilogo.

Cum igitur adeo breve tempus sit, adeoque irreparabile, relinquitur id unum, ut cogitemus etiam atque etiam nihil esse loci socordiae, neque segnitiae; nobis inter tantas angustias nequaquam licere esse otiosos, miseros esse, qui se, per summam incuriam, re una omnium pretiosissima defraudari patiuntur. Restat denique id unum, ut cum celeritate temporis, utendi celeritate certemus, et tamquam ex torrente quodam, qui rapide dilabitur, celeriter hauriamus.

§. III. Argumenta Chriarum verbalium.
Ex Horatio.

1. Omnes eodem cogimur. 2. Vivitur parvo bene. 3. Levius fit patientia Quidquid corrigere est nefas. 4. Magnas inter opes inops, *De avaro.* 5. Ira furor brevis est. 6. Multa senem circumveniunt incommoda. 7. Fortes creantur fortibus. 8. Omnem crede diem tibi diluxisse supremum. 9. Quanto quisque sibi plura negaverit, A Diis plura feret.

---

(1) *Epist.* 4. *Lib.* 1.

Ex Virgilio.

10. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?
11. Facilis descensus Averni.
12. Labor omnia vincit.

Ex Ovidio.

13. Principiis obsta: sero medicina paratur.
14. Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.
15. . . . . Dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.
16. . . . . Paupertatemque ferendo
Effecere levem.
17. Livor, iners vitium, mores non exit in altos.

Ex Juvenali.

18. Fronti nulla fides. 19. Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. 20. Nemo repente fit turpissimus. 21. Res est sacra miser. 22. Nobilitas sola est atque unica virtus.

Ex Seneca.

23. Tota vita discendum est mori. 24. Etiam sine magistro vitia discuntur. 25. Qui genus jactat suum, aliena laudat. 26. Sequitur superbos ultor a tergo Deus.

Ex Persio.

27. O curas hominum, o quantum est in rebus inane!
28. Virtutem videant, intabescantque relicta. *De sceleratis.*

Ex Martiali.

29. Extra fortunam est quidquid donatur (1) egenis,
Quas dederis, solas semper habebis opes.
30. Non est, crede mihi, sapientis dicere, vivam:
Sera nimis vita est crastina: vive hodie.

Ex Terentio.

31. Crescit in adversis virtus.

Haec igitur, aut alia id genus argumenta pertractare si velis, facies sedulo quod supra dictum est.

1. Laudabis breviter auctorem Sententiae. 2. Planius et copiosius explicabis sententiam, illamque variis verborum coloribus pictam bono, ut ajunt, lumine collocabis. 3. Adferes caussam aliquam, quam ob rem res ita se habeat. 4. Ex contrariorum conflictione, et quasi concursu, illam confirmabis. 5. Illustrabis eam similitudine, quae in rem aptissime quadret. 6. Probabis illam singulari quodam exemplo. 7. Veteris auctoris testimonio et auctoritate illam confirmabis. 8. Denique ex omnibus hisce capitibus rem ita se habere concludes.

(1) *Legitur* amicis.

Quomodonam tractanda est Chria activa?

R. Eadem prorsus ratione, qua Chria verbalis. Eadem enim est utriusque ars, eaedemque plane regulae. Itaque actum ageremus, si de Chria activa separatim, ac seorsum, tractaremus.

Idem plane dicito de Chria mixta.

CAPUT QUARTUM

DE AMPLIFICATIONE

Quid est Amplificativ?

R. Inepte prorsus ac ridicule facere mihi videntur, qui perperam interpretantes Isocratis (1) verba, Amplificationem cum vulgo ita definiunt: Amplificatio, inquiunt, est oratio, quae ex parvis magna facit; seu, quae res exiguas verbis exaggerat, et in majus adtollit. Puerilis, inquam, et (2) praestigiatore, ac Sophista, potiusquam Oratore digna mihi semper visa fuit haec vulgaris definitio, quae res mendacio fallacibusque pigmentis (3) supra meritum velit augeri. Ut enim facete ajebat Spartanorum rex Agesilaus: Ego pessimum eum sutorem arbitrabor semper, qui magnos calceos pedibus parvis inducat.

Nos igitur cum Tullio (4) sic amplificationem commodius longe definimus: *Amplificatio est gravior quaedam adfirmatio, quae motu animorum conciliat in dicendo fidem.* Quia vero subobscura cuipiam forte videri posset haec definitio, et quia vis, et facultas Oratoris potissimum in amplificando consistit; idcirco definitionem illam, et totam amplificandi artem, planius et apertius explicare operae pretium existimamus.

Quid igitur sibi volunt haec verba: Gravior quaedam adfirmatio?

R. Gravissima illa adfirmatio, de qua hic agitur, nihil aliud est, quam vehementius quoddam copiosiusque dicendi genus quo rei vel dignitatem, et amplitudinem, vel indignitatem, et atrocitatem, pondere verborum, et enumeratione circumstantiarum ita demonstramus, ut non animos auresque praetervolet, ut ferme fit, cum res leviter ac strictim adtinguntur, sed ut feriat animos, permoveat affectus, et audientium memoriae penitus insideat.

Cedo illustre quodpiam exemplum Amplificationis hujusmodi.

R. Habes luculentissimum in atrocissima illa Didonis adversus Aeneam abeuntem querela. Poterat Dido simpliciter et nude Aeneam appellare *durum, inhumanum, ferreum;* sed querimoniam illam sic amplificat mirifice Virgilius Aeneidos Lib. 4.

---

(1) *Isocrates, pater eloquentiae dictus a Tullio, vixit annos centum.* (2) Ital. *Giocoliere.*

(3) Ital. *belletti, ornamenti.* (4) *De Partit. Orat.* 13.

Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi Diva (1) parens, generis nec Dardanus (2) auctor
Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Sic etiam Libro 2. poterat Aeneas exiliter et jejune dicere se amissam conjugem Creusam clamoribus maximis per noctis tenebras appellasse; verum rem ita verbis exaggerat:

Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, moestusque Creusam (3)
Nequidquam ingeminans, iterumque iterumque vocavi.

Quotuplex est Amplificatio?

R. Duplex: alia est verborum, alia rerum: seu, quod idem est, alia fit rebus ac sententiis, alia verbis tantum. De utroque genere seorsim agendum nobis est.

§. I. De Amplificatione rerum.

Quot modis fit Amplificatio rerum?

R. Octo praecipuis. 1. Fit per congeriem definitionum, seu per definitiones conglobatas. 2. Per congeriem adjunctorum. 3. Per congeriem, seu per enumerationem partium. 4. Per congeriem caussarum et effectuum. 5. Per congeriem consequentium. 6. Per congeriem similium, comparationum, et exemplorum. 7. Per contrariorum, dissimilium, et inter se pugnantium conflictionem. 8. Denique per incrementum. Singula haec capita sigillatim persequamur.

§. II. De amplificatione per congeriem Definitionum.

Quid est Definitio?

R. Est brevis et circumscripta rei explicatio; seu, ut ajunt Philosophi, est oratio, quae rei naturam breviter explicat.

Quid est Amplificatio per congeriem definitionum, sive a definitionibus conglobatis?

R. Est ea, in qua variae ejusdem rei definitiones congeruntur, et quasi coacervantur: ut cum ait Cicero (4): *Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis.* Ex iisdem definitionibus conglobatis,

---

(1) *Venus.*
(2) *Dardanus primus Rex Trojanorum. Jovis filius.*
(3) *Creusa Priami et Hecubae filia, Aeneae conjux, Ascani mater.* (4) 2. *de Orat.*

Curiae, ac Senatus Romani majestatem sic amplificat idem Orator in Oratione pro Milone: *Curia templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, ara sociorum, portus omnium gentium, sedes ab universo Populo Rom. concessa uni Ordini.*

Poteris tu vicissim, ad illarum definitionum conglobatarum imitationem, dicere quid sit eloquentia, quid poësis, quid amicitia, quid vita hominis, quid Deus ipse.

§. III. De Amplificatione per congeriem adjunctorum.

Quid est Amplificatio per congeriem adjunctorum?

R. Est ea, quae ducitur ab omnibus seu rerum, seu personarum adjunctis ac circumstantiis simul coacervatis. Cicero 2. Agraria: *Ego qualem Kalendis Januariis acceperim Remp., Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis, plenam timoris; in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent: omnia turbulenta consilia contra hunc Reip. statum, et contra vestrum otium partim iniri, partim, nobis Consulibus designatis, inita esse dicebantur: sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspicione, ac perturbatione judiciorum, infirmatione rerum judicatarum: novae dominationes, extraordinaria, non imperia, sed regna quaeri putabantur.*

Virgilius sub finem libri primi Georgicorum Julii Caesaris interitum lugubriter admodum et tragice lamentatur, coacervando funestissima prodigia, monstraque, quae vel antecessere, vel mox subsecuta sunt:

Ille (1) etiam extincto miseratus (2) Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula (3) noctem.
. . . . . .
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens: et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae:
(Infandum) sistunt amnes, terraeque dehiscunt,
Et moestum illacrimat templis ebur, aeraque sudant.

Totum hunc locum, ut eximium amplificationis exemplar, et ad excitandam commiserationem in primis idoneum, tu consulito, si me audis.

Amplificationis per congeriem adjunctorum optimum habes exemplum apud Tibullum, L. 1. Eleg. 3., ubi aetatem auream sic describit:

---

(1) *Sol.* (2) *Subaudi est.*

(3) *Dictatore Julio Caesare a conjuratis occiso, solis globum diu subpallidum apparuisse narrant Plutarchus et Plinius.*

Quam bene Saturno vivebant Rege priusquam
Tellus in longas est patefacta vias!
Nondum caeruleas pinus contempserat undas,
Effusum ventis praebuceratque sinum:
Nec vagus ignotis repetens compendia terris
Presserat externa navita merce ratem.
Illo non validus subiit juga tempore taurus:
Non domito frenos ore momordit equus;
Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus arva, lapis.
Ipsae mella dabant quercus, ultroque ferebant
Obvia securis ubera lactis oves.
Non acies, non ira fuit, non bella, nec enses
Immiti saevus duxerat arte faber.

Livius etiam L. 1. Albae excidium ita per congeriem adjunctorum mirifice describit:

Inter haec jam praemissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendum urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet; sed silentium triste, ac tacita moestitia ita defixit omnium animos, ut prae metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta, omnia impleverat: raptim quibus quisque poterat elatis, cum Larem, ac Penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias, et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum praecipue, cum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit; templis tamen Deûm (ita enim edictum ab Rege fuerat) temperatum est.

§. IV. De Amplificatione per congeriem, seu enumerationem partium.

Quid est Amplificatio ab enumeratione partium?

R. Est illa quae fit, dum totum aliquod in suas partes distribuitur; seu, dum rei alicujus partes vel omnes, vel prae-

cipuae certe quidem, sigillatim enumerantur. Ita Cicero funestum Pisonis Consulatum describit: *Omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique, ac nomen a rep. detestantur. Legati, qui una fuere, alienati: Tribuni militum, inimici; Centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te exsecrantur. Achaja exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Apollonia exinanita, Ambracia direpta, Bullienses illusi, Epirus excisa, Locri exusti, Athamanum gens vendita, Macedonia condonata barbaris, Aetolia amissa, Dolopes, finitimique montani oppidis atque agris exterminati, Cives Rom., qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem venisse senserunt.*

Ovidius L. 11. Metamor. dilatat sententiam hanc:

Rex Midas omnia quaecumque tangit in aurum convertit.

Laetus abit, gaudetque malo Berecynthius Heros, (1)
Pollicitique fidem tangendo singula tentat.
Vixque sibi credens, non alta fronde virentem
Ilice detraxit virgam; virga aurea facta est.
Tollit humo saxum, saxum quoque palluit auro.
Contigit et glebam; contactu gleba potenti
(2) Massa fit. Arentes Cereris decerpsit aristas;
Aurea messis erat. Demptum tenet arbore pomum;
(3) Hesperidas donasse putes. Si postibus altis
Admovit digitos, postes radiare videntur.
Ille etiam liquidis palmas ubi laverat undis,
Unda fluens palmis (4) Danaën eludere possit.

Sed etiam Cicero Phil. 2, ea, quae Antonius in Rempublicam gesserat, ita per partium enumerationem describit:

O miserum te, si intelligis, miseriorem, si non intelligis, hoc litteris mandari, hoc memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum unquam immemorem fore; consules ex Italia expulsos; cumque his Cn. Pompejum, qui imperii Populi Romani decus ac lumen fuit; omnes consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam, fugamque potuissent; praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem Senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo, rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus.

---

(1) *Midas Phrygiae Rex, ubi mons Berecynthus.*
(2) *Auri moles.* (3) *In earum hortis erant aurea poma.*
(4) *Jupiter in auream pluviam mutatus illam delusit,* converso in pretium Deo. *Horat. L. 3. Od. 11.*

Paulo inferius ejusdem effusiones maximas pari ratione exponit:

Incredibile, ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus, effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa, et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil fuit. Quae Charybdis tam vorax? Charybdim dico? Quae si fuit animal, unum fuit. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum: apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur, alia mimi rapiebant, alia mimae; domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum; totos dies potabatur, atque id locis pluribus; suggerebantur etiam saepe (non enim semper iste felix) damna aleatoria; conchyliatis Cn. Pompeji peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, haec tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset.

Adde his Virgilianam illam Deiphobi descriptionem Lib. 6. Aen.

Atque hic Priamiden laceratum corpore toto
Deiphobum vidit: lacerum crudeliter ora,
Ora, manusque ambas populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.

§. V. De Amplificatione per congeriem caussarum et effectuum.

Quid est Amplificatio per congeriem caussarum et effectuum?

R. Est ea, in qua multae simul unius rei caussae et effectus multi conglobantur; ut sic diceres cum Sallustio in Conjur. Catil: *Quod si Regum atque imperatorum animi virtus in pace ita ut in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent, neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus olim partum est: verum ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate libido atque superbia invasere, fortuna simul cum moribus immutatur.* Ex hoc eodem loco Mezentii crudelitatem amplificat Virg. Aen. 8.

Quid memorem infandas caedes, quid facta Tyranni (1)

---

(1) *Mezentius immanissimus Tyrrhenorum, seu Hetruscorum Tyrannus, qui pro Turno contra Aeneam pugnavit.*

Efferat Dii capiti ipsius, generique reservent.
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
(Tormenti genus) et sanie taboque fluentes,
Complexu in misero, longa sic morte necabat.

§. VI. De Amplificatione per congeriem consequentium.

Quid est Amplificatio per congeriem consequentium?

R. Est ea, in qua plura ponuntur acervatim ex eadem re consequentia. Ex hoc loco Virgilius noctem egregie describit Aeneidos 4., amplificando res varias, quae noctem ferme consequuntur:

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvaeque, et saeva quierant
Aequora: cum medio volvuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent; somno, (1) positae sub nocte silenti
Lenibant curas, et corda oblita laborum.

§. VII. De Amplificatione per comparationes, similitudines, et exempla.

Quid est Amplificatio per comparationes, similitudines, et exempla?

R. Est ea, quae fit per unam, vel per multas comparationes, ac similitudines, et per unum exemplum vel per plura.

Hujus exemplum habes apud Cic. in Oratione de Prov. Consul.

Negat me vir optimus inimiciorem Gabinio debere esse, quam Caesari; omnem enim illam tempestatem, cui cesserim, Caesare impulsore atque adjutore esse excitatam. Cui si primum sic respondeam, me communis utilitatis habere rationem, non doloris mei, possim ne probare, cum id me facere dicam, quod exemplo clarissimorum et fortissimorum civium facere possim? An Ti. Gracchus (patrem dico, cujus utinam filii non degenerassent a gravitate paterna) tantam laudem est adeptus, quod tribunus Plebis solus ex toto illo Collegio L. Scipioni in auxilio fuit, inimicissimus et ipsius, et fratris ejus Africani; jurasseque in concione, se in gratiam non rediisse, sed alienum sibi videri dignitate imperii, quo duces essent hostium Scipione triumphante ducti, eodem ipsum duci, qui triumphasset? Quis plenior inimicorum fuit C. Mario? L. Crassus, M. Scaurus; aliine inimici? omnes Metelli; at hi non modo illum inimicum ex Gallia sententiis suis non detrahebant, sed et, propter rationem Gallici

(1) *Positae* idest, *jacentes*.

belli, provinciam extra ordinem decernebant . . ?. Quid si ipsas inimicitias depono Reip. caussa, quis me tandem jure reprehendat? praesertim cum ego omnium meorum consiliorum atque factorum exempla semper ex summorum hominum factis mihi censuerim petenda. An non M. ille Lepidus, qui bis Consul et Pontifex maximus fuit, non solum memoria, et testimonio, sed etiam annalium litteris, ac summi poëtae voce laudatus est, quod cum M. Fulvio Collega, quo die censor est factus, homine inimicissimo, in campo statim rediit in gratiam, ut commune officium censurae communi animo ac voluntate defenderent? Atque ut vetera, quae sunt innumerabilia, mittam; tuus pater, Philippe, nonne uno tempore cum suis inimicissimis in gratiam rediit? quibuscum omnibus eadem resp. reconciliavit, quae alienarat.

Brevius exemplum invenies in Orat. in Pisonem.

Ego non te vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem?

Fit Amplificatio per unam tantum similitudinem in hoc Virgilii loco, ubi fortissimam Amazonem Camillam de imbelli hoste nullo labore triumphantem sic exprimit Aeneid. 11.

Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
Tum cruor, et vulsae labuntur ab aethere plumae.

Itemque in libro septimo, ubi Reginae Amatae (1) furorem ac circumcursationes depingit lepidissima turbinis verbere a pueris agitati similitudine:

Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum,
Intenti ludo exercent: ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
(2) Impubesque manus mirata volubile buxum
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo,
Per medias urbes (3) agitur, populosque feroces.

Addito denique pulcherrimam istam juvenis (4) Pallantis a Turno occisi cum flosculo decerpto comparationem, quam Scaliger quovis nectare dulciorem non veretur appellare.

Hic juvenem agresti sublimem in stramine ponunt
Qualem virgineo demessum pollice florem,

---

(1) *Erat Latini Regis conjux.*
(2) *Impuberum*, idest, *puerorum turba.*
(3) *Regina Amata.*
(4) *Erat Evandri Regis filius. Aeneid.* 11.

Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor, adhuc, necdum sua forma recessit.

§. VIII. De Amplificatione per conflictionem contrariorum.

Quid est Amplificatio per conflictionem contrariorum, et inter se pugnantium?

R. Est ea, qua plura contraria per antitheses opponuntur, ut illa Ciceronis in Catilinam: *Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus?* Et illa ejusdem Ciceronis in Pisonem et Gabinium Consules: *Qui latrones igitur, siquidem vos Consules? qui praedones? qui hostes? qui proditores? qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna majestas Consulis. Non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas, non infirmitas ingenii sustinet, non insolentiae rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam.*

§. IX. De Amplificatione per incrementum.

Quid est Amplificatio per incrementum?

R. Est ea, qua oratio veluti per gradus videtur augeri, et adscendere, donec ad summum pervenerit. Ita Tullius Verris crudelitatem eo per incrementum deducit ut, verba explanando crimini non ultra suppeditent: *Facinus est,* inquit, *vincire civem Romanum, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere? Nihil addi jam videtur ad hanc amentiam, improbitatem, crudelitatemque posse.*

Sic etiam Horatius Lib. 3. Od. 6. de corruptis Romanorum moribus loquens, ait:

Damnosa quid non imminuit dies?
Aetas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

De Amplificatione verborum.

De hoc toto Capite, tametsi sumus propediem accuratissime dicturi, postulat tamen instituti nostri ratio, ut cursim illud in antecessum delibemus.

Quomodo fit Amplificatio verborum?

R. Fit sex praecipue modis. 1. Per verba translata, seu metaphorica. 2. Per verba superlata. 3. Per verba synonima. 4. Per verba graviora, et illustriora. 5. Per periphrasim, seu circumlocutionem. 6. Per repetitionem.

§. X.

Fit igitur primum Amplificatio verborum per verba metaphorica, quae nempe mirum in modum valent ad excitandos animos, et ad orationem grandiorem efficiendam.

Quid est Metaphora, seu translatio?

R. Est quoddam loquendi genus, quo vox aliqua a propria sua significatione transfertur ad alienam; v. g. si dicas, *Prata ridere, parietes gestire gaudio, aliquem esse ira incensum, inflammatum cupiditate, errore lapsum:* voces illae omnes sunt metaphoricae, quia tribuunt pratis, et parietibus, risum, et gaudium, quae propria sunt hominis solius. Idem plane dicito de ceteris locutionibus, quae tribuunt homini flammam, et incendium igni proprium etc. Fiet igitur Amplificatio per Metaphoram, si cum Virgilio dicas de Aenea irato:

(1) . . . . . Irarumque omnes effundit habenas.

Vel si dicas de Didone:

(2) . . . . . Magnoque irarum fluctuat aestu.

Quia habenas, et aestum, quae proprie conveniunt equis, ac fluctibus, tribuit Aeneae, et Didoni. Idem si de homine impavido, et imperterrito dicas cum Horatio in Odis: (3)

Illi robur, et aes triplex
  Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
  Primus.

§. XI.

1. Fit Amplificatio per verba superlata, hoc est, quae veritatem superant, et plus dicunt, quam reapse esse possit. Ut cum ait Tullius de Julio Caesare in Oratione pro Marcello: *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes.* Itemque cum dicit de Pompejo in Oratione pro lege Manilia: *Qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit: plura bella gessit, quam alii legerunt: plures Provincias confecit, quam alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis; non* (4) *offensionibus belli, sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis est erudita:*

Hanc Amplificandi artem adhibuit Virgilius Aeneidos libro 12 cum de Turni equis dixit per hyperbolem:

---

(1) *Lib.* 12. (2) *Lib.* 4. (3) *Lib.* 1. *Od.* 3.
(4) Ital. *Sinistri incontri.*

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

Item cum de equo Trojano dixit Libro 2.:

Instar montis equum divina Palladis arte
Aedificant.

Sed nusquam magis indulsisse videtur huic schemati (1), quam cum Amazonem (2) Camillam laudans Libro septimo dixit per verissimam hyperbolem:

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.

§. XII.

Quomodo fit Amplificatio per verba synonima?

R. Fit per congeriem verborum et sententiarum idem pene significantium: ut cum ait Cicero pro Ligario: *Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus mucro ille petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Vide quam multa sint hic verba idem pene significantia, *gladius, mucro, arma, sensus, mens, animus, cupiebas, optabas.* Quae sane Synonimorum coacervatio acrem in primis et illustrem reddit orationem, ut liquet ex hoc alio ejusdem Ciceronis exemplo in Catilinam: *Non feram, non patiar, non sinam;* et ex duobus hisce Virgilii versibus Aeneidos Lib. 1., ubi Ilioneus Aeneae sortis adhuc ignarus, sic de illo ad Didonem:

Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat umbris.

§. XIII.

Quomodo fit Amplificatio per verba graviora et illustriora?

R. Fit cum adhibentur verba splendida, quae rem significantius exprimant, et in quibus plenum quiddam, numerosum, et sonans esse videatur: cujusmodi sunt ista: *Polluerat stupro sanctissimas religiones; Senatus gravissima decreta perfregerat.* Itemque illa in Verrem: *Non enim furem, sed ereptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae; non sacrilegum, sed hostem sacrorum, religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum judicium adducimus.* Et Philip. 4.: *Non est, non est vobis, Quirites, cum eo hoste certamen, quocum aliqua pacis conditio esse possit; neque enim*

(1) Ital. *Figura.*

(2) *Camilla Volscorum Regina bellicosissima, quae Turno adversus Aeneam tulit auxilium.*

ille servitutem vestram, ut antea, sed jam iratus sanguinem concupiscit; nullus ei ludus videtur esse jucundior, quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium. Non est vobis res, Quirites, cum scelerato homine, atque nefario, sed cum immani, taetraque bellua; quae, quoniam in foveam incidit, obruatur.

Eiusdem etiam generis sunt magnifica illa Horatii verba, quibus Junonem de Romano imperio loquentem inducit lib. 3. Od. 3.

. . . . . Ilion Ilion
Fatalis incestusque judex,
Et mulier peregrina vertit
In pulverem, ex quo destituit Deos
Mercede pacta Laomedon, mihi,
Castaeque damnatum Minervae
Cum populo, et duce fraudulento.
Jam nec Lacenae splendet adulterae
Famosus hospes, nec Priami domus
Perjura, pugnaces Achivos
Hectoreis opibus refringit:
Nostrisque ductum seditionibus
Bellum resedit protinus, et graves
Iras, et invisum nepotem,
Troica quem peperit Sacerdos,
Marti redonabo. Illum ego lucidas
Inire sedes, ducere nectaris
Succos, et adscribi quietis
Ordinibus patiar Deorum.
Dum longus inter saeviat Ilion,
Romamque pontus: qualibet exsules
In parte regnanto beati.
Dum Priami, Paridisque busto
Insultet armentum, et catulos ferae
Celent inultae; stet Capitolium
Ingens, triumphatisque possit
Roma ferox dare jura Medis.
Horrenda late nomen in ultimas
Extendat oras, qua medius liquor
Secernit Europen ab Afro,
Qua tumidus rigat arva Nilus:
Aurum irrepertum, et sic melius situm,
Cum terra celat spernere fortior,
Quam cogere humanos in usus
Omne sacrum rapiente dextra.
Quicumque mundo terminus obstitit,
Hunc tangat armis, visere gestiens,
Qua parte debacchentur ignes,
Qua nebulae, pluviique rores.

Sed bellicosis fata Quiritibus
Hac lege dico, ne, nimium pii,
Rebusque fidentes, avitae
Tecta velint reparare Trojae.
Trojae renascens alite lugubri
Fortuna tristi clade iterabitur,
Ducente victrices catervas
Conjuge me Jovis, et sorore.
Ter si resurgat murus aheneus
Auctore Phoebo, ter pereat meis
Excisus argivis, ter uxor
Capta virum puerosque ploret.

Adde Virgilii magnifica quoque illa de Didone moritura Lib. 4. Aen.:

At trepida, et coeptis immanibus effera Dido
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.

§. XIV.

Quomodo fit Amplificatio per periphrasim, seu circumlocutionem?

R. Fit, cum longiori verborum ambitu circuituque dicimus quod brevius ac simplicius dici poterat. Ita Cicero pro Milone cum gravius videretur dicere, Clodium a Milone fuisse occisum, maluit illud hac verborum circuitione mollire: *In quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetierunt.*

Circumlocutione Virgilius utitur Aen. 12. cum pro hac una voce *Moritur* sic ait:

Olli dura quies oculos, et ferreus urget
Somnus: in aeternam clauduntur lumina noctem.

Et in Ecloga prima, ubi pro hac una voce *Jam advesperascit* longiori hac tritaque utitur periphrasi:

Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbrae.

Nota, Periphrasim apud Poëtas esse frequentiorem, quam apud Oratores. Quod si non idonea sit, vel si nimis redundet, jam non appellabitur *Periphrasis*, sed *Perissologia* (1).

(1) Id est *Sermonis redundantia*.

§. XV. De Amplificatione per repetitionem.

Quomodo fit Amplificatio per repetitionem?

R. Fit, cum verbum idem, sive ornatus caussa, sive ad motus excitandos iteratur, duplicaturque vel in principio, vel in fine, vel in medio dictionis. Ut cum ait Tullius: *Vidi enim, vidi, penitusque perspexi.* Sed utitur in primis hoc Amplificationis genere in exordio Orationis pro Roscio Amerino, cum ait: *Accusant ii, qui in fortunas eius invaserunt; caussam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sexti Roscii bono fuit: caussam dicit is, cui non modo lucum mors patris attulit, verum etiam egestatem. Accusant ii, qui hunc ipsum jugulare summe cupierunt: caussam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum judicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur. Denique accusant ii, quos populus poscit: caussam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat.*

Hanc etiam adhibet in exordio Lib. 4. in Verrem:

Nego in Sicilia tota tam locupleti, tam vetere Provincia, tot oppidis, tot familiis, tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium, aut Deliacum fuisse, ullam gemmam, aut margaritam, quidquam ex auro, aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum: nego ullam picturam neque in tabula, neque textili fuisse, quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit, abstulerit. Magnum videor dicere: attendite etiam quemadmodum dicam; non enim verbi, neque criminis augendi caussa complector omnia, cum dico, nihil istum eiusmodi rerum in tota provincia reliquisse: Latine me scitote, non accusatorie loqui; etiam planius; nihil in aedibus cuiusquam, ne in oppidis quidem, nihil in locis communibus, ne in fanis quidem, nihil apud Siculum, nihil apud Civem Romanum, denique nihil istum, quod ad oculos animumque acciderit, neque privati, neque publici, neque profani, neque sacri, tota in Sicilia reliquisse.

Quantopere vero valeat repetitio ad addendam vim, pondusque orationi, et ad affectus ciendos, discere poteris ex sequentibus exemplis. Priora tria sunt ex heroicis Ovidii Epistolis, in quibus, si quid judico, prae caeteris omnibus illius operibus, elegantiae, ingenii, et eloquentiae lumen quoddam elucet. In primo sororem Annam sic compellat infelix Dido:

Anna soror, soror Anna, meae male conscia culpae.

In altero Demophoontem (1) ita compellat Phyllis:

Credidimus blandis, quorum tibi copia, verbis;

---

(1) *Demophoon Thesei ex Phaedra filius, a Phyllide Lycurgi Regis filia hospitio et lecto susceptus, data prius futuri conjugii fide.*

Credidimus generi, nominibusque tuis.
Credidimus lacrymis: an et hae simulare docentur?
Hae quoque habent artes, quaque jubentur, eunt?

In tertio conjux Herculis Deianira, cum illi per imprudentiam mortem intulisset, in has justi doloris voces erumpit identidem:

Impia quid dubitas Deianira mori?
Hei mihi quid feci? quo me furor egit amantem?
Impia quid dubitas Deianira mori?
Illita (1) Nesseo misi tibi texta veneno.
Impia quid dubitas Deianira mori?

Quibusnam potissimum figuris varianda erit et distinguenda Amplificatio?

R. Praecipua, quae Amplificationem ornant, Schemata sunt Hypotyposis, et Exclamatio, de quibus supra dictum a nobis est. Quibus addito tria alia, nempe Prosopopoeiam, Apostrophem, Interrogationem, caeterasque id genus vehementiores figuras, de quibus agendum nobis erit in Libro de Elocutione.

§. XVI. Quid sit in Amplificatione vitandum.

Duo sunt in primis vitia, ac veluti scopuli quidam duo, in quos incurrere solent Tirones, dum orationem amplificant. Primus scopulus est illorum, qui minutissima quaeque singulatim, exiliter, et perexigue consectantur; quod certe est in Oratore vitium vel maximum. Ut enim recte monet Cicero, in Amplificationibus nihil est nimis tenuiter enucleandum, quia hic locus grandia potius, quam exilia, minutaque requirit.

Alter scopulus est illorum, qui ad explendum orationis numerum, nihil nisi vacuas voces et inanem verborum sonitum in illam infarciunt. Hoc vulgare vitium fugies, si nihil prorsus dicas, quod vim et pondus non addat orationi, et sensum non augeat: *Quid est enim tam furiosum* (inquit Tullius Lib. 1 de Oratore), *quam verborum vel optimorum sonitus inanis, nulla subjecta sententia?* Et, ut sapientissimo praecipit Horatius in Arte Poëtica, si sint tibi provisae, parataeque, et ad manum, ut ita dicam, sententiae, voces ipsae ultro sese offerent, et ad exprimenda animi sensa nullo labore succurrent;

Verbaque provisam rem non invita sequentur.

Quamquam, ut dicam id quod res est, si Tironi peccandum sit in alterutram partem, malim certe ut, instar Ovidii, peccet potius ubertate quadam copiaque verborum, quam eorumdem jejunitate, atque inopia: quia, ut optime notat Tullius, nimia haec et redundans verborum ubertas, et quasi luxuries, stilo atque exercitatione brevi depascetur.

---

(1) *Centauri Nessi veste, qua indutus Hercules in furorem versus est.*

APPARATUS

SEU

PROOEMIUM RHETORICAE

Rhetoricae Prooemium, sive Apparatum appellamus ea omnia, quae pertinent universim ad Artem Rhetoricam. Quinque autem sunt, quae de Rhetorica generatim, et universe, prolusionis more, quaeri possunt.

1. Quae sit natura, et finis Rhetoricae.
2. Quae sit illius materia.
3. Quae sint illius partes.
4. Quae sit dignitas, vis et utilitas Rhetoricae.
5. Quibus rebus ac subsidiis possit facile comparari.

§. I. De natura, et fine Rhetoricae.

Quid est Rhetorica?

R. Est ars, seu disciplina bene dicendi: hoc est ornate, graviter, et copiose loquendi: Ita Quinctilianus Lib. 2.

Unde nomen suum traxit Rhetorica?

R. A voce Graeca ῥέω, *dico, loquor*, unde ῥήτωρ *Rhetor, Orator*, et ῥητορική *Ars Oratoria*.

Quare vocatur Ars?

R. Quia certis quibusdam et nunquam fallentibus praeceptis continetur.

Quare dicitur ars bene dicendi?

R. Quia docet quomodo optimis sententiis verbisque lectissimis dici possit.

Undenam orta est ars illa bene dicendi?

R. Notatio naturae, et animadversio peperit artem. Cum enim aliqui nativa quadam facultate, sine ullo artis subsidio, bene dixissent, alii contra insulse omnino, et male; exstitit aliquis, qui discrimen illud observaret attentius, qui caussas illius indagaret sedulo; atque ita rem sensim ad artem ac praecepta revocaret, et quasi viam traderet, quae ad eloquentiam tuto ferret. Unde liquet, non esse eloquentiam natam ex artificio, sed potius artificium ex eloquentia natum, atque profectum.

Quid differunt inter se Rhetor, et Orator?

R. Hoc differunt, quod Rhetor sit, qui bene dicendi prae-

cepta tradit; Orator vero sit is, qui accommodate ad persuadendum dicere potest: tametsi erretur persaepe in nomine, et aliud pro alio indiscriminatim accipiatur.

Quisnam est finis ultimus Artis Oratoriae?

R. Est persuadere dictione: hoc est, diserta oratione quempiam impellere ad aliquid vel credendum, vel agendum, vel omittendum.

Quodnam est officium Oratoris?

R. Est dicere apposite ad persuadendum, quod fiet docendo, et delectando, et movendo. Docemus argumentis, et argumentatione; delectamus ornato, illustri, et apto dicendi genere; flectimus amplificatione et affectibus. Docere necessitatis est; delectare suavitatis; movere vero, seu flectere, victoriae; atque hic demum est verissimus eloquentiae triumphus.

Unde erit ille summus et perfectus Orator, qui cum apposite dixerit ad persuadendum, hoc est, ad docendum, delectandum, et movendum; re ipsa tamen, sive auditoris vitio, sive quacumque demum alia de caussa, non persuaserit.

§. II. De Materia Rhetoricae.

Quaenam est materia cujusque artis in genere?

R. Ea est, circa quam versatur ars; ut Medicinae materia sunt morbi, quia in iis curandis Medicina versatur.

Quaenam est speciatim materia Rhetoricae?

R. Nihil omnino est in rerum natura, de quo ornate, elegenter, et copiose disputare non possit Orator. Ut enim observat Cic. 2. de Orat., *Bene dicendi ars non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur.* Unde ajo cum Aristotele, Rhetoricae materiam esse (1) quamlibet quaestionem ad dicendum propositam.

Quotuplex est quaestio, quae Oratori ad dicendum proponi potest?

R. Duplex. Alia est infinita, seu universalis, alia finita, seu singularis. Quaestio infinita, quae vocatur etiam *Thesis*, ea est, quae nullis alligatur temporis, loci, et personae circumstantiis: ut si quaeratur generatim, atque universe, *Sitne bellum gerendum, vel pax facienda.*

Quaestio finita, quae etiam vocatur *Hypothesis, et caussa*, sive *controversia*, ea est, quae universalem quaestionem restringit, ac revocat ad certas quasdam personae, temporis, loci, reique circumstantias: ut si quaeratur, *Sitne hoc anno nobis pax facienda, iis, quae ab hostibus feruntur, legibus, ac conditionibus.*

---

(1) Τὸ ἕκαστον.

Quaestio autem sive finita sit, sive infinita, dividitur quadrifariam: primo in quaestionem cognitionis et actionis. Quaestio cognitionis ea est, quae instituitur solius scientiae gratia: ut, *Quae sit caussa defectus solis: Sitne terra major quam luna.* Quaestio actionis ea est, cujus finis est aliquid efficere: ut, *An liceat vim vi repellere: An sit inimicis ignoscendum.*

Praeterea quaestio vel est principalis, vel incidens. Principalis ea dicitur, quae praecipue venit in controversiam: Incidens vocatur, quae tractatur propter aliud.

Quot sunt universim genera quaestionum, sive caussarum, in quibus versari potest Orator?

R. Tria. Genus judiciale, genus deliberativum, et genus exornativum, seu demonstrativum, quod a Graecis vocatur Epidicticum.

Quid spectatur in genere judiciali?

R. Accusatio, et defensio.

Quid spectatur in genere deliberativo?

R. Suasio, et dissuasio.

Quid in exornativo?

R. Laus, et vituperium. Unde generis Judicialis finis est aequitas; Deliberativi utilitas; Demonstrativi honestas. Judiciale genus versatur circa tempus praeteritum; Deliberativum circa tempus futurum; Demonstrativum vero circa praeteritum simul, et praesens.

§. III. De Partibus Rhetoricae.

Quae, et quot sunt primariae partes Rhetoricae?

R. Quatuor: Inventio, Dispositio, Elocutio, et Pronuntiatio; quemadmodum sunt praecipuae quatuor Oratoris partes: 1. Argumenta invenire: 2. Inventa disponere: 3. Disposita verbis exornare: 4. Exornata pronuntiare. Sunt qui pro quinta parte memoriam statuant; sed nos cum Aristotele illam ad pronuntiationem revocamus.

Quid est inventio?

R. Est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quae valeant tum ad faciendam fidem, tum ad motus excitandos.

Quid est dispositio?

R. Est rerum inventarum in ordinem distributio.

Quid est elocutio?

R. Est idoneorum verborum, et sententiarum, ad res inventas accommodatio.

Quid est pronuntiatio?

R. Est vocis ac corporis ea moderatio, quam res inventae ac verba requirunt.

§. IV. De dignitate et utilitate Rhetoricae.

Quaenam est Rhetoricae dignitas, vis, et utilitas?

R. Nihil addi potest ad haec illustria Tullii verba Libro I. de Oratore: *Quid est*, inquit, *aut tam admirabile quam ex infinita multitudine existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu, atque auditu, quam sapientibus sententiis, gravibusque verbis ornata oratio, et polita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, Senatus gravitatem unius oratione converti?*

Quid majus, quid splendidius dicere posset eloquentia, si pro se ipsa loqueretur?

De subsidiis Rhetoricae.

Quibus potissimum subsidiis omnes illae, quas diximus Rhetoricae partes comparari poterunt?

R. Quatuor: natura, arte, exercitatione, et imitatione.

Quid natura confert ad eloquentiam?

R. Ex parte animi confert celeres motus, ad excogitandum acutos, ad ornandum uberes, ad memoriam firmos ac diuturnos. Ex parte vero corporis confert latera firma, canoram vocem, solutam linguam, aptamque oris et totius corporis conformationem.

Quid facit ars ad eloquentiam?

R. Excolit, quae dedit natura; supplet, quae illi desunt; quae vero redundant, luxuriantque, castigat, atque coërcet. Uno verbo certissimam, veluti digito, monstrat viam, qua ad eloquentiam tuto perveniatur.

Quid affert exercitatio?

R. Conservat, et auget, quae ars expolivit, aut emendavit in natura. Multi enim naturae vitium exercitatione sustulere, ut olim Demosthenes, aliique sexcenti.

Quid est exercitatio?

R. Est assiduus usus, et consuetudo dicendi, vel scribendi, quod quidem valde facit ed eloquentiae laudem adipiscendam. Ut enim ait Cicero, *Stilus est optimus dicendi effector, et magister*. Triplex est autem exercitationis genus, nempe scriptionis, actionis, et memoriae.

DE IMITATIONE

Quaenam est imitationis utilitas?

R. Facit imitatio, ut optimo cuique auctori similes in dicendo evadamus, et quae sunt in eo summa, diligenter persequamur. Et quoniam imitatio, si recte fiat, multum affert ad eloquentiam, et pauci admodum imitari sciunt, ut par est;

idee de imitandi ratione fusius aliquid et uberius disputandum nobis esse existimavimus.

Quaenam igitur est vera rectaque imitandi via, et ratio?

R. Multiplex.

1. Cave vulgare quoddam ac mediocre tibi proponas exemplar, *Mox daturus progeniem vitiosiorem*, sed deligatur imitandus summus aliquis et excellens auctor, in quem tota mente intuearis. Is autem erit, in Poëtis ferme Virgilius, qui ceteros omnes Poëtas longe post se reliquit, et, ut ipse loquitur de Turno, *Toto vertice supra est*. In oratoria vero arte deligatur unus Cicero, de quo, quam tritum, ac pervulgatum, tam verum est illud Quinctiliani dictum: *Ille sciat, se profecisse, cui Cicero valde placere coeperit*; et in quem bellissime cadit magnifica illa Senecae (1) de illo vox: *Ingenium, quod solum Populus Romanus par imperio suo habuit:* et, ut non minus splendide de eodem Tullio dictum fuit a Vellejo Paterculo: *Vir ingenio maximus; qui effecit, ne, quorum arma viceramus, eorum ingeniis vinceremur.*

2. Non optimos solum auctores imitaberis, verum etiam quae in illis optima sunt, ac praestantissima. Si v. g. scribenda tibi sit oratio latina, habebis prae oculis loca illa eximia, in quibus se plurimum amavit Cicero, et in quibus se se ipse videtur quodammodo vicisse, cujusmodi sunt illius pleraeque perorationes. Illas inter scribendum lectitabis identidem, ut illarum assidua lectio Tulliani stili germanum tibi saporem et gustum aspergat.

Ut vero semper habeas in promptu selectissima, quae subinde possis imitari, luculentissimorum auctorum loca, copiosum summaque cura elaboratum illorum indicem tibi ad nostrae Rhetoricae amplioris calcem exhibemus.

3. Illustria haec, quae dixi, loca, neque pueriliter imitaberis, neque serviliter, putideque, ut solent homines illi, quos jure optimo ridet Horatius dum ait: *O imitatores, servum pecus;* et ut a bene multis fieri video, qui cum picarum, aut psittacorum more easdem omnino voces reddiderint, tum demum magnos se veterum imitatores arbitrantur. Tu vero quaecumque imitaberis, sic facies tua, ut eruditis et emunctae naris hominibus appareat imitatio, sed tamen res omnino alia, tibique propria facta jam esse videatur.

Tua autem facies haec veterum scriptorum loca, tibique illa quasi jure tuo poteris vindicare:

Primo si vim, ac pondus sententiae retineas: verba vero vel omnia, vel magna ex parte saltem immutes. Dixerat olim Tullius: *Virtus est una altis defixa radicibus, quae nulla unquam vi labefactari potest.* Hanc egregiam Tullii sententiam

(1) *Controv. Lib. 2.*

vide quam scienter, mutatis omnino verbis, exprimat Horatius, cum dicit de homine probo, et in colenda virtute constanti:

(1) Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Sic etiam cum dixisset idem Cicero Philippica nona, *Vellem, Dii immortales fecissent, ut vivo potius Servio Sulpitio gratias ageremus, quam mortuo honores quaereremus;* hanc eamdem sententiam, mutatis omnino verbis, ingeniose admodum expressit Ovidius Lib. 13. Metamorphoseon, ubi Ulyssem de Achillis mortui armis certantem cum Ajace, et pro se ita loquentem inducit:

Si mea cum vestris valuissent vota, (2) Pelasgi,
Non foret ambiguus tanti certaminis haeres:
Tuque tuis armis, nos te potiremur, Achille.

Secundo, si, eadem ferme servando verba, transferas illa ad alium sensum, vel similem, vel contrarium: v. g. dixit Tullius in Antonium: *O audaciam immanem! Tu ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium Diis Penatibus os importunissimum ostendere?* Poteris verba haec, paullulum immutata, in Judam hortos, ad Christum prodendum, subeuntem, opportune transferre.

Sic etiam Catilinariae primae exordium ad aliud argumentum nullo labore ita convertent vel ipsi mehercule Tirunculi: Quousque tandem, homo nequam, atque improbe, intemperanter abutere divina patientia? Quamdiu illam eludet vita ista tua omni scelerum genere cooperta? Quem ad finem se inveterata tua jactabit impietas? Nihil ne te impendentis mortis pericula, nihil inferorum poenae, nihil intentus in te Divinae justitiae gladius, nihil terror conscientiae, nihil severissimi Judicis tribunal, nihil illius os vultusque movebunt? patere tua flagitia non sentis? etc.

Tertio, recte imitaberis, si figuras, si periodos, si transitiones, si commissuras, incisaque, et totum orationis ductum, ac filum, potius imiteris, quam verba ipsa, vel ipsas sententias. Dixit v. g. Cicero Philippica 2.: *Non placet Antonio Consulatus meus; at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis Consularibus, qui primus mortuus est: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac Republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni ..... Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompejus probavit.* Hanc figuram transferre poteris eleganter in eos,

(1) *Ode 3. Lib. 3.*
(2) *Sic appellati vetustissimi Graeciae populi.*

quibus non placent humaniores litterae, quas omnium ordinum ac aetatum viri sapientissimi in deliciis habuerunt.

Quarto, laudem habebit imitatio, si propositum exemplar vel in pauca contrahas, vel, amplificando, fusius uberiusque dilates. Ita cum Virgilius dixisset 1. Georgicorum:

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit:

Hunc eumdem locum imitando, fusius, more suo, amplificavit Ovidius 5. Metamorph.:

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro:
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:
Prima dedit leges: Cereris sunt omnia munus.

Contra vero, cum a Tullio fusius ac uberius dictum fuisset de Caesare in oratione pro Marcello:

Bellicas laudes soleni quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint Imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum juvant. Maximam vero partem quasi jure suo fortuna sibi vindicat; et quidquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriae, C. Caesar, quam es paullo ante adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quod certe est maximum, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum domina, Fortuna, in istius se gloriae societatem non offert: tibi cedit; tuam esse totam ac propriam fatetur: totam hanc ornatissimam laudationem in duos versiculos ita collegit Poëta egregius:

Gloria vincendi juncta est cum milite, Caesar:
Caesar, parcendi gloria tota tua est.

Quinto, laudabitur imitatio, si quae ab Oratoribus scripta fuere solerter transferas in orationem adstrictam. Ita facile crediderim eum M. (1) Antonio Mureto, perfectissimo talium rerum aestimatore, Virgilianum illum versum:

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit:

Ciceronem imitatum fuisse. Ita enim ille Philippica 14. scripserat in Antonium: *Refugit animus, P. C., eaque dicere reformidat, quae L. Antonius in Parmensium liberis et conjugibus effecerit.*

Sexto, bonus imitator eris, si vel ex Graecis Latina facias,

---

(1) *Fuit Orator et Criticus celeberrimus saec. 16.*

vel ex Latinis aut etiam Graecis vernacula. Ita Tullius tam multa singulari quodam artificio expressit ex Demosthene, quem mirabatur, et quo ne Athenas quidem ipsas magis Atticas fuisse urbano quodam et liberali joco dictitabat. Sic etiam Virgilius acer et diligens Graecorum imitator in Aeneide Homerum est imitatus, et in Bucolicis (1) Theocritum. Sic Terentius ex Menandro, et ex Aristophane, tam multa invexit in Latium. Ita Horatius Pindari, (2) Callimachique vestigia persecutus est in suis Odis, et nominatim in secunda quarti Libri:

Quem tu Melpomene semel
Nascentem placido lumine videris etc.

Quam quidem tantis laudibus ornavit summus ille vir Julius Caesar Scaliger, ut mallet a se similem scriptam fuisse, *Quam esse totius Tarraconensis Rex.* Sic enim (per ludum opinor) dictitare consueverat.

Atque, ut hisce elementis tandem aliquando finem imponamus, laudem maximam habitura est imitatio, si, quos imitaris, eos, non dicam adaequare, sed vincere etiam, omni ope coneris: ut ait Quinctilianus Lib. 10.: *Conandum est aliquid supra eos, quos imitaris:* et, ut etiam admonet vetus proverbium: Invenire rem admodum difficilem esset perfacilem vero, inventis addere.

Ita Virgilius, cum exiliter admodum ac jejune de Hectore dictum fuisset a veteri poëta Ennio (3):

O lux Trojae, germane Hector,
Quid ita cum tuo lacerato corpore miser?

Versus eosdem, vel potius eamdem sententiam ex plumbea fecit auream Aeneid. libro secundo:

O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrûm,
Quae tantae tenuere morae? Quibus, Hector, ab oris,
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque, urbisque labores
Defessi aspicimus! quae caussa indigna serenos
Foedavit vultus? aut cur haec vulnera cerno?

Hunc eumdem Ennii Virgiliique de Hectore locum apertissime imitari conatus est Seneca in (4) Troade, ubi viduam

---

(1) *Theocritus Poëta Syracusanus scripsit Graece Idyllia in genere bucolico laudatissimo.*

(2) *Callimacus nobilis Poëta Graecus vixit post Alexandri tempora.*

(3) *Ennius Poëta antiquissimus vixit tempore secundi belli Punici, centum et amplius ante Ciceronem annis.*

(4) *Tragoedia sic inscripta.*

illius Andromachen ita loquentem inducit:

Cum subito nostros Hector ante oculos stetit,
Non qualis ultro bella in Argivos ferens,
Grajas petebat facibus Idaeis rates:
Nec caede vasta qualis in Danaos furens,
Vera ex Achille spolia simulato tulit.
Non ille vultus flammeum incendens jubar,
Sed fessus, ac dejectus, et fletu gravis,
Similisque nostro, squalida obtectus coma.

Quae imitatio, quamquam non infelix, tu vide tamen quantum a Virgiliana distet. Verum quanto inferior Virgilio videtur in hoc loco Seneca, tanto sane jure videbitur Ennio superior in hac altera ejusdem imitatione in eadem Troade:

Columen Patriae, mora Fatorum,
Tu praesidium, Phrygibus fessis,
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illa decem fulta per annos:
Tecum cecidit, summusque dies
Hectoris idem, Patriaeque fuit.

Hanc Ennianam imitationem aliquando mirantibus amicis, festive admodum respondit Virgilius: *Se ex Hennii stercore gemmas aurumque colligere.* Cum vero assidua haec diligensque veterum imitatio vitio illi verteretur, ut fit, ab invidis et obtrectatoribus, cumque illi malevolentiae livore suffusi palam jactarent in vulgus, illum pleraque ab Homero sumpsisse, hoc uno responso calumniatoribus os obstruere, illosque penitus elingues reddere consueverat Virgilius: *Cur non ipsi quoque eadem furta tentarent? Verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam detrahere, quam Homero vel unum eripere versum, illumque ad rem suam accommodare.*

Ratio tamen quaedam est Tironibus praesertim adhibenda, ne, dum propositum sibi exemplar conantur vincere, et dum ab illo paullulum, sed in melius aberrare satagunt, prava quadam imitatione ab illo prorsus deficiant, et in pejus aberrent, quod Lucano praesertim contigisse videmus.

Cum enim mirifice, sed sobrie, tempestatem ita descripsisset Virgilius Aeneidos primo:

Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque, Notusque ruunt, creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
Eripiunt subito nubes, coelumque, diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
Intonuere Poli, et crebris micat ignibus aether,
Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hunc Virgilii locum cum sibi vel imitandum, vel superan-

dum proposuisset Lucanus, immodico quodam calore raptus, suoque nimium velificatus ingenio, et laxatis illi velut habenis, sic aberravit in pejus:

Ah, quoties frustra pulsatos aequore montes
Obruit illa dies! quam celsa cacumina pessum
Tellus victa dedit! Non ullo litore surgunt
Tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti,
A magno venere mari; mundumque coërcens
Monstriferos agit unda sinus.

ARTIS RHETORICAE

LIBER PRIMUS

DE ELOCUTIONE

Quid est Elocutio?

R. Elocutio, inquit Tullius, est idoneorum verborum, et sententiarum, ad res inventas accommodatio.

Cur tandem, et quorsum ab Elocutione, contra quam fieri solet, exordimur?

R. Tametsi ex quatuor Rhetoricae partibus ordine naturae, prima sit inventio; quia tamen plusculum difficultatis habet, idcirco eam Elocutioni postponendam esse cum erudito Vossio, aliisque artis Rhetoricae magistris bene multis, judicavimus.

Cum enim verborum delectus origo sit eloquentiae, ut ait Julius Caesar in suo de analogia, seu de ratione Latine (1) loquendi libro, quem Ciceroni nominatim nuncupavit; et cum verborum cura quae ad Elocutionem pertinet, sit longe facilior quam cura rerum, quae spectat ad Inventionem; liquet profecto nos Tironum commodis utilitatique servire, dum Aristotelis ordine nonnihil immutato, ab Elocutione ducimus initium, et in primo artis oratoriae quasi limine vestibuloque paullisper haeremus, priusquam in intima illius penetralia pedem audeamus inferre.

Ut huic eidem Tironum utilitati consulatur, nostrum hunc de Elocutione librum trifariam dividimus. Agendum nobis est primo de Figuris, in quibus nullo fermo negotio se solent exercere vel ipsi Tirunculi. Secundo dicetur de Periodo, in qua videtur plusculum esse negotii. Tertio tractabitur de Stilo, a facilioribus, ut par est, ad difficiliora sensim progrediendo.

CAPUT PRIMUM

DE FIGURIS, SEU SCHEMATIBUS

Figura, ut diximus in elementis, est ornamentum quoddam Orationis, seu loquendi modus illustrior, et a communi con-

(1) *Cicero in Bruto.*

suetudine remotus; cujusmodi sunt haec Ciceronis verba in Catilinam: *Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam*. Itemque illa Didonis (1) verba:

. . . . . Moriemur inultae?
Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras.

Aut haec ejusdem Didonis:

Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.

Quot sunt genera Figurarum?

R. Duo. Aliae enim versantur in (2) sententiis, et sensu ipso, aliae in verbis tantum. Quia vero res prius animo menteque concipiendae sunt, quam verbis exprimantur, ideo de Figuris sententiarum, quae ad mentem pertinent, ante dicendum nobis est, quam de Figuris verborum.

§. I. De Figuris sententiarum.

Inter Figuras sententiarum aliae videntur aptiores ad movendum, aliae ad docendum, aliae ad delectandum. Initium faciamus ab his quae ad movendum, seu ad animos flectendos praecipue valent.

§. II. De Figuris ad movendum idoneis.

DE EXCLAMATIONE

Cur ex omnibus Figuris Exclamationem primam ordine collocamus?

R. Primam collocamus, quod vehementiores animi motus exclamando solemus exprimere.

Quid est Exclamatio?

R. Est vocis elatio, seu contentio, qua, interjectione vel adhibita, vel subaudita, vehementiorem animi affectum significamus, reique magnitudinem exprimimus. Ita Tullius Oratione 1. in Catilinam per summam indignationem sic exclamat: *O tempora! o mores! Senatus haec intelligit, Consul videt: hic tamen vivit! Vivit? Immo vero etiam in Senatum venit.* Et Oratione 2. in Antonium: *O miserum me! consumptis enim lacrymis, infixus tamen animo haeret dolor.* Et L. 4. in Verrem: *O rem ridiculam! o desertum hominem! o desperatum, ac relictum a magistratu Siculo!*

Exclamatio adjunctam ferme habet aliquam ex hisce interjectionibus, *o! heu! ah! vah! proh Superi! proh Superum atque*

---

(1) *Aeneid.* 4. (2) Λέξεως καὶ διανοίας.

hominum fidem! Persaepe tamen subauditur interjectio, ut *si* dicas, *Miserum me!* vel *Hoccine saeculum!* Veteres, pro interjectione *o!* saepe adhibebant voces istas (1) *Aedepol! Hercle! Mehercule! Jupiter! Mecastor! Medius fidius!* Catullus.

Chartis
Doctis, Jupiter! et laboriosis.

Heu et *Eheu* triste aliquid et molestum indicant. Ita (2) Cicero: *O domus antiqua, eheu quam dispari domino dominaris!* Virgilius vero Aeneidos 4.

. . . . . Tu nunc Carthaginis altae
Fundamenta locas, pulcramque uxorius urbem
Extruis, heu regni, rerumque oblite tuarum!

Proh adhibetur saepe ad obtestandum. Ita Terentius: *Proh Deûm atque hominum fidem! quid est, si non haec contumelia est?*

Mirum in modum facit Exclamatio ad significandam indignationem, doloremque ex re atroci conceptum, ut Tullius pro Coelio: *Proh Dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut praesentis fraudis poenam in diem reservatis!*

Servit etiam misericordiae. Ita pro Sylla: *O miserum et infelicem diem illum, quo Consul omnibus Centuriis P. Sylla renuncialus est! O fallacem, o volucrem fortunam! O caecam cupiditatem! O praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas redierunt!* Et pro Milone: *O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit; hanc ingratam, si ejecerit; miseram si amiserit!* Sic etiam perfidus ille Sinon Trojanorum misericordiam exclamando captat (3)

Heu, quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat?

Aliquando etiam laetitiam animique hilaritatem exprimit Exclamatio: v. gr. Cicero ad Atticum (4): *O suaves epistolas tuas, uno tempore mihi datas, duas! quibus evangelia quae reddam nescio; deberi quidem plane fateor.* Evangelia vero (si quaeris) erant merces allati jucundi nuntii: vel etiam sacrificia, et supplicationes, quae pro laeto nuntio decerni olim a Romanis consueverant. Unde non immerito a Christianis *Evangelium* appellatum est salutiferum illud nuntium a Christo veracissimo Patris Nuntio nobis allatum.

---

(1) *Quasi dicas, per aedem Pollucis . . . . . ita me Hercules, me Jupiter, me Jovis filius juvet.* (2) *De Officiis.*
(3) *Aeneid.* 2. (4) *Lib.* 2. *Ep.* 8.

Denique Exclamatio servit interdum Ironiae. Ita (1) Tullius: *O praeclarum custodem ovium, ut ajunt, lupum!* et in Pisonem: *O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Scipiones, Marcellos, Maximos! O amentem Paullum, rusticum Marium! nullius consilii patres istorum amborum Consulum, qui triumpharunt!*

Quibus potissimum in locis utendum est Exclamatione?

R. Adhibenda est praesertim in Amplificatione, in Perorationibus, ubi res magnas auditori persuaseris. Exclamare enim in rebus minutis frigidum esset ac puerile.

§. III. De Dubitatione.

Quid est dubitatio?

R. Dubitatio est Figura, qua Orator fluctuans, animique pendens, dubitat aliquamdiu, quid sibi agendum dicendumve sit. Ita Scipio apud Livium (2) milites alloquitur quasi dubitans: *Apud vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat, quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descivistis. An milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video.* Ita Cic. pro Quintio: *Quo te nomine appellemus? Improbum? At etiam si desertum vadimonium esset, tamen in ista postulatione et proscriptione bonorum improbissimus reperiebare. Num malitiosum? Negas. Fraudulentum? Jam id quidem arrogas tibi, et praeclarum putas. Audacem? cupidum? perfidiosum? Vulgaria et obsoleta sunt: res autem nova atque inaudita.*

Illustre omnino Dubitationis exemplum suppeditat nobis Virgilius, cum Didonem ita dubitantem inducit (3):

En quid agam? rursus ne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes, atque ultima Teucrûm
Jussa sequar? . . . . . .
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Insequar? Et quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?

Deinde sequitur electio; quae fit nimirum, cum is qui dubitat, subito consilium capit, quasi oborta sibi nova quadam luce:

Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.

---

(1) *Phil.* 3. (2) *Decade* 3. *l.* 8. (3) *Aeneid.* 4.

Est item apud Ciceronem egregium aliud ejusdem Schematis exemplum in Oratore: *Utrum difficilius, aut majus esset negare tibi saepius idem roganti, an efficere id quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei, quem unice diligerem, cuique me carissimum esse sentirem, praesertim et justa petenti, et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur; et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse ejus, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium.*

Sed nullum est praeclarius dubitationis exemplum, quam tota Ciceronis Ep. 3. L. 8. ad Att., qua secum ipse dubitat, quid sibi faciendum sit, si Pompejus Italia excedat; suamque dubitationem Attico communicat, ejusque consilium exquirit.

Maximis et miserrimis rebus perturbatus, cum coram tecum mihi potestas deliberandi non esset, uti tamen tuo consilio volui. Deliberatio autem omnis haec est. Si Pompejus Italia cedat, quod eum facturum esse suspicor, quid mihi agendum putes. Et, quo facilius consilium dare possis, quid in utramque partem mihi in mentem veniat, explicabo brevi. Cum merita Pompeji summa erga salutem meam, familiaritasque, quae mihi cum eo est, tum ipsa reipubl. caussa me adducit, ut mihi vel consilium meum cum illius consilio, vel fortuna cum fortuna conjungenda esse videatur. Accedit illud: si maneo, et illum comitatum optimorum et clarissimorum civium desero, cadendum est in unius potestatem, qui, etsi multis rebus significat se nobis esse amicum; et, ut esset, a me est (tute scis) propter suspicionem imminentis hujus tempestatis multo ante provisum; tamen utrumque considerandum est, et quanta fides ei sit habenda, et si maxime exploratum sit eum nobis amicum fore, sitne viri fortis et boni civis esse in ea urbe, in qua cum summis honoribus imperiisque usus sit, res maximas gesserit, sacerdotio sit amplissimo praeditus, non futurus sit sui juris, subeundumque periculum sit, cum aliquo forte dedecore, quando Pompejus rempublicam recuperavit. In hac parte haec sunt: vide nunc, quae sint in altera. Nihil actum est a Pompejo nostro sapienter, nihil fortiter; addo etiam, nihil nisi contra consilium auctoritatemque meam. Omitto illa vetera, quod istum in rempublicam ille aluit, auxit, armavit: ille legibus per vim et contra auspicia ferendis auctor; ille Galliae ulterioris adjunctor; ille gener; ille in adoptando P. Clodio augur; ille restituendi mei, quam retinendi studiosior; ille provinciae prorogator; ille absentis in omnibus adjutor; idem etiam tertio consulatu, postquam esse defensor reipublicae coepit, contendit, ut decem Tribuni Plebis ferrent, ut absentis ratio haberetur; quod idem ipse sanxit lege quadam sua; Marcoque Marcello consuli finienti provincias Gallias Cal. Mart. resti-

tit. Sed ut haec omittam; quid foedius, quid perturbatius hoc ab urbe discessu, sive potius turpissima fuga? Quae conditio non accipienda fuit potius, quam relinquenda patria? Malae conditiones erant; fateor; sed numquid hoc pejus? At recuperabit rempublicam. Quando? aut quid ad eam spem est parati? . . . . . Age jam, cum fratre, an sine? cum filio, aut quomodo? In utraque enim re summa difficultas erit, summus animi dolor. Qui autem impetus illius erit in nos absentes, fortunasque nostras? Acrior quam in celerorum; quod putabit fortasse in nobis violandis aliquid se habere popularе. Age jam has compedes, fasces, inquam, hos laureatos efferre ex Italia, quam molestum est? Qui autem locus erit nobis tutus (ut jam pacatis utamur fluctibus) antequam ad illum venerimus? Qua autem, aut quo, nihil scimus. At si restitero etc.

§. IV. De Obsecratione.

Quid est Obsecratio?

R. Obsecratio, ut nomen ipsum per se satis indicat, fit, cum alicujus sive Dei, sive hominis opem imploramus. Hoc Schemate mirum in modum utitur Tullius pro Rege Dejotaro: *Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem, et constantiam, et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam Regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti; istam, inquam, dexteram, non tam in bellis, et in praeliis, quam in promissis, et fide, firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te eius Dii penates acceperunt; te amicum et placatum Dejotari Regis ara focique viderunt.* Et pro Plancio: *Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor, Judices, sed custodem salutis meae; non opibus contendo, non auctoritate, non gratia; sed precibus, sed lacrymis, sed misericordia; mecumque vos simul hic miserrimus et optimus obtestatur parens, et pro uno filio duo patres deprecamur. Nolite, Judices, per vos, per fortunas, per liberos vestros, inimicis meis, his praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam, gloriantibus vos jam oblitos mei, salutisque ejus, a quo mea salus conservata est, hostes extitisse. Nolite animum meum debilitare tum luctu, tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei persolvere. Teque, C. Flavi, oro, et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adjutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed ornatum florentemque esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi et his conservatum vides.*

Vehemens est etiam atque flexanima (1) Palinuri ad Aeneam obtestatio apud Virgilium Aeneid. 6.

Quod te per coeli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his, invicte, malis. Aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim credo sine numine Divûm
Flumina tanta paras, Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas.

Ita Ulysses, ut Achillis arma a Graecis impetret, hunc in modum eos post longam orationem obtestatur apud Ovidium Metam. L. 13.

At vos, o proceres, vigili date praemia vestro,
Proque tot annorum cura, quos anxius egi,
Hunc titulum meritis pensandum reddite nostris.
Jam labor in fine est; obstantia fata removi;
Altaque, posse capi faciendo, Pergama cepi.
Per spes nunc socias, casuraque moenia Trojae,
Perque Deos oro, quos hosti nuper ademi;
Per si quod superest, quod sit sapienter agendum;
Si quid adhuc audax, ex praecipitique petendum;
Si Trojae fatis aliquid restare putatis,
Este mei memores.

Haec Figura prae caeteris vehemens est, et in perorationibus potissimum solet adhiberi.

§. V. De Imprecatione.

Quid est Imprecatio?

R. Est execratio quaedam, qua malum imprecamur alicui, vel etiam nobismetipsis. Tale est illud Ciceronis pro Dejotaro: *Dii te perdant, fugitive. Ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es.* Et in Antonium: *Quin tu abi in malam rem, malumque cruciatum.* Tale est etiam illud Didonis (2):

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,
Ante, pudor, quam te violem, aut tua jura resolvam.

---

(1) *Palinurus Aeneae navis gubernator, qui somno oppressus, una cum gubernaculo in mare delapsus est.*

(2) *Aeneid.* 4.

§. VI. De Interrogatione, et Subjectione.

Quid est interrogatio?

R. Fit, cum interrogamus aliquem, non tam ad rem dubiam quaerendam, quam ad urgendum, instandumque, et ad vehementiorem affectum exprimendum. Ita Cicero Catilinam urget hisce verbis (1): *Patere tua consilia non sentis? Constrictam jam horum omnium conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii caeperis, quem nostrum ignorare arbitraris?*

Quibus sane interrogationibus Catilinam multo acrius pungit Cicero, quam si frigide diceret: Patent, Catilina, tua consilia; conjuratio tua omnium conscientia constricta tenetur; quid egeris, nemo ignorat.

Hac etiam figura usus est in Pisonem: *An vero reliquo tempore Consulem te quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti assurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? Numerandus est ille annus denique in rep., cum obmutuisset Senatus; judicia conticuissent; moererent boni; vis latrocinii vestri tota urbe volitaret; neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo, et Gabinii sceleri, furorique cessisset?*

His adde Orationem in Vatinium, quae tota fere interrogationibus constat, unde et nomen habuit.

Similiter poterat dicere Virgilius:

Ipse ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca.

Sed plus spiritus nervorumque habet haec interrogatio (2):

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis?

Quod si interrogationi subjiciatur responsio, Subjectio vocabitur. Sic Tullius pro lege Manilia: *Quid tam novum, quam adolescentulum privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere? Confecit: huic praeesse? Praefuit: rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini adolescenti, cujus a Senatorio gradu aetas longe abesset, imperium, atque exercitum dari, Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his Provinciis singulari innocentia, aequitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit.*

Et Phil. 2.: *Doletis tres exercitus Populi Romani interfectos? Interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? Eos*

---

(1) *In Cat.* (2) *Ecl.* 3.

quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? Afflixit Antonius. Omnia denique, quae postea vidimus (quid autem mali non vidimus?), si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio

§. VII. De Praeteritione, et Reticentia.

Quid est Praeteritio?

R. Praeteritio, quae Ciceroni videtur in amore et in deliciis fuisse, fit cum simulamus, nos vel nescire, vel nolle dicere id quod vel maxime dicimus. Ita Tullius suum Pompejum magnifice laudat per Praeteritionem:

Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiaeque, terra, marique, quantaque felicitate gesserit; ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint; hoc brevissime dicam . . .

Habes etiam luculentam ejusdem Tullii Praeteritionem in Vatinium: *Atque illud tenebricosissimum tempus incuntis aetatis tuae patiar latere. Licet impune per me, parietes in adolescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris. Habet hoc praemium tua indignitas, ut adolescentiae turpitudo obscuritate et sordibus tuis tegatur.*

Et pro lege Man.: *Non dico hoc loco, majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse; semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum, et Hispaniense, ab uno Imperatore esse confecta; duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem, atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur; ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompejo, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Catuli voluntate constituta, recordamini.*

Praeteritioni vicina est, et affinis, Reticentia, Aposiopesis Graece dicta: quae fit, cum orationem abrumpimus subito, et reticemus aliquid, ut majora auditoribus cogitanda relinquamus, quia nimirum quae latent, graviora putantur.

Illustre omnino hujusce Schematis exemplum nobis suppeditat Virgilius Aeneid. 1., ubi Neptunus ventos tumultuantes sic increpat:

Jam coelum terramque meo sine numine venti
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego . . . sed motos praestat componere fluctus.
Post mihi non simili poena commissa luetis.

Sic etiam L. 5. Mnestheum ita loquentem inducit:

Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo,
Quamquam o! sed superent, quibus hoc Neptune dedisti.

Hac Figura Terentius etiam utitur, cum ait in Eun. Act. 5. Scen. 6.

Ego te, furcifer,
Si vivo . . . sed istud quidquid est primum expedi.

§. VIII. De Expolitione.

Quid est Expolitio?

R. Expolitio, sive Commoratio, et Exornatio (nam tria haec vocabula unum atque idem sonant) est figura ad motus excitandos valde insignis.

Fit autem, cum eamdem sententiam variis modis versamus, ut altius in auditorum animis defigatur. Ita Cicero pro Sextio: *An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? Quid? tum mortem ne fugiebam? an erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? tam eram rudis? tam ignarus rerum? tam expers consilii, aut ingenii? nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? Nesciebam, vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? cum esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, Patriae potius donata, quam reservata naturae videretur? Nesciebam, inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent, animos hominum sensusque morte restingui; alii autem, tum maxime mentes sapientum ac fortium virorum, cum e corpore excessissent, sentire, ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu; alterum etiam optandum, meliore esse sensu.*

Sic etiam Cic. Phil. 14. eos laudat, qui in Mutinensi praelio fortiter mortem obierant: *O fortunata mors, quae, naturae debita, pro patria est potissimum reddita! Vos vero patriae natos judico, quorum etiam nomen a Marte est; ut idem Deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est, in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impii, quos caecidistis, etiam ad inferos poenas parricidii luent; vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis a natura vobis vita data est; at memoria bene redditae vitae sempiterna; quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus ac periculis ad summam laudem gloriamque contenderet? Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus nec oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse poterit, cum vobis immortale monumentum suis pene manibus Senatus Populusque Romanus extruxerit. Multi saeve exercitus Punicis, Gallicis, Ita-*

ticis bellis clari et magni fuerunt; nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam majora possemus, quandoquidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe furentem Antonium avertistis; vos redire morientem repulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico, incisaeque litterae divinae virtutis testes sempiternae: numquam de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient, gratissimus sermo conticesceet. Ita, pro mortali conditione vitae, immortalitatem estis consecuti.

§. IX. De Epiphonemate.

Quid est Epiphonema?

R. Est exclamatio sententiosa, quae fieri solet post rem aliquam insignem vel narratam, vel probatam. Ut cum Virgilius, post narratos classis Trojanae labores, sic exclamat sententiose (1):

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Sic etiam Lucretius Lib. 1. post commemoratum exemplum Agamemnonis filiam suam Iphigeniam immolantis, hac gravi sententia claudit narrationem:

Tantum Religio potuit suadere malorum.

Simile est illud Ciceronis in libro de Senectute: *Senectutem ut adipiscantur, omnes optant: eandem accusant* (2) *adeptam: tanta est inconstantia, stultitia, atque perversitas.* Sic etiam Virgilius, postquam apum in melle conficiendo industriam laboresque descripsit, hoc addit Epiphonema:

Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.

Itemque hoc 2. Georgicorum:

. . . . . Adeo a teneris consuescere multum est.

Et alio in loco, de crudeli atque impio Polymnestore loquens (3):

Fas omne abrumpit: Polidorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames?

---

(1) *Aeneid.* 1.
(2) *Alii* Adepti, *quae lectio videtur melior.*
(3) *Aeneid.* 3.

CAPUT SECUNDUM

DE FIGURIS AD DELECTANDUM MAGIS IDONEIS

§. I. De Apostrophe.

Quid est Apostrophe ?

R. Est Schema, quo sermonem ad aliam personam, vel quasi personam, convertimus, quam instituta oratio requirat. Ita Cicero pro Milone: *Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro Republica sanguinem effudistis: vos in viri et civis invicti appello periculo, Centuriones, vosque milites. Vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur?*

Apostrophe fit aliquando ad Superos, ad invocandum. Ita Tullius I in Catilinam: *Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus; hunc, et hujus socios, tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis, ac moenibus, a vita fortunisque omnium civium arcebis; et omnes inimicos bonorum, hostes Patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se, ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis?*

Et pro domo sua: *O Dii immortales! (vos enim haec audire cupio) P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri putat?*

Non tantum ad personas fit Apostrophe, sed etiam ad res inanimes, sensuque carentes, aut aliquando etiam ad belluas. Ejusmodi est apud Virgilium notissima illa Mezentii Apostrophe ad equum suum, nomine Rhoebum:

Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus . . .

Ita Propertius L. 4. el. 7. Alcidem, postquam boves recuperasset, eos sic alloquentem inducit:

. . . . . Alcides sic ait: Ite, boves,
Herculis ite boves, nostrae labor ultime clavae,
Bis mihi quaesitae, bis mea praeda boves;
Arvaque mugitu sancite boaria longo:
Nobile erit Romae pascua nostra forum.

Ita Cicero pro Milone: *Vos enim jam Albani tumuli, atque vos, luci, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum Populi Romani sociae, et aequales.* Poëtis porro nihil familiarius est, quam illa ad res sensu carentes Apostrophe. Ita Dido moriens Aeneid. 4.:

Dulces exuviae, dum Fata, Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.

Ita etiam Sinon L. 2.:

Vos aeterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait, vos arae, ensesque nefandi,
Quos fugi, vittaeque Deûm, quas hostia gessi.

Et ibid. Aeneas:

Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor in occasu vestro nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaûm; et si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu.

Quaenam sunt Apostrophes regulae?

R. Tres. 1. Raro est usurpanda. Si enim crebrius adhibeatur, inepta erit, et frigidiuscula.

2. Tametsi multis videatur, Apostrophem in ipso dicendi principio nequaquam adhiberi posse, interdum tamen Orationem inchoat egregie, ut docet initium primae Catilinariae: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*

3. Fas est Poëtis solius metri caussa Apostrophem adhibere. Ita Ovidius Lib. 3. Tristium Eleg. 8.:

Nunc ego jactandas optarem sumere pennas,
Sive tuas, (1) Perseu, Daedale, sive tuas.

§. II. De Hypotyposi.

Quid est Hypotyposis?

R. Est figura, qua res ita graphice describitur, ut non tam audiri, vel legi, quam ante oculos versari videatur. Splendidum in primis, ac illustre illius exemplum habes in septima Verrina, ubi Tullius Verris inhumanitatem oculis ita subjicit: *Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi; toto ex ore crudelitas eminebat. Exspectabant omnes quo tandem progressurus, aut quidnam acturus esset; cum repente* (2) *hominem corripi, atque in foro medio nudari, ac deligari, et virgas expediri jubet. Clamat ille miser, se Civem esse Romanum.*

Sic etiam in Pis. *Meminisline coenum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo e gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? et cum isto ore foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari?*

---

(1) *Perseus, Jovis filius, talaribus a Mercurio donatus, Andromedam liberavit.*

(2) *Gavium Civem Romanum.*

Quam nos caussam cum accepissemus, (quid enim facere poteramus?) paullisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo; unde tu nos cum improbissime respondendo, tum turpissime eructando, ejecisti. Et Philip. 2.: *Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in Populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam, in tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe diceret? In coetu vero Populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit.*

Brevioris Hypotyposis exemplum habes in Oratione in Catil. 2.: *Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit; et retorquet oculos saepe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget; quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.*

Hypotyposim creberrime solent usurpare Poëtae, ac praesertim Virgilius, qui res adeo vivis, et spirantibus, ut ita dicam, coloribus describit, ut pene sub oculos cadant. Ita Cyclopes depingit Aeneid. 8.:

Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
. . . . . .
. . . . . Alii ventosis follibus auras
Accipiunt, redduntque: alii stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese, multa vi, brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

Sic etiam L. 2. Laocoontem a serpentibus interemptum describit:

. . . . . jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine, et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exsangues; illi agmine certo
Laocoonta petunt; et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus.
Post ipsum auxilio subeuntem, ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite, et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas, atroque veneno;

Clamores simul horrendos ad sidera tollit,
Quales mugitus, fugit cum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.

§. III. De Prosopopoeja.

Quid est Prosopopoeja?

R. *Prosopopoeja est fictio personae, seu schema, quo personae* mortuae, vel absenti, aut etiam rei sensu carenti sermonem tribuimus, per quandam licentiam oratoriam, v. g. cum inducimus loquentem Urbem, Provinciam, Angelum, Beatum, parietem, aliaque id genus.

Talis est apud Ovid. L. 3. Amor. El. 6. Prosopopoeja illa Anienis fluvii Iliam alloquentis:

Hanc amnis rapidis animosus vidit ab undis,
Raucaque de mediis sustulit ora vadis;
Atque ita, Quid nostras, inquit, teris anxia ripas,
Ilia ab Idaeo Laomedonte genus?
Quo cultus abiere tui? quid sola vagaris?
Vitta nec evinctas impedit alba comas?
Quid fles, et madidos lacrimis corrumpis ocellos?
Pectoraque insana plangis aperta manu?
Ilia pone metus: tibi regia nostra patebit,
Teque colent amnes: Ilia pone metus.
Tu centum aut plures inter dominabere Nymphas:
Nam centum, aut plures flumina nostra tenent.
Ne me sperne, precor, tantum, Trojana propago:
Munera promissis uberiora feres.

Propertius etiam L. 4. Eleg. 9. Prosopopoeja utitur cum Corneliam jam e vivis ereptam ita per litteras cum L. Aemilio Paullo Censore marito loquentem inducit:

Desine, Paulle, meum lacrimis urgere sepulcrum:
Panditur ad nullas janua nigra preces.
Cum semel infernas intrarunt funera leges,
Non exorato stant adamante viae.
Te licet orantem fuscae Deus audiat aulae,
Nempe tuas lacrimas litora surda bibent.
Vota movent Superos: ubi portitor aera recepit,
Obserat herbosos lurida porta rogos.
Sic moestae cecinere tubae, cum subdita nostrum
Detraheret lecto fax inimica caput.
Quid mihi conjugium Paulli, quid currus avorum
Profuit, aut formae pignora tanta meae? etc.

Sic etiam Tullius in prima Catilinaria ita loquentem Patriam inducit: *Quae* (Patria) *tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus extitit, nisi per te; nullum flagitium sine te. Tibi uni multo-*

rum neces, tibi vexatio, direptioque sociorum impunita fuit, ac libera. Tu non solum ad negligendas leges, et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc vero me totam esse in metu, propter te unum; (1) quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe. Si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Haec si tecum, ut dixi, Patria loquatur etc.

Venustissimum est, et aurea Augusti aetate dignissimum Epitaphium hoc, in quo viventem maritum per Prosopopoejam sic alloquitur uxor mortua:

Immatura perii; sed tu felicior annos
Vive tuos, conjux optime, vive meos.

§. IV. De Ethopoeja.

Quid est Ethopoeja?

R. Ethopoeja est expressio morum, seu Schema, quo alicujus studia, mores, indolem, ingenium verbis exprimimus. Ita Sallustius (2) Catilinam omnibus artis coloribus egregie pingit in illa Ethopoeja, tantopere omnium consensione laudata.

Ethopoeja Catilinae.

Lucius Catilina nobili genere natus, fuit magna vi et animi, et corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia, bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius: cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus: ardens in cupiditatibus: satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.

Optimum Ethopoejae exemplum habes etiam apud Livium Dec. 3. L. 1., ubi Hannibalis mores ita exprimit: *Missus Hannibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem viventem redditum sibi, veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. Deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facile discerneres, utrum Impe-*

---

(1) Ital. *Che per ogni romor che si senta, s'abbia a temer Catilina.* (2) *In bello Catilinario.*

valori, an exercitus carior esset; neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset; neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat; nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat; caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum. Ea neque molli strato, neque silentio accersita. Multi saepe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens, arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat; princeps praelium inibat; ultimus confecto praelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio.

Sic etiam Plautus senis avari sordidique mores mirabiliter exprimit, (1) dum illum inducit haec servo suo mandata dantem:

Senex avarus.

Cave quemque alienum in aedem intromiseris.
Si quispiam ignem quaerat, extingui volo,
Ne caussae quid sit, quod te quisque quaeritet.
. . . . . .
Tum aquam effugisse dicitos si quis petet
Cultrum, securim, (2) pistillum, mortarium,
Quae utenda vasa semper vicini rogitant,
Fures venisse, atque abstulisse, dicito.

Mulierum mores graphice pingit Terentius, dum ait in Eun. 4. 7. 42.:

. . . . . Novi ingenium mulierum:
Nolunt, ubi velis; ubi nolis, cupiunt ultro.

Et alio loco in Heaut. 2. 2. 10.

. . . . . Nosti mores mulierum:
Dum moliuntur, dum comuntur, annus est.

Ethopoeja dividitur in Prosopographiam, et in Ethopoejam proprie dictam, de qua jam egimus.

Quid est Prosopographia?

R. Est expressio vultus ac corporis totius, seu Schema, quo alicujus vultum, os, lineamenta, incessum, cultum, habi-

(1) *In Aulularia.* (2) Ital. *pestello.*

tumque omnem exprimimus. Ita Virgilius Lib. 3. Aen. Achaemenidem pingit:

Cum subito e silvis macie confecta suprema
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus: dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cetera Grajus,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.

Et Lib. 6. hunc in modum Charontem describit:

Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon; cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat;
Et ferruginea subvectat corpora cymba;
Jam senior, sed cruda Deo, viridisque senectus.

Sic etiam Cic., Orat. pro Sextio, Pisonis os habitumque describit: *Alter,* (Piso) *o Dii boni, quam taeter incedebat, quam truculentus, quam terribili aspectu! Unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen Reip. diceres intueri. Vestitus aspere nostra hac purpura plebeja, et pene fusca, capillo ita horrido, ut Capua in qua ipse tum, imaginis formandae caussa duumviratum gerebat, Septasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam? quod tum hominibus non supercilium, sed pignus Reip. videbatur. Tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio Resp., tamquam Atlante coelum, niti videretur.*

Feliciter admodum miscentur Prosopographia et Ethopoeja proprie dicta; et ex tali mixtura Schema gratissimum efflorescit, ut liquet in exemplo sequenti, ubi M. Calpurnium sic pingit (1) Tullius: *Consul ipse parvo animo, et pravo: tantum cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facetiis ridiculus: a quo nihil speres boni Reipublicae, quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet.*

CAPUT TERTIUM

DE FIGURIS AD DOCENDUM IDONEIS

§. I. De Antithesi.

Quid est Antithesis?

R. Antithesis, sive oppositio, est Schema, quo verba ver-

(1) *Ad Atticum L. 1. Ep. 13.*

his, sententiae sententiis opponuntur; cujus rei splendidum in primis et illustre exemplum habes in 2. Catilinaria: *Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido. Denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate; bona ratio cum perdita; mens sana cum amentia; bona denique spes cum omnium rerum desperatione conflligit.*

Et pro Cluentio: *Quid? conferam Syllam ne cum Junio? an hunc Tribunum Plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sylla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis: haec autem apud Junium parva et infirma, et ipsius labore quaesita, atque collecta. Hic Tribunus Plebis modestus, pudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: Ille autem acerbus, criminosus, popularis homo, ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum, ac pacatum; illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum.*

Ita Ovidius (1):

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Hoc etiam modo Horatius L. 2. Od. 12.

Privatus illis census erat brevis,
Commune magnum.

§. II. De Sustentatione.

Quid est Sustentatio?

R. Est figura, qua Orator, ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos arrigendosque auditorum animos, illos tenet aliquandiu suspensos, incertosque quid dicturus sit; ut cum Tullius ait contra Verrem: *Etiamnum mihi expectare videmini, Judices, quid deinde factum sit .... Expectate facinus quam vultis improbum; vincam tamen expectationem omnium.*

Et Phil. 7.: *Ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscunque sum (nihil enim mihi arrogo) sine pace civili certe non fuissem: (periculose dico: quemadmodum accepturi, P. C., sitis, horreo; sed pro mea perpetua cupiditate vestrae dignitatis retinendae, quaeso, oroque vos, ut primo, etsi erit vel acerbum auditu, vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, acci-*

(1) 1. *Metam.*

piatis sine offensione quod dixero; neve id prius, quam quale sit explicavero, repudietis) ego ille, dicam saepius, pacis semper laudator, semper auctor, pacem cum M. Antonio esse nolo.

§. III. De Communicatione.

Quid est Communicatio?

R. Est figura, qua Orator, caussae suae confidens, deliberat cum iis ipsis, apud quos, vel contra quos dicturus est, illos nimirum consulens, quid acturus sit. Egregium hujusmodi exemplum habes in Verrina 2., ubi Cicero summam caussae suae fiduciam ita demonstrat: *Nunc vos consulo, quid mihi faciendum putetis. Id enim consilii profecto tacili dabitis, quod ego mihi necessario capiendum intelligo.* Et pro Caecinna: *Quaero, si te hodie domum tuam redeuntem homines armati, non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohiberent, quid acturus sis?* Et Divin. in Q. Caecilium: *Si tibi, Q. Caecili, hoc Siculi dicerent: Te non novimus; nescimus qui sis; numquam te antea vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: nonne id dicerent, quod cuivis probare deberent? Nunc hoc dicunt, utrumque se nosse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum; alterum plane nolle.*

§. IV. De Correctione.

Quid est Correctio?

R. Correctio, seu Retractatio, est Schema, quo Orator sententiam, aut vocem a se prolatam retractat, ac veluti corrigit. Ita Cicero pro Caelio: *O stultitia! Stultitiamne dicam, an impudentiam singularem?* Et prima Catilinaria: *Quamquam, quid loquor? Te ut ulla res frangat? Tu ut umquam te corrigas? Tu ut ullam fugam meditere? Tu ut ullum exitium cogites? Utinam tibi istam mentem Dii immortales donarent!* Et Phil. 14: *Numquam enim in civili bello supplicatio decreta est. Decretam dico? ne victoria quidem litteris postulata est.*

Sic etiam Terentius in Comoedia, quae inscribitur (1) *Heautontimorumenos*, miserum senem Menedemum sic loquentem inducit 1. 1. 44.

Filium unicum adolescentulum
Habeo. Ah! quid dixi habere me? Immo habui, Chreme:
Nunc habeam, nec ne, incertum est.

---

(1) *Vox composita, quae Graece sonat, se ipsum puniens.*

CAPUT QUARTUM

DE FIGURIS VERBORUM

Figurae verborum aliae sunt tropi, aliae non sunt tropi. Figurae, quae sunt tropi, fiunt tantum in verbis translatis, hoc est a sensu sibi proprio in alienum sensum traductis, ut cum dicimus: *Laetas segetes. Prata rident. Geminos duo fulmina belli Scipiadas, etc.* Figurae vero, quae non sunt tropi, fiunt etiam in verbis propriis, ut cum ait Tullius: *O tempora! O mores!* Et alio loco: *Abiit, excessit, evasit, erupit.*

§. I. De Tropis.

Quid est Tropus?

R. Tropus est verbi, vel orationis, e propria significatione in alienam immutatio, cum virtute ac dignitate; ut cum dicitur, *Mulus* pro *Stupido;* vel *Laterem lavare* pro *Frustra laborem suscipere,* instar laterem lavantis. Ista porro immutatio, sive conversio, fit cum virtute ac dignitate, hoc est ad addendum orationi pondus, maioremque illi venustatem et dignitatem conciliandam. Porro Tropus sic appellatur a voce Graeca τρέπω *verto;* ut ad verbum *Inversionem* sonet.

Haec autem inversio fit multiplici variaque ratione, sed quatuor potissimum modis; unde exsistunt primarii quatuor nobilissimique Tropi, nempe Metaphora, Metonymia, Synecdoche, et Ironia, de quibus sigillatim tractandum est.

§. II. De Metaphora.

Quid est Metaphora?

R. Metaphora, seu Translatio, est Tropus, quo vox aliqua a propria significatione ad alienam transfertur ob similitudinem; ut cum ait Tullius ad Caesarem: *Parietes huius curiae tibi gratias agere gestiunt.* Vox illa, *Gestire,* quae est hominis propria, transfertur ad parietem, cuius non est propria, sed cum quo tamen habet hoc loco quamdam similitudinem et affinitatem.

Hunc porro usum ac modum verba transferendi necessitas genuit, cum scilicet verba propria deessent: postea vero delectatio jucunditasque celebravit. Quemadmodum enim vestis depellendi *frigoris* caussa primum reperta, postea etiam adhiberi coepta est ad ornatum corporis, et dignitatem; sic verbi translatio solius inopiae caussa primum instituta, deinde etiam fuit ad delectationem et ad ornatum orationis, frequentata.

Undenam potissimum ducuntur Metaphorae?

R. Ex omnibus omnino rebus duci possunt, a divinis, a coe-

lestibus, ab elementis, meteoris, lapidibus, metallis, plantis, bestiis, hominibus, eorumque operibus, adeo ut non minus late pateat Metaphora, quam similitudo, quae a re qualibet duci potest.

Metaphora ducitur 1. a Divinis, ut apud Ciceronem: *Deus ille noster Plato.*

2. Sumitur ab Elementis, ut cum dicitur a Tullio: *Nullius tantum est flumen ingenii, nulla scribendi aut dicendi tanta vis, tantaque copia, quae, non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas possit.*

3. Metaphora sumitur e stirpibus, plantis, et arboribus. Ita Cicero: *Virtus est una altissimis defixa radicibus, quae nulla unquam vi labefactari potest.*

4. Sumitur a rebus arte manuque factis. Ita (1) Appion ille, contra quem Josephus scripsit, vocabatur *Cymbalum mundi.* Longinus vero, Rhetor eximius, appellabatur *Viva Bibliotheca et Musaeum ambulans;* quod etiam de Origene dictum accepimus. Imperator autem Helvius Pertinax *Fortunae Pila* fuit vulgo nuncupatus, quod nempe variis fortunae casibus fuisset exercitus. Denique Augustus, homines illos, qui solerti promptoque erant ingenio ad res ex tempore conficiendas, lepide ajebat. *Argentum habere* (2) *in numerato,* Metaphora a pecuniis ducta.

5. Metaphora ducitur ab homine; ut cum ait apud Virgilium Palinurus:

> Mene salis placidi vultum, fluctusque quietos
> Ignorare jubes?

Reliquos Metaphorarum fontes, qui innumerabiles sunt, et cuilibet obvii, persequi sigillatim, hominis esset otio intemperanter abutentis. Quatuor tamen praecipua capita Quinctilianus enumerat, ad quae omnes Metaphorae commodo possunt revocari.

Primo fit Metaphora, cum a re quapiam animata ad rem aliam animatam verbum transferimus; ut cum ait Titus Livius: *Scipionem a Catone solitum adlatrari;* quae vox *Adlatrare,* cum propria sit solius canis, tribuitur tamen homini non inconcinne.

Secundo fit Metaphora, cum inanima pro aliis inanimis ponuntur: ut *Habena* pro *Gubernaculo; Frenum* pro *Lege; Vinculum* pro *Communitate;* vel si dicas cum Tullio: *Hic orationis vela contrahamus.*

Tertio, cum inanima transferuntur ad animata: ut cum ipse civitatis lumina extincta dicuntur in morte praestantium virorum, et cum ait Catullus:

> O qui flosculus es juvenculorum.

---

(1) *Appion Grammaticus Alexandrinus vixit tempore Tiberii.*
(2) *Ital. in contanti.*

Quarto denique praecipuam quamdam venustatem habet, cum rebus inanimis, sensuque carentibus, sensum quemdam, animosque, ac veluti vitam damus: ut cum ait Virgilius:

. . . . . Pontem indignatus (1) Araxes.

Sic etiam Cicero pro Ligario: *Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus mucro ille petebat? qui sensus erat armorum tuorum?*

§. III. Quid vitandum in Metaphora.

Quaenam Metaphorae dicuntur vitiosae?

R. Vitiosae dicuntur Metaphorae illae, quae humiliores sunt, sordidaeque, et ab re quapiam abjecta deformique desumptae. Talis est ista, quam damnant Tullius, et Quinctilianus: *Stercus Curiae Glaucia*; itemque ista: *Saxa mundi verrucae*, id est *rupes*. Horatius quoque ob eamdem caussam notavit versum illum cujusdam M. Furii Bibaculi: (2)

Jupiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

Quid enim sordidius ac turpius, quam Metaphoram a sputo mutuari? Hoc eodem humilitatis, et, ut ita dicam, ignobilitatis vitio laborare videtur celebris illa (3) Tertulliani Metaphora, qua diluvium appellat *Naturae generale lixivium*.

2. Vitiosae dicuntur Metaphorae, quae duriores sunt, vel longius accersitae, vel quae rem nimis amplificant; ut si dicas: *Syrtim Patrimonii, Charybdim Bonorum*; quod profecto duriusculum est, et a Tullio jure damnatum. Quod si verearis, ne durior paullo et audacior videatur Metaphora, poteris illam mollire ac mitigare illis aut similibus vocabulis: *Ut ita dicam... quasi... pene... si ita loqui fas est* etc.; ut si dicas, *Mortuo M. Catone, pupillum relictum esse Senatum* poterit audacior videri haec translatio: si vero dixeris cum Tullio, *Pupillum, ut ita dicam, relictum esse Senatum*, duriuscula Metaphora, hoc velut apposito condimento mitescet. Nam ut sapienter admodum monet idem Tullius: *Verecunda debet esse translatio*, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse, atque ut precario, non vi venisse videatur.

3. Vitium est in Metaphora, si nimis poëtica sit: v. g. si Orator dicat cum Virgilio, *Volucres pennis remigare*; aut si cum Horatio dicat de Euro:

Per siculas equitavit undas.

Neque enim quaecumque Poëtis licent, ea omnia Oratoribus licere existimandum est.

---

(1) *Araxes Armeniae fluvius.* (2) Sat. 3. *Lib.* 2.

(3) *Tertullianus scriptor Ecclesiasticus, acris et vehementis ingenii, floruit initio tertii saeculi.*

4. Metaphorarum vitium est immoderata quaedam illarum coacervatio. Etsi enim nullus est florentior tropus, et qui plus luminis afferat orationi, non tamen frequentari nimium debet: nam ut modicus illius usus maximopere delectat, ita immodicus non parum affert satietatis atque fastidii, et in aenigma transit, aut in allegoriam.

5. Denique vitiosa est Metaphora, quae sibi non constat; res nimirum omnino dissimiles inter se conjungendo. Quippe, ut docet Fabius, *Id in primis est custodiendum, ut quo ex genere coeperis translationes, hoc desinas. Multi enim cum initium a tempestate sumpserint, incendio aut ruina finiunt, quae est inconsequentia rerum foedissima.* Quamquam, ut loquar ingenue, huic de perpetua sibique consentanea translatione Rhetorum praecepto non adeo severe a summis viris obtemperari video. Scimus enim, diversas omnino Metaphoras eleganter saepe fuisse conjunctas a Virgilio, ab Horatio, a Catullo etc. Sic triplex est Metaphora in duobus hisce versibus Horatii: (1)

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Prima est de feris, quae proprie mansuescunt, et cicurantur. Altera est de fructibus, qui acerbi sunt, et proprie mitescunt. Tertia est ab agris, quorum propria est cultura.

§. IV. De Allegoria.

Quid est Allegoria?

R. Allegoria est Metaphorarum continuatio, seu Figura, qua aliud verbis dicitur, aliud re ipsa intelligitur: unde non absurdo vocatur *Diversiloquium*, quod nimirum aliud dicatur, aliud sentiatur.

Hujusmodi est insignis illa Ciceronis in Pisonem Allegoria: *Neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus Reipublicae navem gubernassem, salvamque in portu collocassem frontis tuae nubeculam, aut Collegae tui contaminatum spiritum perhorrescerem. Alios ego vidi ventos; alias prospexi animo procellas; aliis impendentibus tempestatibus non cessi; sed unum me pro omnium salute obtuli.*

Et illa pro Quintio: *Ita fit, ut ego, qui tela depellere, et vulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, cum etiam telum adversarius nullum jecerit: illis autem id tempus impugnandi detur, cum et vitandi illorum impetus potestas nobis adempta erit; et si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen, quasi venenatum aliquod telum jecerint, medicinae faciendae locus non erit.*

---

(1) *Epist. 1. Lib. 1.*

Illustris est, et omnibus nota, illa Horatii Ode allegorica de Bello civili Lib. 1. Od. 12.

O navis, referent in mare te novi
Fluctus. O quid agis? fortiter occupa
Portum. Nonne vides, ut
Nudum remigio latus,
Et malus celeri saucius Africo,
Antennaeque gemant; ac sine funibus
Vix durare carinae
Possint imperiosius
Aequor? Non tibi sunt integra lintea, etc.

In hac eximia Allegoria navim pro Republica; fluctus pro civili bello; portum pro pace concordiaque; remigium pro Militibus; nautas pro Magistratibus; malum pro praecipuis Ducibus usurpat Horatius; et ab initio ad finem egregie sibi constat, quod in Allegoria praecipuum est.

§. V. De Metonymia.

Quid est Metonymia?

R. Metonymia, quae etiam vocatur Hypallage, seu Transnominatio, est troporum omnium vastissimus atque usitatissimus. Fit autem quatuor potissimum modis: 1. cum caussa, vel quasi caussa, ponitur pro effectu; et cum rerum inventor et auctor usurpatur pro rebus ipsis, quas invenit; ut Mars pro bello; Ceres pro frugibus; Vulcanus pro igne; Cicero aut Virgilius pro scriptis illorum; Dux exercitus pro exercitu ipso. Sic dicimus, vario Marte pugnatum est, hoc est vario belli eventu; et Virgilius:

Onerantque canistris
Dona laboratae Cereris,

idest *panis*. Et Georgicorum Lib. 2.

Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.

Sic etiam dicimus, ab Hannibale apud Cannas caesa fuisse sexaginta Romanorum millia; hoc est ab Hannibalis exercitu. Fit item hoc primo modo Metonymia, cum possessor usurpatur pro re possessa, ut cum ait Virgilius Aeneid. 2.:

Jam proximus ardet
Ucalegon.

Hoc est domus Ucalegontis.

2. Fit Metonymia, cum sumuntur effecta pro caussis, et scelus pro scelerato ipso. Ita Comicus:

Ubi est scelus ille, qui me perdidit?

Ita Virgilius 2. Aeneid.:

Accipe nunc Danaûm insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.

Ubi *Crimen* ponitur pro perfido Sinone criminis auctore, et hic est germanus illius loci sensus: ex uno Sinone disce, Graecos omnes esse perfidos. Ita Cicero 1. in Verr.: *Quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno Praetore per triennium pertulisse.* Fit etiam, cum id, quod proprium est effectui, tribuitur caussae, et hoc Poëtis valde familiare est. Ita timor dicitur fugax; mors dicitur pallida; morbi dicuntur pallentes; quia fuga est effectus timoris, et pallor est effectus morborum et mortis. Sic Horatius:

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.

Sic Virgilius:

Pallentes habitant morbi, tristisque senectus.

3. Fit Metonymia, cum res quae continet usurpatur pro re contenta, ut Roma pro Romanis, Coelum pro Coelestibus, terra pro terrae incolis. Huc pertinet illud Ciceronis pro lege Manilia: *Testis est Italia, quam ille ipse victor Sylla hujus virtute et consilio confessus est fuisse liberatam. Testis est Sicilia, quam, multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est.* Ubi *Italiam* pro *Italis*, *Siciliam* pro *Siculis* etc. usurpavit.

4. Cum signum usurpatur pro re significata, ut toga pro pace, fasces pro magistratu. Ita Cicero in Pisonem:

Cedant arma togae, concedat laurea linguae.

Huc refer, cum haec vox *nomen* ponitur pro re ipsa. Ita Livius Lib. 1.: *Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit.*

§. VI. De Synecdoche.

Quid est Synecdoche?

R. Synecdoche est tropus apud Oratores aeque ac Poëtas valde usitatus et tritus. Fit autem modis quatuor.

1. Cum pars ponitur pro toto, v. gr. mucro pro ense; tectum pro domo: puppis vel carina pro navi integra. Ita Virgilius Aeneid. 2.:

Non anni domuere decem, non mille carinae.

Est autem *carina* ima pars navis. Sic etiam hominis anima

saepe usurpatur pro homine ipso. Ita Tullius: (1) *Vos meae carissimae animae saepissime ad me scribite.* Eodem refer vulgares illas locutiones, quibus *Unus* accipitur pro *Pluribus*, ut cum dicit Virgilius: *Hostis habet muros.*

2. Fit Synecdoche, cum totum usurpatur pro parte: ut in hoc decantato Virgilii versu: (2)

Aut (3) Ararim Parthus bibet, aut Germania (4) Tigrim.

Et rursum Aeneid. 12.

. . . . . Fontemque, ignemque ferebant.

Ubi fons accipitur pro parte fontis. Huc pertinet etiam, cum *Plures* usurpantur pro *Uno*; ut cum ait Tullius: *Nos populo imposuimus, et Oratores visi sumus*; licet de se tantum loquatur.

3. Synecdoche fit, cum materia, ex qua facta res est, accipitur pro re ipsa; v. gr. ferrum pro gladio, pinus pro navi, argentum pro pecunia, quae fit ex argento.

4. Denique fit Synecdoche, cum vel species sumitur pro genere, vel genus pro specie, ut Eurus, vel Aquilo, pro quolibet vento, Sabellicus sus pro quolibet sue, Myrtoum, vel Carpathium mare, pro mari quocumque. Sic Maro:

Dentesque (5) Sabellicus exacuit sus.

Contra vero, genus usurpabitur pro specie, si dicatur cum Virgilio *Ales* pro *Aquila*:

. . . . . Praedamque ex unguibus ales
Projecit fluvio.

§. VII. De Ironia.

Quid est Ironia?

R. Ironia, quae Socrati adeo fuit in deliciis, est Figura, qua aliud plane dicimus, quam verba ipsa significare videntur: quando v. gr. quempiam simulata laudatione false ac ingeniose perstringimus, nimirum aliud aperte dicendo, aliud vero innuendo: unde recte vocatur a Quinctiliano: *Diversiloquium, dissimulatio, et illusio*, ut sonat Graeca ipsa Ironiae vox.

Intelligitur autem Ironia vel ex ipsa re, quae dicitur, vel ex ipsa pronuntiatione certe quidem: ut si dicas: *O praeclarum ovium custodem lupum!*

Eximia est Ciceronis Ironia in Miloniana: *Sed stulti sumus*, inquit, *qui Drusum, qui Africanum, Pompejum, nosmetipsos cum Publio Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: Clodii*

---

(1) *Epist.* 14. *Lib.* 14. (2) *Eclog.* 1.
(3) *Arar Ital.* Senna, *fluvius est Galliae.*
(4) *Tigris Asiae fluvius insignis, sic dictus a velocitate.*
(5) Sabelli, *seu Sabini, populi Italiae.*

mortem aequo animo ferre nemo potest; luget Senatus; moeret Equester Ordo; tota civitas confecta senio est; squalent municipia; afflictantur Coloniae; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant.

Sic etiam Orat. in Pisonem, triumphi contemptum, quem ille ostentabat, ita per Ironiam deridet: *Non est integrum Cn. Pompejo consilio jam uti tuo; erravit enim: non gustarat istam tuam philosophiam: ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui. Quid est, quod, confecto formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a Senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, P. Africane, cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, priusquam in istum errorem induceremini? C. ipsi Pontinio necessario meo jam non est integrum; religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Scipiones, Marcellos, Maximos! amentem Paullum, rusticum Marium, nullius consilii Patres horum amborum Consulum, qui triumpharint!*

Ita apud Virgilium Turnus Drancem illudit Aeneid. L. 11.

. . . . proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu; atque extollere vires
Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt;
Nunc et Tydides, et Larissaeus Achilles:
Amnis et Adriacas retro fugit Aufidus undas.

De Regulis Ironiae.

Quaenam sunt Ironiae Regulae?

R. Duae: 1. Enim, quae ambigua voce continentur Ironiae, eae praecipuum quemdam leporem ac venustatem habent. Acuta quippe jocosaque videri solent quae dicuntur ex ambiguo.

Ironia fieri solet adhibendo voces illas, *Scilicet, nimirum, si Superis placet, nempe;* illas, inquam, adhibendo cum amara quadam et salsa vocis inflexione. Ita Terentius: *Id populus curat scilicet:* et apud Virgilium Dido, Acn. 4.

Scilicet is Superis labor est; ea cura quietos
Sollicitat.

§. VIII. De Sarcasmo.

Quid est Sarcasmus, seu Subsannatio?

R. Sarcasmus, qui ad Ironiam pertinet, est amarulenta quaedam irrisio, et truculentum genus Ironiae, quae fit cum magna quadam acerbitate, et contumelia, qua quispiam hosti crudelitor

insultat: ut apud Virgilium Trojano a se interfecto per Sarcasmum insultat victor Turnus:

En agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens. Haec praemia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic moenia condunt.

Idemque ita Latinos exterritos turbatosque ob Teucrorum aciem accedentem objurgat L. 11.

Immo, ait, o cives, arrepto tempore Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Ipsi armis in regna ruant.

Potestne Ironia inter Sententiarum Figuras numerari, ut quibusdam placet?

R. Nequaquam. Liquet enim perspicue Ironiam semper esse Tropum; cum semper voces a propria significatione traducat ad alienam.

Falsamne et mendacem orationem efficit Ironia?

R. Nequaquam; quia neque fallendi est animus Oratori, dum utitur Ironia; neque est justa caussa, cur fallatur auditor, si paullum modo intelligat quod dicitur, quemadmodum falli non solet, dum homo callidus et versipellis per Metaphoram *Vulpes* appellatur.

Suntne alii Tropi, praeter istos, de quibus egimus?

R. Sunt aliqui alii, sed qui ad superiores hosce quatuor omnino revocantur: ut Metalepsis ad Metonymiam, Antonomasia et Syllepsis ad Synecdochen.

CAPUT QUINTUM

DE FIGURIS VERBORUM PROPRIE DICTIS SEU QUAE NON SUNT TROPI

Quid sunt Figurae verborum proprie dictae?

R. Eae sunt, quae sic in verbis continentur, ut, mutatis illis, Figura tollatur; v. g. haec sententia, *Amantes sunt amentes*, est Figura verborum: quia periret Figura, si pro *Amentes* dicas *Stulti*, aut aliud simile. Sed est Figura sententiae, si quis patriam inducat loquentem; aut si utaris similitudine; quia quaecumque demum hic usurpes verba, aut quocumque ea colloces ordine, manet Schema.

Quot modis fiunt Figurae verborum?

R. Fiunt tribus potissimum modis. 1. Per adjectionem. 2. Per detractionem. 3. Per similitudinem.

§. 1. Figurae per Adjectionem.

Quaenam verborum Figurae fiunt per Adjectionem?

R. Octo praecipuae: nimirum Repetitio, Conversio, Comple-

xio, Conduplicatio, Gradatio, Synonymia, Traductio, Polysyntheton.

Quid est Repetitio?

R. Est Figura, in qua ab eodem vocabulo saepius inchoatur oratio, ut 1. Catilinaria: *Nihil ne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi Senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?*

Quid in Repetitione cavendum est?

R. Valet mirum in modum in exaggerandis virtutibus et vitiis, estque Schema plane venustum. Sed quia statim incurrit in oculos, propterea non est diutius continuandum; sed satius est, ut aliorum Schematum admixtione temperetur.

Quid est Conversio?

R. Est Figura Repetitioni prorsus contraria, in qua saepius eodem vocabulo clauditur oratio, ut in Antonium Cicero: *Doletis tres exercitus Populi R. interfectos? interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? Eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? Afflixit Antonius.*

Quid est Complexio?

R. Est Figura, quae Repetitionem simul et Conversionem complectitur, cum nimirum ab eodem verbo, vel ab iisdem verbis incipiat, atque claudatur. Ita (1) Tullius: *Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus.*

Verum Figura haec, quia maxime ferit oculos, uti praecedentes, idcirco parce admodum, et in loco, est adhibenda.

Quid est Conduplicatio?

R. Est eiusdem vocabuli, vel plurium, iteratio; sive initio orationis, sive in fine, sive alibi. Ut cum ait Maro Libro 5.

Nunc nunc insurgite remis,
Hectorei socii.

Et Libro 9. cum ait Nisus:

(2) Me me, adsum qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli: mea fraus omnis.

Quid est Gradatio?

R. Gradatio, sive Κλιμαξ, est figura, qua per quosdam gradus vel ascenditur ad summum, vel descenditur ad infimum. Quale est illud Ciceronis in Catilinam: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.* Magnum est enim, quidquid agat Catilina,

(1) *Pro lege Agraria.* (2) Subaudi: Occidite.

scire Ciceronem: majus, quidquid moliatur: longe maximum, quidquid etiam cogitet.

Sic etiam in Pisonem ait: *His ego rebus pascor, his delector, his perfruor; quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de taeterrimis hostibus; quod vos Equites Romani, quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit; quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus vestri perhorrescat.*

Lepidum est illud eiusdem Ciceronis ad Atticum: *Si dormis, expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre; si curris, advola.* Ejusmodi est etiam ille Virgilii locus in Eclogis:

> Torva leaena lupum sequitur: lupus ipse capellam:
> Florentem cythisum sequitur lasciva capella.

Quid est Synonymia?

R. Est verborum idem ferme significantium coacervatio ad rei magnitudinem demonstrandam; ut in Milonianа: *An vero vos soli ignoratis? vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures? neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur?* Hoc Schema Poëtis est valde usitatum. Ita Plautus:

> Quicumque ubique sunt, qui fuere, quique futuri sunt,
> Stulti, stolidi, fatui, (1) fungi, (2) blenni, buccones;
> Solus ego omne longe anteeo stultitia et moribus indoctis.

Quid est Traductio?

R. Traductio, seu Polyptoton, ut aiunt Graeci, est variata casibus, aut generibus, aut modis, aut temporibus, ejusdem vocabuli repetitio; ut cum ait Tullius pro Archia: *Pleni sunt omnes libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas.* Vel cum ait Ovidius:

> Spectatum ornatae veniunt, spectentur ut ipsae.

Quid est Polysyntheton?

R. Polysyntheton, seu ut alii malunt, Polysyndeton, est Schema conjunctionibus abundans, ut, *et justitia, et liberalitate, et fortitudine ceteros omnes Imperatores superavit.* Itemque apud Virgilium (3):

> Ascaniumque, patremque meum, juxtaque Creusam,
> Alterum in alterius mactatum sanguine cernam?

---

(1) *Fungus, Bucco,* Sciocco. (2) *Blennus,* Pazzo.
(3) *Lib.* 2.

§. II. De Figuris per Detractionem.

Quot sunt Figurae, quae fiunt per Detractionem?
R. Tres: Reticentia, Adjunctio, et Disjunctio.

Quid est Reticentia?
R. Est Figura, quae fit quando verbum aliquod subauditur: ut cum ait Tullius in Verrinis: *Hunccine hominem? hanccine impudentiam? hanccine audaciam?* Supplo *feremus*. Et apud Virgilium (1):

At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu.

Ubi profecto vides intelligi *coepit*, et *coeperunt*. Itemque Lib. 1. *Sed vos qui tandem?* subauditur *estis*.

Quomodo fit Adjunctio?
R. Fit Adjunctio, quando uni verbo plurima nomina substantiva respondent. Ita Cic. *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia*. Sic etiam Virgilius Aeneid. 3.:

(2) Trojugena interpres Divûm, qui numina Phoebi,
Qui tripodas (3), Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et praepetis omina pennae.

Quomodo fit Disjunctio?
R. Disjunctio, seu dissolutio, fit, quando conjunctiones, et particulae tolluntur, ut incitatior feratur oratio. Ita Tullius: *Haec studia litterarum adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.*

§. III. De Figuris per similitudinem.

Quot sunt figurae per similitudinem?
R. Tres in primis numerantur, nempe Paronomasia, similiter cadens, et similiter desinens.

Quid est Paronomasia?
R. Paronomasia, seu adnominatio, est Figura, qua voces pene similes, ac colludentes, usurpantur in sensu dissimili. Ut cum ait Tullius ad Atticum: *Consul ipse parvo animo, et pravo; facie magis, quam facetiis ridiculus*. Et alibi: *Ex oratore factus orator*.

---

(1) *Aen.* 12.
(2) *Helenus Priami filius, Rex idem, et Phoebi sacerdos.*
(3) *Apollo dictus Clarius ab urbe Claro Apollinis oracule nobili.*

Graecis quoque admodum usitata est Paronomasia, ut apud Herodotum Lib. I. Πωθήματα, μαθήματα, *Quae nocent, docent.* Ejusdemque generis erat illud, quod Apollodorus pictor praeclarus inscripserat operi suo:

Μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται. Id est:
Facilius erit ridere, quam imitari.

Delectat in primis, et ferit hoc Schema, si parce, ac in loco, adhibeatur, et sententiarum gravitate sustentetur. Si vero frigidas allusiones, ut non raro fit, venetur orator, ineptus nimirum erit, et putidus.

Quid est similiter cadens?

R. Est vocabulorum per eosdem casus et per eadem tempora expressorum consensus quidam, et quasi concentus: ut cum ait Cicero pro S. Roscio: *Quid tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis?* Ubi vides quatuor nomina in dativo plurali posita.

Quid est similiter desinens?

R. Fit, cum orationis vel membra, vel articuli, eodem modo terminantur, ut apud Quinctilianum: *Ejusdem non est, et facere fortiter, et vivere turpiter.* Ita Cicero Pompejum laudans: *Bellum extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit* (1).

§. IV. Appendix de Transitione.

Quid est Transitio?

R. Transitio, quam alii Figuram esse volunt, alii cum Fabio negant, est orationis quidam nexus; quo fit, ut apte copulata inter se illius membra concinne cohaereant, et unum quasi corpus efficiant.

Quot sunt Transitionis genera?

R. Duo. Transitio enim vel est perfecta, vel imperfecta. Transitio perfecta est, qua breviter monemus, quid dictum sit, et quid dicendum restet; cujusmodi est ista pro lege Manilia: *Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam.*

Transitio imperfecta ea est, qua alterum tantum eorum exprimitur; ut in hoc Ciceronis pro Roscio: *Age nunc illa videamus, Judices, quae consecuta sunt.* Utriusque indiscriminatim generis selecta, ex Tullio praesertim, afferemus exempla: quoniam videmus in inveniendis hujusmodi Transitionibus solere Tirones non mediocriter laborare.

---

(1) *Pro lege Manilia.*

Transitionum Ciceronianarum exempla selecta.

1. *Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de Imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.* 2. *Satis multa de turpitudine; dicam deinceps quod proposui de periculo.* 3. *Uni epistolae respondi: venio ad alteram . . . . . .* 4. *Sed nimis multa de nugis: ad majora veniamus . . . . .* 5. *Verum ubi rerum testimonia adsunt, nihil opus est verbis.* 6. *Sed haec vetera: illud recens, Caesarem meo consilio interfectum.* 7. *Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad* (1) *Lupercalia veniamus. Non dissimulat, Patres-Conscripti, apparet esse commotum, sudat, pallet.* 8. *Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite.* 9. *At etiam ausus es. Quid autem est, quod tu non audeas?* 10. *Sed jam satis multa de caussa: extra caussam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut misericordiam tribuatis fortissimo viro?* 11. *Quaestura illius demonstrata, reliqua attendite.* 12. *Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis caussa ducitur.* 13. *Atque ut facilius intelligere possitis, Judices, quae facta sunt, indigniora esse quam haec sunt, quae diximus; ab initio res quemadmodum gesta sit, vobis exponam.* 14. *Sed haec robustioris improbitatis scelera omittamus: loquamur potius de iniquissimo genere levitatis.* 15. *Id quo facilius facere possitis, dabo operam, ut a principio res quemadmodum gesta sit cognoscatis.* 16. *Sed finis sit: neque enim prae lacrimis jam loqui possum; et hic se lacrimis defendi vetat.* 17. *Sed quoniam emersisse jam e vadis, et scopulos praetervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur.* 18. *Accipite nunc aliud ejus facinus nobile, et multis locis saepe commemoratum, et ejusmodi, ut in uno omnia maleficia inesse videantur. Invenietis id facinus natum a cupiditate, auctum per stuprum, crudelitate perfectum, et conclusum.* 19. *Plura de illo archipirata dixi, quam volui; et tamen ea, quae certissima sunt, hujus criminis argumenta praetermisi.* 20. *Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamque meditemur.* 21. *Ad ejus Tribunatum, qui ad sese jamdudum vocat, et quodammodo absorbet orationem meam, contento studio, cursuque veniamus.* 22. *Atque haec oblectationis, illa necessitatis.* 23. *Haec mihi fere in mentem ve-*

---

(1) *Lupercalia Festa Solemnia in Panis honorem mense Februario celebrari solita a Lupercis illius sacerdotibus, qui nuper urbem cursitabant. Luperci sic vocabantur, quod Pan lupos arceret ab ovibus.*

niebant, quae dicenda putarem de natura Deorum. 24. *Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, homines natura quanto omnes anteirent animantes.* 25. *Longa est oratio, multaeque rationes, quibus doceri potest.* 26. *Sed quid ego longinqua commemoro?* 27. *Intelligo quam scopuloso difficilique loco verser.* 28. *Sed quid ego his argumentis utor, quasi res dubia, aut obscura sit?* 29. *Magna sunt haec, vel potius maxima. Jam vero quanto majus videbitur?* 30. *Multa hujusmodi proferre possem: sed genus ipsum videtis.* 31. *Nolo in hac re multus videri.* 32. *Sed quid ego haec aut tam levia, aut tam minima recordor?* 33. *Itaque fateamur necesse est, nihil difficilius esse.* 34. *Quid loquar, quanta ratio in bestiis appareat?* 35. *Jam vero ista etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae.* 36. *Multa praetereunda sunt; et tamen multa dicuntur.* 37. *Vereor ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio.* 38. *Sinite me illa minora ac quotidiana praetermittere.* 39. *Illud tamen, quamquam ad exitum festinet oratio, praetermittere nullo modo possum.* 40. *Verum haec missa facio: Illud quaero.* 41. (1) *De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.* 42. *Quod ad definitiones, hactenus: reliqua videamus.* 43. *Nunc reliquorum Oratorum aetates persequamur.* 44. *Tempus est ad ceteras partes orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.* 45. *De* (2) *statutis diebus dixi: nunc de Annalibus dicam.* 46. *Haec de hero: quod sequitur, de pecore.* 47. *De multitudine quondam, quod satis est, admonui: de obscuritate pauca dicam.* 48. (3) *Jam quantum illud est quod in occupationibus summis nunquam intermittis studia doctrinae.* 49. *Utinam vero mihi satis esset ad dicendum vel facultatis, vel temporis.* 50. *Hic, hic, Auditores, animos ad insignis facti memoriam sempiternam, erigite.* 51. *Sed haec utcumque ferenda, hoc vero quis ferat?* 52. *Audistis gravissima: audite nunc graviora.* 53. *Sed haec privatim: nunc quae publice gesta sunt, videamus.* 54. *Verum haec missa facio! illud quam.....* 55. *Nihil jam dico de isto scelere:* 56. *Postularet hic locus ut dicerem de...*

Variis hisce, quas attuli, Transitionibus addito breviores hasce formulas particulasque connectentes.

His adde: Accedit his; Huc accedit quod; Huc pertinet; Eodem pertinet; Jam vero quid dicam? Age vero explicemus nunc; His simillimum est; Postularet hic locus ut dicerem; Restat ut dicam; Nunc vero superest; Ex quo debet intelligi; Quid quod ausus est etiam? Omitto domesticas tuas sordes; Nam illud quid attinet commemorare? Ita est quemadmodum dixi.

---

(1) *Ex Cicerone ad Herennium, vel potius ex Cornificio.*
(2) Ex Varrone. (3) Ex aliis.

CAPUT SEXTUM

DE PERIODO

Quid est Periodus?

R. Periodus est sententia brevis, et absoluta, quae certis partibus, sive membris a se invicem pendentibus, et quodam veluti vinculo connexis numerose comprehenditur. Nomen traxit a voce Graeca περίοδος, quae significat ambitum atque circuitum.

Quid sibi vult celebris illa Aristotelis definitio Lib. 3. Rhetoricae, ubi ait: (1) *Periodum esse orationem, quae habeat principium, et finem, et magnitudinem, quae uno quasi aspectu perlustrari facile possit?*

R. Hanc definitionem in nostrum perbelle quadrare. Principium enim illud, de quo loquitur Aristoteles, nihil aliud est, nisi primum Periodi membrum, quod ita suspensum ferri debet, ut aliud quidpiam subsequi omnino debeat, unde etiam vocatur principium. Medium vero ac finis sunt reliqua Periodi membra, quae brevi quodam contractoque verborum ambitu debent illam circumscribere. Unde vere dicitur, illam uno conspectu facile cerni debere, unoque spiritu pronuntiari.

§. I. De partibus Periodi.

Quaenam sunt Periodi partes?

R. Periodus constat certis quibusdam partibus, quarum majores appellantur *Membra*, Graece Κῶλα: minores vero appellantur *Incisa*, Graece Κόμματα.

Quid est membrum Periodi?

R. Membrum, sive Colon, est pars Periodi continens sensum aliquem, sed suspensum, ac imperfectum; v. g. (2) *Antequam de Republica, Patres Conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror:* ecce tibi Periodi membrum, neque enim hic sensus orationis conquiescit. Habebis Periodum absolutam, si ad primum illud membrum accedat hoc alterum: *Exponam vobis breviter consilium et profectionis, et reversionis meae.*

Quid est Incisum?

R. Incisum, sive Comma, est pars membri: quemadmodum enim in Periodo membrum, sic in membro continetur incisum: v. gr. (3) *Nihil est, mihi crede, virtute formosius; nihil pul-*

---

(1) Λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν, καὶ τελευτὴν, καθ' αὑτὴν, καὶ μέγεθος

(2) *Philip.*

(3) *Cic. L. 9. ad Fam. ep. 14.*

crius, nihil amabilius; ex tribus hisce incisis membrum unum efficitur. Itaque dicere incisim est crebris id genus incisis et articulis suam orationem distinguere.

Quandonam potissimum usurpanda sunt crebra illa Incisa?

R. Incisa mirum in modum valere cum adversario vehementius et acrius instat Orator. Ita Cicero per incisa Pisonem increpat, illumque caesim, ac punctim, ut ita loquar, objurgat, et ferit: *Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt! oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit; hic eos, quibus erat ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci tua ista lutulenta vitia noveramus; pauci tarditatem ingenii, stuporem, debilitatemque linguae.*

§. II. De variis Periodorum generibus.

Quot sunt genera Periodorum?

R. Tria: alia est Periodus bimembris, sive dicolos; alia trimembris, sive tricolos; alia quadrimembris, sive tetracolos. Plura enim, vel pauciora membra, aut vix, aut nullo modo patitur germana sinceraque Periodus. Singula porro haec membra si vel paria sint, vel non valde disparia, multo gratior et venustior erit oratio.

Periodus bimembris.

Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti (1): * *et his omnibus ad bene de republica sperandum quasi signum aliquod sustulisti.*

Trimembris exemplum eximium esse potest illa Ciceronis Periodus numeris, ut mihi videtur, omnibus absoluta in exordio Manilianae.

Nam cum antea per aetatem hujus auctoritatem loci contingere non auderem: * *statueremque, nihil hac nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere:* * *omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi.*

Periodi quadrimembris, quae et quadrata dici solet, absolutissimum exemplum habes in Orat. pro A. Caecina: Si quantum *in agro, locisque desertis, audacia potest,* * *tantum in foro, atque judiciis impudentia valeret;* * *non minus in caussa cederet A. Caecina Sex. Abutii impudentiae;* * *quam tum in vi faciendo cessit audaciae.*

---

(1) *Cic. pro Marcello.*

§. III. De legibus ac regulis Periodi.

Quaenam sunt Periodi leges?

R. Tres praecipuae. Prima est, ut illius membra nexibus quibusdam inter se quam aptissime cohaereant: alioqui enim jam non esset Periodus, sed oratio dissipata, dissolutaque, et, ut ajunt, *Arena sine calce*. 2. Regula haec est, ut sensus non sit nisi in omnium membrorum fine perfectus. 3. Ut pleniore verborum ambitu et circulo Periodus concludatur.

Possetne fieri Periodus, quae contineret membra vel minus quam duo, vel plura quam quatuor?

R. Posse fieri Periodum unius membri: atque haec est illa, quae vocatur ab Aristotele Periodus * *simplex*, sive (1) *monocolos*. Posset etiam omnino usque ad quinque, aut sex, vel plura etiam membra produci. Verum perfecto, de qua hic tantum sermo est, Periodus, nec ultra quatuor membra procurrit, nec infra duo contrahitur. Atque haec est unanimis sententia Demetrii Phalerei, (2) Hermogenis, ac Terentiani quoque Mauri, cum ait:

Quatuor e membris plenum formare videbis
Rhetora circuitum, sive ambitus ille vocetur.

Atque in primis nobiscum ita sentit ipse Tullius, cum ait in Oratore: *Constat ille ambitus, et plena comprehensio, e quatuor fere partibus, quae membra dicuntur, ut et aures impleat, et ne brevior sit, quam satis sit, nec longior.*

Quod si, ut aliquando contingit, ultra quatuor procedatur, ac nihilo tamen minus orbe quodam circuituque conclusa feratur oratio, vocabitur *Ambitus*, sive *Oratio periodica*. Ita Cicero pro (3) Archia Poëta: *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, et disciplina, profecta, a qua ego confiteor nullum aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet.*

---

(1) Ἀφελὴς μονόκωλος.

(2) *Hermogenes Tarsensis anno aetatis 15. Rhetor nobilissimus, rerum omnium obliviscitur ante annum 24., et in extrema insania consenescit.*

(3) *Archias Poëta Antiochenus, Ciceronis olim praeceptor, ob ingenium et eloquentiam civitate donatus a Romanis.*

§. IV De artificio Periodi amplificandae.

Quaenam est prima ratio amplificandae Periodi?

R. Tirones nullo negotio Periodos fundent, si habeant ad manum, et in promptu, particulas vel locutiones quasdam conficiendis Periodis mirum in modum idoneas; cujusmodi sunt voces illae omnes, quae necessariam quandam habent cum aliis subsequentibus affinitatem, v. gr. *Etsi, quamvis, quamquam, quemadmodum, sicut, cum, quoties, quantum, qualis, quo, non minus*: quibus respondet: *tamen, verumtamen, nihilominus, ita, tum, toties, tantum, talis, eo, quam.*

In quavis enim Periodo partes duae sunt, Protasis nimirum, et Apodosis. Est autem Protasis prima Periodi pars, ex qua secunda pendet, et in qua oratio crescit quodammodo, et attollitur. Apodosis vero est altera Periodi pars, in qua oratio perfecta conquiescit. Illae porro, de quibus loquimur, particulae, suspensaeque locutiones, mirum in modum idoneae sunt ad Protasim cum Apodosi connectendam, ut videre est in allatis exemplis, illo praesertim pro Caecina supra §. II.

Quenam est secunda, et tertia ratio amplificandae Periodi?

R. Periodus pulcherrime dilatatur, 1. cum brevis quaedam sententia in suas quasi partes distribuitur. Ita Tullius pauculla haec verba, *Omnes lugent Clodium*, amplificat per enumerationem partium, cum ait, ironice nimirum, Clodium defleri a Senatu, ab Equestri ordine, a (1) Municipiis, a (2) Coloniis, ab Agris denique ipsis.

2. Facile dilatatur Periodus per definitiones, quas vocant conglobatas, per circumlocutionem, et per interpretationem, quae fit, cum res eadem aliis atque aliis elegantioribus verbis exprimitur. Vide quae supra in Elementis diximus de Amplificatione.

§. V. De numero et ceteris virtutibus Periodi.

Quid est numerus Periodicus?

R. Numerus Periodi, de quo hic agitur, non est numerus arithmeticus; sed est numerus ille in harmonia et concentu positus, de quo Virgilius in Ecloga 4.:

Numeros memini, si verba tenerem.

---

(1) *Municipia erant civitates, quae muneribus et honoribus Populi Romani fungebantur.*

(2) *Coloniae erant oppida, quae populus ex urbe Roma deducebatur ad incolendum. Coloniae fiebant etiam privilegio sine soli mutatione.*

Et rursum in Ecloga 6.

Tum vero in numerum Faunosque, ferasque videres
Ludere . . . . . .

Numerus autem Oratorius est harmonia quaedam non exquisita, neque canora, qualis est in poëmatibus, et canticis; sed ita dissimulata, latensque, ut tamen sentiatur, et aures mirifica quadam voluptate permulceat.

Atque ut exemplo res illustretur, suavis admodum est auribusque pergratus verborum numerus in hac Tullii sententia pro Marcello: *Nulla est tanta vis, tantaque copia, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit.* Peribit funditus omnis venustas, si inverso numero dicas: *Nulla est vis tanta et copia tanta, quae non possit debilitari frangique viribus ac ferro.* Quid item suavius hac altera Ciceronis sententia in Philippica 2.? *Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere.* Quae quidem verba tam apte mihi videntur constructa, ut praeclari cujusdam numeri absolutissimum exemplar esse possint. Abibit vero decor omnis, si, sublato tam eleganti numero, dixeris: *Te miror, Antoni, non perhorrescere exitus eorum, quorum imiteris facta.* Tanti nimirum est certa quadam moderatione numerorum explere sententias: ideoque, ut optime notat Quinctilianus L. 9. c. 4.: *Neque Demosthenes fulmina tantopere vibrasse diceretur, nisi numeris contorta ferrentur.*

§. VI. Regulae sex, quibus reddi potest numerosa Periodus.

Quae de varia collocatione pedum, ac mensurarum, et de optima ratione miscendi inter sese Dactylos, Spondaeos, Anapaestos, Jambos, Creticos, Molossos, Choraeos, et Dichoraeos tradunt Aristoteles, Tullius, Quinctilianus, ceterique artis magistri, sunt egregia illa quidem, et Oratori perfecto numquam satis commendanda. Verumtamen ut aperte et ingenue loquar, animadverti jamdudum difficilioribus hisce, et salebrosis, ut ita dicam, praeceptionibus valde defatigari tironum animos, et illorum industriam retardari solere potius, quam adjuvari.

Quapropter, ut animorum satietati fastidioque occurratur, operae pretium me facturum existimavi, si ex laboriosis illis praeceptionibus quemdam quasi succum exprimerem; et faciliores aliquot brevesque regulas ad omnium captum et quotidianum usum accommodatas hoc loco proponerem.

Quaenam est prima regula Periodi numerosae reddendae?

R. Numerosa fiet Periodus, si syllabae breves ac longae sic temperentur, alternenturque quodammodo, ut neque copia brevium incitatior ac celerior feratur oratio, neque longarum multitudine retardata languescat. Concinnam hanc brevium et

longarum syllabarum temperationem vides in illis Tullii verbis ad Caesarem: (1) *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes etc.*

Aliquando tamen ex arte et industria syllabae breves, vel longae, sine illa, quam dixi, mixtura coacervantur ad rei, de qua agitur, vel celeritatem, vel tarditatem exprimendam, et oculis quodammodo subjiciendam. Ita Virgilius Aeneid. 5. remigantium nautarum impetum, naviumque velocitatem, Dactylorum crebritate depingit:

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
Haud mora prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus . . . . . .

Itemque celeritatem equorum in hoc versu etiam pueris noto:

. . . . . It clamor, et agmine facto,
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum (2)

Sic etiam L. 4. Aen. Aeneae sociorumque Carthagine discessionem parantium festinationem celeritatemque describit:

Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Praecipites vigilate viri, et considite transtris:
Solvite vela citi. Deus aethere missus ab alto
Festinare fugam, tortosque incidere funes,
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis, o, placidusque juves, et sidera coelo
Dextra feras. Dixit, vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque.
Litora deseruere; latet sub classibus aequor.
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.

Animadverte hic, ut diverso repente sono afficiantur aures versu hoc ultimo, quo nautarum conatum exprimit Vates; utque ex illo superiorum carminum celeritas magis emicet.

Tarditatem pariter egregie imitatur hic versus Lib. 1.:

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras.

Quaenam est secunda regula numerosam efficiendi Periodum?

R. Voces unius, duarum, aut plurium syllabarum si commisceantur, nascetur inde oratio valde numerosa: v. gr. *Vivis,* (3) *et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam au-*

(1) *Or. pro Marcello.*
(2) *Aeneid.* 8. (3) *In Catil.* 1.

daciam. Contra vero crebriore monosyllabarum iteratione quasi exsilit atque subsultat oratio: v. gr. *Hac in re nos hic non ferret.*

Quaenam est tertia regula?

R. Cadet numerose Periodus, si magnificis et bene sonantibus verbis terminetur; ut in hisce exemplis, ex Cicerone desumptis (1): *Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae.* Et L. 1. de Orat.: *Nam qui locus quietis ac tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exstiterunt.*

Quaenam est quarta regula?

R. Nulla res magis facit ad numerum oratorium, quam verborum splendor, non solum in Periodi clausula, sed etiam in toto illius quasi contextu. Ita Tullius in Pisonem: *Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem.* Et in eloquentissima illa peroratione pro Fontejo: *Nolite pati, Judices, aras* (2) *Deorum immortalium, Vestaeque Matris quotidianis Virginis lamentationibus de vestro judicio commoveri.* Et in 4. Catil.: *Id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem Populi R. nomen, et ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.* Et L. 3. in Verrem: *Si haec non ad cives Romanos, non ad aliquos amicos nostrae civitatis, non ad eos, qui Populi Romani nomen audissent; denique, si non ad homines, verum ad bestias, aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine ad saxa, et ad scopulos, haec conqueri, et deplorare vellem; tamen omnia muta atque inanima tanta et tam indigna rerum atrocitate commoverentur.*

Cedo quintam regulam.

R. Ut leniter aequabiliterque fluat Periodus, fugiendus est asperior litterarum et vocabulorum concursus, quod est in oratione vitium vel maximum. Incurritur autem in illud vitium multis modis.

1. Cum durius ac crebrius concurrunt inter se consonantes, quae stridorem efficiunt, ut *Ars studiorum .... Rex Xerxes.*

2. Cum verbi prioris ultimae syllabae fiunt primae sequentis, ut vel ipsi Ciceroni aliquando excidit, cum ait: *Res mihi invisae visae sunt.* Itemque cum dixit in carmine:

O fortunatam natam me Consule Romam!

3. Cum eadem littera, vel etiam, quod pejus est, eadem syl-

---

(1) *Phil.* 14.

(2) *Fonteji soror una ex Virginibus Vestalibus, quae sempiternum Vestae ignem custodiebant.*

laba crebrius iteratur: quale est illud Ennii Poëtae:

Africa terribili tremuit horrida terra tumultu.

Itemque illud adeo tritum:

O Tite tute (1) Tati tibi tanta tyranne tulisti?

4. Cum similiter cadentibus ac desinentibus frequenter utimur, ut *amatrices, adjutrices, praestigiatrices fuerunt.*

Tria tamen sunt, quae Tirones etiam atque etiam cavere debent. Primum, ne, dum numerose loqui volunt, inferciant, ut persaepe fit, inania quaedam complementa, et ramenta numerorum, quasi si rimas explere vellent. Alterum est, ne, dum oratorium numerum quaerunt, incidant in metricum, et Periodi finis sit finis alicujus versus, praesertim Heroici, vel Elegiaci: quod non semel Ciceroni ipsi excidisse Hieronymus Lagomarsinus e Soc. Jesu in opusculo, quod sic inscribitur: *Risposta di Golmario Pepugies Marsigliano*, allatis locis ipsis praeclare docet n. 19, p. 55.

Tertium est, ne, dum numero serviunt diligentius, et aurium voluptati morigerantur, omnis interea retardetur impetus, visque orationis; et animus ab iis, quae potiora sunt, penitus avertatur. Quapropter haec, aliaque hujusmodi in numero vitia non ut ingens crimen expavescenda sunt; ac nescio hac in re negligentia ne, an nimia sollicitudo sit pejor.

Quaenam est ultima numerosae Periodi regula?

R. Caput illud est non in periodo solum, sed etiam in omni oratione, ut Latina constructio quam maxime distet a vernacula; hoc est, ut verba per inversam, quam vocant, constructionem ita trajiciantur, ut quod reipsa prius est, fiat artificiosa quadam verborum collocatione posterius.

Et quoniam trajecta illa constructio ita est propria Latinae Linguae, ut omnis illius vis atque elegantia, ac quasi natura et indoles in eo potissimum sita esse videatur, visum est aliquot illustria illius exempla hoc loco ad imitandum proponere.

Exempla selecta constructionis trajectae.

1. *Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae.* Cic.

2. *Habet magnum dolorem, unde cum honore discesseris, eodem cum ignominia reverti.* Cic.

3. *Frater tuus quanti me faciat, semperque fecerit, esse hominem qui ignoret arbitror neminem.* Cic.

4. *Mea lenitas, si cui solutior visa est, hoc exspectabat, ut id, quod latebat, erumperet.* Cic.

---

(1) *Tati* est vocativus a *Tatius*, ii.

5. *Quae res in civitate duae plurimum possunt, hae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia, et eloquentia.* Cic.

6. *Fere quem quisque locum pugnando cuperat, eum, amissa anima, corpore tegebat.* Sallust.

7. *Id sibi negotii credidit solum dari, populò ut placerent quas fecisset fabulas.* Terent.

8. *Quas credis esse has, non sunt verae nuptiae.* Terent.

9. *Quam rem vitio dent, quaeso, animum advertite.* Terent.

§. VII. Quomodo parari possit facultas numerose dicendi.

Quae de Periodis numerisque post Aristotelem, Ciceronem, et Fabium accurate praecepimus hactenus, non eo dicta sunt a nobis, quo Tiro in dinumerandis pedibus, syllabisque dimetiendis consenescat: quod sane nec magni nec felicis foret ingenii. Verum haec apte numeroseque dicendi facultas non est profecto tanti laboris, quanti prima fronte videtur esse. Nihil est enim tam flexibile, et quod tam facile sequatur quocumque ducas, quam oratio; atque ut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus ac fingimus, sic plane dictionis genus ad omnem rationem, et ad aurium voluptatem, motumque animorum facile mutatur ac vertitur.

Qua ratione viaque numerose scribendi facultas parabitur?

R. Duplici potissimum: 1. si Tiro numerosas aliquot et volubiles Tullii sententias non legere modo, sed elata etiam voce pronunciare adsuescat: cujusmodi sunt illae, quas supra attulimus, vel illae, quas affert Quinctilianus: *Omnes prope civitates virtute, gloria, dignitate superabat.* Itemque ista: *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit;* qui numerus ita placuit populo, inquit idem Tullius, ut, hac audita periodi clausula, clamorem ingentem sustulerit.

2. Parabitur numerose dicendi facultas, si numerum illum, et quasi concentum, imitatione ac stilo coneris exprimere; quod quidem exercitatione atque usu, qui est optimus dicendi magister, non ita difficulter consequeris. *Ut*, inquit Cicero l. 2. de Orat., *cum in sole ambulem, etiamsi aliam ob caussam ambulem, fieri natura tamen* (solet) *ut colorer; sic, cum istos libros ad Misenum* (*nam Romae vix licet*) *studiosius legerim, sentio, orationem meam illorum cantu quasi colorari.*

CAPUT SEPTIMUM

DE STILO ORATORIO

Omnem hanc de Stilo doctrinam hausimus in primis ex aureolo illo libello Demetrii (1), cui vulgo Phalerei cognomen tribuitur, et ex egregia Longini (2) commentatione de Stilo magnifico. Quod utrumque opusculum Tirones, si me audiant, nocturna, ut cum Horatio loquar, diurnaque manu versabunt. Verum quae illi praecepta, quamvis egregia, confuse tamen ac permixte tradunt, ea nos faciliori ac commodiori ordine digesta sic disposuimus, ut ad omnium captum et communem intelligentiam sint accommodata.

Quid est Stilus?

R. Stilus, si primam vocis vim et originem spectes, est acus, seu instrumentum, quo in ceratis tabulis scribebatur antiquitus. Hinc factum est, ut Stilus pro ipsa scriptione, seu dictione, et sermonis conformatione, usurparetur.

Quot sunt Stilorum genera?

R. Stilus, seu orationis Character, triplex est. 1. Magnificus, sive sublimis. 2. Humilis, sive tenuis, qui etiam infimus dicitur. 3. Mediocris, sive aequabilis.

§. I. De Stilo sublimi.

Quid est Stilus sublimis?

R. Stilus sublimis ille est, qui constat verbis splendidis, magnificisque sententiis; quique sua nobilitate rapit quodammodo extra se audientium animos, et admirationem extorquet etiam ab invitis: quale est illud morientis Didonis (3):

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios, ferroque sequare colonos.

Id genus sunt etiam verba illa ejusdem Didonis in Aeneam (4):

Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Magnificae locutionis exempla passim apud Tullium reperies:

---

(1) *Demetrius Phalereus facundia nobilis annos decem praefuit Athenis, et statuis 360. aereis fuit honoratus; postea vero eiectus, fugit in Aegyptum ad Ptolemaeum Lagum.*

(2) *Longinus Zenobiae Palmirenorum Reginae magister et consiliarius, ab Imperatore Aureliano necatus, quod audaces Zenobiae ad ipsum Aurelianum litteras scripsisset.*

(3) *Aen. Lib. 4.* (4) *Ibid.*

ut cum Caesarem sic alloquitur in Orat. pro Ligario: *Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis conservare quamplurimos.* Et paullo ante: *Nihil oblivisci soles, nisi injurias.*

Magnificum etiam est illud Camilli ad milites apud Livium Dec. 1. L. 6.: *Hostem, an me, an vos ignoratis.*

Adde Horatianum illud L. 2. Od. 1.:

Et cuncta terrarum subacta,
Praeter atrocem animum Catonis.

Habes etiam in paucis hisce Virgilii verbis L. 3. Aen., aliisque similibus non paucis, Stili sublimis exemplum:

Et campos, ubi Troja fuit.

§. II. De Arte comparandi Stili sublimis.

Quonam pacto conciliari poterit?

R. Duobus potissimum modis. 1. Si nobilissima quaeque rei, de qua loqueris, adjuncta, seu circumstantias consideres, illamque inspicias, qua parte illustrior est atque speciosior, cetera vero silcas atque dissimules: ut olim Apelles, teste Curtio, imaginem amici sui Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Sic etiam Homerus tempestatem admodum magnifice pingit, illustrissima illius adjuncta mira quadam arte seligendo. Eadem arte Neptunum curru invectum, perambulantem maria, soloque nutu fluctus iratos pacantem describit Virgilius Aeneid. 1.:

Sic ait: et dicto citius tumida aequora placat,
Collectasque fugat nubes, solemque reducit:
. . . . . .
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.

2. Metaphorae, praesertim ex rebus illustribus desumptae, mirum in modum faciunt ad Stili granditatem atque magnificentiam; ut cum Virgilius (1) ait de Augusto Caesare:

. . . . . Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello.

Et cum ait Cicero pro Marcello: *Nullius est tantum flumen ingenii, nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tantaque copia, quae, non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas possit.* Aut, cum ait Horatius L. 2. Od. 13.:

. . . . . Curas laqueata circum
Tecta volantes.

3. Stili magnificentiam facile consequeris, si legas assidue au-

(1) Geor. 4.

ctores eos, qui grandiloqui, ut ita dicam, fuere, cum ampla sententiarum gravitate et majestate verborum; cujusmodi sunt Cicero in Catilinaria secunda, secunda Philippica, in Verrem, in Pisonem, pro Milone praecipue sub finem: Virgilius, praesertim Aeneid. Lib. 2, 4. et 6.

§. III. De Stilo simplici.

Quid est Stilus simplex?

R. Stilus simplex, qui etiam nuncupatur tenuis et infimus, ille est, qui in rebus tenuioribus et exilibus, cujusmodi sunt epistolae, dialogi, praeceptiones et sermo familiaris, solet usurpari.

Quaenam sunt dotes Stili simplicis?

R. Praecipuae illius dotes sunt perspicuitas, nitor, atque munditia. Verecundus ac parcus in illo debet esse Troporum ac Schematum usus: vehementiores vero Figuras, cujusmodi sunt Apostrophe, Prosopopoeja, aliaeque id genus, omnino repudiat. Selectissima Stili simplicis exempla passim invenies in Phaedri fabellis, et in Virgilii Bucolicis, ut cum ait Ecloga 1.:

Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere foetus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
Noram, sic parvis componere magna solebam.

§. IV. De Stilo mediocri.

Quid est Stilus mediocris?

R. Hic est, qui medium quemdam locum obtinet sublimem inter et infimum. Hoc dicendi genus, neque majestatem verborum habet, aut gravitatem illam sententiarum, quae in sublimi est; neque est subtili ac pressa oratione limatum, quemadmodum genus infimum ac simplex: sed, ut ait Tullius (1), *Est Stilus quidam interjectus, intermedius, et quasi temperatus, nec acumine inferioris, nec fulmine utens superioris, vicinus amborum: in neutro excellens, utriusque particeps.*

Vocatur autem ab eodem Tullio *Stilus floridus atque politus*, quod nimirum in hunc praecipue mediocrem Stilum omnes verborum veneres ac venustates, omnes sermonis deliciae solcant illigari. Absolutum hujusce Stili mediocris exemplum habes in Virgilii Georgicis; v. gr. cum ait Lib. 1.:

Saepe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis;
Sive inde occultas vires, et pabula terrae

(1) *Orat.* 6.

Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias, et caeca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas;
Seu durat magis, et venas adstringit hiantes,
Ne tenues pluviae, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.

§. V. De usu triplicis Stili, seu Characteris.

Quandonam utendum Stilo simplici aut mediocri, aut sublimi?

R. Cum tria sint Oratoris Officia, docere, delectare, et movere; Stilo simplici utetur ad docendum, mediocri ad delectandum, magnifico vero ad movendum, et ad affectus concitandos.

Praeterea Stilus simplex, seu infimus, convenit comoediis: magnificus aptus est tragoediis; mediocris vero in historia est adhibendus: quamquam Caesar simplicem potius, quam mediocrem Stilum usurpavit; quod nempe Commentarios potius scripserit, quam Historiam, ut notat Tullius in Libro de Claris Oratoribus.

Item Bucolicis et Eclogis accommodatus est Stilus simplex; Georgicis convenit Stilus mediocris; Epico vero poëmati, cujusmodi est Maronis Aeneis, aptus est Stilus magnificus: quod triplex discrimen in Virgilio licet animadvertere. Quamquam haec omnia genera non raro miscet in ipsa Aeneide, et simplicem Stilum adhibet in libro quinto, ubi de ludis agit, et mediocrem in libro primo. Idem plane dicito de Comoediis, quae altius assurgunt aliquando, ut monet Horatius in Arte Poëtica:

Interdum tamen et vocem comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Quinam Stilus ceteris duobus est anteponendus?

R. Stilum illum esse ceteris anteponendum, non qui sublimis sit, aut cujuslibet alterius generis; sed qui ad rem, de qua agitur, maxime sit aptus: ita ut, quemadmodum loquitur Tullius, *Magna graviter, mediocria temperate, humilia subtiliter efferat.*

§. VI. De Stilo vitioso.

Quaenam sunt praecipua vitia in Stilo vitanda?

R. Vitiosum esse Stilum: 1. Tumidum et inflatum: 2. Puerilem ac frigidum: 3. Fluctuantem et dissolutum: 4. Denique siccum et exsanguem.

Quid est Stilus tumidus et inflatus?

R. Ille est, qui verbis ac sententiis supra modum intumescit, et, ut ait Horatius, de Arte Poët.:

Projicit ampullas, et sesquipedalia verba.

Quid est Stilus frigidus?

R. Stilus frigidus ac puerilis (sunt enim valde affinia haec duo vitia) ille est, qui puerilia quaedam ornamenta, frigidos lepores, ineptas allusiones, affectatas ac luxuriantes descriptiones, frivolaque hujusmodi crepundia putidius aucupatur: cujusmodi sunt istae sententiae, quae merito repudiantur a magistris artis: *Centaurus se ipsum equitans . . . Auro magis aurea ete.*

Potest autem vitium illud esse vel in verbis, vel in sententiis. Erit in verbis, si sint indecore translata, qualia sunt ista, quae damnat (1) Cornificius: *Montes belli fabricatus est: Campos sustulit pacis:* vel si juncta fuerint more dithyramborum, ut in illo Publii (2) Syri de ciconia:

Pietatis cultrix, gracilipes (3), crotalistria,
Avis exsul hiemis.

Erit vitium in sententiis, si nimis tumidae sint, et hyperbolicae, qualis est ista lippis ac tonsoribus nota, quam referunt Plutarchus et Cassius: *Minime mirandum est, si Dianae Ephesiae templum conflagraverit, qua nocte natus est Alexander. Quippe Dea in ipso Olympiae matris Alexandri partu, obstetricandi laboribus, et curis districta, ignem non valuit restinguere.*

Sic etiam nimis frigide ac pueriliter dictum fuit a Plauto de sene avaro in Aulularia:

Suam rem periisse, seque eradicarier:
Quin Divûm atque hominum clamat continuo fidem,
De suo tigillo fumus si qua exit foras.

Quid est Stilus fluctuans ac dissolutus?

R. Ille est, qui sine articulis, sine numero, sine arte fluctuat huc illuc, neque sibi ullo pacto cohaeret; quod sane vitium Tironibus est valde familiare. Hujusmodi autem affert Cornificius: *Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quod possent facere, siquidem sua sponte facerent, et non haberent hic adjutores multos, et malos homines, et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt gerere.*

---

(1) *Auctor libri ad Herennium.*

(2) *Publius Syrus mimorum scriptor elegantissimus vixit ante Virgilium tempore Julii Caesaris.*

(3) *Quasi Crotalum voce imitans. Crotalus autem est Italis* Naccara.

Quid est Stilus siccus, et exsanguis, sive aridus?

R. Ille est, qui nihil ferme habet neque ornamenti, neque succi. Hoc stili genus vulgo (1) Frontoni tribuitur.

§. VII. De Stilo Laconico, et Asiatico.

Quid est Stilus Laconicus?

R. Est Stilus argutus, perbrevis, et acutus, quo multa paucis dicuntur. Nomen porro traxit a Laconibus, qui etiam Spartani dicebantur, ac Lacedaemonii, quibus Stilus illo erat in deliciis, et quibus prolixa loquacitate nihil erat odiosius.

Profer selecta aliquot exempla Stili Laconici?

R. 1. Hosti aliquando per atroces ac longiores litteras ferrum flammamque minitanti, hac una syllaba Graeca responderunt Spartani: εἰ, *si*; hoc est, *Si potes, si per nos tibi licet.*

2. Philippo Regi Macedonum injustum nescio quid flagitanti responderunt hac unica littera: οὐ, *non.*

3. Ejusdem generis est responsum Cleomenis Spartanorum ducis ad Samios: *Eorum quae dixistis, prima non memini; media non intelligo; ultima non probo.*

His adde Laconicam illam epistolam Archidami ad Eleos bellum parantes: *Archidamus Eleis: Bonum est quiescere.*

Itemque illam (2) Philostrati litteram ad amicum: *Mitto ad te ficus hibernas. Mirare in illis, vel quod jam sunt, vel quod adhuc sunt.*

Laconicam illam breviloquentiam mirifice expressit Caesar, de quo ita Suetonius c. 37.: *Pontico triumpho inter pompae ferculatrium verborum praetulit titulum:* VENI, VIDI, VICI.

Porro brevitas illa loquendi imperiosum quiddam habet, ideoque aptissima est minantibus, mirificeque prodest ad animos perterrefaciendos. Nam, ut in tenebris magis timentur omnia, quam in luce, sic illae orationis quasi tenebrae terribiliora reddunt ea, quae proponuntur, inquit Muretus in variis lectionibus. Idque, ut opinor, secuti sunt Lacedaemonii, cum ad Philippum, interposita nescio qua offensione, bellum minaciter intentantem ita scripserunt: *Lacedaemonii Philippo: Dyonisius Corinthi.* Multo enim fortior, et, ut Lucretii verbo utar, penetrabilior illa brevitas fuit, quam si ita dixissent: Memento Dionysium Tyrannum tui prorsus similem regno fuisse pulsum ob ambi-

---

(1) *Fronto Marci Aurelii magister, qui illi statuam a Senatu decerni curavit.*

(2) *Philostratus Philosophus, qui Apollonii Thyanaei vitam Graece scripsit, sed elegantius, quam verius.*

tionem ac turbulentum ingenium, et nunc privatam vitam agere Corinthi. Videto, ne tibi quoque contingat idem, dum aliorum libertatem studes opprimere.

Neque dissimile illud Demetrii ad Locrenses: *Faxo, cicadae apud vos humi canant;* cum significare vellet, totam illorum regionem a se devastatum iri.

Quid est Stilus Asiaticus?

R. Ille est, qui fusiori quodam orationis ambitu circumscribitur, multisque verbis pauca dicit. Asiatici nomen traxit ab Asiae populis, qui diffusiorem illum Stilum habebant in deliciis. Illius exemplum quotidie vides in verbosis illis hominibus, qui tam multis tam pauca dicunt. Hunc porro Stilum Asiaticum tu fugies, si sapis. Quid enim tam insulsum est, quam verborum vel optimorum sonitus inanis, nulla subjecta sententia?

De ratione Stili comparandi.

Stilus, qui aliud nihil est, quam certa quaedam scribendi ratio cujusque propria, ex duabus maxime rebus coalescit: 1. Ex sententia: 2. Ex sententiae conformatione, seu, quod idem est, ex verbis, quibus ornatur, et quodammodo vestitur sententia.

De sententia id generatim et universe dici potest, in ea spectandum esse primum, ut sit vera; deinde, ut sit perspicua; postremo, ut sit argumento idonea, et ad rem, de qua agitur, accommodata. In conformatione vero sententiae, qua una maxime Stilus continetur, quatuor sunt observanda: 1. Verborum proprietas: 2. Eorumdem elegantia: 3. Nexus: 4. Collocatio.

Quomodo cognosci, et comparari poterit verborum proprietas, et elegantia?

Ad verborum proprietatem, et elegantiam penitus cognoscendam adjumenti multum afferent, 1. Aureus (1) Hadriani Cardinalis Liber, *De sermone Latino, et modis latine loquendi.* 2. Libellus a Scoto editus de verbis Ciceronianis. 3. Alius a Manutio scriptus, quem *Elegantias latinae locutionis* appellat. 4. Liber a Laurentio Valla elaboratus, *De latini sermonis elegantia.* 5. *Delectus Latinitatis* Mureti, et *Flos Latinitatis* Pomey. 6. Non omittendus Liber ab Henrico Stephano editus, *De latinitate falso suspecta*: nec opus posthumum Vavassoris, *De vi et usu quorundam verborum.*

Praecipue vero, et supra cetera omnia adhibendus erit laudatissimus Nizzolii Apparatus in Ciceronem, cum Francisci Sylvii Progymnasmatis ad illius calcem editis.

Sunt autem Sylvii Progymnasmata trecentae observationes

(1) *Hadrianus Cardinalis floruit initio saec.* 16.

eximiae de incorrupta Latini sermonis integritate, quas ego Tironibus pernecessarias semper existimavi.

Quo pacto intelligi poterit, et edisci verborum nexus, et apta eorundem collocatio?

R. Verborum nexus, et Ciceroniana collocatio continetur particulis quibusdam, seu commissuris, quae vim habent hujusmodi, ut nihil sit abruptum in Stilo, nihil hians et absonum, nihil dissolutum et fluctuans, hoc est, quod sine nervis articulisque fluctuet huc illuc: sed ut omnes sententiae singulaeque earum partes certo inter se modo numeroque cohaereant.

Valde profuerit in eam rem legere aureum Horatii Tursellini libellum, *De Particulis Latinae locutionis*. Habebit etiam utilitatem aliquam *Flos latinitatis* in tertia parte, quae est *de Particulis*; sed Tursellino longe, multumque inferior.

Denique ad verborum collocationem Ciceronianam facilius noscendam, consulenda erunt Sylvii Progymnasmata, de quibus supra dictum. Vide etiam quae paullo ante diximus de regulis, quibus reddi poterit numerosa periodus.

Quibus rebus comparari facile poterit Stilus optimus?

R. Duabus maxime rebus: 1. diligenti bonorum librorum lectione: 2. assidua eorundem imitatione. Diximus in Elementis de Imitatione: nunc vero superest, ut de Lectione, et de Librorum delectu videamus.

De Scriptorum Latinorum delectu.

Quaecumque diximus hactenus, et posthac dicturi sumus, vel nullam, vel perexiguam habebunt utilitatem, nisi exquisitissimum quemdam delectum in Latinis auctoribus legendis et imitandis adhibeamus.

Sunt autem Scriptorum Latinorum aetates quatuor, nempe uti hominum apud Poëtas. Sed Poëtis, ut verbis (1) ipsorum utar

Aurea prima sata est aetas . . . . . .
. . . . . Subiitque argentea proles
Auro deterior, fulvo pretiosior aere.
Tertia post illam successit aenea proles.
. . . . . De duro est ultima ferro.

Latinae vero linguae aetates ordine contrario procedunt. Nam a ferrea, deinde ab aenea ad argenteam, et mox ad auream ventum est.

Quaenam nuncupanda est ferrea Linguae Latinae aetas?

R. Ad ferream aetatem refer Leges duodecim tabularum, et Columnam rostratam C. Duilii, quae hodieque visitur Romae;

(1) Ovid. 1. *Metam.*

itemque Saliares hymnos Numae Pompilii, vix tandem a sacerdotibus suis intellectos, cujusmodi est v. gr. rancidulum illud fragmentum, quod a Varrone citatur: *Omnia dapatilia comisse Jani cusiones . . . . . Duonus Ceruses Deivos Janos venet* (1) Porro *dapatilia comisse* significat, si quaeris, opipara comedisse; *Jani* vero *cusiones* sunt curiones, seu sacerdotes Jani; *Duonus Ceruses* est bonus creator: *Deivos* adhibetur pro Divus, ut nemo non videt, et *Venet* pro venit.

Eodem refer vetustissimum illum versum de Saliorum exsultationibus:

Praesul ut amptruat, indi et volgu redamptruat olli.

Hoc est, cum Saliorum antistes et magister saltans, atque tripudians, motum aliquem edidit, eumdem omnino motum de compacto referat Saliorum chorus omnis:

Et volgu redamptruat olli.

Amptruare enim erat olim motum aliquem saltando edere. Porro ferream illam latinae Linguae aetatem jure poteris illius quasi pueritiam appellare.

Quaenam est aenea Linguae Latinae aetas?

R. Aenea aetas incipit a Livio Andronico, qui omnium primus Latinos versus scripsit. Ad eamdem aetatem pertinet:

Ennius ingenio maximus, arte rudis:

Ut de illo scribit Naso; itemque Caecilius *Malus Latinitatis auctor*, inquit Tullius. Totum porro tempus illud, quo floruere Andronicus, Ennius, Naevius, Caecilius, Pacuvius etc., quasi crescentem Latinae Linguae aetatem poteris nuncupare.

Quaenam est aetas argentea?

R. Ad aetatem argenteam pertinent Plautus in suis Comoediis, et Cato de re rustica. Terentium vero ad auream aetatem omnino referendum esse judicamus: quamquam nonnullis ob illius *Archaismos* secus visum fuerit; sed immerito. Hanc vero argenteam aetatem quasi adolescentiam Latinae Linguae possumus appellare.

Quaenam demum est aurea Latinae Linguae aetas?

R. Auream aetatem appello tempus illud annorum ferme centum, quod vulgo Augusti aetas dicitur, eatque magni Ciceronis ortum inter, et ejusdem Imperatoris Augusti mortem interjectum. Hac aurea aetate floruerunt inter Oratores, ac Rhetores, Cicero, et Cornificius auctor, ut verisimillimum est,

---

(1) *Lautissimae erant Saliorum coenae, unde Horatius L. 1. Od. 31.*

. . . . . Nunc saliaribus
Ornare pulvinar Deorum
Tempus erat dapibus, sodales.

quatuor librorum ad Herennium, qui vulgo adscribuntur Ciceroni. Inter Historicos Julius Caesar, A. Hirtius, qui scripsit Commentarios de bello Alexandrino; de bello Africano, et de bello Hispaniensi, Sallustius, et Cornelius Nepos. Inter Poëtas Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Propertius, Phaedrus, Ovidius, Lucretius et Publius Syrus, quorum postremi duo ceteros aetatis aureae Poëtas aliquantum aetate antecessere. Inter rei rusticae, aut Architectonicae Scriptores, Varro, et Vitruvius. Aureum vero illud tempus quasi virilem latinae linguae aetatem vocare jure poterimus.

Eos igitur maxime legere et imitari oportet, qui hac aurea aetate vixerunt, ac ante omnes Tullium, *Coelestem in dicendo virum*, ut eum Fabius appellat: *quique*, ut ait idem Fabius, *apud posteros id consecutus est, ut Cicero jam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus, hoc propositum sit nobis exemplum: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.*

Quanta vero cura ac religione sermonis proprietatem observaverit Cicero, satis magno argumento erit, quod dicam. Fuit cum existimaret *inhibere remos* idem esse ac retinere; et ut auriga equos inhibet, ut cursum sistat, sic etiam remos inhiberi, dum sustinentur. Postea vero ex nautis didicit inhiberi remos, cum remiges alio navigantes modo navim ad puppim convertunt. Quod edoctus minime cessandum putavit, donec Atticus et Varro monerentur, ut in primo de Oratore libro, quem jam transmiserat, locus ille emendaretur. Quod ita esse indicant haec Tullii verba ad Atticum (1): *Inhibere illud tuum, quod valde mihi adriserat, vehementer displicet: est enim verbum totum nauticum: quamquam id quidem sciebam; sed arbitrabar sustineri remos, cum inhibere essent remiges jussi. Id non esse ejusmodi didici heri, cum ad villam nostram navis appelleretur; non enim sustinent, sed alio modo remigant. Id ab* (2) *ἐποχῆς remotissimum est. Quare facies ut ita sit in libro, quemadmodum fuit. Dices idem Varroni, nisi forte mutavit.*

Quod si de vocula una ita laboravit Tullius, nihil mirum, si viro, ut omnium eloquentissimo, ita etiam proprietatis adeo amanti, omnium doctissimus Varro mitteret libros suos de Lingua Latina: si item omnium fortissimus Julius Caesar, nec vel eloquentia, vel doctrina illi minor futurus, si totum his se studiis tradidisset, eidem dicaret libros suos de Analogia. Qua de re sic Tullius in Bruto: *In maximis occupationibus ad me ipsum de ratione Latine loquendi accuratissime scripsit Caesar.*

Quisnam Ciceroni proximus est incorrupta Latini sermonis integritate, et elegantia?

---

(1) *Epist.* 21. *lib.* 13. (2) *Retentione.*

R. Primum post Ciceronem damus locum Caesari, atque Terentio. Sane quam praeclare de utroque senserit Tullius, liquet ex his, quae de utroque scripsit. Ac de Terentio quidem sic loquitur ad Atticum: *Secutus sum, non dico Caecilium (malus enim auctor Latinitatis est) sed Terentium, cujus fabellae propter elegantiam putabantur a C. Laelio scribi.*

De Caesare vero sic in Bruto: *Etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis, tanquam veste, detracto: sed dum voluit, alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa (1) calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit.*

Quinam latinitatis auctores post tres hos legendi sunt?

R. Cum Fabio, *Ut quisque erit Ciceroni simillimus.* Quales sunt Phaedrus, Cornelius Nepos, Livius, et alii, quos recensuimus, qui vel Ciceronis aevo vixere, vel non ita magno distant intervallo.

Degustari etiam poterunt, sed parce et sero, recentiores nonnulli, qui Ciceronem diligenter sunt imitati; et quomodo sit imitandus, ipsi exemplo esse poterunt. Quales sunt Muretus, Manutius in epistolis illis, quas ante senium scripsit, nam ceterae frigidam sapiunt aetatem, Sadoletus, Bembus, Maffeus pictus atque politus, Bunellus, Tursellinus, Longolius, Perpinianus, Vavassor, Petavius.

Post obitum Augusti incorrupta illa, quam dixi, latini sermonis integritas sensim adulterari coepta est, et quasi ex auro in argentum iterum commutari, ut ex Senecae, Fabiique, et aliorum querimoniis liquet. In decrescente illa aetate sunt inter Oratores, ac Rhetores, Fabius Quinctilianus, Plinius Junior etc. Inter Historicos Suetonius, Tacitus, Justinus, Vellejus Paterculus, Q. Curtius etc. Inter poëtas Lucanus, Persius, Silius, Juvenalis, Statius, Martialis, Seneca. Inter Philosophos vero Seneca, Plinius Veronensis etc. Inter Grammaticos denique Asconius, A. Gellius etc.

Denique a temporibus Severi auspicari licet aeneam aetatem, quae tandem in ferream desiit, postquam variarum gentium irruptione ipsi Romani facti sunt barbari; et in hac aetate decrepita sunt Symmachus, Capella, Sidonius Apollinaris, quos omnes tu vitabis summopere, si sapis.

---

(1) *Calamistrum* est ferrum illud teres, quo candente capilli intorquentur, in cincinnosque crispantur. *Inurere* vero *calamistris* metaphorice dicitur pro *vanum aut immodicum ornatum adhibere.*

ARTIS RHETORICAE

LIBER SECUNDUS

DE INVENTIONE

Egimus hactenus de Figuris, ac Tropis, de Periodo, et de Stilo. Postulat nunc instituti nostri ratio ut agamus de Inventione, sine qua, teste Tullio, frivola erit et puerilis omnis locutio.

Quid est Inventio?

R. Est excogitatio argumentorum, quae valeant tum ad fidem faciendam, tum ad motus excitandos. Primum igitur agendum nobis erit de argumentis, deinde de motibus, seu affectibus excitandis.

De argumentis, et locis oratoriis.

Quid est argumentum?

R. Est probabile inventum ad faciendam fidem; ut, si probare velis expetendam esse Rhetoricam, invenies, quod sit ars bene dicendi.

Undenam sumuntur Argumenta, sive rationes ad aliquid probandum?

R. Sumuntur ex Locis oratoriis, quos Tullius appellat *Argumentorum sedes, in quibus latent, et ex quibus sunt deprompenda.* Quapropter, si vis Orator esse, in promptu tibi esse debent loci illi, et ut ita loquar, ad manum; ut in illis uberrimam Argumentorum segetem facile possis invenire.

Quot sunt genera Locorum?

R. Duo. Alii enim petuntur ab ipsa re, et idcirco vocantur *Intrinseci*, seu *Insiti*: alii sunt extra ipsam rem, de qua quaestio est, unde etiam vocantur *Extrinseci*, seu *Remoti*. De utroque illo genere, ac de primo praesertim, quod majus quoddam monumentum habet ad eloquentiam, accuratissime nobis est hoc loco tractandum.

CAPUT PRIMUM

DE LOCIS INTRINSECIS

Quot sunt Loci oratorii intrinseci?

R. Sexdecim: Definitio, Enumeratio partium, Notatio, Con-

jugata, Genus, Forma, Similitudo, Dissimilitudo Contraria, Repugnantia, Adjuncta, Antecedentia, Consequentia, Causae, Effecta, Comparatio.

§. I. Definitio.

Quid est Definitio?

R. Est brevis et circumscripta rei explicatio, inquit Tullius; vel, ut Philosophi malunt, Definitio est oratio, quae rei naturam explicat.

Quomodo fit recta Definitio?

R. 1. Accipito aliquid rei, quae definitur, commune cum aliis: deinde addito aliquid illi unice proprium, ac peculiare, et tum demum habebis optimam definitionem. v. g. *Rethorica est ars bene dicendi:* quod sit ars, hoc illi commune est cum aliis artibus, quod vere sit ars bene dicendi, hoc est illi omnino proprium. *Quod si manca sit, et mutila tua definitio,* jure ac merito poterit tibi contingere, quod olim Platoni contigit. Definierat aliquando Plato hominem, *Animal bipes, et implume.* Diogenes Cynicus, homo dicax, et Academicorum irrisor, gallum implumem, ac nudum, im mediam Platonis scholam projiciens, *En,* inquit, *hominem Platonis.*

Estne eadem definiendi ratio Logicis, et Oratoribus?

R. Longe diversa. Logici enim jejune, breviter, ac sicce rem definiunt per genus, et differentiam: v. gr. *Homo est animal rationale:* Orator vero liberius et ornatius hominem ita definiet per locos Rhetoricos: *Homo est eximium opus a Deo efformatum, rationis particeps, ad Dei imaginem conditum atque ad immortalitatem natum.* Hoc autem oratorium definiendi genus, si recte appellare velimus, *Descriptio* potius appellari debet, quam *accurata Definitio.*

Quot modis fieri solet Descriptio seu oratoria Definitio?

R. Sex potissimum modis fieri solet. 1. Per partes, ex quibus res ipsa constat; ut si dicas: *Ars oratoria est ars, quae constat inventione, dispositione, elocutione, et pronunciatione.*

2. Fit per effectus, ut cum dicitur: *Peccatum est pestis animae, conscientiae labes, vitae pernicies, naturae dedecus, orbis ruina, odium Dei etc.*

3. Definitio fit per negationem et affirmationem; cum nempe primum dicimus quid non sit res, ut deinde melius intelligatur quid sit: et haec definiendi ratio Ciceroni perfamiliaris fuit. Ita Pisonem probat non fuisse Consulem. *Tu in lictoribus, in toga et praetexta, esse consulatum putas? Quae ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse voluisti. Hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, toto denique munere consulatus.* Et pro domo sua: *An tu Populum Rom. esse illum*

putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur, qui compelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut obsideant Senatum? optent quotidie caedem, incendia, rapinas? . . . . . O speciem dignitatemque Populi Rom., quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant! Multitudinem hominum ex servis conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam. Illa fuit pulcritudo Populi Rom., illa forma, quam in campo vidisti, tum cum etiam tibi, contra Senatus, totiusque Italiae auctoritatem, et studium, dicendi potestas fuit.

4. Definitio fit ab adjunctis. Ita Virgilius famam describit ab adjunctis (1):

Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, viresque adquirit eundo:
Parva metu primo, mox se se tollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
. . . . . .
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures,
. . . . . .
Tam ficti, pravique tenax, quam nuntia veri.

Eadem ratione Cic., pro Sextio, Pisonem Gabiniumque Coss. describit: *Sed fuit profecto quaedam illa Reip. fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens Tribunus Plebis nancisceretur, quid dicam Consules? hoccine ut ego appellem nomine eversores hujus imperii, proditores vestrae dignitatis, hostes bonorum omnium? qui ad delendum Senatum, affligendum equestrem ordinem, extinguenda omnia jura, atque instituta majorum se illis fascibus, ceterisque insignibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur?*

5. Definitio fit venuste per Similitudinem atque Metaphoras, *quasi qui*, ait Cic. in Top., *adolescentiam, florem aetatis, senectutem, occasum vitae, velit definire.* Observa tamen metaphoricis id genus definitionibus caute admodum utendum esse, et cum mica salis, ut ait Catullus.

§. II. Enumeratio partium.

Quid est Enumeratio partium?

R. Est oratio, qua totum in suas partes distribuitur; unde locus ille vocatur etiam *Distributio*: ut si distribuas ac dividas vitam humanam in pueritiam, adolescentiam, virilem aetatem, et senectutem.

Quae sunt regulae ac leges Enumerationis partium?

---

(1) *Aeneid.* 4.

R. Tres praecipue. 1. Regula haec est: affirmatis omnibus partibus, affirmatur totum. Ita Tullius probat, Pompejum esse summum Imperatorem, omnes et singulas optimi Imperatoris virtutes sic enumerando (1): *Ego enim existimo, in summo Imperatore quatuor has res inesse oportere: scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.* Pergit deinde, et quatuor haec in suo Pompejo summa esse sic probat: *Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit, aut esse debuit, qui e ludo, atque puerilitae disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est?* Deinde de ejus justitia: *Cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur.* Et de temperantia sic loquitur: *Non avaritia ab instituto cursu ad praedam revocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem etc.*

Quaenam est secunda Regula?

R. 2. Regula haec est, ut negatis omnibus, et singulis partibus, negetur totum. Sic probat Tullius, Antonium non esse Consulem: *Negat hoc D. Brutus Imperator, negat Gallia, negat cuncta Italia. negat Senatus, negatis vos. Qui igitur illum consulem, nisi latrones, putant?*

Cedo ultimam regulam Enumerationis partium?

R. Ut negatis partibus recte negetur totum, nulla tibi erit praetermittenda pars, quoad eius fieri poterit.

§. III. Notatio Nominis, et Conjugata.

Ad unum et idem caput duos hosce locos propter affinitatem revocamus. Quamvis porro uterque ille locus propter levitatem non adeo valere videatur ad persuadendum; quia tamen non parum valet ad delectandum, et ad orationem lepore aliquo, ac sale condiendam, idcirco ab Oratoribus interdum summis adhibetur.

Quid est Notatio?

R. Notatio, seu Etymologia, est locus, qui verborum originem et significationem inquirit, ut *Senatus* nomen traxit a *Senibus: Consul vocatur is, qui consulit patriae. ergo Piso nihil minus* quam consul est: et Ovidius in Fastis *Victimam* sic appellari dicit *a vincendo, et hostiam ab hoste.*

Victima, quae dextra cecidit victrice vocatur.
Hostibus a domitis hostia nomen habet.

---

(1) *Pro Leg. Man.*

Quandonam potissimum utendum est Notatione nominis?

R. Quando in nomine aliquo laudem, vel dedecus, aut locum aliquem non scurrilem ac mimicum, sed liberalem et urbanum invenit Orator. Sic in nomine (1) *Verris* jocose lusit Cicero, quasi ita dictus fuisset, quod omnia *verreret*; hoc est omnia raperet homo furacissimus: *Quam tu*, inquit, *domum, quod fanum adisti, quod non eversum atque extersum reliqueris?* Sic etiam Chrysogonum in avaritiae suspicionem vocavit ab ipsius nomine, quod aureum significat, aut quasi auro genitum.

Ad Notationem nominis pertinent Anagrammata, cujusmodi sunt ista: *Amor*, Roma Maro: *Logica*, Caligo, *Ursula*, Laurus· *Prudentia*, tarde puni: *Maria Virgo*, mira Virago: *Divus Alexius*. diu exul a suis: *Quid est veritas*, est vir qui adest: *Maria Magdalena*, grandia mala mea: *Sacramentum Eucharistiae*, chara Ceres mutata in Jesum, etc.

Quamquam, ut ingenue dicam quod sentio, perpusilli ingenii est, frivolis hujusmodi nugis immorari, quae scilicet laborantis magis sunt, quam elegantis ingenii partus. Et, si me audis, vana haec crepundia relinques Judaeis, qui multi sunt in observandis exilibus litterulis, et apud quos nata opinor Anagrammata, et ab illis ad nos usque infelici contagione derivata.

Quid sunt Conjugata?

R. Sunt ea, quae ab uno orta vocabulo varie conjugantur, seu commutantur, ut *Sapiens*, *sapientia*, *sapienter*, *Imperium*, *imperator*, *imperare*. Ex hoc Conjugatorum loco Caesarem ingeniose admodum ita laudat (2) Tullius: *Ceteros quidem omnes victores bellorum civilium jam ante aequitate et misericordia viceras: hodierna vero die te ipsum vicisti . . . . Nam cum ipsius victoriae conditione jure omnes victi occidissemus, clementiae tuae judicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo ipsius etiam victoriae conditio, visque devicta est.*

Ex hac verborum Conjugatione sic etiam argumentatur Propertius:

Aurea nunc vere sunt saecula. Plurimus auro
Venit honos: auro conciliatur amor.

Ad eundem locum pertinet illud in Pisonem: *Cum enim essem omnis caussa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus erat et Consulis, et senatus.*

Est illud (3) Terentianum elegans in primis in hoc eodem genere: *Homo sum; humani nihil a me alienum puto.*

---

(1) *Verres, homo libidinosus et avarus, cum in Sicilia triennium Praetor fuisset, repetundarum accusatus fuit a Siculis.*

(2) *Pro Marcello.* (3) *In Heautontimorumeno.*

§. IV. Genus, et Species, seu Forma.

Quid est Genus?

R. Genus apud Rhetores dicitur illud, quod est commune multis, et quod multa sub se complectitur, ut virtus sub se continet justitiam, temperantiam, fortitudinem, prudentiam.

Facito, sodes, argumentum a genere.

R. Praesto est: *Temperantia est virtus: ergo est amanda.*

Qua potissimum ratione tractatur ille locus?

R. Tractatur in primis, cum a specie fit transitus ad genus, seu, ut vulgo loquuntur, cum hypothesis revocatur ad thesim. Hujusce loci luculentum habes exemplum in Oratione pro Archia Poëta, ubi Cicero cum laudandum Archiam Magistrum suum susccepisset (quod est hypothesis), rem ad thesim revocavit; hoc est poësim, et studia humanitatis generatim et universe laudavit, ut latiorem orationi suae campum aperiret. Adverte igitur quo artificio ab hypothesi transit ad thesim.

Laus Archiae Poëtae a genere.

Sit igitur sanctum apud vos humanissimos homines hoc Poëtae nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent: bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non Poëtarum voce moveamur? (1) Homerum Colophonii Civem esse dicunt suum, Chii suum vendicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant: itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii praeterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia Poëta fuit, post mortem etiam expetunt; nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus?

Quod vitium in genere tractando vitandum est?

R. Hoc loco solent intemperantius abuti Tirones, dum thesim longius trahunt, quod nempe res sit communior, faciliorque, et multorum trita vestigiis; v. gr., si de Justitia, vel de Charitate sermo sit, illi se se in virtutis laudes universe ac generatim effundent, et miseram crambem, ut ajunt, taedio affectis auribus, ac fastidium usque ad satietatem ingerent. Tu igitur, si sapis, hoc vulgare vitium fugies:

Nec circa vilem, patulumque moraberis orbem (2).

Ubinam praecipue locum habet argumentum a genere?

R. Locum habet praecipuum in orationis exordio, ubi praemitti

---

(1) *Homerus Poëtarum Graecorum princeps, quem suum esse civem septem oppida certatim asserunt.*

(2) *Hor. in Arte Poëtica.*

solet aliquod universale principium, a quo ad hypothesim, hoc est ad singularem propositionem descenditur.

Quid est Species, seu Forma?

R. Ex his, quae dicta sunt de genere, facile intelliges, speciem esse id, quod minus lato patet; seu esse rem particularem, quae sub universali continetur. Vocatur autem apud Rhetores *Hypothesis:* v. gr. *Virtus est amanda*, est Genus, sive Thesis: *Temperantia hic et nunc est in convivio servanda;* en Species, sive Hypothesis.

§. V. Similitudo, et Dissimilitudo.

Quid est similitudo?

R. Similitudo est rerum ceteroqui disparium collatio, atque convenientia in aliqua re: v. gr. est similitudo inter avarum, et hydropem, quia licet avarus et hydrops sint duae res longe diversissimae, in eo tamen conveniunt, quod neuter satiari possit. Item homo iratus dicitur esse similis leoni rugienti; quia homo iratus, et leo rugiens, sunt duae res valde inter se se dispares, quae tamen in aliqua re conveniunt, nempe in furore. Sic etiam umbra et gloria sunt res diversissimae: in hoc tamen conveniunt, quod umbra corpus, gloria virtutem comitetur. Unde ait Cicero: *Gloria est umbra virtutis.*

Quomodo fit argumentum a similitudine?

R. Facies in hunc fere modum cum Tullio: *Quidam morbo, aut sensus stupore cibi suavitatem non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustum non habent.* Sic etiam argumentari poteris a simili cum Ovidio (1):

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Quid est discriminis inter similitudinem, et comparationem?

R. Similitudinem proprie pertinere ad id, quod *qualitatem* vocant; comparationem vero pertinere ad *quantitatem.* Fit enim comparatio vel a pari, vel a majori ad minus, vel a minori ad majus, ut dicetur postea: in similitudine vero nulla fit mentio neque paris, neque majoris, neque minoris.

Quomodo facile poterit inveniri argumentum a simili?

R. Quaeres statim, quaenam res sit similis cujusdam naturae cum ea, quam explicandam sumis. Ita si agatur de constantia, quaeres quid vel maxime resistat, et occurret tibi *rupes, adamas,* dicesque cum Virgilio de Rege Latino (2):

Ille, velut pelagi rupes immota, resistit.

Vel ut idem Virgilius de Didone Lib. 6.:

Illa solo fixos oculos aversa tenebat;

---

(1) *Trist. Lib.* 1. (2) *Lib.* 7.

Nec magis incepto vultus sermone movetur,
Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.

Quid est dissimilitudo?

R. Est oratio, quae ex re dissimili dissimile colligit; ut cum ait Tullius: *Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent.* Et lib. 2. de Oratore: *Artes reliquae ab eloquentia differunt, quod haec non habeat definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur: ceterae vero artes suis se certis quibusdam finibus contineant.* Hunc locum a dissimili lepidissime tractat Catullus, cum ait:

Soles occidere, et redire possunt;
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Ad hunc eundem locum pertinet haec Horatiana sententia:

Damna tamen celeres reparant coelestia lunae:
Nos ubi decidimus,
Quo pius Aeneas, quo (1) Tullus dives, et Ancus,
Pulvis et umbra sumus.

§. VI. Contraria, et Repugnantia.

Quid sunt Contraria, seu opposita?

R. Sunt ea, quae in eodem subjecto esse non possunt; vel si fuerint in eodem, necessario inter se pugnant.

Quot sunt Contrariorum genera?

R. Quatuor omnino numerantur, nimirum Adversa, Relata, Privantia, et Contradicentia.

Quid sunt Adversa?

R. Sunt ea, quae in eodem plurimum inter se differunt, ut *virtus, et vitium, bellum, et pax; sapientia, et stultitia.* Cicero Philip. 2. *Attende paullisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. . . Nego quidquam esse medium: confiteor, eos, nisi liberatores Populi Rom., conservatoresque Reip. sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius Patriae parentem, quam suum, occidere. Tu, homo sapiens, et considerate, quid dicis? Si parricidae, cur honoris caussa a te sunt, et in hoc ordine, et apud Populum Rom. semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur provinciae Cassio et Bruto datae etc. Non igitur homicidae. Sequitur, ut liberatores tuo judicio sint.*

---

(1) *Tullus*, cognomento *Hostilius*, tertius *Romanorum Rex. Illi* successit *Ancus Martius*

Quid sunt Relata?

R. Sunt ea, quae se invicem ita respectant, ut alterum sine altero esse non possit, ut *Pater, et filius; dux, et miles; magister, et discipulus; dominus, et servus; qui dat, et qui accipit.*

Ex hoc loco Caesarem ita laudat Cicero, in Oratione pro Marcello: *Ex quo profecto intelligi debet, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria.* Huc etiam pertinent haec verba Veneris arma pro filio suo Aenea poscentis a Vulcano:

Arma rogo genitrix nato.

Quid sunt Privantia?

R. Sunt habitus, et ejus privatio; ut *vita, et mors; lux, et tenebrae; scientia, et inscitia; paupertas, et divitiae.*

Quid sunt Contradicentia?

R. Sunt ea, quorum alterum negat, alterum affirmat idem de eodem: Ut, *Milo insidiatus est Clodio: Milo non est insidiatus Clodio.*

§. VII. Adjuncta.

Quid sunt Adjuncta?

R. Sunt ea, quae cum re, de qua agitur, non necessario, sed probabiliter conjuncta sunt.

Quot sunt Adjunctorum genera?

R. Tria vulgo numerantur: 1. Adjuncta rei, ut *locus, tempus etc.* 2. Adjuncta animi, ut *vitia, virtutes.* 3. Adjuncta corporis, ut *pulcritudo, deformitas, robur, vestis, habitus.* Uno verbo omnia, quae rem quoquo modo circumstant, sive praecedant, sive comitentur, sive consequantur, appellantur Adjuncta, seu res circumstantes. Unde liquet, quam longe, lateque pateat locus ille, et quam uberem dicendi segetem Oratori suppeditet.

Quomodo sumi potest argumentum ab Adjunctis?

R. Cum ex loco, tempore, facultate, aliisque id genus, quae rem circumstant, persuadendi occasionem idoneam captat Orator. Sic (1) Hannibal Italiam ingressus, militibus suis eloquenter admodum facit animos ex loco, unde fugere non liceat.

Oratio Hannibalis milites suos ad pugnam adhortantis.
Liv. Lib. 21.

Dextra, laevaque, duo maria claudunt. Nullam, ne ad effugium quidem, navem habemus. Circa Padus amnis major, ac

---

(1) *Hannibal Amilcaris filius, Carthaginiensium Dux, qui saepius Romanos vicit.*

violentior Rhodano: a tergo Alpes urgent, vix integris vobis, ac viventibus, transitae. Hic vobis vincendum, aut moriendum, Milites est .... Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicaverimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui receptum habent, quos ager suus, quos sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient. Vobis necesse est fortibus viris esse, et omnibus inter victoriam mortemque certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in praelio potius, quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum incitamentum ad vincendum homini a Diis immortalibus acrius datum est.

Porro, memoriae juvandae caussa, praecipua octo Adjunctorum genera hoc vulgari versiculo fuere comprehensa:

Quis, quid, ubi, per (1) quos, quoties, cur, quomodo, quando

Quis significat personam, et quae ad illam pertinent, cujusmodi sunt genus, educatio, indoles, aetas, sexus, patria, cognatio, fama, virtus, ingenium etc.

Quid negotium designat, sive rem, de qua agitur. *Ubi* locum demonstrat. *Per quos* indicat adjutores, et socios, quorum opera facta est. *Quoties* docet, quam saepe res facta fuerit. *Cur* caussam et finem designat. *Quomodo* modum ac seriem ostendit rei gestae. Denique *Quando* denotat tempus, quo gesta res est.

§. VIII. Antecedentia, et Consequentia.

Quid sunt Antecedentia?

R. Sunt ea, quibus positis, necesse est alia consequi; ut, Ortus est sol; ergo dies est. Tu natus es homo; ergo dubio procul morieris. Ille gravissimi sceleris reus est; ergo gravissime plectetur a justo judice.

Quid sunt Consequentia?

R. Sunt ea, quae rem necessario consequuntur. Sic autem argumentum duces a consequentibus: *Est copia fructuum; ergo et florum fuit. Cicatricem gerit; ergo plagam accepit.* Cicatrix enim et fructus plagam et flores consequuntur. Quia vero locus ab Antecedentibus, et Consequentibus, non maximopere differt ab Adjunctis, ideo diutius in illo immorari non est operae pretium.

§. IX. Caussae.

Quid est Caussa?

R. Est id, unde aliquid est; vel id, vi cujus aliquid fit: ut vulnus est caussa mortis, cruditas est caussa morbi etc.

---

(1) *Alii dicunt*, quibus auxiliis, *sed minus commode.*

Quotuplex est caussa?

R. Quadruplex numeratur a Philosophis, efficiens, materialis, formalis, et finalis.

Quid est caussa materialis?

R. Ea est, ex qua aliquid fit, aut componitur: ut marmor est materia, seu caussa materialis statuae: lapides sunt materia domus: corpus est hominis quasi materia.

Quid est caussa formalis?

R. Est ratio rei, ac nota, per quam res est id, quod est, et a rebus aliis distinguitur; unde anima est forma hominis, quia per animam fit rationalis, et a ceteris animantibus distinguitur.

Quid est caussa finalis?

R. Est id, cuius gratia aliquid fit; ut finis belli est victoria, et pax, cum propter victoriam, et pacem, bellum suscipiatur. Beata in Coelo vita est caussa finalis hominis, quandoquidem homo agit omnia, vel agere debet certe quidem, ut beatam in Coelo vitam tandem aliquando consequatur.

Quomodo argumentari debemus a caussa efficienti?

R. Sic argumentaberis cum Tullio: *Intemperantia effoetum corpus tradit senectuti; ergo diligenter vitanda est.* Ab hoc loco senectutem contra vituperatores ita defendit idem Tullius: *Caret epulis, aiunt, extructisque mensis, et frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, crudelitate, et insomniis.* Ita Ovidius Aegysthi adulterium culpat a caussa efficiente, nempe ab otio:

Quaeritur (1) Aegysthus quare sit factus adulter?
In promptu caussa est: desidiosus erat.

Quomodo argumentamur a materia?

R. Ita ferme dices: corpus hominis est mortale; ergo aequum est, ut illi dominetur animus immortalis. Ita Ovidius solis regiam commendat a materia, Metamorph. Lib. 2.:

Regia Solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammasque imitante (2) Pyropo:
Cuius ebur nitidum fastigia summa tegebat:
Argenti bifores radiabant lumine valvae.
Materiam superabat opus.

---

(1) *Aegysthus Thyestis filius, stuprata Clytemnestra, ejus maritum Agamemnonem interfecit, et ipse ab Oreste illius filio fuit occisus.*

(2) *Pyropus non est gemma, aut carbunculus, ut vulgo male creditur, sed genus aeris ductilis, cui admixta est quarta pars auri.*

Quomodo sumitur argumentum a caussa formali?

R. Sic dices: animus hominis est immortalis; ergo mors non est timenda. Excellens est animi natura; ergo voluptatibus servire non debet. Ita Cicero: *Si considerare volumus, quae sit in hominis natura excellentia, et dignitas, intelligemus quam sit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere; quamque honestum parce, continenter, severe, sobrie.*

Quomodo denique argumentandum est a caussa finali?

R. Ita probabis cum Tullio, insidias Miloni struxisse Clodium, quod nempe multas ex illius interitu sibi polliceretur utilitates. *Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei caussam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum,* Cui bono fuerit, *in his personis valeat: et si boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius hoc assequebatur, non modo ut Praetor esset, non eo Consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam ut his Consulibus Praetor esset, quibus, si non adjuvantibus, at conniventibus, certe sperasset, se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus, etc.*

Denique ex quatuor illis caussis simul junctis commendare poteris celeberrimum templum Jerosolymitanum. Caussa efficiens erit Salomon, sapientissimus idem, atque ditissimus, et alii peritissimi artifices, qui in illo elaborarunt. Caussa materialis erunt pretiosi lapides, ligna cedrina, aureae laminae etc. Caussa formalis erit ipsa *structura*, et *pulcritudo templi*. Finalis erit summi Dei cultus, in cujus honorem fuit extructum.

§. X. Effecta.

Quid sunt Effecta?

R. Effecta, seu effectus, sunt ea, quae oriuntur ex caussis. Hunc locum mirifice tractat Tullius libro de Senectute, ubi funestos voluptatis effectus ita describit.

Voluptatis incommoda ab effectis.

Accipite, optimi adolescentes, veterem orationem (1) *Architae Tarentini, magni in primis, et praeclari viri, quae mihi tradita est, cum essem adolescens* (2) *Tarenti cum Quinto Maximo. Nul-*

---

(1) *Architas Philosophus Pythagoricus vixit tempore Platonis.*

(2) *Tarentum urbs Magnae Graeciae a Taranto Neptuni filio condita.*

tam capitaliorem pestem, quam voluptatem corporis, hominibus dicebat a natura datam, cujus voluptatis avidae libidines temere et effrenate ad potiundum incitarentur.

Hinc patriae proditiones, hinc rerum publicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret. Stupra vero, et adulteria, et omne late flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cumque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente praestabilius dedisset; huic divino muneri, ac dono, nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiae locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere... Quocirca nihil esse tam destestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem.

§. XI. Comparatio.

Quid est Comparatio?

R. Est (1) oratio, qua duo vel plura in tertio aliquo conferuntur, quod illis commune est; ut *Catoni licuit sequi bellum civile; igitur et Ciceroni licebit.* Commune est enim ambobus sequi bellum civile.

Quot sunt Comparationum genera?

R. Tria. Primum est a majori ad minus. Secundum est a minori ad majus. Tertium est a pari.

Quomodo argumentamur a Comparatione majoris ad minus?

R. Cum contendimus, ut id, quod valet in majori, valeat etiam in minori; ut cum sit Cicero in Antonium: *Quid faceres domi tuae, cum alienae tam sis insolens?* Sic etiam Terentius: *Quem feret, si parentem non ferit suum?*

Ex hoc eodem loco probat Ovidius leniri posse Augustum, quod vel ipsi Dii leniantur:

Cur ego posse negem leniri Caesaris iras.
Cum videam mites hostibus esse Deos?

Quomodo fit argumentum a Comparatione minoris ad majus?

R. Quando contendimus, ut, quod valet in minori, valeat etiam in majori; ut Cicero pro lege Manilia: *Majores nostri saepe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot Civium Romanorum millibus uno nuntio atque uno*

(1) Cic. in Topicis.

tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Huc pertinet etiam Horatianum istud, Epist. 2.:

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones:
Ut te ipsum serves, non expergisceris?

Quomodo fit argumentum a Comparatione parium?

R. Fit, cum contendimus, id, quod valet in una re, valere etiam debere in alia pari; ut: lex est, qui occiderit patrem, insutus in culeum dejiciatur in profluentem: ergo et qui matrem occiderit, eodem supplicio dignus est. Ita Cicero licere sibi Syllam defendere, qui fuerat ante ab Hortensio defensus, probat Orat. pro L. Syll.: *Si conjuratio patefacta per me est, tam patet Hortensio, quam mihi. Quem quum videas honore hoc, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse, quin innocentem Syllam defenderet: quaero, cur, qui aditus ad caussam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit? Quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse; quid tandem existimes de his summis viris, et clarissimis civibus, quorum studio, et dignitate, celebrari hoc judicium, et ornari, caussamque defendi hujus innocentis vides?*

CAPUT SECUNDUM

DE LOCIS EXTRINSECIS, SEU REMOTIS

Quinam sunt Loci extrinseci?

R. Loci extrinseci qui etiam vocantur *remoti*, *et assumpti*, sunt ii, qui nullo modo pendent ab arte ingenioque Oratoris, ut excogitentur, quique extra rem ipsam positi sunt; quapropter ab Aristotele recte vocantur *Argumenta inartificialia, seu arte carentia*, non quod artis omnino sint expertia, cum potius illorum tractatio summum requirat artificium, sed quod non eruantur ex rebus ipsis, et ex caussae visceribus; quippe quae foris eruuntur, et auctoritate sola nituntur: itaque sunt inartificiosa, quod attinet ad inventionem; non vero quod spectat ad usum atque tractationem.

Quot sunt Loci extrinseci?

R. Sex assignantur a Quinctiliano: Leges, seu Praejudicia, Fama, Tabulae, Jusjurandum, Tormenta, Testes.

Quomodo argumentandum est a Legibus ac Praejudiciis?

R. 1. Dices praejudicia, ac leges esse vincula reipublicae, regnorum fundamenta, justitiae nervos, omnis aequitatis fontem, libertatis asylum, sapientiorum virorum oracula. 2. Commendabis eos, a quibus latae sunt leges. 3. Recensebis damna, quae consequentur, si leges impune violentur. Juvabit inter-

dum afferre ipsa legis verba, conceptumque, ac solemnem formulam; v. gr.: *Si quis hominem dolo malo morti* (1) *duit, parricida esto.*

Si lex tibi adversetur, illam ita refutabis, et infringes: Dices 1., vel antiquatam fuisse legem, et amplius non valere. Ita Cicero pro Rabirio: *Tune mihi etiam legis* (2) *Porciae mentionem facies?* 2. Vel legem legi oppones. 3. Vel dices, standum esse non legis litterae, quae nimirum occidit, sed ipsius legislatoris menti. 4. Dices, majoris cujuspiam utilitatis gratia licere interdum a legibus discedere. Sic olim cum Virgilius moriens testamento jussisset suum Poëma comburi, supremae huic illius voluntati (quamquam id leges jubent) noluit tamen obtemperare Imperator Augustus, ut ipsemet testatur hisce versiculis: (3)

Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauserit una dies.

Quid est Fama, seu Rumor?

R. Fama, ut hic accipitur, est sermo vulgi, sine ullo auctore, ac capite, dispersus; seu, ut ait Quinctilianus, est *Sermo multitudinis, qui habet auctoritatem, nisi irrepserit malitia, vel nimia quaedam, ut fit, credulitas.*

Quomodo tractandus est locus a Fama?

R. Si tibi caussaeque tuae faveat Fama, dices, magnam esse vim atque auctoritatem Famae, cui optimus quisque tam impense studet. Dices populi vocem esse quoddam quasi oraculum, quod vix unquam fallere possit. Singuli enim decipere, ac decipi possunt; nemo omnes, neminem omnes fefellerunt.

Contra vero, si tibi caussaeque tuae rumor adversetur, erit amplificanda verbis Famae levitas atque inconstantia, quae saepe viris integerrimis maculas amet aspergere. Dices, ex opinione magis quam ex veritate res aestimari solere.

Addere poteris de Fama cum Virgilio Aen. 4. t

Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.

Ita Tullius pro Plancio judices obsecrat, ne disseminatis rumorusculis fidem habeant: *Illud unum vos magnopere oro, atque obsecro, cum hujus, quem defendo, tum communis periculi caussa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subjiciendas putetis..... Nihil est tam vo-*

---

(1) *Vox obsoleta pro* det.

(2) *Lex Porcia a M. Porcio lata contra eos, qui civem Romanum necabant, aut virgis caedebant.*

(3) *Hos tamen versiculos eruditi plerumque Augusto abjudicant, multisque post Virgilium mortuum annis conscriptos, illique deinde attributos affirmant.*

lucre, quam maledictum; nihil facilius emittitur; nihil citius excipitur; nihil latius dissipatur.

Quid sunt Tabulae?

R. Nomine Tabularum intelliguntur omnia testimonia scripto exarata, quibus pacta conventa, contractus, codicilli, stipulationes, testamenta, et alia id genus continentur.

Quid est Jusjurandum?

R. Est affirmatio, vel negatio rei alicujus, ritu religioso facta, et Deo Optimo Maximo in testem appellato. Sic olim Scipio apud Livium, Lib. 23.: *Si sciens fallo, tu me, Jupiter Opt. Max., domum, familiam, remque meam pessimo* (1) *loco afficias.*

Quid sunt Tormenta, sive quaestio?

R. Sunt cruciatus, vi quorum veritas extorquetur a reis. Valet autem plurimum locus ille ad faciendam fidem, si post quaestionem reus in facti confessione perseveret. Facit item maximopere ad probandam ejus, qui accusatur, innocentiam, si tormentis adduci non potuit, ut crimen fateretur.

Quomodo infirmari poterit locus ille?

R. Dicea, periculosam esse fallacemque confessionem, quae tormentorum vi exprimitur; quandoquidem compertum est, bene multos innocentes vi tormentorum ac metu doloris, ad falsa dicenda persaepe fuisse adactos. Ita Cicero pro Sylla: *Quaestiones*, inquit, *servorum ac tormenta nobis accusator minitatur, in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cujusque, cum animi, tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tantis rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur.*

Quid sunt Testes?

R. Sunt qui de re, quae vocatur in controversiam, voce, vel scripto, testimonium ferunt. Accedit huic testificationi majus pondus atque auctoritas: 1. Si Testes sint oculati: 2. Si sint jurati. 3. Si sint viri probi atque integerrimi: 4. Si sint viri illustres ac primarii: 5. Si nulla nec spe, nec cupiditate impulsi testimonium dicant.

Porro Testimonium potest esse vel humanum, vel divinum. Humanum est illud, de quo supra dictum est. Ad divinum referebantur olim Oracula, seu voces Dei ipsius; Auspicia, seu Auguria, quae erant testimonia ex avium volatu, cantu, pastuque duci solita; Vaticinationes, quae erant responsa Vatum; Responsa denique Sacerdotum et Haruspicum, qui vel interpretabantur somnia, vel ex extorum inspectione futura conjiciebant; unde vocabantur *Conjectores*.

---

(1) Letho, *ita lapides antiqui.*

Quomodo infirmatur locus a Testibus?

R. Infirmabitur locus ille si dicas: Testes esse homines vel infames, vel leves ac futiles, vel servos, domesticos, amicos, aut quomodocumque suspectos. 2. Si ostendas, illos non secum ipsis cohaerere, sed pugnantia loqui. 3. Si graviores Testes illis opponas. 4. Si conjecturis et argumentis illorum testimonii futilitatem demonstres. 5. Denique si dicas, Testes illos esse homines infimae sortis, atque egentissimos, qui facile subornari potuerint.

CAPUT TERTIUM

DE SECUNDA INVENTIONIS PARTE, SEU DE MOTIBUS EXCITANDIS

Oratoris munus ac partes sunt primum, ut persuadeat doceatque audientium animos; deinde ut eosdem moveat, inflammet, ac flectat. Diximus in prima hujusce libri parte de argumentis ad docendum, et ad fidem faciendam idoneis. Postulat nunc instituti nostri ratio, ut motuum sive affectuum concitandorum fontes aperiamus; dicamusque qua ratione faces ac stimuli sint auditorum animis subjiciendi, quod est in Oratore praecipuum. Siquidem homines affectu magis, quam ratione, ducuntur, et quod approbant bonum, non semper amplectuntur, exemplo Medeae illius Ovidianae (1):

. . . . Video meliora, proboque:
Deteriora sequor . . . . .

Sed antequam affectus omnes sigillatim persequamur, pauca quaedam, ut fit, de illorum natura numeroque praemittamus.

Quid est Affectus?

R. Est animae sentientis ex opinione boni vel mali nata commotio: vel, *ut clarius dicam*, est quidam animi impetus, quo impellimur vehementius ad aliquid, vel appetendum, vel aversandum.

Quot sunt Affectus?

R. Sunt, qui cum Stoicis quatuor tantum statuunt affectus; duos circa bonum, nempe *spem et gaudium*: et duos circa malum, scilicet *tristitiam et metum*. Quatuor hosce motus eleganter expressit Virgilius Aeneid. 6., cum ait:

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque.

Philosophi vero longe plures statuunt affectus, de quibus ita dicemus, ut primo illorum definitionem afferamus, deinde, quomodo sint excitandi, quam accuratissime praecipiamus.

(1) *Metam. Lib. 7.*

§. I. De Amore et Odio.

Quid est Amor?

R. Est affectus, quo alicui bene volumus, eique benefacimus, non nostra, sed illius caussa. Ubi vides, tres omnino esse germani amoris conditiones ac dotes. 1. Est, ut ei, quem amamus, optemus bona, vel saltem quae bona esse arbitramur. 2. Conditio est, ut quae bona judicamus, non optemus illi dumtaxat, sed etiam pro virili parte procuremus. 3. Conditio est, ut ita simus animati non propter propriam utilitatem, sed illius caussa, quem diligimus. *Nam*, ut ait (1) Cicero, *si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus, non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum.*

Quid differt Amor ab Amicitia?

R. Differt, quod sit verus amor, etsi qui amat non redametur; in amicitia vero requiritur amor mutuus. Unde Aristoteles rogatus, quid esset amicus, pulcre respondit: *Anima una in duobus habitans corporibus.*

Quo pacto conciliandus est Amor?

R. Amoris conciliandi caussae ac viae praecipuae sunt: 1. Excellens quaedam et rara virtus. Ita Ilioneus Trojanorum Orator praeclaram Aeneae virtutem collaudando, Didonem illi conciliare conatur, Aeneid. 1.:

Rex erat Aeneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major et armis.

2. Utilitas et collata beneficia. Ita Cicero Miloni benevolos mirilice facit judices ab ejus in patriam beneficentia: *Hiccine vir patriae natus usquam nisi in patria morietur?* etc. Sic etiam ventorum Rex Aeolus, commemoratis Junonis erga se beneficiis, suum erga illam gratum ac memorem animum testatur: (2)

Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra, Jovemque
Concilias, tu das epulis accumbere Divum,
Nimborumque facis, tempestatumque potentem.

3. Nulla re magis comparatur amor, quam amore mutuo, ut monet pervulgata illa Senecae vox: *Si vis amari, ama.*

4. Denique conciliatur amor oris ac corporis dignitate, si sit cum virtute conjuncta. Hinc apud Virgilium Lib. 5.:

Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.

---

(1) 1. *De Natura Deorum.*
(2) *Aeneid.* 1

Quid est Odium?

R. Est affectus animi aversantis id quod malum esse putatur.

Quanam arte concitandum erit Odium?

R. Ex iis, quae de amore diximus, facile cuivis patebunt odii fontes, quod erit a contrariis capitibus excitandum, nimirum ab insignibus vitiis, ab improbitate superbiaque, ab illatis injuriis. Cujus rei mirificum habes exemplum apud Ciceronem in Philip. 3., ubi ut Romanorum animos in Antonium concitet, ita ait: *Quid hic faciat, si poluerit, iratus, qui, cum succensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? Quid hic victor non audebit, qui, nullam adeptus victoriam, tanta scelera post Caesaris interitum fecerit; refertam domum ejus exhauserit; hortos compilarit; ad se ex his omnia ornamenta transtulerit; caedis, et incendiorum caussam quaesierit ex funere; duobus aut tribus S. C. bene, et e rep. factis, reliquas res ad lucrum praedamque revocaverit; vendiderit immunitates; civitates liberaverit; provincias universas ex imperii Populi Romani jure sustulerit; exules reduxerit; falsas leges C. Caesaris nomine, et falsa decreta in aes incidenda, et in Capitolio figenda curaverit; earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit; Populo R. leges imposuerit; armis, et praesidiis, populum, et magistratus, foro excluserit; Senatum stiparit armatis; armatos in cella Concordiae, cum Senatum haberet, incluserit; ad legiones Brunduzium cucurrerit; ex his optime sentientes centuriones jugulaverit; cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum, et ad disperditionem urbis venire conatus?*

§. II. De Metu, Spe, et Audacia.

Quid est Metus, sive Timor?

R. Est perturbatio nata ex opinione mali impendentis.

Quaenam sunt artes et industriae concitandi Metus?

R. Tres sunt potissimum. Prima est, si denuntietur malum aliquod magnum, ac grave, ut bellum, pestilentia, pauperies, infamia, infelix aeternitas. 2. Si ostendatur mali vicinitas, imminensque periculum: neque enim solent homines metuere vel ipsam mortem, si longe remotam arbitrentur; at illius horrore concutiuntur, ubi urget morbus, pestilentia, vel naufragium: (1)

Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hac arte mirabiliter, suo more, utitur Tullius in 2. Catilin., ubi funesta Catilinae consilia, et impendentes urbi calamitates ita

(1) *Aen.* 1.

lescribit: *Videor mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium subito uno incendio concidentem. Cerno animo sepultam patriam, miseros, atque insepultos acervos civium. Versatur mihi ante oculos aspectus* (1) *Cethegi in vestra caede bacchantis. Quapropter de summa salute vestra Populique R., de vestris conjugibus ac liberis, de fanis ac templis, de libertate ac salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter.*

Sic etiam Hanno ap. Livium L. 21. maximum Carthaginiensibus metum injicit, plurimas imminere calamitates ostendens, nisi Hannibalem ab exercitu abducant: *Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo, succinctus armis, legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur foedere; mox Carthaginem circumsedebunt Romanae legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? . . . . . Aegates insulas, Erycemque ante oculos proponite; quae terra, marique, per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. Sed Tarento tum in Italia non abstinueramus ex foedere, sicut nunc Saguntu non abstinemus. Vicerunt ergo Dii, hominesque; et id, de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut aequus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turresque admovit; Carthaginis moenia quatit ariete. Saguntl ruinae (falsus utinam vates sim!) nostris capitibus incident; susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est.*

Eadem arte Aeneas Anchisem patrem humeris gestans, apud Virgilium Lib. 2. timorem suum sic exponit ab imminentis calamitatis magnitudine:

Succedoque oneri: dextrae se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus aequis:
Pone subit conjux: ferimur per opaca locorum;
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.

3. Concitandi metus industria, et ars haec est, si proponatur malum, non publicum dumtaxat, et commune, sed privatum, et proprium. Solent enim nos privata multo magis tangere,

---

(1) *Cethegus unus e principibus conjurationis Catilinariae.*

et acriori doloris sensu ferire, quam publica: etsi homines vulgo videri malint publico potius dolore moveri, quam suo.

Hoc probe intellexerat olim nobilis ille Graecus histrio, nomine Polus, qui Athenis acturus fabulam Sophoclis, cum repraesentandus esset dolor Electrae gestantis cineres Orestis, clanculum eruit e sepulcro cineres, ossaque filii, quem amaverat unice, urnamque detulit in scenam, et cum lugere videretur aliena mala, deflebat sua. Ita A. Gellius Lib. 7.

Quid est Spes?

R. Est gaudium ex opinione imminentis boni.

Quaenam sunt incitamenta animum ad Spem erigentia?

R. Haec duo numerantur: 1. Honestas, et magnitudo boni: 2. Praesidia certa ad illud comparandum, qualia sunt opes, vires, industria, prudentia, amici, adversariorum imbecillitas, et favor divinus. Hinc Tullius Romanos ad certam victoriae spem excitat sane luculenter 3. Catilin.: *Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia, vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto, et saucio, Consules, Imperatoresque vestros opponite, deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum florem totius Italiae, et robur, educite.* Hinc etiam Aeneas suorum animos mirum in modum erigit, et bene sperare jubet, Aeneid. 1.:

O passi graviora, dabit Deus his quoque finem.
Vos et Scyllaeam rabiem, penitusque sonantes
(1) Accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
Experti; revocate animos, moestumque timorem
Mittite; forsan et haec olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Trojae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Ad Spem pertinet Audacia, seu confidentia, quae est affectus quidam animi adversus futurum malum, quamvis arduum, ac difficile, et quod tamen vinci possit, consurgentis.

Quomodo concitatur Audacia?

R. Iisdem ferme artibus, quibus Spes. Ita magnanimus Hannibal, trajecto Rhodano, Italiam recta petens, suos milites hortatur, apud Livium Decade 3., ut obstructarum nivibus Alpium difficultates superent, Romanorumque vires contemnant: *Quid aliud Alpes esse creditis, quam montium altitudinem? Fingite altiores Pirenaeis: an terras aliquas Coelum contingere, et inexpugnabiles humano generi esse creditis?* Et alio loco: *Cum eo nimirum hoste res est nobis, qui nec bonam, vel*

(1) Accestis pro accessistis per syncopen.

malam ferre fortunam potest; seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victis certamen.

Hac eadem ratione audax Turnus suorum Latinorum animos ad pugnam accendit, Aeneid. 10.:

In manibus Mars ipse, viri; nunc conjugis esto
Quisque suae, tectique memor, nunc magna referto
Facta patrum, laudesque: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
AUDENTES fortuna juvat.

Multum etiam addit fiduciae persuasio de favore divino. Hinc illa Tolumnii Auguris audacia, Aeneid. 12.:

Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petivi:
Accipio, agnoscoque Deos: me me duce ferrum
Corripite, o Rutuli . . . .

§. III. De Misericordia.

Quid est Misericordia?

R. Est dolor animi, et aegritudo quaedam ex malo alterius, praesertim immerito laborantis. In hoc excitando commiserationis affectu triumphare solet magni Oratoris industria: siquidem, ut vulgo dicitur, *Lacrimae auditorum sunt laus Oratoris vel maxima.*

Quaenam sunt artes ad Misericordiam concitandam idoneae?

R. Variae ac multiplices sunt artes. Prima est, si qui malum patitur, eo plane indignus esse dicatur. Unde ad ciendam misericordiam valet hoc Virgilii: (1)

. . . . . Nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.

2. Est, si de patria, vel de nobis privatim bene meritus fuisse ostendatur. Hoc artificio mire usus est senior Horatius apud Livium, ut Filium, ob interfectam sororem parricidii reum, ab imminenti morte liberaret.

Oratio P. Horatii ad Populum pro Filio parricidii reo.
Livius Lib. 1.

Hunccine, quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? Quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I lictor, colliga manus, quae paullo ante armatae imperium Populo Romano pepererunt.. I

(1) *Aeneid.* 2.

caput obnube liberatoris hujus urbis: Arbori infelici suspende: Verbera, vel intra (1) *pomoerium, modo inter illa pila, et spolia hostium: vel extra pomoerium, modo inter sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplici vindicent?*

3. Ars est, si calamitatis magnitudo, vel diuturnitas, ceteraeque hujusmodi circumstantiae luculenter exponantur.

4. Ars haec est, si tristia quaedam recentis miseriae signa, monimentaque ob oculos auditorum ponantur, ut cruentae vestes, vel ipsum mortui cadaver, aut imago. Nam ut monet Horatius ad Pisones:

Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus . . .

Sic M. Antonius, qui postea Triumvir fuit, prolata Julii Caesaris veste pugionibus ac gladiis perforata, sanguineque cruentata, Romanam Plebem ita accendit, ut ad conjuratorum aedes inflammandas e vestigio provolaverit. Sic olim summus ille orator Antonius, cum defenderet Aquilium, in caussa peroranda tunicam ejus diloricavit, ac discidit e pectore, et adversas senis cicatrices judicibus ostendit.

Sic etiam Aeneam flectere Dido conatur apud Ovidium in Heroide, hac lamentabili sui imagine ac pictura:

Aspicias utinam, quae sit scribentis imago!
Scribimus, et gremio Troicus ensis adest.
Perque genas lacrimae strictum labuntur in ensem,
Qui jam pro lacrimis sanguine tinctus erit.

§. IV. De Ira, et Indignatione.

Quid est Ira?

R. Dicere possem cum Horatio: *Ira brevis furor est.* Sed malo cum Aristotele sic illam definire: *Ira est sui, propter contemptum, ulciscendi cupiditas cum dolore conjuncta.* Unde non maximopere differt ab odio, quod est *Ira quaedam inveterata.*

Quomodo excitatur et incenditur Ira?

R. Accenditur commemoratione illatae injuriae, si praesertim injuria sit cum contemptu conjuncta. Hinc nimirum apud Virgilium Aeneidos 1. tantopere effervescit Junonis ira contra Trojanos, ob spretam a Paride Trojano formam suam, et Hebem filiam Ganymedi Trojano postpositam.

. . . . . Manet alta mente repostum

---

(1) Ital. *Spazio tra le mura e l'abitato.*

Judicium Paridis, spretaeque injuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganimedis honores.

Et rursum in eodem Libro suam iram sic exsuscitat eadem Juno:

Ast ego, quae Divùm incedo Regina, Jovisque
Et soror, et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Junonis adoret
Praeterea? aut supplex aris imponat honorem?

Quo quis vero est gloriae appetentior, vel dignitate illustrior, hoc ob sui contemptum vehementius solet irasci. Cujus rei memorabile in primis est exemplum C. Martii Coriolani; cujus praecipue operâ et virtute, Corioli Volscorum oppidum captum fuerat: qui cum paullo post a Populo Romano, quod se plebi infensum et Tribunitiae potestatis hostem acerrimum praebuisset, expulsus fuisset ab urbe, in Volscos exulatum abiit, minitans patriae, ut ait Livius L. 2., hostilesque jam tum spiritus gerens, et paullo post eorum Dux factus bellum intulit Romanis, et urbem ipsam obsidione cinxit; a qua Veturiae matris precibus lacrimisque vix tandem dimoveri potuit.

Quid est Indignatio?

R. Est dolor perceptus ob secundas res, bonaque alterius, qui hac felicitate judicatur indignus, ut apud Maronem Eclog. 1.:

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes?

Ejusmodi est etiam illud Eclogae 8.:

Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes (1) equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidae venient ad pocula damae.

Quomodo ab Invidia differt Indignatio?

R. Hoc differt, quod indignatio sit tantum in indignos, eo quod fruuntur bono, ut vel ex *ipso nomine liquet. Unde indignatio* praesertim suscipitur ab his, qui sunt viri probi, et honoris cupidi, quia boni ferunt indigne malos florere, et honoris studiosi indignantur, immerentes anteferri sibi. Invidia vero est erga bonos, et sua felicitate dignos.

Quomodo concitatur Indignatio?

R. Excitatur duplici modo. 1. Si vitae prioris sordes et vilitas cum praesentis temporis opibus, potentia, et arrogantia praesertim conferantur. 2. Si hominis, in quem indignamur,

---

(1) *Gryphes genus ferarum omnino fabulosum, cum alis et capite aquilae, et reliquo corpore leonino, vulgo* Grifo.

vitia cum viri, cui antefertur, virtutibus comparentur. Ex primo capite Tullius indignationem ita movet in Vatinium: *Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patior latere* . . . . . Deinde commemorat, ut homo vilis et obscurus paullatim ad honores accesserit; tandemque illa subjungit: *Te cognati respuunt, tribules exsecrantur, viciini metuunt, affines erubescunt, strumae denique ab ore improbo demigrarunt, et aliis jam se locis collocarunt.* Quasi nempe adeo sit impurus, ut vel ipsae strumae foedum hominem aversentur.

Similiter Horatius indignationem concitat adversus Menam Pompeji Magni libertum in hac Oda cedro linenda:

Licet superbus (1) ambules pecunia,
  Fortuna non mutat genus.
Videsne, sacram (2) metiente te viam
  Cum bis ter ulnarum toga,
Ut ora vertat huc et huc euntium
  Liberrima indignatio?
Sectus flagellis hic (3) triumviralibus,
  Praeconis ad fastidium,
Arat Falerni mille fundi jugera,
  Et (4) Appiam mannis terit:
Sedilibusque magnus in primis eques,
  Othone contempto, sedet.

Et secundo capite vehementer indignatur Ajax apud Ovidium, quod Ulysses secum ausit de Achillis armis contendere.

. . . . Agimus, proh Jupiter, inquit,
Ante rates caussam, et mecum confertur Ulysses?
Praemia magna peti fateor: sed demit honorem
Aemulus Ajaci. Non est tenuisse superbum
(Sit licet hoc ingens) quidquid speravit Ulysses?

---

(1) *Menas, cum ab hero Pompejo defecisset ad Augustum, ab illo Tribunus militum fuit creatus.*

(2) *Via sacra sic dicta, quod ad Jovis templum et Capitolium recta duceret.*

(3) *Judicia de servis, ac furibus, exercebant tres judices, qui triumviri capitales dicebantur.*

(4) *Via Appia Roma Brundusium usque pertingebat: nomen traxerat a Claudio Appio Caeco, qui eam munivera*t.

§. V. De Mansuetudine.

Quid est Mansuetudo?

R. Mansuetudo, seu lenitas, ac clementia, est motus oppositus irae: neque aliter definitur, quam *irae remissio atque mitigatio.*

Quaenam est ars conciliandae clementiae?

R. Mitigabitur ira, et conciliabitur mansuetudo, 1. ingenua quadam culpae confessione, ac dolore. Ita Cicero Caesarem, iratissimum licet, tamen Ligario placavit: *Ad judicem sic agi solet; sed ego ad patrem loquor: erravi, temere feci, poenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto; ut ignoscas, oro: si nemo impetravit, arroganter, si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.*

2. Facit ad placandam iram humilitas et supplicis animi demissio praesertim apud hostem magnanimum. Ut enim pulcre ait Ovidius Lib. 3. Tristium:

Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni,
Pugna suum finem, dum jacet hostis, habet.

Addere poteris cum Virgilio tritum illud Lib. 6.:

. . . . . Romane, memento
Parcere subjectis, et debellare superbos.

3. Ad deliniendam iram maxime sunt adhibendi qui minus habent roboris, et quos de vi inferenda cogitare nulla est suspicio, cujusmodi sunt pueri, feminae, senes, sacerorum antistites. Romana historia testatur, Sabinarum interventu, Romulum inter et Tatium foedus ictum fuisse. Item Volumnia et Veturia Martium Coriolanum, patriae funestum bellum inferentem, a noxio proposito dimoverunt.

4. Facit plurimum ad iram molliendam, si scias et captes molles aditus, et commoda fandi tempora; quale est tempus convivii, ludi, fausti alicujus successus, victoriae, festivitatis, ac laetitiae publicae; quo tempore solent homines ad mansuetudinem esse propensiores.

5. Si prudenter ostendas, quantum praestet mansuetudo cupiditati vindictae.

6. Denique valet plurimum ad Clementiam, si dicas, qui peccavit, non dedita opera, non dolo malo peccasse, nec id egisse, ut eum contemneret, quem habet iratum, sed vel incautum, vel errore humano deceptum, vel necessitate adactum peccavisse. Vide qua dexteritate locum hunc tractet Tullius ad Caesarem M. Marcello placandum: *Atque hoc C. Caesaris judicium, P. C., quam late pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato fuimus, nescio quo, reipublicae misero funesteque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, scelere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vo-*

bis, reipublicae conservavit, memet mihi, et item reipublicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsis et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non illos hostes induxit in curiam, sed judicavit a plerisque ignoratione potius, et falso, atque inani metu, quam cupiditate, aut crudelitate, civile bellum esse susceptum.

§. VI. De Aemulatione.

Quid est Aemulatio?

R. Est dolor ex aliena felicitate susceptus, non quod illi contigerit, sed quod nos illa careamus. Hinc liquet Aemulationem esse in laude ponendam, et ad perdiscendum bonas artes plurimum valere. Sunt enim Aemulationi obnoxia, quae maxime praeclara, ut virtus, honores, opes, doctrina, gloria etc.

Quid interest Aemulationem inter et Invidiam?

R. Aemulationem bonam esse, laudabilem, et honestam, quia nos excitat, ut ipsi quoque bona consequamur. Contra vero Invidia vitiosa est turpisque, quia id agit, ne alter bonis potiatur, ut ait Horatius:

Invidus alterius rebus macrescit opimis.

Quomodo excitari potest Aemulatio?

R. Excitatur majorum exemplo, nominis gloria, et propositis illustrium virorum egregiis facinoribus. Ita Andromache Aeneidos 3.:

Quid puer Ascanius? Superatne, et vescitur aura?
. . . . . .
Ecquid in antiquam virtutem, animosque viriles,
Et pater Aeneas, et avunculus excitat Hector?

Ita magnus ille Alexander cum ad Achillis tumulum adstitisset, ejus gloriam et felicitatem aemulatus, *O fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et ille Historicorum princeps Thucydides, adhuc adolescentulus, cum forte suam historiam Herodotus legeret, ita gloriae stimulis agebatur, ut lacrimas tenere non posset. Quo animadverso, Herodotus ejus patri dixit: *Nae tu sane beatus es, qui filium habeas sic avidum gloriae, et laudis appetentem.*

Concluditur doctrina de *Affectibus* generali praecepto.

Hactenus de affectibus dictum est; in quibus illud generatim est observandum quod apud Ciceronem (1) monet An-

(1) *Lib. 2. Orat.*

tonius: *Ut omnes motus, quos Orator adhibere volet judici, in ipso Oratore impressi atque inusti esse videantur. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu tuae id lente ferre videare: neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae, nisi admoto igne, ignem concipere possit; sic nulla est mens tam ad comprehendendam vim Oratoris parata, quae possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, et ardens, accesseris.*

Optime igitur monet Horatius in Arte Poëtica:

. . . . Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedent.

ARTIS RHETORICAE
LIBER TERTIUS

DE DISPOSITIONE

Quid est Dispositio?

R. Dispositio definitur a Cicerone, *Rerum inventarum in ordinem Distributio.*

Quaenam est Dispositionis utilitas?

R. Non minus necessaria est Dispositio ad fidem faciendam, et ad motus excitandos, quam instructio exercitus ad pugnam ac victoriam; quam in humano corpore conformatio membrorum ad gratiam et venustatem; quam in aedificio lapidum caementique apta compositio ad aedium opportunitatem et elegantiam. Unde merito praecipit Horatius in Arte Poëtica:

Singula quaeque locum teneant sortita decenter.

Sane ordo ubi adest, res audiuntur libentius, audita, intelliguntur facilius, et intellecta, diutius inhaerent. Si vero negligatur Dispositio, fit nimirum monstrum illud ex variis animantibus conflatum, quod Artis initio scite pingit idem Horatius. Fit quod eodem loco reprehenditur:

Velut aegri somnia, vanae
Fingentur species, ut nec pes, nec caput uni
Reddatur formae . . . .

Quin ullum mihi videtur certius argumentum inscitiae, hebetisque ac pinguis ingenii, quam cum ita incondita est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil secundum. Contra vero nullum majus indicium artis et industriae, quam ordo. Quamobrem cum hactenus actum sit de Elocutione et de Inventione, in quibus opus est in primis lepore atque ingenio; deinceps videndum de Dispositione; in qua una magis eluceat Orationis judicium atque prudentia.

Quisnam ordo servandus est in Orationis Dispositione, seu quaenam sunt Orationis partes?

R. Orationis partes vulgo quatuor assignantur: Exordium, Narratio, Confirmatio, seu Contentio et Peroratio.

Haec artificiosa dispositio videtur omnino naturae consentanea. Satis enim novimus, vel ipsa duce natura, ubi quidpiam volumus impetrare, 1. conciliandos esse animos eorum qui-

buscum agimus; et hoc est Exordii munus: 2. deinde exponendum esse illud quod petimus, et hoc est narrationis: 3. afferendas esse rationes, quibus ostendatur, illud concedendum nobis esse; et hoc efficit Confirmatio: 4. denique preces addendas, aut alios motus adhibendos, quibus impelli vehementius auditorum animi possint: et hoc peroratione consequimur.

Sunt qui non quatuor dumtaxat, sed sex omnino velint esse partes Orationis, nempe Exordium, Divisionem, Narrationem, Confirmationem, Confutationem, et Perorationem; quas etiam ajunt indicari pervagatissimo isthoc versiculo:

Exorsus, narro, seco, firmo, refuto, peroro.

Verum, si recte res aestimare velimus, Partitio cum Propositione revocatur ad Exordium: Confutatio vero redit ad Confirmationem. Unde liquet, quatuor tantum esse statuendas Orationis partes, quarum duae valent ad faciendam fidem, scilicet Narratio, et Confirmatio: reliquae vero faciunt ad motus excitandos, videlicet Exordium, et Peroratio. Nunc vero de partibus Orationis singulatim videamus.

CAPUT PRIMUM

DE EXORDIO

Quid est Exordium?

R. Exordium definitur a Tullio: *Pars Orationis auditorum animos idonee comparans ad reliquam dictionem.* Unde quod in humano corpore caput est, quod in aedibus vestibulum, hoc est Exordium in Oratione. Atque adeo praecipua quadam cura diligentiaque prae ceteris Orationis partibus est elaborandum, naturae ipsius instar, quae in fingendo atque ornando capite potissimum desudare consuevit. Unde etiam Exordium *difficillima pars Orationis* vocatur a Tullio.

Undenam sumpta est Exordii vox?

R. Est Metaphora a textoribus sumpta, qui proprie telam ordiri dicuntur, cum certa quadam lege fila collocant, et ordine illa componunt.

§. I. De variis Exordiorum generibus.

Quotuplex est Exordium?

R. Duplex. Aliud est justum ac legitimum, quod etiam temperatum appellatur: aliud est vehemens et abruptum, sive ex abrupto.

Quid est Exordium justum ac legitimum?

R. Illud est, quo auditorum animi artificiosa quadam verborum conciliatione praeparantur.

Quid est Exordium ex abrupto?

R. Illud est, quo Orator, quasi quodam abreptus impetu, auditores repentino et inopinato motu percellit. Tale est celebratissimum illud Ciceronis Exordium in Catilinam: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra etc.*

Quomodo fit Exordium ex abrupto?

R. Fit primo per licentiam, seu per liberiorem quemdam loquendi modum, sicut apud Livium lib. 23. Mutius Scaevola deprehensus in Porsenae castris, ita illum alloquitur ex abrupto: *Romanus sum civis: C. Mutium vocant: Hostis hostem occidere volui; nec ad mortem minus animi est, quam ad necem fuit. Et facere, et pati fortia, Romanum est. Nec unus ego in te hos animos gessi. Longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum, hostemque in vestibulo habeas Reginae. Hoc tibi juventus Romana bellum indicimus. Nullam aciem, nullum praelium timueris: uni tibi, et cum singulis res erit.*

2. Fit per indignationem, et increpationem, ut cum apud Livium Lib. 2. c. 21., Veturia filium (1) Coriolanum sic alloquitur: *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, ad hostem, an ad filium venerim; captiva, mater ne in castris tuis sim. In hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram quae te genuit, atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? Non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit: Intra ista moenia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? Nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem?*

Quandonam usurpandum est Exordium ex abrupto?

R. Usurpatur potissimum vel in summa aliqua gratulatione, et laetitia, vel in summa quapiam offensione, aut indignatione: quibus scilicet omnibus Orator extra se rapi videtur quodammodo.

§. II. De virtutibus ac vitiis Exordii.

Quae sunt Exordii dotes ac virtutes?

R. Quatuor vulgo recensentur: *Proprietas, Cura, Verecundia, Brevitas.*

---

(1) *Martius Coriolanus plebis odio in exilium actus, patriae bellum intulit*

In quo posita est proprietas Exordii?

R. In eo posita est, ut Exordium sit cum reliqua oratione conjunctum, tamquam caput cum corpore. 2. Ut sit ex re quasi natum, et ex ipsis caussae visceribus ita depromptum, ut ex illius natura quodammodo videatur efflorescere. Contra vero vitiosum erit, si sit vulgare ac commune, hoc est, si caussis aliis, et fortasse etiam contrariis, possit accommodari: cujusmodi Exordia lepide comparantur ephippio, quod equis bene multis accommodaretur, vel gladio Delphico, qui ad hunc modum factus fuit, ut eodem et sacros mactaret victimas, et supplicio nocentes afficeret.

2. Vitiosum erit Exordium, si *sit commutabile*, hoc est, si leviter mutatum, ab adversario possit usurpari. 3. Si sit procul accersitum, longiusque petitum, vel si nihil ad rem pertineat. Quae Exordia similiter se habent ac

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit.

Quale etiam fuit Exordium inepti illius causidici, qui de lite inter duos vicinos acturus, Exordium petivit ab Adamo, vixque ad diluvii tempora tandem pervenit.

In quo posita est Exordii cura?

R. In eo posita est, ut Exordium sit plenum dignitatis, sit accuratum, et acutum, sit aptum verbis, et instructum sententiis, et quod periti solent Architecti, *vestibula, aditusque ad caussam faciat illustres*, inquit Tullius. Prima quippe Oratoris commendatio proficiscitur ab Exordio: quod si negligentius tractatum fuerit, reliqua omnia fastidiet, et nauseabit auditor. Ut enim optime monet Fabius, pessimus sane videtur gubernator ille, qui e portu solvens, statim ad scopulos navem adpellit. Caveat tamen Orator, ne, quod saepe contingit, Exordii nimis picti et nimis artificiosi splendore, ac concinnitate, praestigiarum ac fraudis suspicionem auditoribus praebeat.

In quo consistit Exordii verecundia?

R. In eo consistit, quod Orator dicere incipiens, prae se ferat ingenuum illum pudorem, quem in Oratore summo L. Crasso tantopere laudabat Cicero: *Fuit enim*, inquit, *in L. Crasso pudor quidam, qui non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.* Et ipse etiam L. Crassus de se sic confitetur Lib. 1. de Oratore: *In principiis dicendi, tota mente atque omnibus artubus contremisco.* Sciebat enim summus ille dicendi artifex, et doctor, offendi solere auditorum animos, si Orator velut exultans, sibique praefidens, ad dicendum accedat.

In quo posita est brevitas Exordii?

R. In eo posita est, ut Exordium reliquae orationis magnitudini

sit accommodatum, et ut inani verborum circuitione non producatur longius, quam par sit. Neque enim profecto cubitali Pigmaei corpori caput giganteum, aut humili tugurio valvae praegrandes ingensque vestibulum affigi debent. Quod si fiat, bellissime sane quadrabit in enormia id genus prooemia facetum illud Diogenis dictum ad (1) Myndios, qui suo oppidulo grandes et magnificas fores affixerant: *Viri Myndii, portas claudite, ne urbs exeat.*

Nolim tamen orationi nullum jungatur Exordium, ut olim in Areopago fieri solitum accepimus, ubi dicebant Oratores *sine Exordio, sine Affectibus, sine Epilogo*, inquit Julius Pollux, et ut etiam a Xenophonte factitatum legimus, qui sic exorditur: *Darius et Parisatis duos habuere filios.*

Nolim etiam orationi, ceteroqui longulae, brevissimum, ut nonnulli solent, affigatur Exordium: neque enim ingentem Basilicam decent exiguae fores; aut giganteo corpori pigmaei caput, vel ingenti colosso globulus imponitur.

§. III. De variis Exordiorum fontibus.

Varii sunt fontes, unde derivari solet Exordium justum ac legitimum. Nos hic praecipuos indicabimus.

1. Exordium recte ducitur ab adjunctis personae, rei, loci, ac temporis: atque hic erat fons notus ac familiaris Tullio, qui hinc ferme solebat exordiri. In oratione pro M. Caelio exorditur a temporis insolentia; quippe die festo, contra quam fieri soleret, caussam dicere cogebatur. Exordium Milonianae ducitur 1. a persona adversariorum, qui armati forum obsidebant: 2. a persona Pompeji iudicis: 3. ab insolita judicii forma. Pro Rege (2) Dejotaro ducit exordium ab angustiis loci, in quo habita fuit haec oratio: *Moveor etiam ipsius loci insolentia* (inquit Tullius), *quod tantam caussam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum, et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo ore, vultuque adquiesco . . . Hanc enim, C. Caesar, caussam si in foro dicerem, eodem audiente, et disceptante te, quantam mihi alacritatem Populi Rom. concursus afferret? Quis enim civis ei Regi* (3) *non faveret, cujus omnem aetatem in Populi Rom. bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, Coelum denique testarer ipsum . . . Quae quoniam angustiora faciunt*

---

(1) *Myndus oppidulum Cariae in Asia minori.*

(2) *Haec oratio privatim habita in aedibus Caesaris.*

(3) *Dejotarus Gallograeciae Rex, in bello civili Pompeji partes secutus, victorem Caesarem cum excepisset hospitio, fuit accusatus, quod ei struxisset insidias.*

parietes, actioque caussae maxime debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

2. Ducitur Exordium a rotunda simplicique rei expositione, sine fuco et calamistris, et sine ullo in speciem artificio. Ita Cicero pro Ligario: *Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse.*

3. Ducitur Exordium a contrario, cum prima fronte ea videmur dicere, quae caussae nostrae sint omnino contraria et adversariis faveant, ut scilicet eos sensim in nostram sententiam nihil minus cogitantes pertrahamus: in quo sane est artis et industriae plurimum.

4. Ducitur Exordium ab insigni quopiam effato, et dicto, vel ab illustri exemplo. Ita Catilina suos conjuratos ad impium bellum adhortatur apud Sallustium hoc effato: *Compertum habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum imperatoris oratione fieri.* Ita etiam Caesar, dum in Senatu pro Catilina loquitur, apud eundem Sallustium, ab insigni effato sic exorditur: *Omnes homines (P. C.) qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amentia, ira, atque misericordia, vacuos esse decet.*

5. Duci potest Exordium ab insigni aliqua quaestione. Ita Tullius suum de Inventione Rhetorica librum auspicatur: *Saepe, et multum hoc mecum cogitavi, boni ne an mali plus attulerit hominibus, et civitatibus, copia dicendi, ac summum eloquentiae studium.*

6. Praeclare admodum trahitur Exordium a suspensione, quae mirifice praeparat auditorum animos magnae alicujus rei exspectatione; et illos acuit vehementi cupiditate sciendi, quid demum sit illud, quod polliceatur Orator. Ita Cicero Verrina 1. *Quod erat optandum maxime, Judices, et quod unum ad invidiam vestri ordinis, infamiamque judiciorum sedandam maxime pertinebat; id non humano consilio, sed prope divinitus datum atque oblatum vobis summo reip. tempore videtur. Inveteravit enim jam opinio perniciosa reip., vobisque periculosa, quae non modo Romae, sed et apud exteras nationes omnium sermone percrebuit, his judiciis, quae nunc fiunt,* PECUNIOSUM *hominem, quamvis sit nocens, nullum posse damnari.*

Denique Exordium ab ipsis caussae visceribus, hoc est ab intimis caussae principiis trahendum est, et in illo solerter jacienda sunt argumentorum et affectuum omnia semina, quae deinde retracta, fusius explicentur. Id vero non difficulter efficies, si ex Fabii Quinctiliani praecepto diligenter intuearis, apud quos, pro quibus, contra quos, quo loco, quo tempore, quo rerum statu dicendum sit tibi; quid auditores ac judices sentire credibile sit, quis sit orationis tuae scopus; quid petas, quid con-

sequi velis. Haec omnia ubi perspecta mature fuerint tibi, ipsa te magistra natura facile docebit, unde sit tibi capiendum orationis Exordium.

§. IV. De officio, ac munere Exordii.

Quodnam est officium ac munus Exordii?

R. Triplex; ut nempe reddat auditorem benevolum, attentum, et docilem.

Unde reddet auditorem benevolum?

R. Ex quadruplici capite: 1. a persona Oratoris ipsius: 2. a persona adversariorum: 3. a persona auditorum, vel judicum: 4. ab illius, pro quo dicitur, persona.

Quomodo reddet auditorem benevolum a persona Oratoris ipsius?

R. Si Orator modestiam, pudorem, probitatem, et ingenuum quemdam candorem ore potius, et reipsa prae se ferat, quam verbis ostentet. Poterit tamen interdum sua merita, suum officium, suas virtutes, sed parce omnino, ac sine arrogantia, commendare: quod mirifice facit Tullius in oratione pro Archia, suo quondam magistro: *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse; earum omnium rerum vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem, et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quod si haec vox, hujus hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem, et salutem ferre debemus.*

Quomodo colligetur benevolentia ab adversariorum persona?

R. 1. Si dicamus, nos nimiam illorum eloquentiam, aut gratiam, revereri, unde illa reddatur suspecta judicibus: quod pulcre admodum facit Cicero pro Quinctio: *Quae res in civitate duae plurimum possunt, eae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia, et eloquentia; quarum alterum, C. Aquili, vereor, alteram metuo.*

2. Si illos in odium et in invidiam adducere, vitiorum, quibus laborant, commemoratione conemur; ut pro Dejotaro: *Cru-*

delem (1) *Castorem, ne dicam sceleratum, et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri et tegere debebat.*

Quod si adversarius sit vir bonus, notaeque probitatis, ac fidei, Tullium imitaberis, qui cum pro Muraena diceret, Catonemque virum antiquae virtutis haberet adversarium, non quidem in ejus vita moribusque quidquam culpavit; sed tamen, ut illi quomodocumque fidem detraheret, sectam Stoicorum, cui se Cato totum addixerat, irridere coepit: idque tam salse, tamque facete, ut judicium risu dissolveretur, et Cato ipse dixerit: *Quam* (2) *ridiculum habemus Consulem!*

Quomodo captabitur benevolentia a persona vel auditorum, vel judicum?

R. 1. Si eis confidere videatur Orator, ut pro Roscio Amerino. 2. Si suam caussam cum eorum utilitate conjungat, ut passim in Philippicis. 3. Si eorum justitiam, fidem, auctoritatem, et dotes ceteras modeste commendet, ut in Exordio Milonianae, ubi Tullius Pompejum laudat a sapientia, justitiaque, cum ait: *Sed me recreat et reficit Cn. Pompeji sapientissimi et justissimi viri consilium, qui profecto nec justitiae suae putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eumdem telis militum dedere; nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare.*

Quomodo paratur benevolentia a persona clientis, sive illius, cujus caussa agitur?

R. Si illius innocentiam virtutemque commendes: si illius calamitatem, amicorum inopiam, et solitudinem conqueraris: ut Cicero pro Roscio Amerino.

Semperne laborandum est in Exordio, ut capiatur auditorum benevolentia?

R. De captanda benevolentia non valde laborandum esse in caussis illis, quae per se sunt honestae, sed tantum in iis, quae sunt vel paradoxae, vel dubiae, vel humiles. Quatuor enim caussarum genera distinguit divus Augustinus in eximio suo libro de Rhetoricae principiis; *honestas, incredibiles, dubias, et humiles;* quae ab illo vocantur ἔνδοξαι, παράδοξαι, ἀμφίδοξαι, ἄδοξαι.

In humili quidem argumento se se maxima nonnumquam exercuerunt et ostentarunt ingenia; ut olim Polycrates, qui murium panegyricum celebravit, et Lucianus, qui muscam laudavit. In-

---

(1) *Castor Dejotari nepos ex filia*
(2) *Plutarchus in vita Catonis.*

ter juniores vero Majoragius scripsit encomium luti, Calcagninus, post Psellum, pulicem praedicavit, Scaliger anserem, Passeratius ipsum *nihil* laudandum suscepit, umbram Janus Douza praeconio celebravit: et nostra aetate vir cl. Daniel Heinsius asinum pediculumque laudavit.

In his vero aliisque id genus humilibus caussis, itemque in illis, quae minus gratae sunt auditoribus, opus est insinuatione, seu exquisitiore quadam arte, qua Orator subdole, et latenter, in auditorum animos irrepat.

§ V. De paranda attentione.

Undenam conciliatur attentio?

R. Conciliatur partim promissione, partim petitione. Promissione quidem, si polliceamur nos esse dicturos de rebus vel novis, vel magnis, vel utilibus, vel jucundis. Ita Horatius Od. 1. Lib. 3.:

Carmina non prius
Audita, Musarum, Sacerdos,
Virginibus, puerisque canto.

Sic etiam in primis Cicero pro Rabirio: *Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam, rem nullam magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, nec a Tribuno Plebis susceptam, neque a Consule defensam, neque ad populum R. esse delatam.* Hoc etiam egregie praestitit Maro, quando de apibus dicturus, ita cecinit 4. Georg.:

Protinus aërii mellis coelestia dona
Exsequar. Hanc etiam, (1) Mecoenas, adspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque Duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et praelia dicam.
In tenui labor; at tenuis non gloria . . .

Nolim tamen montes, ut ajunt, aureos, in ipso dicendi initio semper polliceatur Orator: nec sic incipiet, ut (2) Moevius ille, quem ridet Horatius:

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.

Multoque sane cautius mihi videtur facere, qui cum Homero simpliciter, et verecunde, sic exorditur:

Dic mihi, Musa, virum, captae post tempora Trojae,
Qui mores hominum multorum vidit, et urbes.

Quam si magnificentius sic incipias cum Lucano:

Bella per Emathios plusquam civilia campos . . .

---

(1) *Mecoenas apud Augustum gratiosissimus, Poëtarum patronus magnificus.*

(2) *Hic est ille Moevius, quem carpit Virg.* Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Moevi.

Aut si tumidum illud turgidumque imiteris Claudiani prooemium de raptu Proserpinae:

Inferni raptores equos, adflataque curru
Sidera Taenario, caligantesque profundae
Junonis thalamos, audaci promere cantu
Mens congesta jubet.

Quod si satis appareat, rem, de qua agitur esse abjectam, et exilem, plus efficiet Orator, si rotunde statim, et ingenue profiteatur, sese in re omnino tenui laborare, quam si grandia nequicquam polliceatur: sed caussae tenuitatem aequitate, vel necessitate, vel aliunde compensare conabitur; ut Cic. Philippica 7.: *Parvis de rebus, sed fortasse necessariis, consulimur, P. C., de Appia via, et de* (1) *Moneta.*

2. Conciliandae attentionis ratio est petitio; cum scilicet auditores rogamus, ut studiose ac diligenter velint attendere, ut Cicero pro Sexto Roscio: *Quapropter vos oro, atque obsecro, Judices, attente, bonaque cum venia verba mea audiatis.*

Quamvis autem sub ipsum Exordium postulari soleat attentio, satius tamen erit interdum illam in ipso orationis decursu postulare, cum scilicet auditoris animus, initio arrectus, et alacer, languescere incipit, et defatigatae illius aures incipiunt peregrinari, ut solet. Hoc egregie praestitit Tullius pro Cluentio, dum sic ait: *Vos, quaeso, ut adhuc me attente audistis, item quae reliqua sunt audiatis. Profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu, et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.*

Quomodo comparabitur docilitas?

R. Tribus maxime rebus: 1. Si brevem te fore promittas, atesque promissis. Ut enim eleganter et ingeniose monet Tullius, multo satius est, ut Orator desinat, quam si deficiat; et auditor cum desiderio, quam si cum fastidio ac satietate recedat. Atque in Oratores nimis longos belle omnino quadrant ultima haec Artis Poëticae verba:

Indoctum, doctumque fugat recitator acerbus:
Quem vero arripuit, tenet, occiditque legendo,
Non missura cutem, nisi plena cruoris (2) hirudo.

2. Comparabitur docilitas, si breviter, dilucide, simpliciterque proponas, qua de re dicturus sis.

3. Fiet docilis auditor, si tuam orationem in duo vel tria

---

(1) *Vel de templo Junonis Monetae reficiendo, vel de pecunia cudenda.*

(2) *Hirudo, ital.* sanguisuga, *est pisciculus instar exigui serpentis, qui ad sugendum vitiosum sanguinem cuti solet applicari, nec avelli, nisi sanguine oppletus, potest.*

ad summum capita perspicue partiaris; ut cum ait Tullius Philippica 7.: *Cur pacem nolo? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest. Quae tria dum explico, peto a vobis, P. C., ut eadem benignitate, qua soletis, verba mea audiatis.* Sed quoniam permagni interest ad eloquentiam, quemadmodum proponat et orationem suam partiatur Orator; et quia hic locus est in tota Rhetorica longe difficillimus, Tironibus praesertim; de utroque illo capite accuratius nobis esse disputandum arbitramur.

§. VI. De Propositione.

Quaenam sunt Propositionis virtutes ac dotes?

R. Quinque vulgo assignantur Propositionis dotes. 1. Est, ut simplex sit, unaque, non vero multiplex. Ex illius enim unitate omnino pendet orationis unitas; semperque meminisse debet Orator eximii illius numquamque satis inculcandi Horatiani praecepti:

Denique sit quodvis simplex dumtaxat, et unum.

Quid est porro una simplexque Propositio?

R. Una simplexque dicitur illa Propositio, quae constat una simplicique sententia, v. g.: *Pax est conficienda, injuriae sunt condonandae etc.*

2. Propositionis dos est, ut sit ita clara, ut non modo nullo labore intelligatur, sed etiam ut non possit non intelligi; quemadmodum ista: *Otium est fugiendum.* 3. Dos est, ut omnia totius orationis argumenta, partesque omnes, in illam velut in scopum metamque colliment. 4. Dos est, ut tractari copiose, et ornari facile possit, et amplam dicendi segetem suppeditet. Recte enim monet Horatius, ne jejunum dicendi sumas argumentum, *et, quae desperas tractata nitescere posse relinquas.* 5. Dos est, ut propositio vel ipsa novitate percellat, vel insigni aliqua utilitate placeat: quae duo vel maxime conciliare solent attentionem atque benevolentiam.

Quomodo novitatem habebit Propositio?

R. Si argumentum ita proponatur, ut ex trito vulgarique fiat inusitatum, et auditorum animos statim erigat feriatque; v. g. trita est vulgarisque haec propositio, *Homo multorum sibi malorum auctor est,* nihilque admodum dignum habet attentione. Fit vero nova, et admirabilis, si dicas: *Nemo laeditur, nisi a se ipso;* vel *Nemo miser, nisi qui velit.* Item vulgaris est haec Propositio: *Mali aliquando sunt utiles virtuti;* itemque ista: *Mors minus dura accidit miseris, quam felicibus.* Fiet autem illico utraque nova, mirificaque, si dicas: *Virtutem plus interdum improbis debere, quam probis:* et *felicitatis genus esse infelicem mori.*

Quomodo utilitatem habebit Propositio?

R. Utilitatem habere solent Propositiones illae, quae contemplativae non sunt, sed activae (si duobus illis Senecae vocibus nobis uti fas est). Contemplativae porro dicuntur illae, quae in sola cognitione versantur, quemadmodum ista: *Stultorum infinitus est numerus.* Activae contra dicuntur Propositiones illae, quarum finis est aliquid efficere: ut *Ferenda sunt amicorum vitia.*

§. VII. De Divisione.

Cur adhiberi solet in oratione Divisio sive Partitio?

R. Tribus potissimum de caussis. 1. Quia lumen affert orationi. 2. Quia juvat memoriam Oratoris, et auditorum. 3. Quia levat audiendi fastidium; recreatur enim animus admonitione singularum partium orationis: quemadmodum viatorem reficiunt spatia certis lapidibus et intervallis distincta.

Quaenam sunt leges Divisionis?

R. Quatuor. 1. Est, ut Divisio sit plena; hoc est, ut partes illius, sive membra, omnino complectantur et adaequent propositionem, quae dividitur. 2. Est, ut membra illa sint opposita, neque unum in altero contineatur. 3. Est, ut Divisio habeat partes duas, tresve ad summum, vix plures. Si enim nimium concisa sit, et, ut loquitur Fabius, nimium articulosa, offundet orationi tenebras, parietque obscuritatem illam, contra quam fuit inducta. 4. Dos est, ut sit plana, simplex, et quasi obvia; non vero ad artis et ingenii ostentationem longius accersita.

De Narratione, quae est secunda orationis pars, fusius et uberius dictum est in secundo capite Elementorum Rhetoricae.

CAPUT SECUNDUM

DE CONFIRMATIONE

Quid est Confirmatio?

R. Est pars orationis, in qua firmamenta, seu robora caussae afferuntur.

Quot sunt partes Confirmationis?

R. Duae. 1. Est Confirmatio proprie dicta, in qua ea, quae pro nobis sunt, firmamus, ac stabilimus. 2. Est Confutatio, in qua contrarias adversariorum rationes refellimus. Hinc liquet, Confirmationem esse praecipuam ac potissimam orationis partem, quae quasi viscera vitamque illius contineat, totamque persuadendi spem in ea maxime parte sitam esse. Unde πίστις, seu *fides*, juro nuncupatur ab Aristotele.

§. I. De Confirmatione proprie dicta.

Quomodo tractanda est Confirmatio proprie dicta?
R. Per Argumenta et per Argumentationes.

Quid est Argumentum?
R. Est probabile inventum ad faciendam fidem.

Quid est Argumentatio?
R. Est Argumenti fusior et artificiosa dilatatio.

Quid differt inter Argumenta et Argumentationes?
R. Hoc interest, quod Argumentatio sit modus, sive ratio, qua argumentum tractatur; Argumentum vero sit ipsa argumentationis materia. Unde argumenta ex se jejuna sunt, et imbecilla, nisi accedat artificiosa illorum explicatio.

Unde petuntur argumenta ad confirmandum idonea?
R. Petuntur a locis tum intrinsecis, tum extrinsecis, de quibus accurate dictum est a nobis Lib. 2.

Quo ordine collocanda sunt argumenta in Confirmatione?
R. Firmiora partim in principio collocanda sunt, quia tunc vel maxime attendit auditor: partim in fine, quia quae postremo dicuntur, altius inhaerent: imbecilliora vero collocanda sunt in medio, ubi magis latebit eorum infirmitas: quemadmodum imbecilliores milites, qui fugam audita buccina circumspiciunt, in medium agmen cogi solent, ut, qui per se parum possunt, turba valeant. At si caussa duobus tantum argumentis nitatur, quorum alterum validius sit, alterum infirmius, tunc imbecillius subjicietur quidem validiori, sed mox ad validius recurretur.

Quot sunt argumentationum species, seu quot modis tractari possunt Argumenta?
R. Quatuor sunt praecipuae species argumentationis: Syllogismus, seu ratiocinatio, Enthymema, Inductio, Exemplum. His adde Soritem, et Epicherema.

§. II. De Syllogismo.

Quid est Syllogismus?
R. Duplex distinguitur Syllogismus, seu ratiocinatio. Alius est Philosophicus, alius Oratorius. Syllogismus philosophicus est argumentatio constans tribus propositionibus distinctis, et explicatis, quae sic inter se connectuntur, ut concessis duabus primis, quarum altera *major*, altera *minor*, quia minus late patet, appellatur, necessario concedenda sit tertia, quae *consequentia* dicitur: v. g.:

Omnis ars honesta est amplectenda.
Rhetorica est ars honesta:
Ergo Rhetorica est amplectenda.

Syllogismus oratorius est ratiocinatio constans quinque partibus, certo inter se ordine connexis; unde etiam vocatur *Syllogismus perfectissimus.*

Quaenam sunt partes Syllogismi oratorii?

R. Quinquè numerantur. 1. Est Propositio. 2. Propositionis probatio. 3. Assumptio. 4. Assumptionis probatio. 5. Conclusio. Habes insigne quoddam Syllogismi oratorii exemplum in Libro 1 de Inventione; ubi luculenter demonstrat Cicero, Divina providentia mundum gubernari. Sed quod exiliter et jejune dixisset Philosophus in hunc ferme modum: *Illud Divina providentia administratur, quod optime administratur: sed mundus optime administratur: igitur mundus divina providentia administratur:* id ipsum Tullius oratorio more ita pertractat:

Melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. Et haec est Propositio.

Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus, et apparatior, quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui propositus est sapiens et callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicujus administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea quae scientissimo gubernatore utitur. Et haec est Propositionis Probatio.

Nihil autem omnium rerum melius quam mundus administratur. Et haec est Assumptio.

Nam et signorum ortus, et obitus, definitum quemdam ordinem servant; et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re umquam mutatae quidquam nocuerunt. Et haec est Assumptionis Probatio.

Quae signa sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quae est Complectio, sive Conclusio.

Semper ne constat quinque illis partibus Syllogismus oratorius?

R. Nequaquam. Si enim perspicua sit, vel Propositio, vel Assumptio, tunc omittitur illius Probatio; et ita fit Syllogismus quadripartitus. Quod si etiam perspicua videatur utraque, tunc probatione nihil opus erit, et ita tripartitus fiet Syllogismus.

Quid vero intererit inter Rhetorem, et Philosophum, si uterque tripartitum Syllogismum adhibeat?

R. Hoc intererit, primo quod Philosophus ea maxime quaerat argumenta, quae possint scientiam aut certam opinionem efficere: Rhetori vero sufficiant, ut plurimum probabilia. Al-

terum discrimen est in argumenti tractandi ratione positum. Philosophus enim tres propositiones ordine collocat, quem ordinem *formam* appellant: Rhetoris vero industria in eo posita est, ut propositiones illas invertat, amplificet, verbis ornet, figuris illuminet, artem denique totam diligenter tegat. Hinc acute admodum ajebat (1) Zeno Philosophus: *Logicam seu dialecticam similem esse pugno, seu manui complicatae; Rhetoricam vero palmae, seu manui explicatae, atque exporrectae similem esse.*

Numquamne logicus et naturalis servatur ordo in Syllogismis oratoriis?

R. Servatur aliquando non solum ab Oratoribus, verum etiam, quod mirum sane videatur, ab ipsis Poëtis.

§. III. De Enthymemate.

Quid est Enthymema?

R. Est pars Syllogismi, seu Syllogismus imperfectus.

Quot partes habet Enthymema?

R. Duas; quarum prima vocatur a Logicis *Antecedens*, alia *Consequens*; v. g.: *Omnes artes sunt expetendae. Ergo Eloquentia est expetenda.*

Vocatur Enthymema recte curtum, quod sit argumentatio quasi mutila, et una propositione veluti truncata; quae si addatur, fit integer Syllogismus.

Quomodo fit Enthymema?

R. Fit omittendo vel propositionem, vel assumptionem, seu, ut Logici loquuntur, omittendo *majorem*, vel *minorem*: v. gr. *Clodius insidias struxit Miloni; ergo Clodius jure fuit occisus*: vel *Quicumque alteri struit insidias, jure ab illo occiditur; ergo Clodius jure fuit occisus a Milone.*

Unde nomen suum traxit Enthymema?

R. Ἀπὸ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι, quod est *mente concipere, cogitare*, quod scilicet tertia propositio, quae verbis non effertur, mente retineatur.

Quodnam est optimum Enthymematis genus?

R. Illud est, quod fit a contrariis, cujusmodi est apud Sallustium illud (2) Micipsae ad (3) Jugurtham: *Quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris?* Erit etiam acutius ac validius Enthymema, si fiat per interrogationem.

---

(1) *Zeno Stoicorum inventor et princeps, floruit post Alexandri M. mortem.*

(2) *Micipsa patruus Jugurthae, et Massinissae filius.*

(3) *Jurgurtha Numidarum Rex a Pompejo victus.*

Cur Enthymemate magis gaudere vulgo dicitur Orator, quam Syllogismo?

R. Tribus de caussis. 1. Ut occultet artificium, quod scilicet agnitum, caussae magis obest, quam prodest. Hinc etiam cum utitur Syllogismo, partes ejus fere transponit. 2. Ne videatur auditorum ingeniis diffidere; quasi necesse sit omnes Syllogismi partes sigillatim exprimi. 3. Quia Enthymema validius percellit adversarios; illosque punctim, ut ajunt, caesimque ferit. Unde *jaculum, ac telum Oratoris* vocari solet. Vide quo modo Tullius Enthymemate feriat Antonium: *Pacem vult Antonius? arma ponat:* quasi si diceret: *Non arma ponit Antonius? ergo non vult pacem.*

§. IV. De Inductione.

Quid est Inductio?

R. Est Argumentatio, qua ex multis singularibus enumeratis aliquid concluditur.

Haec non solum Oratoribus perfamiliaris est, sed etiam Poëtis, et in primis Ovidio, qui illa majorem in modum delectabatur. Unum hic eximium afferemus exemplum, quo infelix ille Poëta, dum exularet in Scytia, uxoris suae dolorem consolatur, Tristium L. 4., probando per Inductionem, asperas res gloriae segetem et materiam esse:

Materiamque tuis tristem virtutibus imple:
  Ardua per praeceps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troja fuisset?
  Publica virtutis per mala facta via est.
Ars tua (1), Tiphy, jacet, si non sit in aequore fluctus:
  Si valeant homines (2), ars tua, Phoebe, jacet.

Sic etiam apud Virgilium Aeneas probat per Inductionem viventi sibi iter ad inferos nequaquam interclusum esse debere.

Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus
Threicia fretus cithara, fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque, reditque viam toties: quid Thesea magnum,
Quid memorem Alcidem? et mi genus ab Jove summo.

Quid observandum est in Inductione?

R. Duo diligenter cavenda sunt. 1. Ut quae sumuntur certissima sint: 2. Ut id, cujus confirmandi caussa fit Inductio, iis, quae sumuntur, simile sit.

---

(1) *Tiphys Argonautarum navis in expeditione Colchica gubernator.*

(2) *Apollo medicinae inventor.*

§. V. De Exemplo.

Quid est Exemplum?

R. Est inductio imperfecta, qua ab uno simili argumentamur ad aliud. Cujusmodi exemplum habes in Miloniana, ubi probat Tullius, non esse condemnandum Milonem, quod Clodium occiderit, cum nec Horatius ob sororem necatam fuerit condemnatus. Sed vide quomodo exemplum illud illustret Cicero: *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem esse occisum fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quae primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri qui nondum libera civitate, tamen Populi R. Comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur.* Similiter apud Virgilium Aeneid. 1. Juno furore percita concludit ab exemplo, licere sibi omnino in Aeneam, et Trojanos, quod Palladi licuit in Ajacem, et Argivos:

Pallas ne exurere classem
Argivùm, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam, et furias Ajacis Oilei (1)?
. . . . . .
Ast ego, quae Divùm incedo Regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero.

§. VI. De Dilemmate.

Quid est Dilemma?

R. Est argumentum constans duabus partibus contrariis, quae utrinque adversarium capiunt. Unde etiam Syllogismus cornutus appellatur, quod nempe illius cornua sint ita disposita, ut qui unum effugerit, in alterum incurrat. Sic belle omnino probabis Dilemmate, quemvis dolorem aequo animo esse tolerandum. *Nam omnis dolor aut est vehemens, aut levis: si levis, facile feretur; si vehemens, certe brevis futurus est.* Ita Cic. Phil. 5 probat hoc Dilemmate non esse mittendos legatos ad Antonium: *Legatos decernitis. Si ut deprecentur, contemnet; si ut imperetis, non audiet.*

Unde nomen suum traxit Dilemma?

R. Ab adverbio Graeco δὶς bis, et a voce (2) λῆμμα, *sumptio, captio*, quod nimirum utrinque capiat adversarium.

---

(1) *Ob violatam Cassandram in Palladis templo ab Ajace Oilei filio. Alter erat Ajax filius Telamonis. Uterque fortis et furens.*

(2) A verbo λαμβάνω, *capio*.

Qua ratione solvi potest Dilemma?

R. Duplici: 1. Si universum Dilemma torqueas in ipsum auctorem: cujusmodi exemplum affert Aristotiles Lib. 2. Rhetoricorum: *Sacerdos quaedam maximopere dissuadebat filio, ne ad populum verba faceret; nam si injusta suaseris, inquiebat, habebis Deos iratos; sin vero justa, iratos habebis homines.* Hoc Dilemma sic in matrem ipsam torsit ingeniosus adolescens: *Imo*, inquit, *expedit ad populum verba facere: nam si justa dixero, Dii me amabunt; si injusta homines.*

Ejusmodi fuit etiam celeberrimum illud Dilemma, unde se expedire numquam potuerunt (1) Areopagitae, qui licet mortalium sapientissimi vulgo haberentur, ortam tamen ex illo Dilemmate litem prorsus injudicatam reliquerunt. Cum enim in Protagorae Rhetoris disciplinam se quidam adolescens tradidisset, grandemque pecuniae summam illi ex pactione fuisset pollicitus, ea lege, ut primam omnium, quam esset habiturus, litem obtineret; jam plene ac perfecte praeceptis intimae artis eruditus, mercedem omnino negat. Litem intentat illi magister: *Et debes*, inquit, *omnino mercedem, quo res cumque vertant. Si enim vicero, debes ut condemnatus; si viceris, debes ex pacto. Immo*, inquit versipellis discipulus, *quo res cumque vertant, nihil habebis. Si enim caussam vicero, ex judicum sententia, nihil debeo: si vero caussa cado, jam tibi ex pactis debeo nihil.*

Solvitur Dilemma, si alterutram illius partem infirmare possis, vel si ostendas, aliquid medium inter duas propositiones intercedere. Sic cum servus ab hero forte percussus, illum hoc repentino Dilemmate petiisset: *Si sum improbus, cur mea uteris opera? si probus, cur, aut quorsum tandem me percutis?* Hoc Dilemma sic in servum acute retorsit herus: *Non te percutio, quia probus es: sed ut ex improbo fias aliquando probus.*

§. VII. De Crocodilo, et de argumento insolubili.

Huc referri potest Crocodilus, de quo pauca sunt hoc loco delibanda.

Quid est Crocodilus?

R. Est argumentationis species captiosa et fallax, quae incautos, quibusdam quasi vinculis irretitos, inducit in fraudem. Vocatur autem *Crocodilus* ob hanc, quam Poëtae finxere, caussam.

Crocodilus oranti mulierculae, ut filium, dum forte juxta flumen ambularet, abreptum sibi redderet, respondit, redditurum utique, si ad propositam quaestionem verum diceret. Haec au-

(1) *Areopagitae judices austeri et incorrupti, qui Athenis in templo Martis judices erant caussarum capitalium.*

tem fuit quaestio: *Filium reddam tibi necne?* ad hacc mulier anxia, fraudemque suspicata, respondit: *Non reddes; et ob eam caussam reddi debere, quod nempe verum dixisset. Mentiris*, inquit vafer Crocodilus; *si enim reddidero, verum non eris locuta. Reddere ergo non possum, quin falsa dixeris.*

Huc etiam revocantur propositiones, quas vocant *mentientes*, sive *insolubiles*, quae se omnino destruunt; cujusmodi est hacc Cretensis cujusdam Poëtae: *Omnes ad unum Cretenses semper mentiuntur.* Ergo non mentitur certe quidam Poëta Cretensis, dum illos semper mentiri adseverat: unde non sunt omnes semper mendaces.

§. VIII. De Sorito, et Epicheremate.

Quid est Sorites?

R. Est argumentatio, qua ex multis propositionibus gradatim, minutatim, et velut acervatim congestis, aliquid infertur. Unde *Syllogismus acervalis* vocatur a Tullio. Hoc acervali captiosoque argumentandi genere utebatur olim Themistocles, dum per risum jocumque dictitabat, filium suum, licet nondum triennem, toti tamen terrarum orbi imperare. Sic enim lepide ajebat: *Meus filius imperat matri, illa mihi; ego Atheniensibus, Athenienses Graeciae, Graecia Europae, Europa toti orbi; ergo filiolus meus imperat toti terrarum orbi.*

In hoc disputandi genere frequentes erant (1) Stoici, et illorum princeps Zeno. Sed maxime omnium illo delectatus dicitur (2) Chrysippus, ut Socrates Inductione, et Ironia. Sed hoc genus argumenti saepe solet esse captiosum et fallax. Dum enim sensim et minutatim multa coacervantur, facile est injicere respondenti laqueos, et periculosam illi telam texere. Retexere igitur oportebit, et seorsim singula considerare, sicque facilius universa frangentur.

Cedo denique etymon illius vocis Sorites.

R. Habes germanissimum etymon in hac voce Graeca σωρὸς, *cumulus, acervus*, unde σωρίτης, *Sorites, argumentum acervale.*

Quid est Epicherema?

R. Est Enthimema contractum, cujus duae propositiones in unam conferuntur; ut, *Sine caussa dominum servus accuset?* In hac enim una propositione continentur hac duae: *Non debet*

---

(1) *Stoici Philosophi, qui summum bonum in virtute ponebant, sic dicti a* στοᾶς, *id est* porticu, *in quam convenire solebant.*

(2) *Chrysippus Stoicus Philosophus, Zenonis Auditor.*

servus temere et sine caussa dominum incusare; ergo servus et medicus Regis Dejotari non debet illum temere apud Caesarem incusare.

De his omnibus argumentationum generibus habes splendidam atque uberem tractationem in Acroasibus Cl. Viri Jacobi Facciolati.

CAPUT TERTIUM

DE CONFUTATIONE

Quid est Confutatio?

R. Est pars Orationis, in qua rationes contra nos pugnantes refellimus.

Quomodo fit Confutatio?

R. Fit 1. negatione mera, cum scilicet rem allatam ab adversario falsam omnino esse dicimus; aut illam absurdam, incredibilem, repugnantem esse demonstramus. Ita Cicero pro Quinctio rem negat aperte: *Negamus, te bona Quinctii, Sexte, Naevi, possedisse ex edicto Praetoris.* Sic etiam pro Roscio perspicue demonstrat, parricidii crimen, cujus insimulatur Roscius, ab illius vita moribusque prorsus alienum esse: quem locum, quia longior est, omitto.

2. Fit Confutatio, cum factum non negamus, sed excusamus, et jure factum fuisse contendimus. Sic Tullius pro Rabirio (1), Saturnini mortem, quae illi objiciebatur, adeo non expavescit ut scelus, ut potius illius auctorem exoptet fuisse Rabirium: *Arguis, occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum, et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem caussa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem Populi R. interfectum.*

3. Fit Confutatio, cum adversarios, pari, vel etiam majori re objecta, vicissim lacessimus, ut periti duces solent, qui hostium vires distrahunt, et alio avertunt. Talis est apud Virgilium disputatio pastorum, in qua sic prior incipit Damoetas (2):

Dic quibus in terris (et eris mihi magnus Apollo)
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas.

Mopsus impar respondendo, nova quaestione conatur irretire

---

(1) *Saturninus Tribunus Plebis seditiosus, qui cum res novas moliretur, a servo occisus fuit in ipso Capitolio.*

(2) *Vide interpretes, quorum nonnulli haec ad Caelii cujusdam sepulcrum referunt.*

Damoetam (1):

Die quibus in terris inscripti nomina Regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

4. Confutatio fit per indignationem atque contemptum; cum nempe generosa quadam fiducia, quae nobis objiciuntur, spernere, ac dedignari videmur. Hujusmodi singulare omnino nobilequo in primis habes exemplum in 37. Livii libro, ubi magnus ille Scipio Africanus, post tot res praeclare gestas, invidorum, ut fit, calumniis appetitus, et in jus ad caussam dicendam vocatus, silentio facto, *Hoc*, inquit, *die*, (2) *Tribuni Plebis, vosque, Quirites, cum Hannibale, et Cartaginiensibus, signis collatis in Africa, bene, ac feliciter pugnavi. Itaque cum hodie litibus et jurgiis supersedere aequum sit, hodie ego hinc ex templo in Capitolium, ad Jovem Optimum Maximum, Junonemque, et Minervam, ceterosque Deos, qui Capitolio, atque Arci praesident, salutandos ibo: iisque gratias agam, quod mihi, et hoc ipso die, et saepe alias egregie Reipublicae gerendae mentem, facultatemque dederunt. Vestrum quoque, quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes Principes habeatis.*

Aliquando etiam valde utile erit in confutatione jocos, sales, et facetias, etiam in rebus seriis adhibere; quae si nec in mimicam scurrilitatem degenerent, nec in atrocius maledictum, nec in nimiam dicacitatem, mirum quantum caussae prosint, et animos auditorum exhilarent.

Postremus denique refutandi modus fit per compensationem; cum scilicet neque factum negamus, neque jure factum contendimus; sed alio quodam praeclaro facto abunde compensari ostendimus. Sic Horatius, qui sororem interfecerat, judicio Populi Rom. fuit absolutus, *magis admiratione virtutis, quam jure caussae*, inquit Livius.

CAPUT QUARTUM

DE PERORATIONE

Quid est Peroratio?

R. Peroratio, sive Epilogus, est ultima orationis pars, in qua id, quod tota oratione expetebat Orator, majori vehementia evincere et obtinere contendit. Ita Quinctilianus.

---

(1) *Nummi Augusti, in quorum aversa parte erant flores, cum hac inscriptione:* L. Aquilius Florus III. vir. Sunt qui de *flore hyacinthi interpretantur cum vulgo.*

(2) *Tribuni Plebis erant Magistratus Populi defensores, et custodes*

Quot partibus constat Peroratio?

R. Duabus. Enumeratione, et Motu seu Affectuum commotione.

§. I. De Enumeratione.

Quomodo fit Enumeratio in Peroratione?

R. Fit, cum ea, quae per totam orationem varie sparsa sunt, summatim colligimus, et sub uno veluti aspectu ponimus, per Anacephalaeosim, seu recapitulationem, quae est rerum fuse dictarum brevis et artificiosa repetitio.

Cedo illustre aliquod exemplum Enumerationis per Anacephalaeosim.

R. Exemplo esse poterit Epilogus iste in Maniliana, qui tamen partis tantum est, non vero totius Orationis: *Quare videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republica defenduntur.* Et rursum in eadem Orat.: *Quare cum bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: et cum ei Imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod a Diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis?*

Quid observandum est in Enumeratione, seu Anacephalaeosi?

R. Duo maximopere sunt observanda. 1. Ut cursim et raptim repetas ea dumtaxat, in quibus caussa potissimum consistit, et quae maxime velis auditorum animis inhaerere. Si enim omnia minutatim repetas, *Non erit Peroratio sed nova quaedam oratio*, inquit Fabius.

2. Quae disperse diffuseque dicta sunt, ita summatim enumerabis, ut ea cum novo aliquo pondere dicantur, figurisque illuminentur, et ornentur sententiis; ne scilicet videatur *crambe repetita*, inquit Satyricus, si nimis jejuna sit, nudaque repetitio. Vide quam sententiosa sit, quam referta rebus et verbis Anacephalaeosis illa, qua Ajax apud Ovidium suam contra Ulyssem et pro se orationem ita concludit:

Nec clipeus vasti (1) caelatus imagine mundi
Conveniet timidae, nataeque ad furta sinistrae.
Debilitaturum quid te petis, improbe, munus?
Quod tibi si populi donaverit error Achivi,

---

(1) *Orbem terrarum in Achillis Clipeo fuisse caelatum narrat Homerus.*

Cur spolieris, erit, non cur metuaris ab hoste:
Et fuga, qua sola cunctos, timidissime vincis,
Tarda futura tibi est, gestamina tanta trahenti.
Adde quod iste tuus tam raro praelia passus,
Integer est Clipeus; nostro, qui tela ferendo
Mille patet plagis, novus est successor habendus.
Denique quid verbis opus est? Spectemur agendo:
Arma viri fortis medios mittantur in hostes:
Inde jubete peti, et referentem ornate relatis.

§. II. De Affectuum Commotione.

Altera Perorationis pars, munusque alterum est affectuum concitatio: quod quidem ita proprium est illius, ut propterea Peroratio *Sedes affectuum* a magistris artis appelletur; quod nempe in eo potissimum loco debeat Orator omnia orationis vela pandere, omnes eloquentiae fontes aperire, et auditorum animis quasi faces stimulosque subjicere.

Quomodo concitari possunt affectus in Peroratione?

R. Concitantur per amplificationem, quae est gravior quaedam ac vehementior affirmatio, ad permovendum valde idonea. Vide quae supra fuse praecepimus de Amplificatione.

Quinam praecipue motus ciendi sunt in Peroratione?

R. Varii pro variis dicendi generibus. In Panegyrico ciendi sunt motus amoris, admirationis, aemulationis, laetitiae. In vituperatione excitandum est odium, invidia, contemptus. In deliberationibus spem, confidentiam, timorem commovebis. In iudiciis vero omnia concurrunt, amor, odium, indignatio, misericordia.

In hac potissimum parte incredibilem quandam admirationem habuit eloquentia Ciceronis, qui, dum peroraret, non incendebat modo judices, et auditores, sed ardere ipse quodammodo videbatur, ac praesertim quando concitanda erat erga reos commiseratio, ita ut non raro, quemadmodum ipse de se loquitur, *plangore et lamentatione forum perorando compleverit*. Quapropter si forte aliquando plures Oratores pro eodem homine dicerent, Ciceroni Peroratio relinqui solebat, ut ipse ita testatur Libro de Oratore: *Quid ego de miserationibus loquar? Quibus eo sum usus pluribus, quod, etiamsi plures dicebamus, perorationem tamen mihi omnes relinquebant, in qua ut viderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar.*

Satis hoc indicat Peroratio Milonianae, ubi sic ait: *Sed finis sit: neque enim prae lacrimis jam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat*... Et in eadem oratione: *Mi quidem, Judices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et*

quibus interesum quotidie. Itemque pro Rabirio (1) Postumo: *Sed jam, quoniam, ut spero, fidem, quam potui, tibi praestiti, Postume; reddam etiam lacrimas quas debeo . . . . . Jam indicat tot hominum fletus, quam sis carus tuis, et me dolor debilitat, et includit vocem.*

Eadem concitandae commiserationis arte perfidus ille Sinon Aeneid. 2. suam ad Priamum et Trojanos veteratoriam oratio nem ita concludit:

Quod te per superos, et conscia Numina veri,
Per si qua est, quae restat adhuc, mortalibus usquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

Quaenam sunt praecipuae virtutes Perorationis?

R. Duae. 1. Ut sit vehemens ad permovendos animos. 2. Ut sit brevis; quia, ut observat Tullius, *lacrimae cito arescunt, et animorum incendia celeriter restinguuntur.*

---

(1) *Postumus sine adspiratione contra etymologiam: ita Aldus, et lapides antiqui.*

ARTIS RHETORICAE
LIBER QUARTUS

DE DIVERSIS ORATIONUM GENERIBUS

Tametsi quae de Inventione, Dispositione, et Elocutione, fusius disputata sunt a nobis hactenus, ad quodlibet argumenti genus facile possint accommodari; tamen quo res sit expeditior, et cuilibet magis in promptu, de variis Orationum generibus particulatim tradenda nobis esse praecepta judicavimus. Neque vero satis esse censuimus, generatim atque universe indicare fontes, unde manat omnis oratio, nisi etiam singula itinera, singulasque vias indicare sigillatim aggrederemur.

Omnes itaquo quae haberi possunt orationes, ad tria dicendi genera revocantur; nempe ad Demonstrativum, Deliberativum, et Judiciale. Ad genus demonstrativum pertinent 1. Oratio Panegyrica; 2. Oratio natalitia, seu Genethliacon; 3. Epithalamium, seu Oratio nuptialis; 4. Oratio funebris; 5. Gratiarum actio; 6. Epinicium, et Oratio gratulatoria. Ad genus deliberativum revocantur suasio, dissuasio, hortatio, commendatio. De duobus hisce orationum generibus enucleate videamus; nam Judiciale minus est nostra aetate usitatum.

CAPUT PRIMUM

DE ORATIONIBUS, QUAE PERTINENT AD GENUS DEMONSTRATIVUM

§. I. De Oratione Panegyrica.

Undenam nomen suum traxit Panegyricus?

R. Panegyricae orationes proprie dicebantur illae, quae magno apparatu habebantur olim in panegyri, hoc est in publico solemnique Graecorum undique convolantium coetu, sive ad ludos faciendos, sive ad sacra nundinasve in aliquo emporio celebrandas. Harum porro orationum initium quo splendidius esset, sumi solebat a laude Numinis illius, quod ludis praeesse credebatur, ut Olympii Jovis in ludis Olympicis, Apollinis in certamine Pythico. Deinde sequebatur laus gentis, vel urbis, ubi ludi celebrabantur. Denique Principes, vel Magistratus, qui certamini praeerant, pugiles, qui decertaverant,

ac praesertim victores, qui praemia tulerant, plena manu laudabantur.

Haec erat ratio veterum illarum orationum, quae habebantur in panegyri. Sed posterioribus temporibus non illae solum vocatae sunt Panegyricae, quae solemnibus in ludis dicerentur; sed illae etiam, quae in nobili quopiam consessu, qualis est Senatus, in Principum laudem habebantur.

§. II. De inventionibus, et fontibus Panegyrici.

Quaenam series servari solet in Panegyrico?

R. Duplex; artificialis nempe, et naturalis. Servatur series artificialis, cum indiscriminatim confuso temporis ordine, omnia ad certa quaedam capita ex arte revocantur: v. gr. si quis veteris seu majoris Catonis laudes ad tria haec referat capita, quod fuerit optimus Senator, optimus Orator, optimus Imperator. Simili ratione Tullius in Maniliana Pompei laudes refert ad scientiam rei militaris, ad virtutem, ad auctoritatem, et ad felicitatem. Hic porro artificialis ordo longe plus habet artis et ingenii, quam ordo naturalis.

Quaenam est series naturalis?

R. *Series naturalis ea dicitur, in qua historiae ac temporis* ordo servatur. Haec autem series dividitur in tria tempora; illud, quod vitam antecessit; illud, quo quis vixit; et si naturae concesserit, illud, quod mortem est consecutum.

Hunc persaepe adhibuerunt Isocrates et Tullius. Hunc ferme usurpavit Plinius in nobili illo Trajani Panegyrico. Nam illius laudationem orditur ab adoptione, temporis ordinem fere servans, et ad tertium usque Consulatum perducit. Utinam vero serius habita fuisset pulcherrima illa laudatio, ut reliquam etiam optimi Imperatoris vitam haberemus! Cum enim in tertio, ut diximus, Trajani Consulatu sistat Plinius, nihil prorsus in illo legas de (1) Decebalo victo, unde Dacici nomen retulit Trajanus, quod quarto Consulatu contigit; nihil de tot aliis rebus praeclare ab eo gestis. Quae vero Plinius refert, etiamsi non magnum belli ducem ostendant Trajanum, quia nondum ejus ductu bellum fuerat gestum; tamen signa sunt, ex quibus magnum olim belli ducem fore, liquido conjici poterat. Verum qua parte nos destituit Plinius, alii Panegyristae, sed aliis in Imperatoribus, exemplo esse poterunt: ut e Latinis Mamertinus, aliique, qui cum eo pariter solent excudi. Nec plane aspernandus Ennodii Ticinensis Episcopi Panegyricus, dictus Theodorico Gothorum Regi.

E Graecis adeundus Julianus, orationibus duabus in laudem Constantii Imp. Juvabunt quoque plurimum Latinorum Poë-

(1) *Decebalus fortis et industrius Dacorum Rex, qui diu fuit Romanorum terror.*

tarum Panegyrici; ut ille Tibulli ad Messalam Libro 4., item seu Ovidii, seu Lucani ad Calpurnium Pisonem. Quibus adde Panegyricos Claudiani, Sinodii, et aliorum.

Hic naturalis ordo perfacilis est, sed vulgaris, ac plerumque languidus, nisi verborum sententiarumque floribus aspergatur et acutis excitetur sententiis: uti factum a Plinio in suo illo eximio Panegyrico, in quem, tanquam in eximium exemplar, intueri poterimus.

§. III. De tempore, quod ortum antecessit.

Quid laudare poterit Orator in illo primo tempore?

R. Tria, nempe genus, patriam, et auguria, si qua forte pueri natalem horam praecesserint.

Quomodo laudari quis poterit a genere?

R. Si genus sit illustre, laudabis a splendore natalium, majorumque rebus gestis, quae sunt quaedam virtutis quasi semina in nobilium animis insita. Dices majorum virtutem in eum, quem laudas, cum sanguine pariter fuisse transmissam, juxta decantatum illud Horatii verbum: *Fortes creantur fortibus.* Dices, filios impressis majorum vestigiis insistere solere. Hinc Maro magnifice laudat Camertem Aen. 12.:

Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis.

Quid facto est opus, si is, qui laudatur, obscuro genere natus est?

R. Locum habere poterit illud Ulyssis, in certamine cum Ajace (1):

Et genus, et proavos, et quae non fecimus ipsi,
Vix ea nostra voco.

Denique, ne generis humilitas quidquam de laudibus deterat, erunt in promptu communia haec exempla. 1. Augustum patre avoque argentario natum esse, ut nonnulli voluere: proavum vero habuisse libertinum: avum autem maternum fuisse pistorem Ariciae, quod illi non semel exprobravit Antonius, teste Suetonio. 2. Agathoclem Siciliae Regem patre figulo natum, teste Justino. 3. Ptolomaeum primum Aegypti Regem, a quo successores omnes dicti sunt *Ptolomaei*, e gregario milite, nomine *Lago*, fuisse prognatum. 4. Magnum illum Arsacem, primum Parthorum Regem, unde item *Arsacidae* dicti sunt, obscuris omnino natalibus ortum fuisse. 5. Demosthenis patrem gladiorum fabrum fuisse.

Erit etiam in promptu magnifica illa Tullii vox, cum con-

(1) *Metam.* 13.

temptim novus *Arpinas* appellaretur: *Ego, inquit, meis majoribus virtute mea praeluxi.* Denique poterit usurpari quoque ingeniosum illud dictum Iphicratis, qui ex sutoris filio, ob summam rei militaris peritiam, factus Atheniensium exercitus Imperator, invido cuidam generis ignobilitatem exprobranti salse respondit: *Meum genus a me incipit: tuum in te desinit. Meorum primus ego sum; tu tuorum ultimus.*

Quomodo ducitur laus a patria?

R. Si ea illustris fuerit, virisque insignibus nobilitata, hoc ipsum in laude poni solet. Hunc laudationis fontem non ignoravit Virgilius cum ait de Didone:

Multa (1) viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos.

Quid facto est opus, si patria sit ignobilis et obscura, vel etiam infamis?

R. Usurpabis memorabile illud Anacharsis verbum, qui cum natus esset in Scytia, et a Graeco nescio quo *Barbarus et Scyta* per contemptum appellaretur, perquam ingeniose respondit: *Mihi quidem patria probro est; tu vero patriae.*

Quomodo laudari quis poterit ab auguriis, et signis, quae illius ortum antecesserunt?

R. Si quid forte singulare contigerit, quo pueri futura claritas, et amplitudo, quomodocumque portendi videatur, id solerter in laude ponendum erit. Hujusmodi est fax illa, quam Hecuba praegnans utero gestare se somniavit. Ejusmodi est etiam vitis illa, quam in somnio vidit Astyages, quae palmitibus Asiam obumbraret: unde Cyri magnitudinem praesagiri ab hariolis responsum est. Id genus est etiam illud examen apum, quod in nascentis vel vagientis Ambrosii labris consedisse dicitur. His adde quod de mirabili s. Joannis Baptistae ortu narrant Sacrae Paginae. Nec omittenda est orbicularis illa flamma, quae nascente Joanne Pico Mirandulano, qui postea eruditionis quoddam portentum fuit, supra caput matris parientis visa est, et mox evanuit.

§. IV. De iis, quae in vita ipsa laudari possunt.

Quaenam in hominis vita laudem praecipuam merentur?

R. Tria haec in primis, virtutes, scientiae, et artes.

Quaenam virtutes sunt vel maxime celebrandae?

R. Primum, ut par est, locum obtinet Religio, pietasque in Deum, in parentes, et patriam. Ex hoc capite suam ipsius commendationem exorditur Aeneas, 1. Aen.

---

(1) *Aeneae.*

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum.

Secundum locum sibi jure vindicant clementia, moderatio, atque justitia. Ex primo capite Caesarem mirifice commendat Tullius pro Marcello: *Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; haec qui faciat, non ego cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico.*

3. Laudabitur liberalitas, atque beneficentia, qua nimirum una Reges ac Principes propius ad Deum possunt accedere. Usurpari poterit aurea illa Virgilii sententia, Aeneid. 6., sepositum quemdam apud Elysios esse locum iis omnibus, qui erga alios fuere benefici.

Quique sui memores alios fecere merendo.

Denique celebrabitur fortitudo in adeundis periculis et in laboribus sufferendis; magnitudo animi excelsi, et invicti, nihil extimescentis, constantia fidesque in promissis, prudentia in consiliis capiendis, celeritas in exequendis; in adversis vero aequanimitas et robur mentis semper imperterritae.

Quomodo laudari quis potest a scientia, et artibus?

R. Ex duplici capite. 1. Si liberalium artium disciplinis sit instructus is, qui laudatur. 2. Si saltem litteris et artibus faveat, et patrocinetur.

§. V. De corporis et fortunae laudibus.

Quaenam res laudantur in corpore?

R. Laudatur in corpore pulcritudo, robur, sanitas et his similia. Qui haec habuerit, laudabitur, quod bene sit illis usus: qui non habuerit, quod sapienter caruerit: qui amiserit, quod tulerit moderate.

Cur caduca haec et plerumque etiam noxia corporis bona laudantur in homine?

R. Laudantur, 1. Quia, licet in se veram laudem non habeant, quae debetur uni virtuti; tamen virtus in eorum usu atque moderatione vel maxime cernitur. 2. Quia formae dignitas est optimae mentis indicium, et simulacrum quoddam, ac flos quodammodo virtutis. 3. Quia corporis decor est muta quaedam commendatio, et, ut eleganter ajebat Carneades, *Regnum absque satellitio.*

Gratior, et pulcro veniens in corpore virtus
Adjuvat . . . .

inquit Maro. Hinc est, quod olim populi bene multi, et in primis Aethiopes, Indique, in daudis Imperiis, proceritatem ac pulcritudinem spectare solebant, ut narrat Aristotiles; gra-

viterque mulctatus fuit olim a Lacedaemoniis Archidamus Rex, quod exiguam duxisset uxorem. Querebantur enim *non Reges, sed regulos* ex hoc conjugio procreatum iri. 4. Quia pulcritudo est veritatis non solum indicium, sed etiam adjumentum. 5. Denique cum vel in ipsis sacris Litteris praedicetur David, ut *pulcher aspectu* et *facie decora;* quid sane mirum si a Cornelio Nepote laudetur Alcibiades, ut *aetatis suae formosissimus?* Et si ex hoc eodem capite commendetur a Plutarcho Scipio Africanus?

Quod si subturpiculus forte fuerit, vel deformis is, qui laudatur, tunc sane corporis vitium egregiis animi dotibus solerter compensabis. Confugies ad illud Ovidianum:

(1) Si mihi difficilis formam natura negavit;
Ingenio formae damna rependo meae.

Dices, deformem fuisse Socratem, caecum Homerum, coclitem, seu altero oculo captum Philippum Alexandri magni patrem, itemque Hannibalem.

Fluxam et caducam formae fragilitatem, quae propediem defloresciet, verbis exaggerabis, unde Socrates ingeniose ajebat, illam esse *brevem tyrannidem*. Neque fragilem modo dices, sed etiam rem esse plerumque perniciosam, praecipitem, lubricam, et periculosae aleae plenam docebis. Postremo addere poteris cum Ovidio, primo Fastorum:

Fastus inest pulcris, sequiturque superbia formam:

Et cum vanissimo illo milite apud Plautum:

Nimia est miseria pulcrum esse hominem nimis.

Quaenam sunt fortunae bona?
R. Honores et divitiae.

Quomodo commendari quis poterit ab honoribus?
R. Bifariam; si nempe illos promeritus fuerit, beneque illis fuerit usus.

Quomodo commendari quis potest a divitiis?
R. 1. Si possideat, non possideatur. 2. Si sint honestis laboribus partae. 3. Si iis utatur, non ad perfruendas voluptates, sed vel ad usus vitae honestos, vel ad juvandos amicos, vel ad egenorum inopiam sublevandam: non quemadmodum aut luxuriosi perditique nepotes, aut avari:

Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est (2).

Quod si fortunae bonis caruerit is, quem laudas, confugies ad tritos illos communesque locos, blandientis fortunae munera potius esse in malis, quam in bonis numeranda; caduca

(1) *Sappho ad Phaonem.* (2) *Aen.* 6.

semper haec esse, non virtutis et ingenii, sed incertae sortis et temporum munera: infelicitatis genus esse semper esse felicem. Amplificabis Horatianum illud: *Aurum irrepertum, et sic melius situm, cum terra celat.*

§. VI. De tempore illo, quod mortem subsequitur.

Superest nunc tempus ultimum, cujus in primis habenda est ratio.

Quaenam res in ultimo tempore laudari possunt?

R. Duae. 1. Quae in ipsa morte. 2. Quae sub ipsum mortis tempus contigere.

Quid in ipsa morte considerare potissimum debet Orator?

R. Duo: genus nimirum, et caussam mortis. Genus, si quis pie ac fortiter obierit, ut sapientem ac probum decet. Caussa vero laudabitur, si nempe vel pro patria pugnans occubuerit; *Dulce enim, ac decorum est pro patria mori*, inquit Horatius (1): vel si pro tuenda religione morte occubuerit, ut Christi Martyres sanctissimi: vel denique si honestis animi corporisve laboribus et curis, sibi ipse mortem acceleraverit.

Quaenam post mortem consideranda sunt?

R. Tria haec spectari solent. 1. Pompa funebris, et honores habiti mortuo; ut quod Aristoteli status fuerit erecta cum inscriptione hujusmodi: *Aristoteles Philosophorum optimus*; vel quod uni Demetrio Phalereo statuae trecentae et sexaginta fuerint Athenis positae; vel quod Gorgiae Leontino, non aurata, ut ceteris, sed aurea statua fuerit erecta. 2. Spectatur bonorum moeror, et luctus. Quo refer illa Mopsi apud Maronem Ecl. 5.:

Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri, silvaeque loquuntur.

3. Denique spectantur filii superstites relicti, unde levari mortis moeror damnumque aliquo pacto sarciri possit.

§. VII. Animadversiones quaedam circa personarum laudationem.

Quaenam observanda sunt in personarum laudatione?

R. Tria haec. 1. Ne ad ementitas fictitiasque laudes recurramus quae scilicet non splendorem afferunt orationi, sed in veris etiam fidem omnino derogare solent, ut olim contigit

(1) Od. 2. Lib. 3.

imprudentibus hisce poëtis, qui versibus celebrare veriti non sunt hyacinthinas (1) Stratonices comas, quam non deformem modo, sed calvam prorsus esse nemo nesciebat. Hoc etiam illustrare poteris exemplo Lysippi, qui Alexandrum sapienter effinxit hastam manu tenentem, Apellem reprehendens, quod eundem fulminantem depinxisset, et ita spoliasset veris ac propriis insignibus, et ornaret falsis quae nullam apud posteros fidem essent habitura.

2. Cavendum est, ne, in meliorum copia, res consectemur viles, et facta leviora. Ut enim scite ajebat (2) Phavorinus, turpius est exigue frigideque laudari, quam graviter vituperari. In magnis tamen viris aliquando etiam res minusculas commendare operae pretium est.

3. Denique erit hoc observandum diligenter, ut non communes, ac pervagatas, sed proprias cujusque, vel saltem cum paucis communes laudes praecipue consectemur. Quapropter plane ac perfecte perspecta tibi esse debent, quae propria sunt illius de quo agitur.

De personarum laudatione satis superque dictum a nobis hactenus. Unde intelligi facile potest, quomodo debeat institui vituperatio, quippe ubi omnia prorsus debent inverti.

§. VIII. De oratione natalitia, seu Genethliaca.

Quid est oratio Genethliaca?

R. Oratio Genethliaca, quae etiam Genethliacum, vel Genethliacus appellatur, est oratio, qua alicujus dies natalis celebratur.

Quot partes, seu capita, continet oratio Genethliaca?

R. Quatuor. 1. Continet laudes parentum, atque majorum, quae jure quodam haereditario pertinere videntur ad prolem. 2. Spem, quam praebet puer vitae aliquando cum laude peragendae. 3. Laetitiam et gratulationem de prole feliciter parentibus nata. 4. Vota et preces ad Deum O. M. ut infanti fauste, feliciter, prospereque eveniant omnia, utque in patriae decus, et ornamentum, adolescat.

Undenam excitari potest spes illa, atque expectatio de futura prolis virtute, ac gloria?

R. Ex variis circumstantiis: 1. ex genere; 2. ex facie; 3. ex futura educatione; 4. ex signis, ex portentis, ex victoriis, prosperisque aliis eventis, si qua forte id genus pueri ortum vel antecesserint, vel comitata fuerint, aut subsecuta, qualia de Augusto narrantur, itemque de Pyrrho Rege, qui maternis

---

(1) *Stratonice Seleuci Syriae Regis uxor.*

(2) *Phavorinus insignis Philosophus, Arelate in Gallia natus tempore Hadriani, cui fuit infensissimus.*

uberibus appensus dixit: Βούλομαι *volo*, quae vox transiit in omen futurae audaciae. Si quis parentum enixe efflagitantium precibus ac votis concessus a Deo fuerit, habebis uberem bene augurandi campum, ut de Scipione memorat A. Gellius, et ut Ludovico magno contigisse vidit aetas nostra.

Quaenam est dispositio Genethliaci?

R. Exordium erit laetitiae, et gratulationis plenum, et ductum ab aliqua temporis, loci, vel personae circumstantia. Ita Maro eximium illud (1) Salonini, seu alterius Genethliacum exorditur ab apostrophe, quae gestientem quandam laetitiam exprimit:

Siceliides Musae, paullo majora canamus.

Confirmatio continebit parentum laudes, et varias caussas, quae laeta omnia de infante sperare jubeant. Vide quam *magnifice locum hunc tractet Virgilius*, quantaque non vereatur augurari de puero, ex patris virtute notissima:

Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permistos heroas, et ipse videbitur illis:
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

. . . . . .

At simul heroum laudes et facta parentis
Jam legere, et quae sit poteris cognoscere virtus,
Molli paullatim flavescet campus arista etc.

Peroratio denique vota precesque pro filii et parentum incolumitate continebit.

Quid est oratio Lustrica?

R. Ea est, quae a veteribus nonnullis habebatur quando infanti nomen imponebatur. Vocabatur autem *Lustrica oratio*, quod dies ille *Lustricus*, seu *Lustralis* vulgo diceretur. Verum quoniam illud orationis genus penitus apud nos videtur obsolevisse, in illo tractando operam et oleum non perdemus.

§. IX. De oratione nuptiali sive Epithalamio.

Quid est Epithalamium, seu oratio nuptialis?

R. Epithalamium, ut vox ipsa satis indicat, est oratio, qua alicujus nuptiae celebrantur. Sic autem appellatur a voce Graeca θάλαμος, quae *cubiculum nuptialem* significat.

Quot sunt partes Epithalamii?

R. Quatuor. 1. Dicitur generatim, et universe, de nuptiarum

---

(1) *Saloninus sic vocatus, quod natus fuerit quo anno pater Asinius Pollio Salonam Dalmatiae civitatem expugnavit.*

laudibus, et de bonis matrimonii, quo scilicet hominum societas primum coepit, urbes conditae sunt, genus humanum propagatur, vitae levantur incommoda, et mutua charitas, atque benevolentia cognationibus et affinitatibus serpit atque diffunditur.

2. Pars, quae praecipuam quandam curam diligentiamque desiderat, continet laudes utriusque conjugis. Ducuntur autem laudes illae a Parentibus, a Patria, ab honoribus, fortunisque, a corporis animique dotibus, et a ceteris illis capitibus, unde laudari homines solent, de quibus fuse diximus supra.

Tertio loco laudatur nuptiarum apparatus atque celebritas, popularium et affinium praedicatur laetitia, et aliqua etiam laude solent adspergi qui ad nuptias convenere. 4. Denique praecipuis et faustis ominibus clauditur oratio, et vota Deo, Superisque, pro felici liberorum ortu, mutuaque conjugum concordia, nuncupantur.

§. X. De laudatione Funebri.

Quid est oratio Funebris?

R. Ea est, quae habetur vel in ipso funere, vel in anniversario funeris die, cujusmodi erant orationes illae, quas ad Mausoli sepulcrum quotannis haberi jussit Artemisia; itemque quae Athenis habebantur in laudem eorum, qui in bello pro patria cecidissent; qualis est oratio Periclis apud Thucydidem.

Quaenam est origo hujusmodi Funebrium orationum?

R. Illarum inventor apud Graecos fuit Solon, unus e septem Sapientibus: apud Romanos vero Valerius Publicola, qui collegam suum Junium Brutum, in pugna contra Tarquinios caesum funebri oratione prosecutus est; tantoque id populi applausu fecit, ut exinde mos ille obtinuerit, publice laudandi Duces eos, qui in bello cecidissent, et a Romanis mos ille ad ceteras gentes, et ad ipsos etiam Christianos manaverit. Hujusmodi porro laudationibus mendosam factam esse historiam, auctor est Tullius, et post illum Livius, quod nempe supra modum res in illis augeri solerent, et bene multa assentatorie magis quam vere dicerentur, ut fere fit.

Quot partibus constat oratio Funebris?

R. Orationem funebrem tribus omnino partibus constare debere: nimirum laude, consolatione, et paraenesi, sive adhortatione: laude mortui; consolatione parentum et affinium; paraenesi vero, seu adhortatione ad superstites, ut in mortui vitam, atque virtutes, tamquam in exemplar, intueantur.

De artificio funebris orationis.

Quodnam esse debet, et undenam ducendum est illius Exordium?

R. Magnam quandam moeroris luctusque significationem praeferre omnino debet. Duci autem poterit, 1. ab exclamatione. Tale est Exordium brevis illius, sed perelegantis orationis Tullianae in morte Crassi Oratoris clarissimi: *O fallacem nostram spem fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones, quae in medio spatio saepe franguntur et corruunt, et ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt!*

2. Duci potest exordium a descriptione funebris apparatus, vel a moesto audientium silentio, quae res utraque sacrum quemdam horrorem audientibus incutiat.

3. Duci poterit Exordium a gravi aliquo apophthegmate, et fragili caducaque rerum humanarum sorte, quae nobis, ut cum maxime, ante oculos obversatur.

4. Duci poterit ab adjunctis, quae forte laudandi mortem circumstitere.

5. Denique abruptum Exordium ad movendam commiserationem longe aptius esse videtur, quam temperatum, ac lene.

Quid facto opus est in Confirmatione?

R. Tribus illis, quae supra memoratae sunt, partibus constabit Confirmatio, laude nimirum, consolatione, atque paraenesi: laude mortui, consolatione propinquorum ac amicorum, et paraenesi ad adstantes. Quod attinet ad mortui laudes, vide quae diximus de Panegyrico, a quo nimirum hoc tantum differt oratio funebris, quod audientium voluptatem sequatur, et captet Panegyricus, funebris vero laudatio nihil nisi moerori serviat, atque tristitiae; unde vitandum erit diligenter quidquid laetitiam gaudiumque posset animis ingenerare. Hoc artificium observare poteris in illo Horatii Carmine, ubi (1) Quinctilii amici et affinis sui mortem lamentatur:

Ergo Quinctilium perpetuus sopor
Urget! cui pudor, et justitiae soror
Incorrupta fides, nudaque veritas,
Quando ullum invenient parem?

Moerentium dolorem utcumque consolabitur, 1. Vitae ab amico laudabiliter actae felix recordatio. 2. Honores viventi mortuoque habiti, et omnia, quae virtutem illius testantur, tum publica, tum privata monumenta. 3. Spes minime dubia de im-

---

(1) *Quinctilius Poëta non contemnendus, Cremonensis dictus a Patria, diversus ab illo Quinctilio Varo, qui Legiones amisit in Germania.*

mortali aevo, quo ille inter felices animas in coelo perfruitur, vel aliquando fruiturus est. 4. Filii nepotesque superstites, ad quos paternae virtutis hereditas transit.

Quod si forte pro patria pugnans occubuerit is, qui laudatur, tunc enim vero poteris vagari liberius in hoc uberrimo dicendi campo, quem tibi aperit Tullius, cum Martium Legionem, quae in (1) praelio Mutinensi fortiter pugnans cecidit, magnificentissime laudat Philippica 13.: *Illi impii, quos caecidistis, etiam apud inferos poenas parricidii luent: vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis autem vobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna, quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus, et periculis, ad summam laudem, gloriamque contenderet?* Et post pauca: *Sed quoniam, Patres Conscripti, gloriae munus optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima haec est quidem consolatio, parentibus quod tanta Reip. praesidia genuerunt; liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis; conjugibus, quod viris carebunt, quos laudare, quam lugere, praestabit; fratribus, quod in se, ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident.*

Denique adstantibus, earum, quas celebrasti, virtutum recordatione stimulos admovere conaberis.

Quodnam esse debet Perorationis artificium?

R. Hae sunt Perorationis partes. 1. Aeternam apud Superos felicitatem adprecari mortuo. 2. Sempiternam eidem apud posteros exoptare ac polliceri memoriam. 3. Summum illius desiderium in auditorum animis excitare, his, vel similibus Horatii verbis, de eodem Quinctilio:

Quis desiderio sit pudor, aut modus
Tam cari capitis? Praecipe lugubres
Cantus, Melpomene etc.

§. XI. De oratione Eucharistica.

Quid est oratio Eucharistica, seu Eucharisticum?

R. Oratio Eucharistica dicitur ea, qua ob acceptum insigne aliquod beneficium gratias agimus alicui; cujusmodi est luculenta illa oratio, qua Ausonius Orator et Poëta Gallus, Imperatori Gratiano discipulo quondam suo gratias egit pro consulatu ab illo accepto. Traxit autem suum illud *Eucharistici* nomen a voce Graeca εὐχαριστεῖν *gratias agere.*

---

(1) *In bello contra M. Antonium, in quo Hirtius et Pansa Consules caesi.*

Quot sunt praecipuae partes Eucharistici?

R. Tres. 1. Significamus laetitiam obortam ex accepto beneficio. 2. Accepti beneficii magnitudinem amplificamus. 3. Gratum et memorem animum pollicemur.

Quodnam esse debet Exordium orationis Eucharisticae?

R. Exordium versari debet in aperto quodam candidoque dicendi genere, et magnum grati animi foras quodammodo erumpere gestientis significationem continere. Duci autem poterit, 1. a beneficii magnitudine, cui, pro eo ac par est, verbis exornando, te imparem profitearis. Sic Tullius in oratione post reditum habita in Senatu: *Si, Patres Conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberosque nostros meritis, parum vobis cumulate gratias egero; quaeso, obtestorque, ne meae naturae potius, quam magnitudini beneficiorum id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando?*

2. Duci poterit Exordium ab excusatione diuturni silentii post acceptum beneficium. Hoc pacto Tullius exorditur suum illud eximium Eucharisticum ad Caesarem pro impetrato M. Marcelli reditu: *Diuturni silentii P. C., quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium quae vellem, quaeque sentirem, meo pristino more dicendi.*

Quid facto est opus in Eucharistici confirmatione?

R. 1. Amplificanda est, et in bono lumine collocanda beneficii magnitudo. 2. Laudanda est persona, a qua profectum est beneficium.

Quomodo amplificanda est beneficii magnitudo?

R. Amplificabitur quadrifariam. 1. A persona, quae gratificatur, si Rex, si in amplissimo dignitatis gradu collocata. Hinc enim augetur beneficii magnitudo. 2. A persona, cui gratificatur, si beneficium sit egenti collatum, si immerenti, si ad plures pertineat. 3. A re, qua gratificatur, si honesta, si opportuna, si exoptata, si difficilis. 4. A ratione, et modo; si non aegre, sed libenti animo; si non rogata alieno, sed sponte; si non redditum sit, sed datum beneficium; si non tarde, sed cito, et opinione citius. Ut enim est in veteri proverbio, *Bis dat, qui cito dat*: et interdum etiam beneficii loco ducitur, si cito negetur.

Quidnam in Peroratione servandum est?

Accepti beneficii memoriam nunquam interituram, et trabali, ut ita loquar, clavo figendam esse polliceberis. Sed nullum, quod sciam, illustrius exemplum afferri potest, quam Eucharisticum Aeneae ad Didonem, Aeneid. 1.:

O sola infandos Trojae miserata labores,
Quae nos reliquias Danaûm, terraeque, marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos
Urbe, domo socias. Grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido: nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Di tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiae est, et mens sibi conscia recti)
Praemia digna ferant.

Vide etiam apud Livium lib. 28. orationem Saguntinorum gratias agentium Senatui Rom., quod eorum caussa bellum adversus Hannibalem suscepisset. Vide in Bello Jugurthino orationem Bocchi Regis ad Syllam. Habes quoque lectissimam illam epistolam, qua Tullius agit gratias Marcello ob supplicationem sibi ejus opera decretam.

§. XII. De Epinicio, et Gratulatione.

Quid est Epinicium?

R. Est gratulatio ob reportatam victoriam. Sic autem nuncupatur a voce Graeca νίκη *victoria*.

Quodnam esse debet illius artificium et dispositio?

R. Exordium, si unquam alias, erit splendidum floridumque, et hilaritatis plenum ac laetitiae. Videtur autem abruptum magis esse debere, quam temperatum.

In confirmatione amplificabitur: 1. Belli necessitas. 2. Belli difficultas. 3. Aequitas in suscipiendo, diligentia in apparando, virtus in gerendo, celeritas in conficiendo. 4. Enumerabuntur commoda et utilitates victoriae, quae timore populos, direptione urbes, vastitate provincias liberaverit. Laudabuntur fortissimi viri, qui in bello strenue pugnantes cecidere. Ita Virgilius Euryalum, Nisumque, laudibus in coelum extollit Aeneid. 9.:

Fortunati ambo: si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo;
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Sua etiam laus tribuetur praefectis ducibusque praecipuis, qui in victoriae partem aliquam venere.

Peroratio vota continebit pro victoris incolumitate, gloria, felicitate, postquam Deo O. M. victoriarum largitori, et bonorum omnium fonti, grates fuerint, ut par est, rite persolutae.

Quod si non pro victoria, sed pro adepto insigni quopiam honoris ac dignitatis gradu, fiat alicui gratulatio; significabis: 1. Quantam caeperis animo voluptatem ex illius nova dignitate. 2. Quanta sit etiam publica hilaritas et laetitia. 3. Honoris et gradus amplitudinem verbis extolles. 4. Non casu, non prehen-

satione et ambitu, non precibus muneribusque, sed meritis rebusque gestis fuisse comparatum hunc honorem, quem multi ambierint, perpauci obtinuerint.

Pertinent etiam ad demonstrativum genus Soteria, Propempticon, Apobaterion, et Epibaterion.

Quid sunt Soteria?

R. Soteria vocamus orationis genus quoddam, quo restitutam alicui sanitatem gratulamur, et pro illius incolumitate et salute grates agimus Superis.

Quid est Propempticon?

R. Est oratio, qua discedentem aliquem faustis ominibus votisque prosequimur; cujusmodi luculentum habes exemplum in egregio Horatii Propemptico ad Virgilium Athenas proficiscentem:

Sic te Diva potens Cypri,
  Sic (1) fratres Helenae lucida Sidera,
Ventorumque regat Pater,
  Obstrictis aliis, praeter (2) Japyga,
Navis quae tibi creditum
  Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumem, precor,
  Et serves animae dimidium meae.

Quid est Apobaterion?

R. Est oratio, quam habemus discedentes ex patria, vel ex alio quodam loco, ubi cum singulari benevolentiae significatione sumus excepti. Hujus generis est Aeneae discedentis oratio ad (3) Helenum et Andromachen, Aeneid. 3.:

Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris aequor arandum;
Arva neque Ausoniae semper cedentia retro
Quaerenda. Effigiem Xanti, Trojamque videtis,
Quam vestrae fecere manus: melioribus opto
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Grajis.

Quid est Epibaterion?

R. Est oratio, quae habetur ab illo, qui post longam peregrinationem domum incolumis rediit. Vide Scaligerum lib. 3. Poëtices.

---

(1) *Castor et Pollux.*

(2) *Japyx ventus flans ab Apulia, quae olim Japiyia dicebatur.*

(3) *Helenus Priami filius, vaticinio clarus, ex captivo factus Epiri Rex ab ipso Pyrrho.*

CAPUT SECUNDUM

DE ORATIONIBUS, QUAE PERTINENT AD GENUS DELIBERATIVUM

Quaenam est materia generis deliberativi?

R. Illius materia sunt res omnes in manu et arbitrio nostro positae. Ut enim ait Tullius: *Tollitur omnis deliberatio, si intelligatur quidquam fieri non posse, aut imponatur necessitas. Neque enim quisquam deliberat, qua ratione perpetuo victurus sit, quoniam intelligit, sibi moriendi necessitatem incumbere: neque quisquam deliberat, quomodo volare possit, scit enim, sibi alas non adesse.*

Quisnam est finis generis deliberativi?

R. Honestas et utilitas.

Quaenam Orationes spectant ad genus deliberativum?

R. Pertinent ad genus deliberativum Suasio, Dissuasio, Hortatio, Dehortatio, Conciliatio, Concitatio, Commendatio, Petitio, et Consolatio.

§. I. De Suasione, et Dissuasione.

Quid est Suasio?

R. Est Oratio deliberativa, qua ostenditur quid faciendum sit. Dissuasione vero contrarium suadetur.

Undenam ducuntur argumenta Suasioni vel Dissuasioni propria?

R. Ducuntur ab honesto, ab utili, a necessario, a facili, a jucundo, cum aliquid suadendum est; et e contrariis capitibus, cum est aliquid dissuadendum.

Quid est Honestum?

R. Honestum id intelligimus, inquit Cicero, quod tale est, ut, detracta omni utilitate, per se ipsum laudabile sit, et expetendum; v. gr. si quempiam hortemur, ut M. Attilii Reguli exemplo malit ad mortem, vel ad vincula reverti, quam datam hostibus fidem fallere. Ita Tullius in Maniliana probat, suscipiendum esse bellum Mithridaticum, ut deleatur ignominia, quam Populo R. Mithridates inussit, cum una hora tot civium Romanorum millia jussit occidi.

Quid vocas Utile?

R. Utile est, quod propter commodum expetitur; sive adjunctam habeat honestatem, ut gloria, honor, dignitas; sive non habeat, ut divitiae, valetudo, tranquillitas, malorum depulsio etc. Ex his locis Catilina conjuratos hortatur, apud Sallustium, ad nefarium facinus, quod ille maximum atque pulcherrimum vocat: *Nobis*, inquit, *est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, praeter*

miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam saepe optastis, libertas; praeterea divitiae, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus praemia posuit.

Quid vocas Necessarium?

R. Necessarium dicitur id omne, sine quo salus aut dignitas stare non potest. Seu mavis cum Scaligero, necessarium dicitur, quod ita utile est, ut sine eo res NEC ESSE possit, unde et nomen derivatum est. Hujusce porro loci magna vis est. Multi enim sunt animis adeo segnibus, ut tum quoque, cum aliquid honestum et utile esse norunt, tamen si res sit cum magno labore conjuncta, facile terrentur: apud tales ratio necessitatis est compendiosa via ad persuadendum. Ejusmodi est Ciceronis argumentum in 4. Philipp.: *Agitur enim non qua conditione victuri, sed victuri ne simus, an cum supplicio ignominiaque perituri.* Ab hoc potissimum loco, itemque ab honesto Aeneam Hector ad fugiendum hortatur, Aeneid. 2.:

Heu! fuge, nate Dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troja.
Sat Patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.

Quid vocas Facile?

R. Facile illud est, quod sine magno labore, sumptuve, aut molestia, brevi tempore fieri potest, quae sano omnia maximo sunt ad persuadendum momento. Frustra enim suadetur illud, quod vix aut aegre admodum fieri posse creditur. Ac propterea, si quis hac de re scrupulus haereat auditoribus, is ante omnia ex illorum animis omnino erit eximendus. Ita Venerem in suam sententiam conatur allicere astuta Juno, Aeneid. 4.:

Mecum erit iste labor: nunc qua ratione, quod instat,
(1) Confieri possit, paucis, adverte, docebo.

Quid vocas Jucundum?

R. Jucundum dicitur, quod honestam habet voluptatem vel animi vel corporis; sic nuncupatum, inquit Tullius, a *juvando*, quod nempe juvet vel utrumque vel alterutrum. Hinc ducitur illud argumentum Tullii: *Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis a te provisum esse intellexero, magnam te ex eo et perpetuam voluptatem esse capiturum.*

Quaenam in suadendo, vel dissuadendo, praecipue spectanda sunt?

R. Tria. 1. Quid sit de quo deliberetur. 2. Qui sint qui deliberent. 3. Quis sit qui suadeat vel dissuadeat.

---

(1) Confieri pro confici, *vox parum usitata.*

Quid spectandum est in re de qua deliberatur?

R. Quinque illa, de quibus egimus enucleate: an sit honesta, an utilis, an necessaria, an facilis, an jucunda.

Quid spectandum est in iis qui deliberant?

R. Caput artis est nosse penitus animos eorum, qui deliberant, eorumque voluntates ac naturas festine odorari, ut possis ambitiosis splendida, avaris utilia, voluptuosis jucunda proponere, et suo, quod ajunt, hamo quemque piscari.

Prudentis ergo Oratoris erit videre, an agat cum Regibus, aut viris principibus, apud quos, ut ajebat Parysatis illa, verbis byssinis opus est; an cum nobilibus, quos honesta ac laudabilia tangunt; an cum plebe, bellua multorum capitum, apud quam negotium tractare longe difficillimum est. Neque vero satis est dignitatem spectare: sed habenda est etiam ingenii, morum, et aetatis ratio, ut rem facilius possis ad exitus optatos perducere. Jure igitur merito de variis variarum aetatum, conditionum, et gentium moribus hic agi solet ab artis Magistris, et in primis ab Aristotele.

§. II. De variis variarum aetatum moribus.

Quinam sunt Juvenum, Virorum, ac Senum mores?

R. Aetatis cujusque mores graphice admodum ita pingit Horatius in Arte Poëtica:

Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis, canibusque, et aprici gramine campi:
Cereus in vitium flecti monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus aeris;
Sublimis, cupidusque, et amata relinquere pernix.
Conversis studiis, aetas, animusque virilis
Quaerit opes, et amicitias, inservit honori:
Commisisse cavet, quod mox mutare laboret.
Multa senem circumveniunt incommoda; vel quod
Quaerit, et inventis miser abstinet, ac timet uti;
Vel quod res omnes timide gelideque ministrat;
Dilator, (1) spe longus, iners, avidusque futuri,
Difficilis, querulus, laudator temporis acti,
Se puero: censor, castigatorque minorum.

Juvenes igitur flagrant cupiditatibus, facile et vehementer excandescunt, unde adolescentia quidam quasi rationis aestus appellatur; honestum utili praeferunt, aperti sunt, candidi, et misericordes, sua enim innocentia ceteros metiuntur. Prodigi

(1) *Tardus ad bene sperandum ob timiditatem* δυσέλπις *ait Aristoteles; vel, ut alii malunt, spem vitae longam habens.*

sunt, et in sumptus effusi; nondum enim egestatem sunt expertii ad risum et dicacitatem sunt propensi.

At dispar omnino est senum ratio. Facile succensent illi quidem, sed non aeque parent irae; quia, ut scite Horatius, *Lenit albescens animos capillus, litium et rixae cupidos protervae.* Parum sperant, quia diu vixerunt; pauca moliuntur, praeteritis gaudent, facetos ac ridiculos odere, solliciti sunt officiorum exactores, ad rem attenti, lenti, difficiles, suspiciosi; saepe enim aut se aut alios delusos meminerunt. Praeterea queruli sunt, morosique, ut ait Tullius: *in fragili corpore odiosa est omnis offensio.*

Denique verbosi sunt et loquaces, quia docere amant.

Sed facile hoc illorum aetati condonandum ob egregias virtutes, quibus hoc vitium abunde compensant.

Virilis aetas senectutem inter et adolescentiam interjecta, ac in quodam quasi confinio posita, utriusque virtutum vitiorumque particeps est et utriusque indolem, velut ex vicinia, trahit. Juventus fortis est, sed intemperans; senectus est temperans, sed timida; virilis aetas fortis est, sobriaque. Juventus nimis credula est; senectus nimis suspiciosa; virilis aetas pro rerum natura vel confidit, vel diffidit. Juventus quaerit honestum potius quam utile: senectus utile magis quam honestum: virilis aetas et honestum simul, et utile.

Puerilis denique aetas effervescit facile: mutatur in horas; magnam habet indolem ad virtutem; gloriae honoriquo mirum in modum velificatur. Audi Tullium Lib. 5. de Finibus: *Quanta sunt puerorum decertantium studia! ut illi efferuntur laetitia, cum vicerint! ut pudet victos! ut se accusari nolunt! quam cupiunt laudari! quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint!*

§. III. De moribus Nobilium, Divitum, et Plebejorum.

Quinam sunt Nobilium mores?

R. Nobiles sunt honoris ac gloriae vel maxime studiosi, et, si Apulejana voce uti fas est, sunt in primis *honoripetae.* Solent autem non solum ignobiles aspernari, sed etiam homines novos, qui primi ex sua gente sunt honores consecuti. Ita Metellus contemnebat C. Marium, illique Consulatum invidebat. Unde sic de eo Sallustius: *Inerat contemptor animus, et superbia, commune nobilitatis malum.*

Quinam sunt Divitum mores?

R. Divites, si praesertim divitias sunt nuperrime consecuti, contumeliosi ferme sunt ac superbi. Nempe facile sibi persuadent, praestare se ceteris, quia divitias possident, quibus venalia sunt omnia. Praeterea solent mollitia luxuque diffluere.

Hanc, quam memoravimus, novorum divitum arrogantiam scite tangit Cicero, cum de T. Roscio ait: *Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena:* et Maro, cum ait de Numano:

Vociferans, tumidusque novo praecordia regno.

Qui sunt denique Plebejorum mores?

R. Germanos plebis mores suis coloribus scite pingunt Sallustius, et Horatius, aliique, dum ajunt, *plebem esse belluam multorum capitum... pluma et vento mobiliorem esse... opinione duci magis quam veritate... ire quo itur, non quo eundum est... privatis commodis servire potius quam publicae vel honestati, vel cupiditati... cupidam esse rerum novarum... Denique pessimi argumentum turbam esse.*

De variis Reipublicae formis.

Neque vero in deliberatione satis est aetatis et conditionis cujusque indolem ac studia diligenter spectare. Spectandi praeterea sunt Reipublicae mores, qui scilicet, pro varia politiae forma, solent maximopere variare. Aliter igitur agendum apud Gallos, Hispanosque, et Lusitanos, quibus Rex unus summo cum imperio praeest: aliter apud Helvetios, Batavosque, ac Venetos, apud quos vel Plebs, vel Optimates dominantur.

Quid est (1) *Monarchia?*

R. Est unius dominatus, communem utilitatem spectans.

Quid est (2) *Aristocratia?*

R. Est optimatum imperium, cujusmodi erat apud Venetos. Quod si optimates illi pauci sint, et propriae, non vero publicae serviant utilitati, vocabitur (3) *Oligarchia.*

Quid est (4) *Democratia?*

R. Est imperium populi, cujusmodi ferme est apud Helvetios. Quod si plebs infima dominetur, vocabitur (5) *Ochlocratia.* Addi potest *Anarchia*, quae solet ex turbulentissimis temporibus exsurgere, cum sine Rege, ceterisque magistratibus, fluctuat labefactatum imperium.

De variis variarum gentium moribus.

Varios praeterea gentium mores, ingeniumque, accurate cognosces, et illorum germanam indolem perspectissimam habebis,

---

(1) Μόνος, *solus, et* ἀρχός, *princeps.*
(2) Αριστοι, *optimates, et* κράτος, *imperium.*
(3) Ὀλίγος, *paucus, et* ἀρχή, *principatus.*
(4) Δῆμος, *populus, et* κράτος, *potentia.*
(5) Οχλος, *turba, et* κρατέω, *dominor.*

ut possis ad illam sermonem accommodare, ut monet Horatius:

Intererit multum Davusne loquatur, an Heros,
Colchus, an Assyrus, Thebis nutritus, an Argis.

Quaenam igitur est variarum Europae Gentium indoles?

R. Galli sunt humani, hospitales, candidi, urbani, lauti, audaces, bellicosi, mobiles, praecipites, longae spei impatientes, faciles ad obliviscendas injurias aeque ac benefacta; acribus initiis, incurioso fine; et, ut ait Florus de veteribus Gallis, primo impetu plusquam viri, secundo non item: magni peregrinatores; unde jure dictum est, *Nullum bellum sine milite Gallo.*

Germani sunt simplices, aperti, fortes, animarum prodigi, veri amici, verique hostes, inquit Scaliger. Belgae Batavique medium ferme tenent Gallos inter atque Germanos. Hispani sunt constantes, sedati, lenti in consiliis, laboris ac disciplinae tolerantes: vile ministerium, etiamsi spes magna affulgeat, aversantes. Itali sunt cunctatores, ingeniosi, sapientes, mentis excelsae ac reconditae, et ad regendum omnino nati, ut ait Virgilius:

Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hae tibi erunt artes.

Poloni sunt feroces, bellicosi, et quos arte magis, quam vi, possis superare. Moscovitae contra fraudulenti etc. Longum esset cetera persequi. Plura qui volet, adeat quae ingeniose et eleganter de praecipuis gentibus disseruit Joannes Barclajus in icone animorum cap. 3, et sex proxime sequentibus. Adeat item (1) Calvidii Laeti Callipediam, ubi versibus elegantissimis diversarum Europae gentium mores et ingenium diligenter expressit.

Quid denique spectandum est in illo, qui suadet, vel dissuadet?

R. Tria maxime in illo spectanda sunt, prudentia, probitas, et benevolentia. Prudentia quidem, *quia iis fidem habere solemus*, inquit Tullius Libro 1. de Officiis, *quos plus intelligere, ac videre, quam nos, arbitramur.* 2. Probitas: *quo quis versutior, et callidior, hoc invisior, et suspectior, detracta opinione probitatis*, ait idem Tullius: *et si quem, licet peritum et prudentem ceteroqui, fallacem tamen, et sui potius amantem credamus, quam nostri, ejus consilium penitus aversabimur.*

3. Spectatur in suadente benevolentia: quia ut vel maxime prudens et probus quis credatur, tamen si odisse nos, vel

---

(1) *Verum nomen, Claudius Quilletus, Medicus Gallus, vixit saeculo proxime elapso.*

alteri parti melius velle existimetur, nequaquam nobis bene consulere velle judicabitur. Tria haec complexus videtur Cicero cum Lib. 2. ad Atticum ait: *Nunc mihi et consiliis opus est tuis, et amore, et fide. Quare advola; expedita erunt omnia, si te habebo.* Nam consilium ad prudentiam pertinet, fides ad virtutem, amor ad benevolentiam.

§. IV. De Hortatione, et Dehortatione.

Quid differt Hortatio a Suasione?

R. Hoc differt, quod suadeamus ratione et consilio, hortemur vero motu atque impulsu. Unde Suasio proprie pertinet ad intellectum; Adhortatio vero pertinet ad affectum. Suasio docet, eoque plus habet argumentorum; Adhortatio vero inflammat, ac propterea plus habet caloris. Suasio facit, ut scias, quid facto sit opus, Hortatio facit, ut velis, et ausis; illiusque partes sunt, faces, ac stimulos, veluti subjicere auditorum animis, illosque ad rem bene gerendam inflammare. Denique Suasio pertinet ad confirmationem; Exhortatio vero conclusioni reservatur.

Quinam affectus sunt in Hortatione concitandi?

R. Excitabis 1. Spem, et fiduciam. 2. Amorem, et desiderium rei, quae suadetur. 3. Aemulationem alienae gloriae, quae est potentissimum ad feriendos animos telum. 4. Laudabis virtutem illorum, quos hortaris, illosque hortatu nequaquam indigere dices. Ut enim observat Tullius, in excitando et in acuendo plurimum valet, si laudes eum, quem cohortaris. Ita socios recordatione virtutis inflammat Mnestheus apud Virg. Aeneid. 5.:

At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis
Hectorei socii, Trojae quos sorte suprema
Delegi comites: nunc illas promite vires.
Nunc animos, quibus in Getulis syrtibus usi,
Jonioque mari, (1) Malcaeque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo:
(Quamquam oh) sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.
Extremos pudeat rediisse. Hoc vincite cives,
Et prohibete nefas . . . .

Illustre adhortationis exemplum habes apud Sallustium, ubi Catilina suos conjuratos ad incundum praelium ita hortatur: *Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitu oratione Imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia, natura,*

(1) *Malea promontorium in mare procurrens, quod periculosam reddit navigationem.*

aut moribus, inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti caussam mei consilii aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli quantum ipsi nobisque cladis attulerit; quoque modo, dum ex urbe praesidia operior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero, quo loco res nostrae sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti, atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, cum praelium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia atque coloniae patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quo audacius aggredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere. Potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes expectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis. Si haec relinquere vultis audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in praelio iis maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur etc.

Dehortationis vero luculentissimum exemplum habes apud Livium Lib. 23. in oratione Calavii civis Campani, qua filium suum Perollam ab Hannibalis caede dehortatur.

Dehortatio.

Per ego te, fili, quaecumque jura liberos junguntur parentibus, precor, quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum est, dextras dextrae jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis (1) essemus. Digressi a colloquio, extemplo in eum armamur. Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Hannibale es: eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Hannibalem modo pater filio meo potui placare; filium Hannibali non possum? Unus aggressurus es Han-

(1) *Ita gemina lectio, pro* ederemus.

nibalem? Quid illa turba tot (1) *libertorum, servorumque? Quid in unum intenti omnium oculi? Quid tot dextrae? Torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret Populus Rom., tu sustinebis? Et, si auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meae, sicut pro te hodie valuerunt.*

§. V. De Concitatione, et Conciliatione.

Quid est Concitatio?

R. Est virulentum quoddam orationis genus, quo multitudinis praesertim animi, veluti quodam seditionis flabello, concitantur. Exemplum unum afferam ex Sallustio, apud quem Catilina ita socios ad conjurationem stimulat: *Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmetipsos vindicamus in libertatem. Nam postquam resp. in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchae vectigales esse; populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp. valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiae apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero, proh Deûm atque hominum fidem, victoria in manu nobis est. Viget aetas, animus valet; contra illis, annis atque divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incoepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari, et montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas, aut amplius domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Cum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen summa libidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior. Denique, quid reliqui habemus praeter miseram animam? Quin igitur expergisciminii? En illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea divitiae, decus, glo-*

(1) *Melius quam* liberorum, *ut vulgo legitur.*

ria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus praemia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quam oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite, me ultimini: neque animus, neque corpus a vobis aberit. Haec ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, et vos servire magis, quam imperare parati estis.

Concitationi opponitur Conciliatio, qua vel nobis amorem alicujus conciliamus, vel dissidentes partes in concordiam gratiamque reducere conamur. Sic olim Germanicus Caesar tumultuantes legiones prudenti oratione sedavit, et Julius Caesar exercitum compescuit, *Quirites* appellando, pro militibus, qua una voce obortam seditionem repente compressit.

§. VI. De Commendatione.

Quot sunt praecipua Commendationis capita?

R. Tria. 1. Caussas Commendationis exponemus, idque modeste, et verecunde; ut quod bene quis de nobis, aut de nostris, meritus sit: quod simus cum illo vel sanguine, vel affinitate, vel amicitia conjuncti: quod perspectissima nobis sit illius humanitas, fides, eruditio, virtus etc. Addere poterimus, scire nos Horatianum illud Epist. Lib. 1.:

Qualem commendes etiam atque etiam adspice, ne mox
Incutiant aliena tibi peccata pudorem.

Sed viri integritatem, et praeclaras animi dotes nobis exploratissimas esse. 2. Exponemus negotium, cujus caussa commendatur a nobis quispiam. 3. Orabimus, atque obtestabimur, vel dicemus, nos pluribus nolle contendere, ne de ejus, quem rogamus, humanitate diffidere videamur. 4. Denique tum nostro, tum ejus, quem commendamus, nomine, omne grati ac memoris animi officium pollicebimur.

Est et obliquae Commendationis genus, quo simulamus, nos commendare nolle, quem interim vel maxime commendamus; ut si dicas; non quidem commendare te alteri Sextium velle; sed orare solum, ut propius hominem noscere, ne gravetur. Sperare enim futurum, ut, cum gratias agere soleant, qui commendarunt, alter tibi gratias agat, per quem viri tanti notitiam sit consecutus.

§. VII. De Petitione.

Quid est Petitio?

R. Petitio est oratio, qua aliquid postulamus vel pro nobis, vel pro alio. Posterior haec vocatur intercessio. Utriusque artificium paucis complexus est Servius, ubi Junonis ad Aeolum orationem enarrat.

Rhetorum, inquit, est in omni petitione hoc observare. 1. Ut

facile praestari possit, quod petitur. 2. Ut sit justa petitio. 3. Ut habeat modum, et adhibeatur in illa moderatio: hoc est, ut si majora dari non possint, minoribus certe contenti videamur. 4. Ut sequatur expedita enumeratio. Quatuor haec observare licet in Junonis petitione. 1. Enim docet rem facili negotio fieri posse:

Aeole (namque tibi Divûm Pater, atque hominum Rex,
Et mulcere dedit fluctus, et tollere ventos).

2. Justam esse petitionem ostendit, dum inimicam gentem insectatur:

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor.

3. Adhibet moderationem, dum alterutro contenta est:

Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversas, et disjice corpora ponto.

4. Beneficii praemium pollicetur:

Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
Quarum, quae forma pulcherrima, Dejopejam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.

Quamplurima etiam petitionum exempla suppeditabunt epistolae Ciceronis, quas inter, sideris instar, elucet elegantissima illa ad Lucejum, quae est 12. Libri 5. ad familiares, qua Lucejum enixe rogat, ut quae in Consulatu suo gesserat Tullius, ea litteris quam primum velit consignare. Eam autem sic orditur: *Coram me tecum* . . . .

§. VIII. De Consolatione.

Consolator vel minor est, vel aequalis, vel major. Minori cautius et mollius erit agendum: Amorem suum in primis testabitur; et ne de suo plus altero sapere velle videatur, ea quae dictu opus erunt ex quopiam Philosopho, vel alio summae prudentiae viro, se aliquando audisse profitebitur. Aequalis pro communis amicitiae jure facere se dicet. Major aget liberius, adeo ut, si quis immoderatius dolorem ferat, audeat etiam increpitare, sed leniter, et amice.

Si moerentis dolor sit adeo gravis, et adeo recens, ut medicinam videatur respuere, bipartita erit oratio. Priori parte affirmabimus, parum idoneos esse nos, qui solemus alium, cum vel ipsi quoque consolatione plurimum egeamus: simulque privati nostri doloris caussas afferemus. Addemus non nos modo, sed omnes etiam bonos dolere, quod ipsum tamen qualecumque moerenti solatium debet afferre: quia scilicet

Levius communia tangunt.

Altera vero parte afferemus, quae leniendo dolori sunt idonea; qualia sunt trita haec, et pervulgata. 1. Vitae communis

conditio, quae multis malis sit obnoxia. 2. Ejus, quem consolamur, doctrina, virtus, animi magnitudo. 3. Inutilitas, et damnum, unde dolor augeatur, non corrigatur. 4. Patientiae vis, quae mitiget omnia, juxta illud Venusini Poëtae:

Durum; sed levius fit patientia
Quidquid corrigere est nefas.

5. Quam sit honestum in altissimo divinae voluntatis consilio semper acquiescere. 6. Quam sit sapiente dignum, quamque laudabile sit, ratione consilioque mitigare dolorem illum, qui die ipsa ac tempore tandem aliquando defervescet.

Ad genus judiciale, quod *bellum togatum* juro vocare possumus, pertinent duae orationum species, accusatio nimirum, atque defensio; quae non alia praecepta desiderant, quam quae sunt hactenus a nobis allata; cum praesertim veterum judiciorum ratio fuerit prorsus immutata.

ARTIS RHETORICAE

LIBER QUINTUS

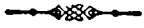

DE PRONUNTIATIONE

Superest Pronuntiatio, sive actio, postrema quidem oratoriae facultatis pars, si ordinem in tractando consideres; sed tanti tamen momenti, ut primas, secundas, et tertias ei Demosthenes merito et jure tribuerit.

Quid est Pronuntiatio?

R. Est vocis, gestuumque pro rerum verborumque varietate, apta conformatio. Quanta porro sit illius vis et utilitas docet Tullius, cum ait, infantes, et indisertos homines, actionis dignitate, eloquentiae saepe fructum palmamque tulisse: disertos vero bene multos, actionis deformitate, infantes fuisse judicatos. Hinc Pronuntiatio recte vocatur ab eodem Tullio, *Quaedam corporis eloquentia*; et alibi (1), *Sermo corporis* ab eodem appellatur.

Quot res sunt ad recte pronuntiandum necessariae?

R. Tres: memoria, vox, et gestus. Est enim memoria quasi fundamentum actionis, de cujus vi, gratiaque, multum depereat necesse est, si memoriter non pronuntietur oratio, et si orator non possit a commentariis oculos et vultum avertere.

Viris tamen principibus, et in publica re vehementer occupatis, vitio verti nequit, si recitent e commentario; ut olim Augustus, qui, ne memoriae subiret aleam, vel in ediscendo sibi tempus abiret, fere de scripto dicebat; ut auctores sunt Suetonius, et Dio. Itemque patrum nostrorum memoria Carolus V. ad Belgii Proceres orationem e scripto recitavit, cum esset regno Bruxellis abdicaret, illudque Philippo filio traderet. Datur quoque eadem venia aegrotis, senibusque, aliis vero nequaquam.

§. I. De Memoria.

Quid est Memoria?

R. Memoria, ut est eloquentiae pars, definitur a Tullio,

(1) *Ad Brutum.*

firma rerum ac verborum recordatio. Est autem duplex memoriae genus. Alia est artificialis, alia naturalis.

Quid est artificialis memoria?

R. Artificium memoriae a veteribus traditum, constat locis et imaginibus. Loci se habent instar chartae, imagines vero instar scripturae. Hanc artem primus apud veteres Simonides prodidisse, apud recentiores Raymundus Lullus illustrasse traditur. Et vero iis, qui memoria valent, minime necessaria est; qui non valent, prorsus inutilis. Tu illam modo exerceto, ediscendis ad verbum, ut ait L. Crassus apud Cic. Lib. 1. de orat., quamplurimis et tuis scriptis et alienis: quod facilius fortasse praestabis, si, ante quam cubitum eas, attento ea, quae mane voles ediscere, semel, aut iterum legas. Nisi te haec exercitatio juverit, nihil sane in arte, quo possis juvari, reperio.

§. II. De Voce.

Ad Actionis usum, ac laudem maximam sine dubio partem vox obtinet, inquit Tullius de Oratore; *neque tam refert, qualia sint quae dicas, quam quomodo dicantur.*

Quaenam igitur circa vocem sunt observanda?

R. Tres hasce potissimum leges diligenter observabis. Prima lex haec est, ut dilucide, articulatim, et sincere pronuntietur, ita ut integra verba, syllabaeque omnes proferantur. Nolim tamen syllabatim sic pronunties, quasi si litteras computando adnumerares, quod esset molestum ac putidum.

Ad eandem legem pertinet etiam, ne volubili quadam praecipitique celeritate dicendi incitata feratur oratio; sed vox respiratione recreetur, et spiritus inter dicendum suspendatur identidem, et auditoribus spatium aliquod cogitandi relinquatur.

Secunda lex haec esto, ut pro argumenti, motuumque praesertim varietate, vox etiam opportune varietur, et utcumque se affectum videri volet Orator, et audientium animos moveri, ita etiam certum vocis sonum adhibeat. Iracundia postulat vocis genus acutum, incitatum, crebro incidens: miseratio, et moeror, flexibile, plenum, flebile, interruptum: voluptas effusum, lene, tenerum, hilaratum; metus demissum, haesitans abjectum, etc.

Praeterea mutanda tibi vox erit pro variis orationis partibus. Aliam enim vocem flagitat Exordium, aliam Narratio, aliam Confirmatio, aliam Peroratio.

In Exordio, nisi forte indignatione constet, voce utendum submissa ac verecunda. Nec debet Orator, simul ac dicturus prodit, perfricare frontem, et in verba statim erumpere. Ceteroqui futurum est, ut feroculum Oratorem jure omnes aversentur. Sed oportet, ut paululum cogitatione quasi defixus

moretur. Idque tum quod auditores haec Oratoris cura delectet; tum ut interea ipse se colligat, et ad dicendum componat. Ita Ulisses apud Nasonem paullisper consistit, oculis in terram defixis, priusquam suam eloquentiam torrentis instar effundat (1):

... Oculos paullum tellure moratos
Sustulit ad proceres, expectatoque resolvit
Ora sono, neque abest facundis gratia dictis.

Ab Exordio paullatim insurgit vox: ac in narrando quidem voce utimur aperta, simplicique, qualis fere est in sermone familiari. In Confirmatione, et in Argumentatione praesertim, voce utimur acriori. In Peroratione demum, quasi parta victoria, vox solet esse excitatior, ut ita ostendat Orator, se niti bonitate caussae, magnamque fiduciam in auditorum probitate prudentiaque collocare.

§. III. De Monotonia et Cantu.

Gratae huic varietati opponitur e diametro unus ille insulsusque vocis tenor, quem Graeci *monotoniam* vocant, et qui non modo dicentem enecat, sed etiam audientes exanimat, et unde omnis orationis decor ac venustas defloresci.

... Ut citharoedus
Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem,

inquit Horatius.

Huic, quam tantopere commendamus, varietati opponitur etiam cantus, qui nihil aliud est, si quaeris, quam clamosa quaedam, et uno ferme tenore subsultans naenia.

Qua ratione huic vitio poterit occurri?

R. Huic incommodo remedium adhibebitur, 1. Si pueri rebus humilibus ac quotidianis aequabiliter et rotunde pronuntiandis assuescant, neque vero statim ad tragicam granditatem procurrant. 2. Si eorum, quae pronuntiant, germanum sensum penitus animadvertant. 3. Si interdum vernacula, non illa inflata, tragicaque, sed simplicia et quotidiana pronuntient.

4. Exerceantur aliquamdiu in orationibus illis, quae varios motus ac vocis inflexiones efflagitent, ut videant, quid submisse, ac leniter, quid festive, quid atrociter, quid sedate, quid concitatius dicendum sit. 5. Denique ubi illa pronuntiationis quasi tirocinia posuerint, poterunt citra periculum in rebus grandioribus tragicisque versari.

Tertia circa vocem lex haec est, ut ea, pro amplitudine loci, et auditorum multitudine, vel intendatur, vel remittatur; sed

(1) *Metam. Lib.* 13.

tamen nec ascendat ad supremum, nec ad extremum descendat. Nam vox, si ima sit, vim non habet; si vero nimium acuta sit, contentaque, delicatas ac teretes urbanorum hominum aures offendet.

Scio equidem, hoc esse plebeculae rudioris ingenium, ut vocalissimum quemque, et valentissimum lateribus, ita optimum Oratorem iudicet, nullamque putet egregiam, nisi quae (1) *pontem indignetur*, actionem, in qua scilicet et clamosae fauces, et vox ululans, et rigidi vultus torvitas, et pedum supplosiones, et brachiorum remigatio, et totius corporis dissoluta quaedam intemperansque jactatio, et ilia denique inflata rumpantur.

Ciceroni vero longe alia mens erat. Ajebat enim venustissime, clamosos hujusmodi *latratores* verius quam oratores, similes esse claudorum, qui cum ambulare non possint, ad equum confugiunt. Ita illi, in illa (2) Stentorea voce tamquam in jumento, suam omnem apud imperitos fiduciam reponunt; nec magis hoc nomine possunt Oratores dici, quam bajulus possit dici citharoedus.

§. IV. De Gestu.

Vocem subsequi debet Gestus, et varios animi sensus cum illa simul aperire. Qua de re colligemus ex veteribus ea tantum quae saeculi nostri moribus sunt accommodata. Multa siquidem ex antiquorum gesticulatione prorsus obsolevisse videmus.

Quid est Gestus?

R. Gestus, inquit Valla, est actio quaedam, et quasi pronuntiatio corporis; seu mavis cum Quinctiliano, *Gestus est totius corporis motus et conformatio.*

Quid in Gestu generatim et universe cavendum est?

R. 1. Nihil in illo sit effeminatum et molle, nihil nimis exquisitum, aut elegans; nihil quod affectatam quandam diligentiam artemque redoleat. Monet enim Fabius, actionem non esse deliciis nimiaque cura molliendam: et comptis illis delicatisque Oratoribus saepenumero solet evenire, quod olim Sybaritarum equitatui contigit. Cum enim gens effeminata et chorearum ad insaniam avida, suos etiam equos ad numerum symphoniamque saltare docuisset; cum deinde ex umbraculis in solem ac pulverem contra Crotoniatas hostes fuit illis prodeundum, histriones illi equi, tuborum, et martis ignari, motibus compositis, saltibusque numerosis repente lascivientes, se et exercitum totum

---

(1) Pontem indignatus Araxes: *Virg.*

(2) *Stentor quinquaginta hominum clamorem magnitudine vocis adaequabat. Unde ab Homero vocatur,* χαλκόφωνος, *vocem aereum habens.*

misere perdiderunt. Ita umbratiles illi Oratores ab imis unguiculis ad verticem usque venustuli, quando ex domestica exercitatione, in medium agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque aciem forensem prodeunt, et se, et caussas suas in magnum quoddam discrimen conjiciunt.

2. Nihil in gestu sit durum, aut agreste, ne dum mollitiem fugimus, in contrarium rusticitatis vitium videamur incidere. Quamquam, si in alterutro peccandum esset, facilius excusaretur rustica quaedam simplicitas, quam putidiuscula gestus, vocis, et habitus affectatio.

Quid de totius corporis motu praecipiendum?

R. Praecipitur 1. Ut status corporis sit celsus et erectus, et trunco magis toto virilique quadam laterum inflexione se se Orator moderetur. 2. Ne in statuae morem obrigescat, quasi si veru deglutisset, ut facete ajebat Epictetus. 3. Ne crebris et incompositis corporis commotionibus vehementius agitetur, more furentis sibyllae:

... Cui pectus anhelum
Et rabie fera corda tument...

Vitiosum quippe est huc illuc cursitare: quod olim exprobratum fuit Domitio Afro, qui *non agere, sed satagere*, non illepide dicebatur. Et cum alius quidam non minus actuosus Orator multum concursasset in dicendo, facete rogavit eum adversarius Virginius, *Quot demum passuum millia declamasset?* Cassius quoque Severus adversus circumcursitantes huiusmodi Oratores solebat poscere lineam, quae immodicas illorum excursiones prohiberet.

Quid in capitis et oris totius conformatione servandum est?

R. 1. Vitiosa est frequentior capitis jactatio, Maenadum instar, de quibus Catullus Carmine de Berecynthia et Athi: *Capita Maenades vi jaciunt hederigerae.* Non tamen dedecet aliquando vel adnuendo confirmare, vel abnuendo negare: vel capitis in latus inclinatione languorem, et aversione indignationem, aut alio simili motu dubitationem, et eiusmodi affectus designare. Sed neque capite erimus immobili, rigidoque, quod semibarbarum est.

2. Capite utemur, non demisso, et obstipo, vel in cervicem reflexo; sed recto potius, celsoque: quamquam hic quoque modus servandus est, ne audaciae ac arrogantiae videatur: et capitis demissio potest aliquando tristitiam, luctum, moerorem, poenitentiam, et irae divinae placandae studium perbelle significare.

Sed in ore, vultuque, et oculis, sunt omnia. Quapropter pro rerum natura vultum indues modo hilarem, modo moestum, nunc blandum, nunc minacem. Ita Horatius:

Tristia moestum

Vultum verba decent; iratum plena minarum;
Ludentem lasciva; severum seria dictu.

Frons exporrecta, diffusaque hilaritatis indicium est: contra vero severitas indicatur fronte corrugata, caperataque, et superciliis vel contractis, vel etiam inaequalibus. Unde Tullius in Pisonem: *Altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio respondit*... et pro Sextio: *Tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio, tamquam Atlante, coelum nisi videretur.*

Orantem, et aliquid a Deo poscentem indicant oculi in coelum sublati, ut res ipsa satis loquitur. Unde Cassandra:

Ad coelum tendens ardentia lumina frustra.

Oculos avertere aversantis est, vel fastidientis, vel negantis. Sic misera Didonis umbra, conspecto apud inferos Aenea,

Illa solo fixos oculos aversa tenebat.

Oculi clausi meditantem et cogitantem animum produnt. Oculos in unum locum defixos habent, qui prae admiratione stupent. Unde Aen. 1.:

Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno.

Praeterea demissi oculi modestiam pudoremque significant. Sic Andromache Aen. 3.:

Dejecit vultum, et demissa voce locuta est.

Quid in brachii moderatione servandum?

R. Brachia nec deorsum incomposita pendeant, nec immodice projiciantur, nisi in affectu vehementiori. Brachium extensum, ac porrectum, potentiam, auctoritatem, et robur arguit. Contra vero continere ac cohibere brachium, est pudoris ac verecundiae. Unde Tullius pro Caelio: *Nobis olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus, ut exercitatione ludoque campestri tunicati* (1) *uterentur.*

Quid circa manus digitosque praecipitur?

R. *Manus, sine quibus trunca esset actio, ac debilis, vix dici potest, quot motus habeant, inquit Fabius... Nam ceterae partes loquentem adiuvant: hae, prope est ut dicam, ipsae loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? Gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, poenitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus?* Circa manus autem certae quaedam sunt finitae leges, quas sequi oportebit.

1. Manus in Exordio non solet extendi. Ast ubi paullum effervescere coepit oratio, manus pariter exeritur cum illa, pariterque cum illa deponitur.

---

(1) *Alii legunt* uteremur.

2. Pectori manus admovetur, cum de seipso quis loquitur; at cum alloquitur alium, ad illum extenditur.

3. *Manus sinistra numquam sola gestum facit*, inquit Fabius: *dextrae se frequenter accommodat*: sive in digitos argumenta digerimus, caussamque, ut olim Hortensius consueverat, partimur in digitis (quem morem hodieque nonnulli non infeliciter imitantur), sive adversas palmas, quasi repellendo, et repudiando, objicimus.

4. Soloecismus gestu committitur, cum aliud voce, aliud gestu monstramus: ut Rhetor ille, qui coelum appellans, tellurem intuebatur, gestuque monstrabat.

5. Urgeimus crebra manuum impressione. Supplicamus manibus elatis junctisque. Confirmamus manibus pronis, gravi quodam et decenti motu depressis.

6. Admirantium est manus tollere. Unde Tullius in Academicis Quaestionibus: *Hortensius autem vehementer admirans, quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus saepe tolleret*. Et ad Caesarem, Epistolarum libro septimo: *Sustulimus manus ego et Balbus*. Huc etiam pertinet illud Catulli, Carmine 53:

Admirans ait haec, manusque tollens:
Dii magni, (1) salapusium disertum!

7. Manu extenta facimus nobis audientiam, indicimusque silentium.

8. Manus ori admota tacentis et silentium suadentis habitus est, quo etiam gestu simulacrum Harpocratis effingebant Aegyptii veteres.

9. Solebat Tullius, antequam diceret, barbam demulcere, quod hodieque nonnulli solent. Sunt etiam qui aut frontem fricent, aut lacunar intueantur; sed haec vitiosa sunt. Vitiosum est quoque manus vel supra caput attollere, vel infra pectus dimittere; praeterquam in summis affectibus.

10. Pectus ferire aut femur, prope scenicum est.

11. Manus optime a sinistro incipit latere, dextroque deponitur.

12. Hoc esse cavendum, ait Cicero, ne nimiae sint digitorum argutiae, neve immodica sit illorum gesticulatio, quo vitio laboravit summus Orator Hortensius. *Cum enim*, inquit Agellius, *manus eius, inter agendum, essent argutae admodum et gestuosae, maledictis, compellationibusque probrosis jactatus est: multaque in eum, quasi in histrionem, in ipsis caussis atque iudiciis dicta sunt*.

Has autem omnes, quas hactenus diximus, Oratoris virtutes

(1) Salapusius, nomen compositum ex sale et pusius, sive pusio, quasi dicas pusio plenus salis et facetiarum, quod de Calvo dictum ob pusillam staturam.

cura et labore comparari posse liquet mirabili Demosthenis exemplo, qui cum (1) primam artis suae litteram dicere nequiret, studio et exercitatione perfecit, ut planissime diceret, et balbutiem, inditis ori calculis, emendavit; exilitatem vocis, ad fluctus maris declamando, illiusque fremitus voce vincendo, sustulit; angustias spiritus, locorum arduorum inter declamandum ascensu, tandem aliquando superavit.

Atque haec de Pronuntiatione monuisse sufficiat. Reliqua, quae eodem pertinent, exercitationi relinquimus; cui scilicet plus multo quam praeceptis esse tribuendum existimavimus.

---

(1) *Litteram R.*

JOSEPHI

JUVENCII

SOCIETATIS JESU

INSTITUTIONES POETICAE

LIBER PRIMUS

DE POESI SPECTATA UNIVERSE

Cum in omni re, quae in quaestionem venit, debeat attendi primum quid sit, deinde quae sint ejus affectiones, ideo Poëseos definitio proferenda; tum de materia illius, forma, ornatu, caussa efficiente, fine, ac divisione disputandum.

CAPUT PRIMUM

DEFINITIO POESEOS

Quid est Poësis?

R. 1. Si vocis vim ac potestatem quaeras, Poësis nomen habet ἀπὸ τοῦ ποιεῖν, quod est facere, seu fingere; unde ποιητική, ars faciendi, seu fingendi, et ποιητής, Poëta, idest Fictor, seu Effector; quod Fabula, quam texit, ab ejus mente tota esse videatur.

2. Si rei significationem spectes, Poësis modo dicitur Ars Poëtica, modo dicitur opus aliquod ex arte elaboratum. Juxta primam vocis acceptionem Poësis est *Ars rite conficiendi Poëmatis*; sive, Collectio praeceptorum in unum et eumdem finem certo tendentium, nimirum ad unum aliquod opus poëticum perficiendum. Juxta secundam vocis significationem intelligitur Usus et Praxis illorum praeceptorum, atque hoc sensu agimus hic de Poësi.

Quomodo definitur hoc posteriori sensu accepta Poësis?

R. Definitur Ars imitandi Actiones humanas, seu Imitatio humanarum Actionum cum fictione.

Imitaturne reipsa omnis Poësis humanas actiones?

R. Imitatur utique. De praecipuis Poëmatibus non potest ambigi, Epico, Tragico, Comico. Minora quoque Poëmata ad humanas Actiones suo modo referri primario, et per se, suis locis patebit inferius.

Cur potius humanas Actiones imitatur Poësis, quam mores?

R. Ratio haec petitur ex Philosopho (1): Cum sit Poësis omnis politicae et civilis disciplinae pars; civilis autem disciplina habeat pro fine Civium felicitatem; hunc certe finem Poësi praestitutum esse necesse est. Jam vero cum felicitas sit in Actione, juxta Philosophos, non in Moribus, qui ad ipsas Actiones, ut ad finem, referuntur; plane sequitur, ut, quemadmodum civilis disciplina, sic et Poësis non tam ad Mores referatur, quam ad Actiones, easque primario, et per se imitetur.

Num Poësi tam necessario addicta est Fictio, seu Fabula, ut sine illa non possit esse Poësis?

R. Plane dicendum est; ita censet Aristoteles (2), ejusque interpretes, qui vim eandem ac dignitatem in Poësi tribuunt Fictioni, quam animae concedunt in homine. Cum autem sublata anima nullus sit homo: sic nec sublata Fictione potest esse ulla Poësis. Ita sentiunt probatissimi Auctores bene multi, Plato in Phaedone, Plutarchus Libro de audiendis Poëtis etc. Non erit itaque Poëta dicendus is, qui sine Fictione, sicut qui sine Metro scripserit. Ratio patebit utriusque c. 3., ubi quid nomine Fictionis, seu Fabulae, veniat, exponetur.

CAPUT SECUNDUM

DE MATERIA POESEOS

Quae est Materia Poëseos?

R. Est id omne, de quo tractat Poësis.

Quotuplex est illa Materia?

R. Duplex, una remota, altera proxima.

Quaenam est Materia remota?

R. Tam longe lateque diffusam Poëticae, quam Oratoriae Facultati Materiam assignat Tullius (3), cui Poëta cum Ora-

(1) *Poët. c. 4.* (2) *Cap. 4.* (3) *1. de Orat.*

tore in hoc idem est, nullis ut terminis uterque circumscribat, aut definiat jus suum, adeoque possit uterque de rebus omnibus disputare.

Quaenam est Materia proxima Poëseos?

R. Sunt Actiones humanae, prout potuere, vel debuere geri.

Numquid debent esse vera, quae in Poëseos Materiam assumantur a Poëta?

R. Tenetur aliquando Poëta ea dicere, quae vere contigerint, aliquando non tenetur. Quamvis enim Poëtice, Poësis, et Poëma, artem faciendi, effectionem, effectumque significent, non eo sensu tamen sunt accipiendae illae voces, ut suam sibi semper materiam procreare Poëta debeat; immo in Epopoeja, Tragoedia, atque etiam in aliis minoribus Poëmatibus, qualia sunt Genethliaca, Epicedia, Epinicia etc., subesse debet quasi fundus historiae, cui magnifice aliquid inaedificetur. Potest autem suam sibi condere materiam in Comoedia, aliisque Poëmatibus bene multis, atque etiam debet materiae, quae vera sit, novam formam inducere, atque eatenus falsa referre. Curandum autem utrobique diligenter, ut quae proferentur, sive vera, sive falsa, ea sint omnino verisimilia.

Quid vocas verisimile?

R. Est id, quod naturali quodam rerum exitu debet, aut certe potest contingere in iis circumstantiis, in quibus dicitur contingere.

Itane sunt verisimilia, quae Virgilius narrat in descensu Aeneae ad inferos, de mutatione navium in Nymphas marinas, aliaque hujusmodi?

R. Fuere utique verisimilia, quod ab Heroibus Diisque et fieri posse, et reipsa fieri aliquando putarentur.

CAPUT TERTIUM

DE FORMA POESEOS

Quae est forma Poëseos?

R. Est Fictio, seu Fabula. Cum enim Poëtica sit ars fingendi, ut vox ipsa sonat, debet certe Fictio sic naturam Poëseos constituere, ut eam ab omni alia re secernat, atque distinguat. Ita censet passim Aristoteles, qui Fabulam sic Poësi attribuit, ut sine illa Poëtam esse nolit.

Quid est Fictio, seu Fabula?

R. Non una est eademque vocis illius notio. Significat sermonem quemdam more fictitium, qualia sunt Aesopica colloquia bestiarum, et inania quaedam Ethnicorum commenta. 2. Usurpatur a Philosopho pro Actione ipsa et Materia Poëmatis, vel etiam pro toto Poëmate. 3. Sumitur ab eodem Philosopho pro

Structura quadam Poëmatis, sive, ut loquitur, pro Constitutione rerum, et Compositione in Poëmate.

Quo sensu fabula dicenda est Forma Poëseos?

R. Juxta postremam hanc vocis acceptionem. Nam eodem modo de Poëtica videtur dicendum, ac de aliis Artibus, quae imitatione perficiuntur: in quibus certa quaedam Dispositio, et Compositio, universe dici debet earum forma. Sic in Statua aurea, aurum est materia, et artificiosa auri dispositio est ultima Statuae forma in genere operis artificiosi. Et ut exemplum proferam, quo non semel usus est Aristoteles: Pingatur v. gr. Socrates, 1. Picturae materies est Socrates, qui pingi debet; is materiam repraesentat Poëseos. 2. Corporis descriptio cum apta membrorum omnium conformatione ac dispositione est forma: et haec Fabulae comparatur. 3. Colorum varietas, et contemperatio, est ornatus Picturae, et eum Fabulae ornamentis rite potest conferri. Recte itaque pronuntiavit Aristoteles (1):

Λέγω γαρ τοῦτον τὸν μῦθον σύνθεσιν τῶν πραγμάτων
Definitio Fabulam esse Compositionem rerum.

Qualis debet esse illa Fictio, seu Constitutio, et Structura Poëmatis?

R. 1. Exquisitam illam esse jubet universe Horatius (2); atque etiam in majoribus Poëmatibus magnificam: nec vult, Poëtam dici posse illum, qui talem formam Materiae non induxerit:

Neque enim concludere versum
Dixeris esse satis: neque si quis scribat, uti nos,
Sermoni propiora, putes, hunc esse poëtam.
Ingenium cui sit, cui mens divinior, atque os
Magna sonaturum, des nominis hujus honorem.

2. Haec Structura, ut de illa aliquid magis distincte sigillatimque statuamus, complectitur varia, quae a Philosopho appellantur Fabulae ornamenta, Peripetias, Agnitiones, Episodia, Machinas, graphicam Morum expressionem, Sententias, accuratam Dictionem, Numerum poëticum, aliaque omnia, unde mirabile dicendi genus efflorescat, adeo ut nulla sit Fictio quae aut omnibus his destituta sit, aut aliquibus saltem instructa non sit ornamentis.

Quae Poëmata aut haec omnia, aut aliqua saltem sibi vindicant Fabulae ornamenta?

R. In sublimioribus Poëmatibus frequentius, parcius in humilioribus sunt usurpanda. Sic Epicum Poëma, Tragicumve eo omni ornatu debet splendere: aliquo nitere debent minora Poë-

(1) *Lib.* 6. cap. 4. (2) *Sat.* 4.

mata; vel quae in genere heroico sunt posita, ut Adhortationes, Laudationes etc., vel quae suapte natura simpliciorem minusque figuratum dicendi habitum requirunt. Verum quae Fictio cuique illorum, qui cultus ornatusque conveniat, exponetur commodius suis locis, cum de singulis agetur Poëmatum generibus.

Licetne in Poësi adhibere Fictionem, qualenus vox illa aliquid mere fictitium sonat?

R. Sane licet. 1. Nihil opus est in majoribus Poëmatibus esse usquequaque vera, quae in Peripetiis, Episodiis, Machinis, etc. proferuntur.

2. Placent maxime, quae a veteribus saepe recentioribusque Poëtis in Poëmate Epico, Tragico, Comico, Bucolico etiam, et Satyrico, Fictitiae inducuntur personae.

3. Non sine dignitate, ac venustate, rebus inanimis spiritus, mutis vox tribuitur; ut cum Roma, Gallia, Africa, loquentes inducuntur, vel cum Scientiae, Artes, in personas item conformantur.

4. Suus est etiam in sacris argumentis, neque angustior, quam in profanis, ejusmodi Fictioni locus, ut evincit manifestissime in suo opere vere aureo de Poëmate Frinzonius (1), cujus ex animadversione id unum maxime curandum est, ut moderentur prudentia Fictiones, ne quid vanum, insolens, aut a communi sensu alienum afferatur.

Ex dictis collige, 1. Poëtae perinde esse vera ac falsa dicere, modo verisimilia dicat; nisi forte in aliquibus Poëmatibus, quae supra attigimus, in quibus debet esse vera, quae profertur, materies: quamvis falsi aliquid in eadem ornanda possit adspergi; quod tamen intra verisimilitudinis septa continere debet.

Collige 2. quam male jubeantur e Parnasso exulare Poëtae, qui mera commenta in sua carmina non invexerant, et eo nomine Fabulam non scripsisse dicuntur; quasi vero ipse Virgilius in suo opere absolutissimo Georgicon Poëta non sit appellandus, cum vera dixerit, sed splendide, sed artificiose, sed poëtice, adeoque non sine Fictione.

Collige 3. Non esse illum proprie dicendum Poëtam, qui tenuiter, ac jejune, servata dumtaxat legitima syllabarum pedumque dimensione, rem tractavit: eumque versificatorem appellandum quod sine Fictione poëtica scripserit: quae ut minimum requirit habitum loquendi aliquem figuratum, floremque eloquentiae leviter delibatum, versuque exornatum.

Quae sunt jam ornamenta Fictionis, seu Fabulae?

R. Septem numerantur ab Aristotele: Peripetia, Anagnorisis, Episodium, Machina, Mores, Sententia, Dictio: de quibus omnibus sigillatim agendum est.

---

(1) *Lib.* 1.

CAPUT QUARTUM

DE PERIPETIA

Quid est Peripetia?

R. Peripetia a περιπίπτω, *incido*, nihil aliud est, ut vox indicat, quam rerum in statum contrarium lapsus: quapropter definitur ab Aristotele (1) *Eorum, quae aguntur, Mutatio in contrarium*, sive mutatio haec prospera sit, sive adversa.

Da exemplum utriusque Peripetiae.

R. Exemplum esto prosperae rerum conversionis. Josephus fratribus suis infelicem suam sortem lugentibus, quis tandem ipse sit aperit, timoremque excutit; unde efficiuntur illi vere fortunati.

Adversae vero mutationis exemplum sit istud. Nuntius Corintho missus Oedipum rogat Thebanorum Regem, ut Corinthiorum quoque regnum communi omnium consensu post mortem Polybi Regis ipsi delatum velit capessere. Corinthum adire abnuit Oedipus, ne forte, quod oraculum praecinuerat, incesto flagitio matris polluendae, quam putabat esse Meropem Polybi demortui uxorem, periculum subiret. Dat operam Nuntius, ut hoc eum metu liberet; sed simul ea refert, unde cognoscit Oedipus impletum jam fuisse Oraculum, et matrem Jocastam eo flagitio pollutam, et patrem Lajum a se fuisse interfectum; atque hinc tantum concipit moerorem, ut vagus, et exsul, effossis sibi oculis, reliquam vitam transigere constituat, in summam proinde prolapsus calamitatem.

Quot sunt conditiones ad perfectam Peripetiae formam requisitae?

R. Tres assignantur. Prima est, ut sit magna illa mutatio rerum ferme omnium, fortunarumque, sive ex felici statu ad infelicem, sive contra.

Altera, ut sit illa mutatio subita et inopinata: ut si praeter expectationem ea rerum oriatur perturbatio, ut metus repente laetitiae, vel terrori laetitia succedat.

Tertia, ut sit verisimilis ejusmodi rerum conversio. Contra quam praeceptionem peccant in primis Romantiorum Auctores, qui nulla habita verisimilitudinis ratione rerum, dumtaxat captant delitias: nec fidem facere curant, modo lectorum animos admirabilitate rei teneant, et delectent. Habes eximiam Peripetiae formam apud Virgilium (2), ubi Trojanis in Italiam appulsis, cum fauste omnia, atque ex sententia cederent, di-

(1) C. 9. *Poët.* (2) *Aeneid. Lib.* 7.

missis a Latino Rege cum bonis verbis, atque amplis muneribus, Legatis, pactaque Aeneae Lavinia, Juno, irarum plena, omnia commutat, perturbatque, summaque in rerum tranquillitate summum derepente bellum excitat.

CAPUT QUINTUM

DE ANAGNORISI

Quid est Anagnorisis?

R. Anagnorisis, latine *Agnitio*, dicitur ab Aristotele (1) *ex ignorantia in cognitionem mutatio*. Id est, personarum Agnitio, ex qua amicitia oritur, vel inimicitia inter eos, qui felices debent esse, vel infelices. Unde colliges, per hoc Fabulae ornamentum 1. intelligi personarum inter se agnitionem. 2. Amicitiam, vel inimicitiam. 3. Felicitatem, vel infelicitatem, ex illa agnitione nasci.

Da Exemplum Agnitionis?

R. Orestes Iphigeniae frater ad aram mactandus praesente sorore, quam non agnoscebat, ait, simili fato perire se, ac sororem, quam Dianae immolatam fuisse credebat. His illa auditis, fratrem agnoscit: inito deinde inter se consilio aufugiunt, et morti se Orestes, et foedo homines immolandi ministerio Iphigenia se subducit.

Quotuplex est Agnitio?

R. Duplex: una dicitur simplex, duplex altera: ut si in allato modo exemplo Iphigenia tantum agnoscat Orestem, simplex erit; si Orestes quoque agnoscat Iphigeniam, duplex erit Agnitio.

Utra praestat alteri?

R. Sane duplex: atque illa in primis magni facienda est, quae admixtam habet Peripetiam. Historia Josephi de qua in superiori capite, duplicem continet Agnitionem, et mirabilem Peripetiam.

Varias Agnitionum species, sive modos, late prosequitur ex Philosophe Daniel Heinsius Libro de Tragoediae constitutione (2).

---

(1) *Cap. 9. Poët.* (2) *Cap. 6.*

CAPUT SEXTUM

DE EPISODIO

Quid est Episodium?

R. 1. Si vocis etymon spectes, est insertum quiddam in Carminis Fabulam: cum idem sonet atque adjectum aliquid ad cantum.

2. Si definitionem quaeras, est *Actio adjectitia, apta, et necessaria quodammodo connexione cum Actione primaria conjuncta.*

Explica, quaeso, singulas voces?

R. 1. Dicitur Actio; neque enim Descriptiones, Comparationes, et Narrationes aliquot dici debent Episodia. Sic tempestatis descriptio in 1. Aeneid. v. gr. non est Episodium: sed in 2. Trojae excidium, et in 3. Aeneae peregrinatio, ex omnium sententia sunt Episodia, quia habent suas Actiones.

2. Dicitur Actio adjectitia; qua voce secernitur ab Actione primaria, cujus ne pars quidem esse debet Episodium, sine quo potest esse Actio primaria. Sic potuit Aeneas Italiae applicare, Turnumque vincere, omissa excidii Trojani narratione; item et praeterita errorum suorum expositione; quae duo sunt Episodia.

3. Dicitur ejusmodi Actio apte conjuncta cum Actione primaria: ut neque petita longius, neque affectata studiosius, neque contorta violentius esse debere Episodia significetur.

4. Praecipitur, ut necessitate aliqua cum primaria Actione connectatur: ut indicetur, sic esse cum Actione illa committendum Episodium, ut sine aliqua culpa praeteriri non posse videatur. Numquid debuit v. gr. Virgilius, qui *arma virumque* canebat, *Trojae qui primus ab oris Italiam fato profugus, Lavinaque venit litora*, suo operi Trojae incendium non intexere? num debuit hoc in aula Didonis silere, quod jam per totum orbem fama vulgaverat? Qui potuit ipsa Dido de iis suum hospitem non interrogare, *quorum pars magna* fuerat? qui vero potuit Aeneas Reginae de se quam optime meritae, praesertim roganti, narrationem hanc denegare? Debet itaque semper subesse caussa aliqua Episodia attexendi, quamquam non ubique par esse debeat.

Numquid Philosophus damnat Episodia, cum ait (1) nihil esse insulsius Actionibus Episodicis?

R. Appellat eo loci Episodia, quae neque verisimiliter, neque necessario cum Fabula conjuncta sunt: quae certe eo nomine sunt rejicienda, quantumvis habeant aliunde admirabilitatis, quod parum ad rem, aut nihil faciant.

(1) Cap. 8. *Poët.*

CAPUT SEPTIMUM

DE MACHINA

Quid est Machina?

R. 1. Si vim vocis quaeras, Machina dicitur in Poësi quodcumque auxilium extraordinarie collatum. Nam cum Deos Tragoedi tamquam e coelo delapsos producebant, vel homines e theatro offerebant adhibita Machina; auxilium illud aut a Diis praestitum, aut alio quovis modo, sed extraordinario, ut supra humanas vires, exhibitum, Machina solebat appellari.

2. Si rei definitionem postulas, Machina dici potest *Actio, vel Actionis modus quidam viribus humanis superior, qui nodo difficili solvendo adhibeatur.*

Explica singulas voces.

R. 1. Dicitur *Actio.* Sic apud Homerum, irato Achille, miles discessum parabat: retinendus tamen erat. En Minerva, Junonis impulsu in terras delapsa, susceptum redeundi consilium discutit.

2. Dicitur *vel actionis modus*, cum videlicet Deus latet, et occulta quadam efficientia juvat hominis actionem. Sic Juno Turnum, et Venus Aeneam, passim iuvant apud Virgilium.

3. Dicitur *humanis viribus superior.* Ecquid enim Deus aliquis excitetur, si virtus humana sufficiat? Recte itaque monet Horatius (1):

> Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus
> Inciderit.

Homerum certe reprehendit Aristoteles, quod Minervam e coelo deduxerit, milites ut moraretur; quod opera consilioque viri prudentis effici potuisset.

Quandonam igitur adhibenda est Machina?

R. Cum opus est sciri aliquid, v. gr. aut eorum, quae praeterita sunt, aut futura, quod sine Deorum ope sciri omnino non possit: aut aliquid est agendum, quod suapte natura vires humanas excedat; tunc enim licet ad Superorum auxilium confugere. De Machina recurret mentio in Carmine Epico, et Tragico.

CAPUT OCTAVUM

DE MORIBUS

Quid intelligis per Mores ornandae Fabulae servientes?

R. Quod Graeci τὰ ἤθη Latini Mores dixerunt, qua voce non

(1) *In Arte Poët.*

tum mores, quam eorum proprietas, et cujusque indoles, et ingenium designatur. Mores autem diversi esse solent in singulis pro habituum, affectuum, nationum, aetatum, et fortunae diversitate; v. gr. ex habitibus dicitur aliquis justus, mitis, temperans; ex affectibus, amans, iratus; ex natione, Graecus, Romanus; ex aetate puer, juvenis, vir, senex; ex fortuna, victor, vel victus. Ita morum voce usus est Horatius:

Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores.

Itaque per mores Fabulae intelligo eiusmodi morum graphicam expressionem.

Quales debent in Poësi Mores exhiberi?
R. Exhibendi sunt Boni, Convenientes, et Aequabilis tenoris.

Quomodo Mores Bonos exprimet Poëta?
R. Si Mores illos effingat, qui virtutis amorem ac vitii odium ingenerent: eoque revocet pravos mores, si quos exhibere necesse sit (1). Ita fit mentio in Aeneide Sinonis et Mezentii, quo maiori sint odio exsecrationeque eorum mores pessimi. Cum enim sit ille praestitutus omni Poësi finis, ut mores jucunde instituat; sane liquet a suo fine plane aberrare Poëtam, qui malos mores in suum opus de industria velit inducere, ac celebrare. Non debent itaque mores pessimi in viro principe accurate depingi, minime vero omnium in Heroë.

Quomodo describit Poëta Mores Convenientes?
R. Quando virtutem cuique tribuit, quae ipsi convenit; et sic feminae non tribuet fortitudinem quae congruat Achilli, aut prudentiam, quae sit propria Nestoris.

Quomodo Mores erunt Aequabilis tenoris?
R. Si sic effingantur, ut non discrepet aliquis a seipso. Ajax certe discreparet, v. gr., si mores primum Ajacis, ac post paulo Ulissis referret. Ea de re sic praecipit Horatius:

Si quid inexpertum scenae committis, et audes
Personam formare novam; servetur ad imum,
Qualis ab incoepto processerit, et sibi constet.

CAPUT NONUM

DE SENTENTIA

Quid est Sententia?
R. Duplex huius vocis notio est apud Philosophum (2) cui 1. Sententia dicitur *Gnome*, estque pronuntiatum aliquod de re ali-

(1) *Arist.* 1, cap. 2. (2) *L.* 2. *Rhet.* c. 4. *et* 19. *Poët.*

qua universe. 2. Dicitur *Dianaea*, et eo sensu est vis animi, quae explicat tum naturam rei, tum eas, quae ipsi congruunt, affectiones; cuius est proinde demonstrare quae latent, dissolvere quae nexa sunt, motus animorum ciere, augere quae sunt exigua, et quae grandia minuere. Utroque modo ad Fabulae ornamentum pertinet Sententia; nihil est tamen quod de illa juxta secundam hanc vocis acceptionem hic agamus, cum tractentur haec in Rhetoricis; sed satis fuerit iuxta primam acceptionem in Sententiam inquirere.

Quomodo definitur eo sensu accepta Sententia?

R. Est *simplex pronunciatum universe de vita recte informanda.* Hinc patet, triplicem esse Sententiae dotem, 1. Esse unam: 2. Dici universe: 3. Esse moratam.

Quomodo erit una simplexque Sententia?

R. Si non diffundatur in plura, quae illam efficiant quodammodo multiplicem. Ita posset haec Horatii Sententia, *pulvis, et umbra sumus*, sic explicari, ac dilatari, ut illius caussae afferrentur quam plurimae, adhiberentur similitudines, comparationesque: unde non tam una aliqua, quam plures exsisterent Sententiae.

Quomodo erit universe dicta?

R. Si libera sit ac soluta a loco, tempore, persona, aliisque adjunctis, quae res afficiunt singulares. Talis est haec Horatii, *dulce, et decorum est pro patria mori.*

Quomodo erit morata?

R. Si vitam recte informet. Talis est allata jam Sententia, qua pietas erga patriam sic praedicatur, ut vitae propriae dicatur anteponenda.

Quodnam est discrimen Sententiam inter, et acute dictum?

R. Sententia pugna caret, et conflictu. Acute dictum vero totum est in eo conflictu. Exempla subjicio de Sententia pura, de acute dicto pure, et de utroque mixto.

Sententia pura illa est, quae dicti quidem amplitudinem habet, ac majestatem, sed contentione caret; sic dicitur apud Senecam (1):

Cogi qui potest, nescit mori.

Acute dictum pure est contentio sine sententia: tale est apud eundem Senecam illud Hecubae (2):

Ille tot Regum parens,
Caret sepulcro Priamus, et flamma indiget,
Ardente Troja.

---

(1) *Her. fur.* (2) *Tro.*

Sententia mixta est, cui annexa est contentio; tale est illud: *Avaro tam deest quod habet, quam quod non habet.* Seposita enim contentione, viget tamen Sententiae vis, et dignitas; idemque est, ac si diceretur, *Avarus nemo dives.*

CAPUT DECIMUM

DE DICTIONE

Quid est Dictio?

R. Dictio (1) universe describi potest dicendi ratio, quae animi sensa declarat, quo demum cumque modo id fiat. Atque hac latius patenti notione Dictio omnis, sive Oratoria, sive Poëtica, aut alia quaecumque attingitur.

Quaenam est igitur Dictio Poëtica?

R. Est illa dicendi ratio, quae soli Poësi convenit: ac proinde quae et communes omni dictioni, et proprias, sibique uni addictas dotes vindicat.

Quae sunt illae dotes Dictionis Poëticae?

R. Tres vulgo assignantur, ad quas ceterae omnes facile revocantur: 1. Perspicuitas: 2. Majestas: 3. Numerus.

Quomodo Dictio Poëtica erit perspicua?

R. Cum Dictio Poëtica, ut quaevis alia, ex verbis constet, ac sententiis; ideo et in verbis, et verborum contextu, quaerenda est illa perspicuitas.

In quo posita est verborum perspicuitas?

R. In vocabulorum propriorum et rei exprimendae maxime accommodatorum usurpatione. Itaque fugienda sunt verba obsoleta, atque ex antiquitatis ruderibus effossa: adhibenda quae versantur in sermone, et consuetudine quotidiana, atque in primis, quae clarissimorum auctorum usu non trita minus, quam splendida: afferenda quae eius rei verba sunt, de qua loquemur.

Quomodo in sententiis, sive in verborum contextu perspicuitas elucebit?

R. Si neque abrupti pendentesque sensiculi; neque oblongae exitumque non invenientes inducantur periodi; si neque, cum dicitur, vel incisim, vel membratim, vel periodice laboret intricata Dictio. Nam et Poëtis, ut Oratoribus, sua sunt incisa, sua membra, suae verborum sententiarumque comprehensiones, et clausulae, tam aperte, quam concinne concludentes.

---

(1) *Aristot. c. 4. Poët.*

Iam vero qui cultus, qui splendor convenit Poëticae Dictioni?

R. A proprio dicendi genere vulgarique recedendum esse Poëtae, statuit Aristoteles (1): cui consentit omnino Horatius, qui ait (2), non satis esse ad Poëtae nomen pro dignitate sustinendum, *puris versum perscribere verbis*, et scribere *sermoni propiora*, si desit os *magna sonaturum*. Quamobrem postea posuit:

Idcirco quidam Comoedia, nec ne Poëma
Esset, quaesivere, quod acer spiritus, et vis
Nec verbis, nec rebus inest: nisi quod pede certo
Differt sermoni sermo merus.

An eadem semper, eaque sublimis dicendi ratio usurpatur a Poëtis?

R. Cum tria sint apud Poëtas, uti apud Oratores, genera dicendi, tenue, grande, medium, miscentur illa saepe inter se, ac temperantur in pluribus Poëmatibus; distinguuntur tamen aliquando, ac plane secernuntur, atque adeo non sublimem ex aequo dicendi formam omnia requirunt. Quae tenue, quae grande, quae medium dicendi genus postulent, notabitur inferius, cum varias Poëmatum attingemus species. Nunc satis fuerit statuere universe haud vulgarem esse debere Poëticam Dictionem, sed sublimem, sed grandem, sed majestate plenam.

Unde comparatur huius Dictionis majestas?

R. Praeter ea quae diximus, duo insuper ad eam majestatem conferunt plurimum. 1. Si apposita, quae vocant, nomina, sive Epitheta, aliquid eximii praeferant. 2. Si quae occurrunt tritae ac vulgares loquendi formae, mutentur in alias exquisitiores ac reconditiores.

Quomodo apposita nomina, sive Epitheta, aliquid eximii praeferant?

R. Si adhibeantur ea, non ut impleatur dumtaxat, sed etiam ut ornetur versus; si contra quaerantur ea, quae vim ac dignitatem vocibus, quibus attribuuntur, adjiciant.

Qui numerus Poëticae Dictioni convenit?

R. Numerum ab Oratorio longe diversum indicit Aristoteles, qui numerus μέτρον Graece, Latine *dimensio* appellatur.

Quid requiritur ad illum Numerum?

R. Duo requiruntur maxime. 1. Ut religiose servetur legitima pedum dimensio. 2. Ut numerus ille rebus ipsis, quae celebrantur, sit in primis accommodatus.

---

(1) *Cap.* 21. (2) *Satyra* 4.

Quomodo legitima servabitur pedum dimensio?

R. Servabitur 1. Si prosodiae syllabarum, ac pedum ratio habeatur; quae omnis disciplina traditur a Grammaticis.

2. Si versus solutus non sit, et sine caesura: qualis est hic Ennianus:

Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.

3. Si crebriora continenter in versu non subsultent monosyllaba, ut in hoc Ovidiano:

Si quis, qui, quid agam, forte requirat, erit.

Vel contra grandiorum vocabulorum continuatio non inducatur: ut enim minutiores voculae humilitatem, sic grandiora vocabula tumorem in versum inducunt.

Quomodo numerus rebus ipsis accommodabitur?

R. Si pedes ita coagmententur, ut verba rebus ipsis quasi concinere videantur. Atque ideo observandum est qui numeri ad laetitiam et celeritatem, qui ad moram, difficultatem, molem, et tristitiam, qui vero faciant ad lenitatem; et exempla ponenda in versu omnium spectatissimo, hexametro, locaque adducenda ex Poëtarum principe Virgilio.

Qui numeri valent maxime ad laetitiam et celeritatem?

R. Valent ad id numeri fluentes, ac liberi, cum ipsa Carmina decurrunt expedita perpetuis aut frequentibus Dactylis, raris aut molliusculis elisionibus:

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
..... Trepidusque repente refugit.
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

Qui pedes ad moram, difficultatem, molem, tristitiam, et majestatem faciunt?

R. Faciunt ad hoc crebri Spondaei, elisiones, verba longiora:

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras.
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes.
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

Item excurrit aliquando hypermetrum carmen, et rerum granditatem ipsa syllabarum redundantia demonstrat:

Et magnos membrorum artus, magna osse, lacertosque
Exuit.
Jamque iter emensi, turres, ac tecta Latinorum
Ardua cernebant Juvenes.

Exit quoque versus in monosyllabam cum energia in sequen-

tibus exemplis: *Procumbit humi bos. Mole sua stat. Tota nituntur opum vi. Subsedit aquae mons.*

Qui pedes faciunt ad lenitatem Carminis?

R. Lenissime fluit alternorum Dactylorum et Spondaeorum contemperatione;

Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.

Neque pedum tantum, sed litterarum etiam ratio habenda est cum aliae suavitatem concilient, asperitatem inducant aliae, quaedam granditati serviant, et amplitudini. Primum elementum A nescio qua mollitie carmen exhilarat; quare a sapientissimo Poëta libentissime frequentatur:

Mollia luteola pingit vaccinia caltha.
Vel, mista rubent ubi lilia multa
Alba rosa.

Potuisset *luteolis calthis* scribere, et *multis rosis*. E et I sonum habent exilem. V vastitatem sonat: *Vastos volvunt ad litora fluctus. Vorat aequore vortex.* Littera O omnium lenissima, maximeque sonora est. R carmini affert asperitatem, ideoque dicitur littera canina; hanc saepius usurpavit Virgilius agens de Cane inferorum:

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.

Quam apte dicitur *ergo aegre rastris terram rimantur*. Sed haec sufficiant, ex quibus capi possit conjectura ceterorum: est enim eadem ratio pedum in aliis carminum generibus, ubi metrum rebus aptari debet, ut in versu heroico.

CAPUT UNDECIMUM

DE CAUSSA EFFICIENTE POESEOS

Quae est Caussa efficiens Poëseos?

R. Mens Poëtae certis imbuta praeceptis, et arte instructa, omnem efficit Poësin.

Igitur Poëtica appellanda est Ars?

R. Sane appellanda est. Quia Poëtica est *facultas animi, quae certis quibusdam et non errantibus praeceptis ad finem suum tendit, opusque perficit;* quae est artis notio.

Num Furor aliquis Poëticus, quod ajunt, requiritur ad efficiendam Poësim?

R. Requiritur utique, si modo bene intelligatur, quid veniat furoris illius nomine.

Quid est ille Furor?

R. Est quidam impetus vehementior, quo cum impellitur animus, furere dicitur: oriturque ille impetus a variis animi perturbationibus, quae undecim numerantur: Amor, Desiderium, Gaudium, Odium, Fuga, Dolor, Ira, Spes, Desperatio, Audacia, Timor. Neque existimandum est, afflari divinitus, ut fabulantur Poëtae, hujusmodi Furorem, verum cum vehementius solito his agitur, quos appellavi, motibus, qui poëtice scribit, et in rei cujuspiam maxima contentione fertur contemplationem, calorem concipit, vi cujus sic loquitur, ut a sensibus alienatus esse videatur.

Quandonam opus est illo Furore?

R. Nihil opus est illo Furore, cum Poëta Fabulam instruit suis partibus; nihil, cum aliquid sedate ac considerate in primis canendum est: sed in aliquibus orationibus, narrationibus, descriptionibus, objurgationibus, querelis etc., commode aliquando accidit ille Furor.

Utra plus confert ad Poësin, Ars, an Natura?

R. Parum certe sine Arte Natura, parum Ars sine Natura conferet. Ars enim sine Natura tristis est et exsucca; Natura sine Arte vasta est et inculta. Ita sentit Horatius, cum ait:

Natura fieret laudabile Carmen, an Arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium: alterius sic
Altera poscit opem res, et conjurat amice.
Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, et alsit etc.

Quare quod vulgo dici solet, nasci Poëtas, sic intelligendum est, ut multae dotes a natura requirantur ad Poësin, quae tamen arte debent perfici.

Qui fuere Poëseos Inventores?

R. De hoc certi nihil afferri potest. Orpheus certe, Linus, Musaeus, aut Homerus, Inventores Poëseos dicendi non sunt, sed illustratores, ante quos constat floruisse Poëtas.

CAPUT DUODECIMUM

DE FINE POESEOS

Quid est finis Poëseos?

R. Est jucunda morum Institutio. Nam eo tendit Poëta, ut doceat delectando, juxta illud Horatii (1):

Aut prodesse volunt, aut delectare Poëtae,

(1) *Cap.* 1.

Aut simul et jucunda et idonea dicere vitae.

Et paucis interjectis versibus:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando, pariterque monendo.

Explica, quaeso, singulas responsionis voces?

R. 1. Cum Finis sit id, cujus gratia aliquid fit; sitque alius Arti, alius Artifici propositus; non agitur hic de fine Artificis, qui est multiplex, cum possit Poëta scribere vel ut famam aucupetur, vel ut aliquem demereatur, vel ut gratiam alteri reponat, vel ut opes comparet. Verum agitur de fine Artis, propter quem est illa instituta; ac proinde ad quem suapte natura collimat.

2. Dicitur ille Finis esse *morum institutio:* quia civilis Facultas cum ad perfectum Civitatis statum, Civiumque facultatem tota collimet, et Ars poëtica ad civilem illam facultatem, ut pars illius eximia, pertineat; plane sequitur, Poësim omnem ad ejusmodi felicitatem referri. Cum autem ejusmodi felicitas per optimam morum informationem comparetur, ad eum finem instituta est Poësis, ut hoc modo mores informet; atque etiam cum id commodo obtineatur, actiones humanas celebrando, in quibus sita est felicitas, ut superius tradidimus; hinc factum est, ut actiones celebrando mores instituat.

3. *Jucunda* appellatur *morum informatio*, propter naturam Poëseos, cujus ornatus omnis multas habet delicias. Et sane debuit in hoc Poësis, ut in multis aliis, a Philosophia, quae ad mores pertinet, discrepare: ut austere et jejune Philosophia, jucunde vere ac plane magnifice mores Poësis instituat.

Nonne Fines sibi propositos peculiares ac diversos habent singula Poëseos genera? quomodo igitur Poësis habere dicitur pro fine jucundam morum institutionem?

R. Habent utique suos diversos Fines, ut dicetur inferius, sed huic primo Fini subjectos sic, ut singuli omnes ad eum demum referantur: v. gr. Epica Poësis ex fine suo ad id instituta est, ut Viros Principes admirabili dictione ad virtutes comparandas incitet: Tragica, ut quasdam animi perturbationes componat ac perpurget; sed isthaec ad ineundam quoque morum institutionem referuntur. Neque etiam alio tendunt Comoediae sales ac joci, quam ut derisa palam vitia, ludibrioque in scenis habita, evitentur diligentius: sicque suo modo ad hanc morum informationem alia Poëseos genera revocantur, ut patebit clarius ex dicendis inferius.

CAPUT DECIMUMTERTIUM

DE DIVISIONE POESEOS

Quomodo dividitur Poësis?

R. Cum Poësis omnis, ut initio diximus, aut fere omnis in imitatione posita sit; optima erit illa Poëseos divisio, quae a diverso genere imitationis petetur.

Quotuplex est imitandi genus?

R. Triplex vulgo assignatur. Nam in Poëmatibus vel Poëta per se ipse narrat aliquid, et sermonem alterius refert sine ullis personarum inter se colloquiis; vel non ipse narrat, sed alios tantum loquentes, et quasi negotiantes inducit; vel et ipse narrat aliquid, et alios inducit loquentes agentesve. Atque ex tribus his Imitationis generibus totidem petuntur genera Poëseos.

Qui vocas primum genus?

R. Narrativum vel Enunciativum hoc genere continetur: v. gr. tres primi Libri Georgicon, et prima pars quarti, ubi semper ipse narrat Virgilius.

Qui vocas secundum genus?

R. Dramaticum sive Activum, quo genere comprehenduntur Tragicae et Comicae Fabulae: item Eclogae ubi inducuntur agentes inter se Pastores.

Qui vocas tertium?

R. Mixtum appellatur, in quo Poëta ipse narrat, atque etiam personas inducit agentes. Ad hoc genus pertinet Ilias et Odyssea Homeri, Aeneis Virgilii, et alia id genus Poëmata. Ad haec tria genera facile revocantur, ut patet, omnes Elegiae, Odae, Satyrae, aliaque Poëmata.

Nonne alia est divisio Poëseos?

R. Alia est maxime vulgaris in Poëmata multum alicunde inter se discrepantia. Celebrantur in primis Epopoeja, Tragoedia, Comoedia, Satyra, Elegia, Ode, Epigramma etc.; unde Poëtae Epici, Tragici, Comici, Satyrici, Elegiaci, Lyrici, Epigrammatarii appellati: de quibus singulis, aliisque momenti alicujus Poëmatibus, deinceps agendum erit.

INSTITUTIONUM

POETICARUM

LIBER SECUNDUS

DE EPOPOEJA

Cum principem inter Poëmata locum obtineat Epopoeja, de illa nobis modo agendum est. Illius naturam ac varias affectiones ut exponamus, definitio primum illius proferenda est, deinde examinanda Materia, quam statuemus esse Actionem, cujus dotes singulas prosequemur; tum Forma explicanda, et apta partium tradenda Dispositio, ubi de Propositione, Inventione, Narratione, et Epilogo Poëmatis Epici, quantum satis erit, disputabitur.

CAPUT PRIMUM

DEFINITIO EPOPOEJAE

Quae est vis, et potestas hujus vocis, Epopoeja?

R. Ut locutio omnis oratio est, antonomastice tamen Oratio appellatur ornatissima, qua utuntur Eloquentes; sic *Epos*, quod generatim Verbum significat, addictum est speciatim Poësi; atque ab illa communi significatione contractum est ad Poëma, quod vocatur Heroicum. Item ποιεῖν Graece idem est ac Latine *facere*, vel *fingere*. Hinc fit, ut Epopoeja secundum vim vocis sit quasi fictio, seu scriptio Poëmatis Epici, quod Heroicum dicitur.

Quomodo definitur Epopoeja?

R. Definitur *Imitatio Actionis unius, totius, veraè, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae, narratione dramatica, et versu Hexametro, quae Viros Principes ad primarias virtutes excitat, atque adhortatur.*

Explica, quaeso, singulas voces.

R. 1. Dicitur *Imitatio*, quia Poësis omnis, aut quae saltem spectatissima est, ut Epica, in imitatione posita est.

2. Dicitur *Actionis Imitatio*, quia Actiones humanae sunt materia Poëseos, ut supra docuimus (1).

(1) *Lib.* 1. *cap.* 2.

3. Dicitur *Actionis unius, totius, verae, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae;* quibus verbis designatur materia Poëmatis Epici; ratione cujus partim convenit cum aliis Poëmatibus, partim ab iisdem discrepat, puta a Comoedia, cujus materia est Actio vulgaris, et plerumque obscura.

4. Dicitur *Imitatio Actionis narratione dramatica insignis*, eo sensu, ut nec Poëta semper ipse narret, sed personas loquentes, agentesve, saepe etiam inducat; quod jucundius multo vitae rite instituendae hoc pacto praecepta tradat.

5. Dicitur haec imitatio *versu hexametro exornata:* quod necessario illud requiratur ad Epicum Carmen, juxta illud Horatii:

Res gestae Regumque, Ducumque, et tristia bella,
Quo scribi possent numero, monstravit Homerus.

6. Dicitur *Imitatio Actionis, quae Viros Principes ad primarias virtutes incitet;* quibus verbis attingitur Epopoejae finis. Ad id enim illa instituta est, ut omnium animos, sed Principum praesertim, ad praeclara facta accendat, ad eaque quasi viam sternat, ponendo ob oculos illustrem quandam actionem, de qua in capite proxime consequenti.

CAPUT SECUNDUM

DE MATERIA EPOPOEJAE

Quae est Materia Epopoejae?

R. Est Actio personae nobilis, una, tota, vera, verisimilis, illustris, ac felix.

Quare debet esse Actio personae nobilis?

R. Quia cum finis ille sit Epopoejae propositus, ut Viros Principes ad praeclara facta accendat; debet certe proponi personae actio, quam imitari sit gloriosum. Certum est autem sibi laudi vertere Principes, non plebejas, aut obscuras personas, sed nobiles, atque illustres imitari. Sit itaque illa Actio insignis, alicujus v. gr. Herois, qui Principum animos laudis studio incensos ad sui admirationem imitationemque rapiat.

Quem vocas Heroëm?

R. Antiqui fabulantur, Heroas esse quoddam genus Deos inter et homines; natos illos vel ex Dea aliqua, et mortali viro, ut Achillem, et Aeneam; vel ex Deo, et muliere mortali, ut Herculem. Jam vero Heros virum extraordinarium sonat, in quem tria haec maxime dicuntur confluere: 1. Corporis habitudo firma, ac laborum patiens. 2. Animus praesens, erectus, et robustus quodammodo, cui ab optima corporis temperatione

accedat magnitudo. 5. Divina quaedam vis et efficientia, qua, qui afflatur, supra hominem et sapere et posse videatur.

§. I. Actio Feminae in materia Epopoejae.

Itane Actio Epopoejae debet esse Herois, ut non possit esse Feminae, quae dicatur Heroina?

R. Actionem feminae esse posse materiam Epopoejae affirmant aliqui, negant alii. Utriusque partis rationes subjicio.

Qui affirmant, ajunt, 1. Non obesse feminae animum, qui virili similis est, ejusdemque naturae; huic posse esse armorum usum: atque, etiam feminas aliquando et corporis firmitate, et laborum patientia, viris praecellere. 2. Feminae actionem esse saepe materiam Tragoediae; quidni et Epopoejae? 3. Feminae actione ad praeclara facta accendi posse Viros Principes, quibus turpe sit ea non posse agere, quae femina gesserit. Feminas a praestantissimis Poëtis inductas esse in Epopoeja, et maximis celebratas laudibus propter fortitudinem bellicam, puta Chlorindam a Tasso, a Virgilio Camillam. 5. Excitari a Deo posse Heroinam quandam, cui belli alicujus summa committatur; quae habeat omnes Herois dotes, nullos habeat sexus defectus.

Qui vero negant, Actionem feminae esse posse materiam Epopoejae, respondent 1. Animorum quidem sexum esse nullum: at femineum corpus esse imbellius, cujus contagione languet animus: neque rebus bellicis perfecte tractandis idoneas esse feminas, quibus Aristoteles curam rei domesticae attribuit; arma vero, et ea, quae non modo extra civitatem, sed etiam extra privatos parietes fieri necesse est, viris concedit.

Reponunt 2. Actionem feminae convenire Tragoediae, non item Epopoejae: quia finis hic est Tragoediae, ut excitentur, purgenturque quidam animi affectus; qui finis tam facile obtinetur, sive viri, sive feminae celebretur Actio; at Epopoejae cum sit illo finis, ut ad ardua quaeque et praeclara facta accendat Viros Principes, huic rem imparem esse feminae Actionem; unde.

Negant 3. Actionem feminae talem esse posse, quam velint Viri Principes imitari. Esto possit illa feminae Actio incitare Viros Principes ad arduum aliquid suscipiendum: sed actione illi feminea movebuntur tamquam argumento, quod vocant a *minori ad majus:* quod turpe sit viro, maxime principi, illud non aggredi, quod femina fortiter gesserit: at enim non erit haec Actio exemplaris loco, quod sibi proponant Viri Principes imitandum.

Observant 4. Nullam unquam feminae Actionem a praestantissimis Poëtis in materiam Epopoejae fuisse assumptam; celebratas quidem a Tasso et Virgilio feminas, sed in Episodia

quasi contrusas illas fuisse; atque etiam in poenam temeritatis obscura morte fuisse mulctatas, ne fuso imbelli, indignoque sanguine virum aliquem fortem contaminarent. Sic Chlorinda de nocte, et ab imprudenti Tancredo, perimitur apud Tassum; ab ignobili viro occiditur Camilla apud Virgilium. Atque etiam fictitiae illae Heroinae non stant ab Heroë Epopoejae; immo ipsi adversantur, ut Chlorinda, quae Mahometanis, et Camilla, quae Turno militabat. Adde, quod unam Camillam uno in libro pugnantem adducit Virgilius, quae Venatorem, et Sacerdotem interimat, Heroëm nullum.

Notant 5. Actionem feminae a Deo excitatae, quae nullus habeat sexus defectus, non esse aptam Epopoejae: quod solvatur hoc pacto Actio primaria per machinam, quod vitiosum in primis esse contendunt. Verum ne quid modo dicam de solutione per machinam, de qua postea in Forma Epopoejae; belle reponant hujus secundae sententiae patroni de Actione Heroinae ordinariae, et non extraordinariae, et per miraculum a Deo excitatae, procedere quaestionem, atque hac sunt utriusque partis rationes, quae suum utrinque pondus, suamque, quamvis forte non ex aequo videntur habere probabilitatem.

§. II. Actio Epopoejae quomodo Una.

Quo sensu Actio Epopoejae debet esse Una?

R. Eo sensu, ut sit illa Actio per se simplex, nec dividi possit in plures Actiones primarias. Sic Virgilius Trojae ruinam, et multiplicia sui Herois facta contexuit in Aeneide, quae sunt quidem variae per se Actiones; sed habes tamen unam simplicemque Actionem, eamque primariam: quae est in Italia Religionis Regnique per victoriam de Turno constitutio; unde pendet Herois felicitas, ad quam ceteras omnes retulit, tamquam Actiones secundarias.

Quare una debet esse Actio Epopoejae?

R. Hanc affert rationem Aristoteles, quod omnes artes, quae imitatione aliquid perficiunt, ad unum quid in primis absolvendum adlaborent, cujus gratia alia esse videantur: talis v. gr. Pictura, quae unum aliquid in unaquaque tabella sic perpolit ut cetera ad id referri omnia satis intelligantur.

Qui Poëtae contra Epopoejae peccant unitatem?

R. 1. Qui multas Actiones unius ejusdemque Herois primarias uno Poëmate complectuntur. Reprehendit certe Aristoteles eos, qui ab Hercule, vel Theseo, res omnes praeclare gestas uno eodemque opere definiri posse putaverunt. Vitio vertitur Statio, quod in Achilleide Herois sui vitam persequi velit integram; canit enim initio Poëmatis:

Magnanimum Aeacidem, formidatamque Tonanti

Progeniem, et patrio vetitam succedere coelo,
Diva, refer. Quamquam acta viri multum inclita cantu
Maeonio, sed plura vacant. Nos ire per omnem
Sic amor est, Heroa velis, Scyroque latentem
Dulichia proferre tuba, nec in Hectore tracto
Sistere, sed tota Juvenem deducere Troja.

2. Qui duas diversas Actiones primarias, quod uno eodemque tempore contigerint, una Epopoeja velit celebrare, esto id concedatur Historiae, at Epopoejae non licet.

3. Qui plures Heroas inducunt, quibus eandem ex aequo gloriam tribuant. Plures adsint, esto, uno in Poëmate Heroës: modo unus ceteris videatur praecellere, cujus sit Actio primaria. Sic Pallas et Tarchon Aeneae nihil officiunt gloriae: quamvis fortiter pugnet uterque, atque unus multum conferat ad victoriam de Turno reportandam.

§. III. Actio Epopoejae quomodo Tota.

Quo sensu Actio Epopoejae debet esse Tota?

R. Eo sensu vult esse Totam Aristoteles, ut sit in illa Initium, Medium et Finis.

Quid intelligis per Initium, Medium, et Finem Actionis?

R. Per Initium intelligo caussas et consilia Actionis suscipiendae; per Medium, caussarum illarum effectus omnes accipio, et effectuum difficultates ad felicem exitum perducendorum: per Finem vero, illarum omnium difficultatum solutionem interpretor.

Rem pone in exemplo.

R. Exemplum esto in Aeneide. Aeneas, incensa Troja, in eam regionem, unde majores sui venerant, vocantibus fatis, collecta Trojanorum manu, conferre se constituit: *ecce initium*. Post multos terra marique exantlatos labores, Junone totam Trojanorum gentem dirissimis odiis ubique prosequente, in Italiam tandem appellit. Amice a Latino Rege accipitur, atque etiam in generum adsciscitur. Aegre admodum id ferens Turnus, Dauni Rutulorum Regis filius, qui jamdudum Laviniae Latini filiae nuptias ambiebat, grave bellum movet contra Aeneam, quocum saepe pugnat, et atrociter: *en medium*. Sed victor tandem Aeneas, Turno occiso, et Laviniam, et regnum obtinet: *en finis*. Reliqua sunt in Episodiis.

Quid itaque Maphaeus Vegius librum adjecit Aeneidi, in quo dolorem Rutulorum, Dauni fletum de morte filii, nuptias Laviniae, et Aeneae Apotheosin, prosecutus est?

R. Vitiose nimirum et inepte egit: cum id satis intelligatur consecutum, et multa circa duo postrema insinuet Virgilius in suo opere absolutissimo.

An ideo perfecta dicenda est, quod Tota sit Actio Epopoejae?

R. Cum tota sit illa actio, cui nulla pars deest, perfecta ut sit, requiritur praeterea, ut partes inter se apte cohaereant, accedatque rerum omnium perfectio, et absolutio. Quare praecipit Philosophus, ut Poëta, qui Fabulam recte velit constituere, non tantum eam non incipiat temere, aut finiat, sed etiam formis traditis insistat. Verum et haec, et quae ab eodem traduntur de magnitudine Actionis, commodius, cum agetur de Forma Epopoejae, tractabuntur.

§. IV. Actio Epopoejae qui Vera, et Verisimilis.

Quo sensu debet esse Vera Actio Epopoejae?

R. Eo sensu, ut Poëta teneatur proferre Actionem, quae vere contigerit; quam tamen sic ornabit, ut in ornamentis studeat magis verisimilitudini, quam veritati.

Quare Actio Epopoejae debet esse Vera?

R. Quia nemo ad praeclare aliquid gerendum incitabitur proposito aliquo consimili facto, quod certe tamen cognoverit esse falsum: ac proinde fine suo excideret Epopoeja, si falsa introduceretur Actio primaria. Idem plane de Tragoedia dicendum est, cujus Actio, ut illustris, sic vera debet esse, ut moveat.

Quo sensu debet esse Verisimilis Actio Epopoejae?

R. Eo sensu, ut quod narratur, credi facile possit contigisse. Nihil praecipit studiosius Philosophus, quam ut verisimilitudinis habeatur ratio.

Quare debet esse illa Actio Verisimilis?

R. Quia non satis est aliquid esse verum, nisi et illud idem verisimile sit, ut ad imitationem excitet. Nam qui fieri potest, ut, si Actio proponatur, quae quidem vera sit, sed vires tamen humanas longe superet, hominem illa ad simile quid suscipiendum, aut gerendum, impellat?

§. V. Actio Epopoejae quomodo Illustris, et Felix.

Quo sensu debet esse illustris Actio Epopoejae?

R. Debet esse illustris vel ratione sui, vel ratione personarum. Illustris est ratione sui actio Aeneidos, ubi inter alia agitur de fundatione Imperii, et constitutione Religionis, juxta illud:

Dum conderet urbem,
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique Patres, atque altae moenia Romae.

Illustris est ratione personarum Actio Odysseae, quae Viris non admodum illustribus potest convenire; illa enim sic habet. Ulysses, classe amissa, occisis sociis, multiplices iniquissimi maris tempestates expertus, multos annos domo abfuit; rem illius domesticam interea proci decoquebant, eius uxoris nuptias ambiebant, Telemachum filium insidiis petebant: reversus ille procos ex insidiis occupat, atque interficit. Quid hic illustre praeter personas?

Quare illa actio debet esse Illustris?

R. Quia cum Epopoeja viros Principes ad praeclara facta debeat incitare, proponi debet illustris Actio, quam illi imitentur.

Quo sensu debet esse Felix illa actio?

R. Eo sensu, ut felici semper terminetur exitu. Nam praeterquam quod saepe Actio tota non erit, quae infelici claudetur exitu; si praeterea Heros misere pereat, aut grandi aliqua calamitate sub finem excipiatur; concitabit illa indignationem ac dolorem: verum ad imitationem sui minime commovebit, et sic Epopoejae finis non comparabitur. Debet itaque Actio primaria felicem sortiri exitum: quamvis nihil opus sit Heroas inducere usquequaque, et in omnibus adiectitiis actionibus fortunatos.

CAPUT TERTIUM

DE FORMA EPOPOEJAE

Quae est forma Epopoejae?

R. Cum forma Poëseos universe sit fictio, seu constitutio et compositio rerum, quae tractantur in Poësi; sic Epopoejae Forma erit earum rerum compositio, quae soli convenit Epopoejae; posita illa in quodam cultu ornatuque Actionis, qualem in superiori capite descripsimus; adeo ut illa Forma nihil aliud sit, quam Actio suo modo composita, culta, ornata.

Quid requiritur ad illam formam; sive Actionis compositionem?

R. Requiritur, ut Forma illa, Fabula, Compositio (eodem enim recidunt haec vocabula) sit una, magna, splendida, in suas partes rite distributa, et certo quodam ordine disposita: quibus verbis attinguntur: 1. Fabulae epicae dotes: 2. Partes: 3. Dispositio: de quibus omnibus breviter disputandum est.

§. I. Fabulae Epicae Dotes.

Quae sunt Dotes Epicae Fabulae?

R. Tres in primis memorantur, Unitas, Magnitudo, Majestas.

Quomodo erit una illa Fabula, quae res adeo dispares, diversasque complectitur?

R. Erit illa Una, si tanta sit illarum rerum omnium inter se connexio, ut in unum aliquid videantur coalescere; si, cum loco movetur aliquid, aut resecatur, non bene sibi constet Fabula. Laudat Homerum Philosophus (1), quod sive natura duce, sive arte, in Odysseam non conclusit ea Ulyssis facta, quae alia ex aliis non satis penderent. Ea certe laude florere dicenda est Aeneis; cui si v. gr. Trojani excidii, vel Aeneae per septem annos peregrinationis, narrationem detrahas, a Didone tam apposite expetitam, ut quis, ac quantus vir tenderet in Italiam, plane liqueret; vel si ludorum celebritatem, qui ad posteros transmitti deberent, subducas; vel si descensum ad inferos, ubi tam multa de Romano, quod fundaturus erat, imperio didicit Aeneas, silentio praetermittas; aliquid certe in ea Fabula desiderari sentias.

Quomodo magna erit Fabula Epica?

R. Philosophus (2) Epopoejam comparat cum animali, quod quamvis elegans, si pusillum est, bellum vocari potest, non pulcrum: sin praeter modum excreverit, monstrum fiet: debet videlicet naturali florere magnitudine. Ita se habet Poëma, quod nec brevius, nec longius esse oportet: sed ita temperatum, ut oculos magnitudine impleat, non fugiat.

Quae cum universe dicta sint, proprie magis, ac definite aliquid de justa Epopoejae magnitudine statuendum est: monendumque in primis aliam esse actionis, aliam Fabulae magnitudinem: de prima non ago hoc loco, quae in eo sita est, ut habeat Actio Initium, Medium, et Finem, ut supra docuimus (3); sed de altera institutam esse quaestionem, ac proinde videndum, quae sit illa magnitudo Fabulae. Duplicem igitur illam facit Philosophus: unam Actionis, quam vocat, non nudae, aut suo carentis ornatu, sed compositae: alteram quantitatis.

Quaenam est magnitudo Actionis compositae?

R. In eo posita est, ut uno circiter anno gesta fuerit, quae est Actio primaria; sic Iliadi annum dedit Homerus ex animadversione Mambruni (4), Odysseae tantum quinquaginta dies idem attribuit: Aeneidi quatuor menses supra unum annum concessit Virgilius. Sed Episodia aliaque adjectitia ornamenta nullis definiuntur temporis limitibus: cum Ilias novem annis, Odyssea undeviginti res gestas comprehendat, et Aeneis quidquid interfluxit ab heroicis Aeneae temporibus ad aetatem Augusti Imperatoris.

---

(1) *Cap.* 5. (2) *Cap.* 3. (3) *Cap.* 2. §. 3.
(4) *Dissert. perip. quaest.* 7. n. 7.

Quenam est magnitudo Quantitatis?

R. Posita est haec in numerum versuum, qui ad dena fere millia excurrit in Aeneide, duodena excedit in Odyssea: octo, vel novem Tragoedias vulgo dicitur aequare versuum numero Epopoeja. Sed de hoc argumento redibit sermo inferius, cum de magnitudine Dramatis disputabitur.

Unde arcessetur majestas Epicae Fabulae?

R. Ex tripliei potissimum capite. 1. Ex mirabili peripetiarum, agnitionum, episodiorum, machinarumque contextu. 2. Ex narratione dramatica, cum personas loquentes, agentesve, adducet Poëta. 3. Ex dictione illustri, ac splendida, de qua diximus superius (1).

§. II. Fabulae Epicae Partes.

Quae sunt Partes Fabulae Epicae?

R. Duae assignantur: Nexus nimirum, et Solutio.

Quid est Nexus Fabulae?

R. Est ea pars, quae ab initio Fabulae ad eam usque partem excurrit, qua transit Poëta ab infelicitate ad felicitatem in Epopoeja, vel contra a felicitate ad infelicitatem in Tragoedia.

Quid est solutio?

R. Est altera pars Fabulae, quae ab illo transitu usque ad finem pertinet, v. gr. quidquid in Homeri Iliade certamen antecedit, quo decertavit cum Hectore Achilles, in Nexu ponitur: ipsum vero certamen est in Solutione; item in Aeneide, quaecumque Aeneae et Turni monomachiae praemittuntur, sunt in Nexu: ipsa monomachia in Solutione est.

Quid potissimum observandum est circa Nexum Fabulae?

R. Ne varia sic texantur episodia, quae in Nexum cadunt potissimum, ut animum auditoris delectando, longius aberrent ab Actione primaria, aut a fine Poëmatis sint prorsus aliena.

Quid observandum est circa Solutionem Fabulae?

R. Primum, ut si qua sint in Solutione Episodia, ne longius petantur illa, sed sponte quasi oblata, et e re nata esse videantur; alterum, ut ea sint brevia in primis: quandoquidem in Solutione ad finem anhelat auditoris animus, quem proinde longioribus Episodiis morari minime convenit.

Liceine adhibere Machinam in Solutione Fabulae?

R. Alii negant, affirmant alii. Qui negant, suam 1. ex eo capite tuentur sententiam, quod solutio facta per machinam Epopoejae fini maxime officiat. Nam qui poterit ad Actionis imitationem

(1) 1. *L. c.* 10. §. 3.

Vir princeps impelli, cui se sentiat plane imparem, cum intelligat auxilio se plusquam humano ad simile aliquid suscipiendum indigere? 2. Auctoritatem obtendunt Aristotelis, qui vult, fieri Solutionem non per machinam, sed ex verisimili, id est, ratione naturali, qua res exire solet.

Qui vero affirmant, ajunt nihil obstare, quominus per machinam solvatur Epopoejae Fabula. 1. Ad imitationem Actionis posse impelli Viros Principes, in qua externo quidem numinis alicujus auxilio adjuvatur Heros, dum otiosus ille Heros non remaneat, sed praestet per se plurimum, unde feliciter cedat praeclare factum. 2. Sic clausisse Epopoejas praestantissimos Poëtas; esse v. gr. machinam in Odysseae clausula, quae Minervae ope solvitur; esse in Aeneide, ubi Turni caedes Jovis ductu, et auspicio, atque etiam Furiae ministerio conficitur. 3. Aristotelis praeceptionem maxime locum habere in Tragoedia, in Epopoeja non item: ratio est, quia in Epopoeja cum lateat magis machina, quam in Tragoedia, ubi machina Dei e coelo delapsi in theatrum producebatur, magis certe animos feriebat subjecta oculis ea machina in Tragoedia, quam suscepta auribus in Epopoeja: ac proinde minus erat ferenda in Tragoedia, quam in Epopoeja. Vide Frizonium, qui tam fuse, quam docte, eo de argumento agit in Poëtica in dissertatione de narratione (1).

§. III. Fabulae Epicae Dispositio.

Quaenam est Fabulae Epicae Dispositio?

R. Duplex est illa Dispositio, una rerum, partium altera.

Quaenam est Dispositio rerum?

R. Intelligitur illa Dispositio e celeberrima inter magni nominis in re poëtica auctores orta dudum contentione: quorum alii volunt rerum, prout contigere, servari ordinem naturalem; alii contendunt, eundem debere perturbari: unde quaestio exstitit, an Poëta, ut Historicus, hunc servare debeat narrandi ordinem, ut quodcumque primum contigerit, narret primum, et in ultimum locum conjiciat, quae postremo facta sunt: vel contra, an debeat, relicto naturali ordine, pro arbitratu suo a mediis, aut etiam postremis auspicari.

Quid statuis ea de re sentiendum?

R. Eodem puto utramque recidere sententiam, ac proinde non tam de re hic, quam de voce disputari; nimirum que nomine appellanda sit ejusmodi narratio, ambigitur, cum in id omnes consentiant, optime fuisse institutum narrandi ordinem ab Homero Virgilioque usurpatum, rerumque permixtionem perbelle

(1) *Lib.* 2.

cadere: verum alii contendunt, non ideo perturbari ordinem dicendi naturalem, alii perturbari volunt. Quae ut concilientur inter se dicendum videtur, non perturbate narrari, si spectetur sejuncta ab Episodiis Actio primaria: perturbate vero narrari, si omnia simul accipiantur, neque a Primaria Actione secernantur Episodia.

Jam vero quis ordo Partium servandus est in Fabula Epica?

R. Posteaquam Poëta Actionem, qualem descripsimus, animo informavit, personarum mores et officia excogitavit, episodia, peripetias, agnitiones, et machinas commentus est, et suum cuique locum destinavit, ad opus tandem aggreditur. 1. Proponendo, quid canendum suscipiat. 2. Invocando numen aliquod, cuius afflatu arduum opus perficiat. 3. Rem totam narratione prosequendo. Denique epilogum aliquando, sive perorationem, attexendo. Unde 4 Epopoeiae partes exsistunt, Propositio, Invocatio, Narratio, et aliquando Peroratio, de quibus omnibus modo nobis agendum est.

CAPUT QUARTUM

DE PROPOSITIONE EPOPOEIAE

Quid est Propositio Epopoeiae?

R. Est prima pars Poëmatis Epici, in qua Poëta breviter proponit, et summatim, quid in reliquo Poëmate sit dicturus.

Quae sunt dotes illius Propositionis?

R. Quod Rhetores in Orationis Exordio praecipiunt, ut apposite, ut breviter, ut verecunde contexatur; idem omnino de Propositione Epopoeiae, quae est ejus Exordium, dicendum est.

Quomodo apposite praemittetur Propositio?

R. Si non vage, sed proprie, congruenterque, argumento praetextatur, id est, si rei caput designetur primis versibus; talis est Propositio Aeneidos:

Arma, virumque cano, Trojae qui primus ab oris
Italiam fato profugus, Lavinaque venit
Littora.

Quomodo brevis erit Propositio?

1. Si non excurrat latius in iis quae parum ad rem faciunt: ea enim tantum adhibenda sunt, quae valeant ad docilitatem et attentionem comparandam cum aliqua, si opus est, benevolentia. In legem brevitatis peccat Jovianus Pontanus in principio Uraniae:

Qui coelo radient ignes, quae sidera mundo
Labantur tacito, stellis quibus emicet ingens
Signifer etc.

Ubi vides, crebram ejusdem rei expressionem, ignes, sidera, stellas, coelo, mundo tacito etc., quae omnia eodem recidunt. Quanto aptius est initium Georgicon Virgilii!

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat; quae cura boum, qui cultus habendus
Sit pecori, atque apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam.

Hic nihil redundat, sed libri Georgicon singulis fere numeris, aut incisis, designantur.

Verum alia est prorsus ratio Panegyricorum, ubi exordimur aliquando a descriptione, vel, proposita quaestione, latius excurrimus; ut videre est apud Claudianum in Panegyricis.

Quomodo verecunde et modeste fiet Propositio?

R. Si absit omnis ingenii doctrinaeque jactatio, omnis granditas, ac tumor, et exquisitior ornatus. Cyclicum Poëtam, seu circumforaneum, qui Carmen in Coronam ad gloriam aucupandam recitabat, acriter reprehendit Horatius, quod sic exorsus fuisset:

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.

Adjungit mox

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Deinde praedicat Homerum, qui modestius Odysseam incipit, et paullatim assurgit magnificentius:

Quanto rectius hic, qui nil molitur inepte!
Dic mihi, musa, virum captae post tempora Trojae,
Qui mores hominum multorum vidit, et urbes,
Antiphatem, Scyllamque, et cum Cyclope Charybdim.

Initium Pharsaliae affectatius videtur, et tumidius:

Bella per Aemathios, plusquam civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus, populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra;
Cognatasque acies, et rupto foedere regni,
Certatum totis concussi viribus orbis
In commune nefas, infestisque obvia signis
Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis.

Quae carmina, ut nihil dicam de voce *plusquam* initio Poëmatis usurpata, tam vasta sunt, sonantia, tumida, ut fateatur Scaliger, *se videri sibi audire Lucanum, non tam canentem, quam latrantem.* Nihilo fuit verecundior Statius in principio Achilleidos:

Magnanimum Aeacidem, formidatamque Tonanti
Progeniem, et patrio vetitam succedere coelo,
Diva refer.

Ubi versu primo sexies litteram a repetitam habes, tres continuas voces tetrasyllabas, quae negotium facessant pronuntianti.

CAPUT QUINTUM

DE INVOCATIONE EPOPOEJAE

Quid est Invocatio in Poëmate Epico?

R. Est ea pars Poëmatis Epici, in qua numen aliquod invocatur, cujus afflatu Carmen, quod per se arduum est, et humano ingenio majus habetur, tandem perficiatur. Quae Invocatio attentionem et admirationem commovet; atque etiam summam operi conciliat auctoritatem, ut quasi divinitus, quae canuntur, postmodum efferantur.

Estne semper adhibenda Invocatio?

R. Cum grave aliquod scribitur Poëma, illa adhibetur; in minoribus vero Poëmatibus, maxime in Panegyricis, frequenter omittitur.

Sejungiturne Invocatio a Propositione?

R. Sejungitur aliquando, aliquando cum illa involvitur. Latini Epici ut plurimum sejungunt; sic apud Virgilium post hanc propositionem, *Arma, Virumque cano etc.*, sequitur Invocatio, *Musa, mihi caussas memora etc.* Graeci vulgo Invocationi Propositionem implicant: sic Homerus orditur Iliadem: *Iram cane Dea Pelidae Achillis etc.* Sic Odyssea, *Dic mihi, Musa, virum etc.* Atque etiam apud Latinos Lucretius, Statius, Vida, et Virgilius ipse in Eclogis Invocationem cum Propositione permiscent. Id autem fit opportune, cum opera principibus inscribuntur viris, quos honorifice statim appellamus.

Repetitur Invocatio in decursu Poëmatis?

R. Repetitur, cum res gravior dicenda occurrit: ac cum comparatur attentio, cum significatur tanti rem esse, ut opus sit divino quodam afflatu ad eam pro dignitate exponendam.

Qui sunt invocandi in Poëmate?

R. Ethnico Poëtae profana et commentitia numina liceat invocare; at Christiano Divinus Spiritus, Christus Servator, Virgo Deipara, Angelus Tutelaris, aut is, cujus res gestae canuntur, Vir Sanctus implorandus est. Item, si res praeclare gestas Ducis alicujus, aut Principis, scribimus, aut si illi opus dicamus, commode ille potest invocari, uti exemplo suo docuit Virgilius in 1. Georg. his luculentis carminibus:

> Tuque adeo, quem mox quae sint habitura Deorum
> Concilia, incertum est, Urbesne invisere Caesar,
> Terrarumque velis curam etc.

Sic Lucanus Neronem in Pharsalia, Valerius Flaccus initio Argonauticon, et Statius initio Thebaidos, Domitianum invocant. Atque hic observandum est, licere Poëtae Christiano in

Sacro Poëmate Musas usurpare pro poëtica facultate, pro sacro impetu, atque enthusiasmo, Jovem pro coelo, Neptunum pro mari, pro bello Martem; adeoque haec, aliaque his similia hoc sensu accepta posse Poëmatibus de Christianis Mysteriis scriptis inseri.

CAPUT SEXTUM

DE NARRATIONE EPOPOEJAE

Quid est Narratio Epopoejae?

R. Est pars, seu potius corpus Poëmatis, cui Propositio et Invocatio quasi facem praeferunt, parantque attentionem et docilitatem. Cum autem non tam verum, quam verisimile Poëtae sit propositum; sic non tam rei gestae, quam velut gestae expositio, dici debet haec Narratio.

Quid est spectandum maxime in illa Narratione?

R. Cum tam late pateat, ut totum Poëma exhauriat, cadunt in illam, quae hactenus omnia de Epopoeja, atque etiam de Poësi universe sumpta, diximus. Quare addenda sunt aliqua dumtaxat circa proprias, quae vulgo assignantur, illius dotes.

Quae sunt illae dotes?

R. Tot Epicae, quot Oratoriae Narrationi dotes tribuuntur: Brevitas, Perspicuitas, Probabilitas, et Suavitas.

Quo sensu Narratio Epica debet esse Brevis?

R. Eo sensu, ut crebriores prolixioresque digressiones non adhibeantur, maxime si ad rem parum faciunt. Arguitur Catullus, quod dimidium Poëmatis de nuptiis Pelei et Tethidos in descriptione vestis, Ariadnaeque fabula, consumpserit. Fabulae epicae, qualem descripsimus, servetur magnitudo, quae longior non erit, si nihil adducatur inane, quod recidi possit. Nam ut acute Martialis:

> Non sunt longa, quibus nihil est, quod demere possis;
> Sed tu, Coschoni, distica longa facis.

Quomodo debet esse Perspicua Narratio?

R. Si alludatur quidem ad fabulas et historias, si usurpentur hellenismi, seu formae loquendi a Graecis desumptae: sed ita tamen, ut a quovis non imperito facile intelligantur: si vocabula obsoleta, et ex altissimis antiquitatis ruderibus effossa, ac proinde obscura vitentur. Sane ut quisque disertissimus est, ita loquitur apertissime; sed sat multa eo de argumento tradidimus supra in Dictione Poëtica.

Quomodo debet esse Probabilis illa Narratio?

R. Eo sensu, ut sit verisimilis: nihil debet magis curare Poëta, ut jam saepe docuimus. Itaque, quod recte monet Horatius:

Ficta voluptatis caussa sint proxima veris,
Nec quodcumque volet, poscat sibi fabula credi.

In locis temporibusque notandis, maxime vero in effingendis personis, hujus verisimilitudinis habenda est ratio.

Aetatis cujusque notandi sunt tibi mores,
Mobilibusque decor naturis dandus, et annis,

inquit idem Horatius, qui varios hominum mores luculenter ibidem describit. Ubi tamen velim advertas, non tam arctis circumdari terminis probabile, ut locus non sit Admirabili, quod in Poëmate spectatur in primis.

Quomodo Suavis erit Narratio Epica?

R. Si elegantia et jucunditate verborum sonantium leniumque floreat, quod de oratione monet Tullius: si neque asperos habeat concursus, neque disjunctos, atque hiantes: si sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto: si eodem semper tenore non decurrant carmina. Item suavis erit, si intexantur hypotyposes, suspensiones, metaphorae, exclamationes, et admirationes: si interponantur motus animorum, mores et colloquia personarum, obliquae orationes, exitus inopinati, dolores, laetitiae, metus, cupiditates, iracundiae pro rerum varietate. Sed nihil ad suavitatem accommodatius est, quam idonea rebusque ipsis consentanea modulatio numerorum, de qua egimus in Dictione Poëtica.

CAPUT SEPTIMUM

DE EPILOGO EPOPOEJAE

Apponiturne Epilogus, et quasi Peroratio Epopoejae?

R. Apponitur, non semper quidem, sed aliquando tamen et Epopoejae, et aliis Poëmatibus: atque etiam interdum in ipso decursu operis post aliquod nobile factum. Ita Virgilius in 9. Aeneid., narrata Nisi et Euryali celeberrimi paris amicorum caede, rem hoc Epilogo, sive epiphonemate, concludit:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.

In fine saepius suorum operum Epilogum usurpant Poëtae variis modis. Nam aliquando indicant ea, quae cecinerunt, et temporis, loci, aetatis, occupationum suarum aliquam mentionem attexunt; ita Virgilius in fine Georgic.:

Haec super arvorum cultu, pecorumque canebam,
Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes

Per populos dat iura, viamque adfectat Olympo,
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

Aliquando gratulantur, et immortalitatis spe sibi blandiuntur. Sic Ovidius in fine Metamorphoseon canit:

Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira, nec ignes,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas;
Cum volet illa dies, quae nil nisi corporis hujus
Jus habet, incerti spatium mihi finiat aevi;
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum.

In eundem sensum Librum tertium Carminum claudit Horatius:

Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ Pyramidum altius:
Quod nec imber edax, aut Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, et fuga temporum.
Non omnis moriar etc.

Modestius suam Thebaida affatur Statius in fine:

Durabisne procul, dominoque legere superstes,
O mihi bissenos multum vigilata per annos
Thebai? jam certe praesens tibi fama benignum
Stravit iter, coepitque novam monstrare futuris.
Jam te magnanimus dignatur noscere Caesar,
Itala jam studio discit, memoratque juventus.
Vive, precor; nec tu divinam Aeneida tenta,
Sed longe sequere, et vestigia semper adora.
Mox tibi si quis adhuc praetendit nubila livor,
Occidet et meriti post me referentur honores.

Epilogum Epopoeiae minime necessarium esse demonstrant Ilias, Odyssea, et Aeneis, quae ipsa narrationis absolutione concluduntur.

INSTITUTIONUM
POETICARUM
LIBER TERTIUS

DE DRAMATE

Epicam Poësim excipit proxime Dramatica; de qua sic disputabimus, ut in Poëma Dramaticum universe primum, deinde in singulas ejus species inquiramus, ac pro instituto dicendi ordine, definitionem, materiam, formam, partes, finem, aliasque, quae ipsum tum generatim, tum singulatim afficiunt, proprietates breviter exponamus.

CAPUT PRIMUM

DEFINITIO POEMATIS DRAMATICI

Quid est Poëma Dramaticum?

R. 1. Si vocis etymon spectes, a voce Graeca δρᾶν, Latine *agere*, dicitur Poëma Dramaticum, quod totum fit in actione, unde Actores vocantur ii, qui in eo Poëmate colloquuntur.

2. Si rei definitionem quaeras, est *Imitatio Actionis unius, totius, justae magnitudinis, verae vel falsae, verisimilis, insignis vel vulgaris, felicis vel infelicis; quae metro et harmonia, non narrando, sed agendo, vel quosdam animi affectus excitat et perpurgat, vel vitae privatae exemplum proponit.*

Explica, quaeso, singulas voces?

R. 1. Dicitur *Imitatio Actionis*, quia cum Poësis in imitatione actionum humanarum sit posita, ut initio docuimus; species quoque illius singulae ejusmodi actiones imitantur.

2. Dicitur *Actionis unius, totius, justae magnitudinis, verae vel falsae, verisimilis, insignis vel vulgaris, felicis vel infelicis:* quibus verbis partim Dramatica Poësis cum Epica convenit, cujus Actio est una, tota, magna, vera, verisimilis, illustris, ac felix: partim ab eadem discrepat; cum Actio Dramatica possit esse falsa, et vulgaris, si scribatur Comoedia; infelix, si Tragoedia.

3. Dicitur Poëma Dramaticum *imitari metro et harmonia*, quia inducuntur personae colloquentes inter se, non soluta, sed vincta oratione, cui cantus in certis quibusdam locis adjicitur.

4. Dicitur *non narrando, sed agendo imitari:* quia nihil ipse Poëta exponit, aut commemorat, ut in Epopoeja, sed productis in scenam personis sermonem tribuit, easque inter se agentes negotiantesque exhibet.

Dicitur *vel excitare ac purgare affectus, vel privatae vitae exemplum proponere:* quibus verbis, tum officium, tum finis Poëmatis illius attingitur. Excitat enim ac purgat affectus Tragoedia: vitae privatae proponit exemplum Comoedia: mores utraque, ut omnis Poësis, recte instituit.

CAPUT SECUNDUM

DE MATERIA POEMATIS DRAMATICI

Quaenam est materia Poëmatis Dramatici?

R. Est Actio una, tota, magna, vera vel falsa, verisimilis, insignis vel vulgaris, felix vel infelix.

Quo sensu debet esse Una, et Tota illa Actio?

R. Eo sensu, ut nec in plures actiones primarias dividatur nec suo initio, medio, ac fine careat, ut supra docuimus.

Quo sensu debet esse Magna?

R. Eo sensu, ut eo usque crescere possit ac debeat, donec tandem pro rerum natura, quae aguntur, necessario, vel commode mutatio inferatur in Fabula inflexa; et in simplici, juxta naturalem rerum exitum finis imponatur, qui supremus est Actionis terminus. Qualis sit ille, patebit ex dicendis inferius.

Quomodo erit Vera vel Falsa?

R. Si vere contigerit, aut non contigerit. Quando autem et quatenus veritas, vel falsitas, Actioni Dramaticae conveniat, dicetur postea, cum agetur de Tragoedia et Comoedia (1).

Quo sensu debet esse Verisimilis?

R. Eo sensu, ut nihil afferatur, quod sit praeter naturalem rerum ordinem, spectatis circumstantiis, in quibus dicitur illa Actio contigisse.

Quomodo Actio illa Insignis erit, vel Vulgaris?

R. Talis erit vel ratione sui, vel ratione agentium personarum. Quid conveniat Tragoediae vel Comoediae, explicabitur inferius (2).

Quomodo erit Felix, vel Infelix illa Actio?

R. Ratione exitus felicis vel infelicis solet hic appellari felix vel infelix Actio; adeoque felix est, quae, licet multas continet turbas, fortunato tamen exitu concluditur: et contra infelix illa est, quae, quamvis prospere admodum in decursu

(1) C. 8. et 12. (2) C. 9.

succedat, luctuoso tamen fine terminatur. Quatenus autem actioni Tragicae vel Comicae congruat felicitas, aut infelicitas, suis locis exponetur.

CAPUT TERTIUM

DE FORMA POEMATIS DRAMATICI

Quae est forma Poëmatis Dramatici?

R. Est Fabula, sive Compositio Actionis, in qua, ut in Epica, considerandae sunt Dotes, Partes, et Dispositio.

Quae sunt Dotes Fabulae Dramaticae?

R. Prima est Unitas, altera Simplicitas, tertia Magnitudo.

§. I. Unitas et Simplicitas Fabulae Dramaticae.

In quo posita est Unitas Fabulae Dramaticae?

R. In tanta partium omnium rerumque diversarum inter se connexione, ut in unum aliquid videantur coalescere.

Quomodo simplex esse debet Fabula Dramatica?

R. Geminam tribuit huic voci notionem Philosophus, (1) qui Fabulam simplicem modo duplici, modo opponit implexae. Fabula simplex, quae duplici opponitur, est ea, in qua oritur unus status eorum, de quibus est Fabula, qui e felicibus infelices, aut contra ex infelicibus felices existunt. Duplex vero ea est, in qua alii felices, infelices alii evadunt, uti fit in Odyssea, ubi felix Ulysses, Proci infelices; et in Aeneide felix Aeneas, Turnus infelix efficitur. Atque hoc sensu simplicem Fabulam esse vult Aristoteles (2) in dramate; aut saltem longe anteponit duplici; quod multo magis valeat ad affectuum commotionem. Commoventur enim illi vehementius, cum grandi omnes, nullo excepto, excipiuntur calamitate in Tragoedia; in Comoedia vero placet magis, qui laetus est omnibus Actoribus, ac fortunatus, exitus.

Fabula simplex, quatenus opponitur implexae, ea est, quae est una continua sic, ut sine peripetia, id est, sine manifesta in contrarium mutatione, aut agnitione, ad finem deducatur. Fabula vero implexa ea est, quae cum peripetia, sive mutatione aut agnitione, aut utraque simul ad finem usque procedit.

Da exemplum utriusque Fabulae, simplicis, et implexae?

R. Habes simplicem Fabulam in Ajace Sophoclis, et Hercule furente Senecae, et alibi passim multis in locis. Ibi enim nihil accidit praeter expectationem; v. gr. Ajax plenus animi et

---

(1) C. 9. Poët. 1. (2) C. 1.

contemptus impatiens furit; posteaquam vero ad se rediit, prae pudore sibi mortem consciscit: eodem fere modo Hercules se gerit, nisi quod supersit.

Fabulae implexae eximium habes exemplum apud Senecam in Oedipo: ubi cum Oedipum missus Corintho senex adiisset, ut significaret, Regem ipsum a Corinthiis pronuntiatum esse, atque hac oratione gratissimum illi nuntium afferre se existimaret, contrarium effecit. Paullatim enim intellexit ille, se et parricidam, et incestis Jocastae matris implicatum nuptiis; atque hinc subito, et praeter omnium expectationem factus est infelicissimus. Ubi vides mirabilem peripetiam simul, et agnitionem. Atque haec Fabula, quae implexa dicitur, longe praestat simplici, juxta mentem Philosophi, qui praecipit, Fabulam Dramaticam esse simplicem, quatenus videlicet illa duplici, non vero quatenus implexae opponitur.

§. II. Magnitudo Fabulae Dramaticae.

Quaenam est justa Magnitudo Fabulae Dramaticae?

R. Quod oculis evenire solet, cum corpus videmus, idem plane accidit memoriae, cum Dramaticam Fabulam excipimus (1). Ut enim, quae vastiora sunt, oculorum conspectum, sic memoriae captum, quae sunt longiora, facile excedunt, utriusque vero facultatis vim, quae sunt minutiora, fugiunt. Atque hinc factum est, ut quemadmodum in omni corpore, sic qualibet in Fabula Dramatica, justa quaedam debeat esse magnitudo, quam uno quasi intuitu complecti possit auditor: ne distracto in plura, aut obruto rerum multitudine animo, remittant, ac frigeant, qui concitabuntur affectus. Quae lex pro Tragicis posita, valet etiam pro Comicis, ubi per affectuum commotionem privatae vitae rite instituendae ratio quaeritur.

Quaenam est igitur illa Magnitudo?

R. Praeter assignatam superius magnitudinem Actionis quae materiae locum tenet, duplicem insuper facit illam Philosophus: unam Actionis compositae, quae forma est, seu fabula; alteram, quam vocat quantitatis.

Quaenam est magnitudo Actionis Compositae?

R. In eo posita est, quae dicitur Actio primaria, ut uno Solis ambitu contineatur (2), id est, ut unum diem naturalem, vel nullo modo, vel parum certe excedat, atque etiam ut breviori temporis spatio, puta duabus vel tribus horis, possit definiri: immo eo perfectior et convenientior erit illa Actio, quo magis accedet ad tempus quo solet in scena exhiberi. Sed latius multo possunt excurrere quae adhibentur Episodia: quam-

(1) *Arist. cap.* 5. (2) *Arist. cap.* 2.

vis et rariora et breviora esse oportebit, quam quae adjiciuntur in Epopoeja, ne rerum multitudine ac varietate animus distrahatur atque obruatur sic in Dramate, ut ad primarium actionem non satis attendat, minusque concipiat, qui debent hinc oriri potissimum, affectus. Atque eo sensu accipienda sunt Philosophi verba, cum Tragoediam inter et Epopoejam id quoque assignat discriminis, ut certo quodam tempore Tragoedia, nullo definiatur Epopoeja.

Quaenam est magnitudo quantitatis?

R. Quantitas illa posita est in numero versuum, ad ducentos trecentosve supra mille, atque etiam apud recentiores ad duo millia recensentur; haec autem lex optima fuerit, ut inter ternas et senas horas exhibeatur Drama, adeo ut nec brevius sit, nec longius: non brevius quidem, ne forte locus non detur concitandis, ut par est, affectibus; non etiam longius, ne possit usurpari illud Plautinum: *Lumbi sedendo et oculi spectando dolent.* Jam vero quae sint partes Fabulae Dramaticae, aut quae illarum dispositio, patebit ex dicendis capite proximo consequenti, et ex capite 11.

CAPUT QUARTUM

DE PARTIBUS POEMATIS DRAMATICI

Quae sunt Partes Poëmatis Dramatici?

R. Cum Poëma Dramaticum ex materia constet, quae est Actio, quam descripsimus, et forma, quae est eadem Actio composita, excultaque, de qua modo egimus; hinc factum est, ut modo materiae, modo formae, modo utriusque simul habita ratione, in suas partes varie soleant auctores illud Poëma distribuere. Sex omnino Dramatis in suas partes reperio divisiones.

Affer, quaeso, et explica illas omnes Divisiones.

R. Prima divisio est in *Diverbium et Choricum*, quae omnium maxime generalis est; nam quidquid est in Dramate, ad haec duo genera revocatur, ut geratur, aut canatur. Diverbium itaque est ea pars Dramatis, in qua colloquuntur, aguntve inter se, qui dicuntur Actores, Choricum vero dicitur illa pars, in qua iidem Actores, vel alii, concinunt aliquid cum Dramate connexum, de quo postea.

Altera divisio in *Nexum et Solutionem*, tam late patet, quam prima, quamvis alio modo Drama partiatur. Nexus in Dramate, ut habet Aristoteles (1) est totum id quod a principio ad ultimam usque pertinet partem, ex qua fit mutatio fortunae: hac autem mutatione felicitati infelicitas in Tragoedia, et felicitas

(1) *Cap. 16. Poët.*

infelicitati succedit in Comoedia. Solutio vero a mutationis principio ad finem usque protenditur. Sic in Oedipo Senecae quidquid antecedit illum locum, ubi se tandem et patris interfectorem, et matris maritum agnoscit Oedipus, unde summa oritur infelicitas, est in Nexu: reliqua sunt in Solutione. Sed de Nexu, et Solutione, quantum satis est, dictum superius (1) in Fabula Epica.

Tertia divisio (2) fit in *Prologum*, *Episodium*, *Exodum*, et *Chorieum*. Prologus praecedit primum cantum; diciturque ea pars continere quasi semina omnium, quae dicenda sunt in reliquo Dramate; adeo ut Actorum nemo producatur in Scenam, qui non sit cognitus in Prologo, vel de vultu, vel de nomine, vel alio quovis modo. Quod tamen de illis debet intelligi quorum res hic agitur praecipue; potest enim e domesticis, amicisve, de novo aliquis induci.

Episodium hoc loco, juxta Aristotelem, continet tres Actus intermedios, adeoque tam primariam Actionem, quam secundarias, sive adjectitias, comprehendit. Ubi notari velim, et Actionem illam primariam, et secundarias etiam esse Actoris primarii: quamvis hae quoque actiones adjectitiae possint esse illorum, qui sunt post primarium Actorem nobiliores, qui vocantur ideo Actores Episodici. Exodus est quintus Actus, ubi Catastrophe de qua mox, sicuti et de Choro, capite proxime consequenti.

Quarta divisio fit in *Protasin*, *Epitasin*, *Catastasin*, *et Catastrophen*.

Protasis, quae significat praestitutionem, et praeordinationem, est Dramatis initium, in quo proponitur summa rei sine exitus declaratione, ut animus auditoris suspensus teneatur; nam si praesciretur Fabulae exitus, non sic placerent, quae postea dicerentur.

Epitasis, quae rei constitutionem significat, vel, ut alii interpretantur, exaggerationem, est ea pars, quae Protasin proxime consequitur, et in qua turbae excitantur, totaque rei negotiatio, magis ac magis involvitur, diciturque Latinis nodus erroris.

Catastasis est ea pars in qua continuatur rerum perturbatio; ostenditur tamen quomodo possint illae postea explicari, unde a multis Catastasis confunditur cum Epitasi.

Catastrophe, quae subversionem sonat, est ea pars, in qua totum negotium dissolvitur: cum Actor primarius a felicitate transit ad infelicitatem, vel contra. Ad extremum Drama, si ita fieri possit, illa est rejicienda, quo magis auditoribus animus suspendatur, ac delectetur.

Quinta divisio fit in quinque Actus, qui sic appellantur ab

(1) *Lib.* 2. cap. 3. §. 2. (2) *Arist.* cap. 1. 10.

actione, cujus sunt partes: quare tot sunt illi actus, quot habet Actio diversas partes, et praecipuas: quinque recensentur. Primus argumentum exponit, at non rei exitum: secundus rem proprie deducit in actum: tertius turbas ciet: quartus viam ostendit, qua res implicitae dissolvantur: quintus impedita artificiose expedit. Quare nec plures nec pauciores esse jubet Horatius:

Neve minor, neu sit quinto productior actu
Fabula, quae posci vult, et spectata reponi.

Estne semper eadem Actuum magnitudo?

R. Augetur illa, vel minuitur, pro ratione rerum, quae tractantur, quae possunt esse magis minusve graves, populoque jucundae. Jam vero Actus in varias Scenas distribuuntur.

Quid vocas scenam in Actu?

R. Scena dicitur pars Actus, in qua una, vel plures personae colloquuntur: designatur autem personarum vel adventu, vel interventu, vel abitu.

Quot sunt Scenae in uno Actu?

R. Plures sunt pro ratione rerum, quae possunt esse graviores, vel jucundiores: pauciores olim adhibebantur; jam ad tredecim, et amplius, numerantur.

Quot sunt Actores in Dramate?

R. Plures esse quam quatuordecim, vetant Artis Magistri: qui, si prodeant simul in Scenam, tres tantum, aut quatuor ad summum loqui permittuntur. Ita praecipit Horatius:

Nec quarta loqui persona laboret.

Sexta divisio (1) fit in *Fabulam*, *Mores*, *Sententiam*, *Dictionem*, *Melodiam*, *et Apparatum*. Fabula, quam diximus esse constitutionem rerum, et actionem compositam, instar animae, obtinet in Dramate et continet actiones, mores, affectus, peripetias, agnitiones, ac reliqua, quae vocantur Fabulae ornamenta: quare non tam pars Dramatis, quam ipsum Drama debet appellari.

Quomodo itaque Mores, Sententia, et Dictio cum Fabula dicuntur Drama ex aequo partiri?

R. Quia inter Fabulae partes sic eminent, ut Drama partiri cum ipsa dicatur ab Aristotele.

Quid hic intelligis per Mores, Sententiam, et Dictionem?

R. Morum nomine docuimus intelligi indolem et ingenium cujusque; diximusque, requiri bonos, convenientes, et aequabilis tenoris. Sententia significat sensus, qui genuini morum partus esse solent, ac proinde debent esse illis in primis ac-

(1) *Arist. cap. 4.*

commodati. Dictio est dicendi ratio, quae Dramati conveniat, de qua in Tragoedia et Comoedia.

Quo sensu Melodia et apparatus dicuntur esse partes Dramatis?

R. Quia quamvis extra Drama esse censeantur, ad eius tamen splendorem cum conferant plurimum (sicut ad commotionem affectuum) duae quoque Dramatis partes vocantur a Philosopho (1). Quare de aliis cum egerimus superius, de his quoque modo agendum est.

CAPUT QUINTUM

DE CHORO IN DRAMATE

Quid est Chorus in Dramate?

R. Est pars Fabulae, quae sequitur, vel etiam praecedit Actum cum concentu. Dicitur 1. pars Fabulae eo sensu, quo dictum est jam in fine proxime superioris capitis. 2. Sequi Actum, aut etiam praecedere, quod Actui soleat postponi, raro praeponi. 3. Cum concentu, quod, qui chorum agunt, concinere solcant, atque etiam aliquando loquantur.

Quid canitur a Choro?

R. Non canitur quidlibet, sed aliquid cum Fabula conjunctum, et affine argumento, quod tractatur. Nam vel ferebant judicium de iis, quae agerentur in Fabula, vel favebant bonis, et lugentibus, vel monebant, iram esse fraenandam, insanosque motus coërcendos, vel lugebant cum miseris, vel Superos deprecabantur. Chori officia expressit Horatius his versibus:

Actoris partes Chorus, officiumque virile
Defendat: non quid medios intercinat Actus,
Quod non proposito conducat, et haereat apte.
Ille bonis faveatque, et consilietur amicis,
Et regat iratos, et amet peccare timentes.
Ille dapes laudet mensae brevis, ille salubrem
Justitiam, legesque, et apertis otia portis.
Ille tegat commissa, Deosque precetur, et oret,
Ut redeat miseris, abeat fortuna superbis.

CAPUT SEXTUM

DE SCENICO APPARATU

Quid est Apparatus Dramatis?

R. In Fabulae partibus reponitur a Philosopho Apparatus ille

(1) Cap. 4.

qui recte dici potest ornatus ille omnis, quo et Scenae et Personae instruuntur ad exhibendam ex arte Fabulam.

Qualis debet esse Scenae ornatus?

R. Per Scenam hic intelligitur locus, ubi exhibentur Dramata, de quo difficile est aliquid praecipere ob multiplicem Dramatum varietatem. Agebantur ludi scenici in theatro, quod in modum hemicycli erat: in eo tria spectabantur maxime, Scena, Orchestra, Proscenium. Scena est frons theatri ab uno cornu ad alterum cum coopertura. Orchestra locus est in que spectatores Drama intuebantur. Proscenium item locus ante Scenam porrectus, in quem Actores dicturi prodibant. Scena itaque altior erat pulpito, pulpitum proscenio, proscenium orchestra.

Qualis debet esse Personarum ornatus?

R. A diverso vestium genere diversas quoque sortiebantur appellationes Dramata, sive Fabulae: palliatae vocabantur Graecorum Fabulae, quod pallio Graeci Actores uterentur; Latinorum togatae, quod togas illi adhiberent; dicebantur item apud eosdem Latinos praetextae Fabulae, quae Regum, Principum, et Virorum illustrium actiones imitabantur, quod personarum istiusmodi esset praetexta: togatae tantum vocabantur, quae actiones privatorum hominum exhibebant, quia toga erat vestis popularis, juxta illud Horatii, *vel qui praetextas, vel qui docuere togatas.* De vestium forma ornatuque in Dramate nihil certi iam potest afferri, quod varientur vestes pro diversitate regionum, ac personarum quae in Scenam inducuntur.

Postquam ea protulimus, quae ad Drama spectant universe, nunc de Tragoedia, et Comoedia, quae sunt ejus partes, videamus.

CAPUT SEPTIMUM

DEFINITIO TRAGOEDIAE

Quid est Tragoedia?

R. 1. Secundum vim vocis Tragoedia est cantus ob hircum; deducitur enim a vocabulis τραγὸς *hircus*, et ᾠδὴ *cantus* quod Tragoedia prius fieret cantando in honorem Bacchi, cui hircus vinearum hostis mactabatur, sive quod hircus praemium esset certantibus, juxta illud Horatii:

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.

Deducitur etiam Tragoediae vox, juxta alios a nomine τρὺξ *Faex*: quia ora faecibus perlinebant Actores ante usum personarum ab Aeschylo repertum, juxta haec Horatii carmina:

Ignotum Tragicae genus invenisse Camoenae

Dicitur, et plaustris vexisse Poëmata Thespis,
Quae canerent, agereutve peruncti faecibus ora.

2. Definitur (1) Tragoedia: *Imitatio Actionis, unius, totius, verae, verisimilis, et insignis, quae metro, et harmonia, non narrando, sed agendo, misericordiam ciet, ac terrorem, ut affectuum expiationem, seu purgationem, inducat.*

Explica, quaeso, singulas definitionis partes.

R. 1. Dicitur *Imitatio Actionis*, quia Poësis, maxime Dramatica, actiones humanas imitatur, ut diximus superius.

2. Dicitur *Actionis unius, totius, verae, verisimilis, insignis*: quibus verbis notatur materia Tragoediae, quae partim convenit cum Epopoeja et Comoedia, partim ab iisdem discrepat. Nam materia Epopoejae est Actio, quae habet quidem omnes illas dotes, sed debet insuper felici exitu terminari: quod in Tragoediam non cadit, quae saepius infelicem, raro admodum felicem habet exitum. Comoediae vero Actio vulgaris est, et obscura.

3. Dicitur *metro et harmonia perfici Tragoedia*, quod sermonem non qualemcumque, sed metro astrictum, ut alia Poëseos genera, requirat; item et harmoniam, seu cantum, qui ad affectuum commotionem faciat in primis.

4. Dicitur *non narrando sed agendo* exhiberi Tragoedia, quia, cum sit Poëma dramaticum, tota debet esse in Actione; quo pacto ab Epopoeja discrepat, quae partim in rerum narratione, partim in actione sita est, Poëta modo narrante per se, modo alios narrantes, agentesve, inducente.

5. Dicitur *excitare misericordiam et terrorem, ut affectuum expiationem purgationemque inducat*; quibus verbis Tragoediae finis attingitur, de quo postea pluribus.

CAPUT OCTAVUM

DE MATERIA TRAGOEDIAE

Quae est Materia Tragoediae?

R. Est *Actio una, tota, vera, verisimilis, insignis, et infelix* (2).

Quo sensu Actio Tragoediae debet esse Una?

R. Eo sensu 1. ut sit quaedam Actio primaria, quae in plures alias dividi non possit; 2. ut omnia, quae sunt illius Actionis primariae, in uno eodemque loco facta esse videantur, in eodem cubiculo, v. gr., in eadem domo, in eadem urbe, in iisdem castris, unde Tragoediae apponi solet: Scena est Romae,

(1) *Arist. cap.* 3. (2) *Arist. cap.* 5.

vel Corinthi, vel Athenis, vel alibi ubi res gesta est. Sed quomodo Actio debeat esse una, et tota, diximus alias (1).

Quomodo debet esse Vera, et Verisimilis, Actio Tragoediae?

R. Eo sensu, ut vere contigerit Actio primaria: alioqui non multum moveret Tragoedia, si falsa esse crederentur, quae referrentur in scena: crederentur autem esse falsa, si talia essent quia sunt Actionis insignis, quae non solet ignorari. Non ita dicendum de Episodiis, quae, cum sint actiones adjectitiae, per se saepe non adeo spectabiles, nihil opus est esse vera.

Possuntne esse falsa Actionis primariae quae dicuntur adjuncta?

R. Duplex genus est hujusmodi Adjunctorum. Primum est eorum, quae sunt per se spectatissima, atque illa tam vera esse debent, quam ipsa Actio, cuius Adjuncta sunt; non licet. v. gr. fingere a patre filium, vel a filio matrem fuisse interfectam, nisi fide historiae id constet; pro falso enim habetur, quod istiusmodi est, nisi consignetur Historiae monumentis, quae non debuit illud omittere. Alterum genus est eorum, quae sunt minus spectabilia, adeoque non solent, aut certe non debent necessario in Historia notari, quae si verosimilia sint, facile vera esse credentur. Peccabit itaque contra hanc praeceptionem, qui Caesarem naturali morte, non violenta, extinctum induxerit; non peccabit, qui eundem singulos interfectores alloquentem exhibuerit; quod primum, non item alterum Historia notare debuerit. Qua ratione debeat esse Verisimilis Actio Tragoediae, satis indicatum est superius cap. 3 in materia Dramatis universe spectata.

Quo sensu Insignis erit illa Actio?

R. Insignis erit non ratione tantum personarum, quae inducuntur, sed etiam, et quidem praecipue, ratione sui. Nimirum id requirit propositus Tragoediae finis, cum melius multo cieantur affectus, purgenturque, quando illustriores inducuntur personae, quae a summa felicitate ad infelicitatem maximam deveniunt, ut inferius (2) docebitur. Insignem certe, notamque vult esse Horatius hanc Actionem:

Rectius Iliacum Carmen deducis in Actus,
Quam si proferres ignota, indictaque primus.

Quamquam et suus sit in Tragoedia, ut in Epopoeja locus personis ignobilioribus, seu iis, quae Actores Episodici appellantur.

Quo sensu debet esse Actio Tragoediae Infelix?

R. Eo sensu 1. ut sit Actio illa plena luctus et terroris. 2. Ut infelici plerumque terminetur exitu, quia misericordiam et

(1) *Lib. 2. c. 2. §. 2. et 3.* (2) *Cap. 10.*

terrorem debet concitare, ut animi affectus ex fine suo purget.

Quomodo delectabit quae plena luctus erit Tragoedia?

R. Non quidem res ipsae tragicae voluptatem afferent, ut notavit Aristoteles (1), sed excellens illarum delectabit imitatio. Nam eorum, quae vel fugimus, vel detestamur, imagines, ut ferarum formas, et cadaverum, affabre factas non sine laetitia intuemur, quod insitum sit a natura hominibus imitari, ut idem observavit Philosophus. Adde, quod tantae calamitatis expertes non esse, ac doceri, quae cavere oporteat, non mediocriter gaudeamus.

Numquid licet aliquando felici exitu claudere Tragoediam?

R. Quamvis satius sit exitum Tragoediae esse terribilem, et inexpectata felicis fortunae in luctuosam mutatione stupendum, volunt aliqui tamen, licere ab ea lege deflectere in gratiam auditorum, qui domum redire malint laeti, quam tristes: adeoque indignius non habitum, v. g., primarium Actorem expedire se posse e magna, quam incurret, calamitate, atque id unum requiri contendunt, ut luctuosa sit tota Tragoediae facies, ad illius finem obtinendum.

CAPUT NONUM

DE FORMA TRAGOEDIAE

Quaenam est forma Tragoediae?

R. Est Fabula, sive compositio Actionis Tragicae.

Qualis debet esse illa Fabula, sive Compositio?

R. Debet esse una, simplex, justae cuiusdam magnitudinis, in suas partes rite distributa, et variis Fabulae ornamentis conspicua: quae dotes explicatae sunt superius, cum egimus universe de Forma Dramatis.

Quid specialim praecipitur circa Fabulam Tragicam?

R. Ut Fabula illa sit implexa, id est, ut adnexam habeat peripetiam, vel agnitionem, vel utramque simul: atque etiam vult talem esse Philosophus (2), ut ex peripetia et agnitione oriatur maxima affectuum perturbatio: unde tres Fabulae illius partes designavit, Peripetiam, Agnitionem, et Perturbationem.

Qualia debent esse ornamenta Fabulae Tragicae?

R. 1. Peripetiae, et Agnitiones, ut diximus, sunt adhibendae, concitandis affectibus cum primis idoneae. 2. Inserenda Episodia pauciora, et breviora, ut supra monuimus. 3. Machinae usurpandae, modo non in solutione Fabulae, sed in nexu, ut

(1) *Poëtic. c.* 2. (2) *Arist. cap.* 11.

docuimus. 4. Circa Mores praecipitur non tantum ut boni sint, convenientes, et aequabilis tenoris, sed etiam graviores, severioresque, pro rerum, quae inducuntur, natura. Unde matronae gravi confertur Tragoedia apud Horatium:

Effutire leves indigna Tragoedia versus,
Ut festis matrona moveri iussa diebus,
Intererit satyris paullum pudibunda protervis.

De eadem sic habet Ovidius (1):

Omne genus scripti gravitate Tragoedia vincit.

5. Aspergendae Sententiae, quae graves personas deceant: qua cautione, superius tradidimus. 6. Dictio tam gravis esse debet, quam res ipsae, quae tractantur; versus Iambicus trimeter usurpandus, quem vocat post Aristotelem Horatius *alternis aptum sermonibus:* quod ille numerus familiaris sit, et in omnem facile sermonem incurrat. Demittit tamen se decenter Tragoedia, uti se attollit Comoedia, ut idem observavit Horatius:

Interdum tamen et vocem Comoediae tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore;
Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri.

CAPUT DECIMUM

DE FINE TRAGOEDIAE

Quis est Finis Tragoediae?

Finis Tragoediae est concitare quosdam animi affectus ad reliquos omnes purgandos. Hanc affectuum expiationem, purgationemque, quam vocat, Tragoediae, ut finem, indicit Aristoteles, cui consentiunt alii, qui ea de re scripsere, Auctores. Atque hic finis tam accurate, quam dilucide breviterque discutiendus est: cum exquisitus ab eo tum argumentorum, cum personarum, qui solet hic praecipi delectus, atque adeo optima pendeat Fabulae Tragicae constitutio. Quare disquirendum, 1. Qui affectus in Tragoedia: 2. A quibus: 3. Quomodo debeant concitari.

§. I. Qui affectus concitentur in Tragoedia.

Qui affectus concitantur in Tragoedia?

R. Misericordia et Terror, quorum opera purgantur omnes alii affectus: unde Scena appellata est quaedam quasi palaestra humanorum affectuum, ubi praeparantur illi, et perficiuntur.

---

(1) *Trist.* 2.

Quomodo purgant alios Affectus Misericordia et Terror?

R. Misericordia tangimur, cum videmus aliquem grandi aliqua calamitate pressum, praesertim immerentem, timemusque, ne quid simile nobis contingat, quod alteri nobis quodammodo aequali accidit; et sic misericordia parit timorem, cautumque praestat, quem afficit, ne gerat aliquid, unde tanta sibi miseria proveniat. Item ad objectam gravis infortunii speciem terror incussus, ejusmodi vitandi mali desiderium injicit; quo desiderio efficitur, ut affectibus moderemur, qui sunt verae omnium germanaeque caussae nostrarum calamitatum.

§. II. A quibus concitentur affectus in Tragoedia.

Quinam debent concitare Misericordiam et Terrorem in Tragoedia?

R. Multo melius Actores, qui neque improbi, neque admodum probi sunt, sed inter illos medii, et qui cum amicis rem habebunt, aut consanguineis, illos affectus commovebunt.

Quare minus commovebunt qui sunt improbi?

R. Quia ut improborum felicitas indignationem parit; sic non parit infelicitas misericordiam, aut terrorem; non misericordiam, quia dignum existimat quisque improbum calamitate, qua premitur; non terrorem, quia nemo sibi eventurum putat, quod improbi culpa factum esse videt: terreatur esto, qui scelestum affligi scelestus aspicit: sed vulgo non sunt, aut censentur improbi, qui adsunt spectatores; adeoque non est existimandum, improbi calamitate illos esse perterrendos.

Non poterunt igitur improbi in Scenam produci?

R. Poterunt utique, ut jam praemonuimus, sed ea adhibita cautione, ut, si minus misericordiam, terrorem saltem vel probis spectatoribus incutiant: quod sane fiet, si non tam ex culpa, quam ex errore humano lapsi videantur.

Quare minus apti sunt movendae commiserationi, incutiendoque terrori, qui sunt maxime probi?

R. Quia qui probus est in primis, cum sit infelix, non parit misericordiam, cum solam pariat indignationem, eamque maximam, si abominando facinore tollatur e vivis; non terrorem, quia, ut tradit Aristoteles, nemo sibi propter probitatem idem eventurum esse putat, cuius praemium est felicitas.

Non licebit ergo probos in Scenam producere?

R. Constat, Christianos Martyres datos esse aliquando feliciter in theatrum, uti et viros alios probos, qui semel aut amore ducti impotentius, aut ira abrepti vehementius, caeco quodam impetu mortem aliis intulerunt. Quare lex illa, quae improbos probosve arcet a Theatro, pro optima Tragoediae forma posita est: nec quidquam aliud voluit Philosophus, cum sic praecepit, quam quid sit ea in re praestantissimum indicare.

Quem facit Actorem medium probum inter et improbum?

R. Is est, juxta eundem Philosophum, qui nec virtute, nec vitio a modum excellit, qualem Oedipum fuisse accipimus: cujus neque magnae virtutes, neque summa vitia commemorantur, quae abripere in contrarium affectus auditoris solent.

2. Qui peccat imprudens, ac proinde nec viri boni nomen meretur, quia illius officium est transgressus, nec contra improbi, quia inconsulto peccat. Sic idem Oedipus, cum parricidium summum esse crimen non ignoraret, Lajum tamen miser per ignorantiam peremit. Debet etiam summa ille dignitate praecellere, ut hac ratione major calamitas terrorem simul et commiserationem augeat.

Quare amicos inter et consanguineos res geri debet in Tragoedia?

R. Quia 1. si inimicus inimicum occidat, nulla excitabitur commiseratio; nisi quatenus factum ipsum communi humanitatis recordatione commoveat atque etiam facile ferrent homines in alio, quod essent ipsi quoque facturi. 2. Si nec amicus, nec inimicus alteri mortem inferat, sed ignotus ignoto, cum hoc agat sine affectu, nec ipse movebit affectus. 3. Si nec affinitate, ac sanguine conjunctus occidat, non adeo commovebit. Quare praestat, ut inter amicos, et cognatos, res geratur; ut si frater fratrem, parens filium, filius parentem aut occidat, aut invadat. Ab amicis enim ista cum fient, movebunt commiserationem: a consanguineis, atrocia etiam videbuntur, ut cum Clytemnestram Orestes, Eriphylem tollit Alcmaeon.

§. III. Quomodo concitentur affectus in Tragoedia.

Quomodo concitantur affectus in Tragoedia?

R. In hoc variant Tragoedi (1), apud quos vel committit Actor facinus, vel non committit: iterum vel committit, ignarus rei, vel conscius; item sic committit, ut factum vel post, vel ante, agnoscat. Item ante agnoscat, ut animum mutet, priusquam id conficiat, aut poenitentiam agat.

Atque ex his variis modis concitandorum affectuum ortae sunt variae species Tragoediarum: quatuor celebrantur in primis. 1. Est, quando agnoscitur, qui occiditur, ut cum Medea liberos occidit. 2. Quando agnoscitur, post mortem, qui occisus est, ut cum Oedipus Lajum sua manu peremptum audit. 3. Quando agnoscitur eo tantum momento, quo perire debet, et in periculo eripitur: ut cum Iphigenia agnitum Orestem morti subducit. 4. Quando agnoscitur, qui periturus est, et ad mortem quaeritur: nihil tamen conficitur: ut cum Aemon

1) *Arist. cap.* 12.

apud Sophoclem stricto ense parentem insequitur, neque tamen quidquam agit.

Liceine oculis objicere atrociora spectacula, quibus sanguis effunditur, et horror animis incutitur?

R. Non licet: neque enim debent induci in theatrum aut incredibilia quaedam, ut sunt metamorphoses, aut foeda aspectu, aut visu atrocia, juxta illud Horatii:

Nec pueros coram populo Medea trucidet,
Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus,
Aut in avem Progne mutetur, Cadmus in anguem.
Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Qui referri poterunt, quae oculis non licebit subjicere?

R. 1. Praenuntiabuntur gesenda vel ab eo, qui facinus patraturus est, vel ab aliquo alio. 2. Postquam gesta fuerint, narrabuntur, quod Nuntiorum munus esse solet: sic praeceperat Horatius:

. . . . . Non tamen intus
Digna geri, promes in Scenam, multaque tolles
Ex oculis, quae mox narret facundia praesens.

An non licebit aliquid ob oculos ponere, quod speciem aliquam habeat crudelitatis?

R. Licebit vincula, ipsumque demortui Principis cadaver deferre in medium, ad commovendum auditorem, item verbera, aliaque saevitiae instrumenta licebit coram exhibere, at non percutere, aut perimere, nisi post Scenam id fieri simuletur.

CAPUT UNDECIMUM

PRAECEPTORUM USUS IN SCRIBENDA TRAGOEDIA

Traditas hactenus de Tragoedia praeceptiones, quaeso te, ad usum ut revoces, et scribendae Tragoediae unum aliquod Paradigma proponas?

R. Si velis ex arte Tragoediam scribere, nudam primum, ac sine ullo ornamento delineabis Actionem, quae est materia Tragoediae; deinde ad Fabulam, quam voles inducere, attendes, videbisque, sitne simplex, an implexa; si implexa, an peripetiam simul, et agnitionem, et qualem utramque admittat, et cum superioribus an bene cohaereat; an terror ex rebus oriatur, ac commiseratio, aut quomodo possint aliunde commoveri: tum personas conquires, quarum ipse habitus affectusque animo indues. Episodia postmodum excogitabis. Postquam sic fuerit constituta Fabula, quid in Nexu, quid in Solutione inducere necesse sit, examinabis; nam in Nexu, non in Solutione, debent esse Episodia, neque etiam prolixa illa, aut otiosa, sed brevia, et cum Actione primaria rite connexa

Si simplex fuerit Fabula, curabis artificiose ut desinat, sin implexa, agnitionem ut habeat, et peripetiam elegantem, et quae tragicos affectus, seu perturbationes, ipsa per se excitare possit.

Profer, quaeso, exemplum tum simplicis, tum implexae Fabulae?

R. Fabulae simplicis exemplum sit Troadum Tragoedia apud Senecam, quae sic habet. Graeci, expugnata Troja, Calchantem consuluit, quo pacto salvi domum pervenire, ac faventes sibi Deos redituri habere possint. Calchas Polyxenam et Astyanacta necandos esse pronuntiat, atque id conficitur. Reliqua sunt Episodia, apte illi Fabulae intexta; sic Episodium est Agamemnonis cum Pyrrho colloquium, quod ex Calchantis de mactanda Polyxena consilio nascitur; item Episodium est tota illa Scena, in qua ab Ulysse quaeritur Astyanax, ac tandem invenitur: quod pariter e consilio de praecipitando Astyanacte oritur.

Fabulae implexae exemplum esto Oedipi Tragoedia apud eundem Senecam. Oedipus disquirens, qui sit Laji interfector, se et illius filium, et interfectorem, atque etiam Jocastae matris suae maritum esse agnoscit; quare effossis sibi prae pudore, et ira, oculis, abit in exilium, et Jocasta se gladio confodit. Haec est Actio primaria; ad quam non spectat necessario Oedipi in Prologo de Pestilentia sermo, quamvis cum eadem apte cohaereat. Item ejusdem Oedipi cum Creonte et Tiresia colloquium, tum prolixa illa inferorum descriptio, umbrarumque evocatio, sunt Episodia, nisi forte cum nominatim de Laji caede agitur; Oedipi autem, et Senis, et Phorbantis ex parte colloquium ad mutationem paullatim deducunt; ad Nexum tamen referri possunt; reliqua sunt in Solutione, ubi est peripetia, et agnitio mirabilis.

CAPUT DUODECIMUM

DE COMOEDIA

Quid est Comoedia?

R. Comoedia secundum vim vocis est paganus cantus: κώμη enim graece significat *pagum* latine, et ᾠδὴ *cantum*; sic appellata, quod in pagis habuerit originem; vel, ut alii volunt, a Como hilaritatis ac temulentiae Deo dicta est Comoedia, quasi κωμῴδειν sit, *canere Como digna.*

Quomodo definitur Comoedia?

R. Definitur *Imitatio Dramatica Actionis unius totius, civilis, ac privatae, et vulgaris, stilo populari exhibita, et laeto semper exitu terminata, ad proponendum vitae privatae exemplum.* Atque haec definitio Comoediae materiam, formam et finem attingit: de quibus breviter admodum agendum est,

cum satis ea sint exposita in Materia, Forma, et Fine Poëmatis dramatici universe spectati, et alibi passim pluribus in locis.

Quid habes circa materiam Comoediae?

R. Est actio, cujus jam recensitae sunt in definitione et superius explicatae in materia dramatis variae affectiones. Veritatem, vel falsitatem admittit illa, quia privati hominis est actio, obscura per se, et ignota: neque imitatur res illustres, et terribiles, aut admirabiles, sed civiles, et privatas: ut avaritiam senum, fraudes servorum, et similes: quae alios sollicitudine, laetitia alios impleant: quare debet esse insuper jocularis, ut delectet, et ea vitia exagitare, quae risum potius, quam misericordiam, moveant.

Quid praecipis circa Formam Comoediae?

R. Praeter ea quae dicta sunt in Forma Poëmatis dramatici, curandum est, ut intexantur 1. quaedam peripetiae, non quae magnos, ac vehementes, sed remissiores lenioresque cieant animorum motus. 2. Agnitiones non eae, unde oriantur maximae perturbationes, sed quae levioribus de caussis ortae, non admodum moveant, ut in Plautinis Comoediis, quae fit e crepundiis, nonnunquam cistulis, aut annulis, Agnitio. 3. Episodia brevia, et apta. 4. Mores solutiores, et jocis salibusque conditi, in quibus magno opus est delectu: videndumque, ne sint frigidi, multo minus obscoeni: quod jure in Plauto reprehendit Horatius:

At nostri proavi Plautinos et numeros, et
Laudavere sales, nimium patienter utrumque,
Ne dicam stulte, mirati; si modo ego, et vos
Scimus, inurbanum lepido seponere dicto.

5. Sententiae rariores, ac vix aliae, quam pertinentes, ad vitam quotidianam, et frequentiori usu positae, ut sunt trita ac vulgaria proverbia. 6. Dictio apta rebus, adeoque non grandis, ut in Tragoedia, sed contra humilis, suavis, et mediocri ornatu contenta: quamvis possit aliquando altius assurgere, cum graviores affectus sunt exprimendi, ut ait Horatius:

Interdum tamen et vocem Comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Adeoque metrum optimum erit, quod proxime accedit ad solutam orationem.

Quid statuis circa finem Comoediae?

R. Vult Philosophus, Comoediae esse, ex inimicis amicos efficere: quod universe dictum esse oportet, ut cum pater filio reconciliatur, aut cum fraude aliqua, vel casu, ex ipsa Actionis natura exorto, a se invicem disjuncti duo homines mutuo in gratiam redeunt. Sed istud est officium Comoediae potius, quam Finis, qui in eo positus est, ut vitae privatae exem-

plum proponatur; ut inde mores quisque suos corrigat.

Ex dictis colliges, a Tragoedia potissimum differre Comoediam, 1. Materia: Tragoedia res grandiores, Comoedia tractat humiliores. 2. Personis: in Tragoedia nobiles sunt, in Comoedia humiles et obscurae. 3. Dictione: grandior est in Tragoedia, vulgaris in Comoedia. 4. Exitu: funestus esse solet in Tragoedia, in Comoedia felix est atque hilaris.

Quid si personae illustres inducantur in Scenam, quae Fabulam Comicam peragant?

R. Non erit haec Tragoedia, aut Comoedia, sed tertium Dramatis genus ortum ex utraque, quod appellabitur Tragicomoedia, cuius finis est semper laetus: personae partim illustres, partim vulgares: res modo ludicrae, modo tristes. Amphitrionem vocat Tragicomoediam Plautus, ubi sic loquitur in Prologo Mercurius:

Faciam, ut commixta sit Tragicomoedia.
Nam me perpetuo facere, ut sit Comoedia,
Reges quo veniant, et Dii, non par arbitror.
Quid igitur? quoniam hic servus quoque partes habet,
Faciam proinde, ut dixi, Tragicomoediam.

INSTITUTIONUM

POETICARUM

LIBER QUARTUS

DE RELIQUIS POEMATIBUS

Post Epicam et Dramaticam Poësin celebrantur multa minora Poëmata; quorum alia sic a se invicem differunt, ut singula singulas, easque maxime diversas constituant species, ut Elegia, Epigramma, Satyra, Ode etc.; alia vero cum sint ut plurimum in genere heroico, maiorem habent inter se coniunctionem, ac velut affinitatem, quamquam ad Oden quoque referri possint, cum commode canantur ad lyram; sunt haec, Epithalamia, Genethliaca, Epicedia, Epinicia, Soterica, Propemptica, Paraenetica etc., de quibus omnibus breviter modo pro dicendi instituto disputabimus.

CAPUT PRIMUM

DE ELEGIA

Quid est Elegia?

R. Elegia proprie est *funebris cantus*, a flebili lugentium sono sic dicta, qui crebro ἰὴ λέγουσιν *hei! hei! ingemiuant.*

Quae est materia Elegiae?

R. Est proprie res funebris, et tristis; unde Ovidius in mortem Tibulli canit:

Flebilis indignos Elegeja solve capillos:
Ah! nimis ex vero nunc tibi nomen erit.

Et 5. Tristium:

Flebilis ut noster status est, ita flebile carmen.

Factum est tamen deinde, ut non tantum res funebres ac tristes, sed res quoque laetae, amores, vota, preces, gratulationes, et convivia, elegiaco carmine scriberentur, ut videre est apud ipsum Ovidium. De materia primisque Elegiae Auctoribus sic statuit Horatius:

Versibus impariter junctis querimonia primum,
Post etiam inclusa est voti sententia compos.

Quis tamen exiguos Elegos emiserit Auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub judice lis est.

Quae est forma Elegiae?

R. Forma Elegiae est ipsius constitutio, et compositio, seu quaedam eorum quae canuntur elegiace, dispositio; de qua sic praecipi potest, ut Poema illud tersum sit, lene, perspicuum, dictio mollis, et aequabilis, morata, tenera, affectibus plena, et delicata quadam suavitate condita. Quamquam pro ratione rerum, quae celebrantur, magnifice etiam procedat Elegia, ut quae apud Propertium scripta est in Actiacam victoriam, et alibi passim apud Auctores probatissimos.

CAPUT SECUNDUM

DE EPIGRAMMATE

Quid est Epigramma?

R. Si vocis etymon attendas, est inscriptio quaevis: ἐπιγράφειν enim graece, est *inscribere* latine. Si definitionem quaeras, dicitur breve Poëma cum simplici cuiuspiam rei, vel personae, vel facti indicatione, aut aliquid ex propositis deducens.

Quotuplicis generis est Epigramma?

R. Duplicis, ut indicat definitio: aliud enim simplex est, quod simplici rei, personae, aut facti indicatione continetur, ut sunt inscriptiones denariorum, et statuarum, ut ista clipei:

Aeneas haec de Danais victoribus arma.

Alterum compositum dicitur, quod in ratione ducenda, colligendaque, et quasi in argumentatione positum est.

Quae est materia Epigrammatis?

R. Sunt res universae, personae, facta, quae exornari, reprehendi, fieri, probarive possunt.

Quae est eius Forma?

R. Est ipsa ratio tractandi Epigrammatis, quod solet scribi carmine vel hexametro, vel elegiaco, vel phaleucio, vel jambico.

Quis est Finis?

R. Est communis omni poësi, delectare docendo, seu laudet, seu vituperet Poëta, qui ab hoc fine non debet recedere.

Quot sunt Epigrammatis dotes?

R. Tres numerantur praecipuae, Brevitas, Perspicuitas, et Acumen.

CAPUT TERTIUM

DE SATYRA

Quid est Satyra?

R. Satyra videtur nomen ducere a Satyris, Diis petulcis, lascivis, et dicacibus, qui inter Actus Tragoediarum, ac postea Comoediarum, inducti in theatrum, non tantum sermone parum verecundo, libero, aculeato, vultu ac corpore risum movebant; verum etiam cives improbos nominatim carpebant; unde Satyra, ab aliquibus ad Poëma dramaticum revocatur. Videtur etiam dicta Satyra, quasi Satura, quod varium complectatur argumenti genus. Quare definitur Satyra *Poëma jocosum, liberum, et aculeatum, ad reprehendendos corrigendosque mores corruptos.*

Quae est materia Satyrae?

R. Dici potest turpitudo risu digna, vel odio; exagitant enim Satyrici Poëtae Inertes, Parasitos, Deformes, Loquaces, Ingratos, Ambitiosos, Prodigos, Avaros etc. Materiam Satyrae his duobus versibus definivit Juvenalis:

Quidquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discursus, nostri farrago libelli.

Quae est forma Satyrae?

R. Est ipsius constitutio, et compositio, in qua illinendae sunt quibusdam suavitatibus objurgationes, ut acquiore animo excipiantur; adeoque versutum, sagax, callidum, disertum, acutum ingenium requiritur: amat Satyra crebras sententias acutas, et acres, puritatem et elegantiam in verbis, remissos, mollioresque numeros, dictionem submissam, quotidianae locutioni similem: unde Horatius, qui in Odis usque adeo numero studuit, ut idcirco numerosus vocetur ab Ovidio, idem tamen in Satyris numerum illum neglexit, non quia aliter non posset, sed quia hunc neglectum Satyris putaret convenire. Nullae certae partes in hoc Poëmate adsignantur; aliquando insinuatio, saepius abruptum et incitatum principium adhibetur.

Quis est finis Satyrae?

R. Est objurgando et irridendo absterrere homines a vitiis, et ad virtutem incitare. Videndum tamen, ut joci ac sales satyrici careant obscoenitate, ne dum animos vult purgare Poëta, ad morum turpitudinem invitet.

CAPUT QUARTUM

DE POEMATE LYRICO

Quid est Poëma Lyricum?

R. Dictum est Poëma Lyricum a Lyra, quae inter organa

musica celebris est, adhibeturque ad hujusmodi carmen concinendum. Quare vocatur etiam illud poëma Ode, et Melos, id est cantus, unde Poëtae Lyrici et Melici.

Quae est materia Poëmatis Lyrici?

R. Longe lateque patet haec materia: continet enim laudes Deorum, et hominum, vota, preces, exhortationes ad virtutem capessendam, ad vitia fugienda, deplorationes calamitatum, desideria, conquestiones, fontium, montium, villarum, aliorumque locorum amoeniorum laudes et descriptiones; deliberationes item, et invitationes, aliaque innumera, quae brevi Poëmate concludi possunt, comprehendit. Nam, ut docet Horatius:

Musa dedit fidibus Divos, puerosque Deorum,
Et pugilem victorem, et equum certamine primum,
Et juvenum curas, et libera vina referre.

Quae est forma Poëmatis Lyrici?

R. Est ipsa compositio, seu ratio scribendi illius Poëmatis: ubi notandum est, quod est Epopoejae gravitas, Tragoediae vehementior affectus, Comoediae jocus, Elegiae mollities, Satyrae acerbitas, Epigrammati acumen, idem esse Poëmati Lyrico suavitatem. Quare debent adhiberi verba florida, polita; non sine majestate induci sententiae; vitari litterarum collisiones duriores, aliaque observari, quae diximus facere ad suavitatem Narrationis Epicae, et ad dotes dictionis poëticae.

Quot sunt Versuum genera in Odis?

R. Sunt sane quamplurima: quae suas ducunt appellationes vel ab Auctoribus, ut Alcaici ab Alcaeo, Sapphici a Sappho, Asclepiadei ab Asclepiade etc., vel a metris, quibus constant, ut Trochaici a Trochaeo, Dactylici a Dactylo, Anapaestici ab Anapaesto etc.; sed illorum metrorum leges a Grammaticis petendae sunt.

Quid est Strophe, Antistrophe, et Epodus?

R. Ode dividebatur in Strophen, Antistrophen, et Epodum. Strophe erat pars illa Odae, quam Chorus in lustranda ara in Deorum laudem modulabatur, progrediendo ab oriente in occidentem. Antistrophe vocabatur, cum Chorus revertebatur canendo ab occidente in orientem. Epodus fiebat, cum in medio consistebat Chorus, et quod supererat carminis, persolvebat. Verum jam nomine Epodi intelligitur illud genus carminis, in quo singulis versibus singulae clausulae subjiciuntur, et veluti accinuntur, idque fere alio genere carminis, et plerumque breviori: cujusmodi sunt pleraque apud Horatium in Libro Epodon, jambico dimetro post hexameum, aut trimetrum jambicum statim succedente.

Quid est Ode distrophos, tristrophos, et tetrastrophos?

R. Ode dicitur distrophos quae plures habet strophas, seu

clausulas, quarum singulae continent duo carmina, quae clausulae strophae dicuntur, quod post duos versus ad duos alios reverti oporteat, ut in hac Oda Horatii; v. g.

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera.

Post haec duo carmina eodem modo duo alia succedunt:

Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, praeter Japyga;

et sic deinceps ad finem Odae. Ita dicitur illa Ode tristrophos, quae continet plures strophas, sive conversiones, quarum singulae habent tria carmina; et tetrastrophos, cujus singulae strophae quatuor includunt versus.

Quid est Ode monocolos, dicolos, et tricolos?

R. Ode dicitur monocolos, seu uniformis, quae unius ejusdemque generis habet carmina: talis est prima Ode Horatii:

Mecoenas atavis edite Regibus;
O et praesidium, et dulce decus meum etc.

cujus omnia carmina sunt asclepiadica. Dicitur dicolos, quae habet strophas, quarum carmina sunt duplicis generis: tricolos, cujus strophae continent carmina triplicis generis.

CAPUT QUINTUM

DE HYMNO, PARODIA, ET CARMINE INTERCALARI

Quid est Hymnus?

R. Est Ode ad Dei laudes virorumque illustrium celebrandas instituta; ὑμνεῖν enim graece est *celebrare* latine.

Quid est Parodia?

R. Est imitatio versuum, ubi sententia tamen ad contrarium sensum detorquetur. Istud genus carminis frequentavit in primis Joannes Baptista Masculus, profanos sensus ad religiosa fere argumenta convertens. Sarbievius item Odas Horatii aliquot improbas ad pietatem traduxit per Parodiam.

Quid est Carmen intercalare?

R. Intercalare carmen, quod et Regium dicitur, est illud, in quo post aliquot versuum intervallum, idem semper recurrit, ut apud Virgilium in Eclogis ille versus saepius usurpatur:

Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.

et ille deinde:

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

CAPUT SEXTUM

DE ECLOGIS, SILVIS, ET DIRIS

Quid est Eclogae?

R. Ecloga, quae et Bucolicum Carmen a Bubulco, et Pastoricium a Pastore dicitur, est imitatio rusticarum actionum stilo mediocri, et suavi, vel per meram enuntiationem, vel per dramaticam personarum effictionem. Eclogae vocantur a delectu et concinnitate sermonis; ἐκλέγειν enim graece, est *seligere* latine. Cum autem Bucolicum Carmen initio inconditum esset, ut plurimum puriora quaedam elegantioraque seligebantur: unde huic generi carminum indita est appellatio.

Quae sunt leges hujus Poëmatis?

R. Tractantur in eo vota, gratulationes, altercationes, pollicitationes, conquestiones, gaudia: sed videndum, ut omnia agrum redoleant. Dicendi character debet esse humilis, frequentes adhibendae comparationes ex agris deductae, jucundae item descriptiones inserendae. Hexametrum carmen adhibendum, modo ne adsit granditas, neve longiore ambitu circumducatur. Ducem habes in hoc genere Poëseos, ut in heroico, Virgilium, qui quanto sublimior videtur in Aeneide, tanto se submissius de industria deprimit in Bucolicis.

Quid vocas Silvas?

R. Sunt Carmina subito calore effusa, neque anxia cura castigata. Silvae dicuntur, quod oblatam quasi temere materiem ex tempore et stilo veloci percurrat, et tractet Poëta, dum calor menti insidet. Statius certe initio suarum silvarum libellos, qui subito calore et quadam festinandi voluptate sibi fluxerunt, Silvas vocat, additque, illa Poëmata solum habere gratiam celeritatis.

Quid intelligis per Diras?

R. Dirae sunt quoddam Carminis genus, quo quidquid furoris, imprecationum, querelarum, conviciorum in mentem venit, effundit Poëta. Sic Dido Aeneam apud Virgilium, Medea Jasonem apud Senecam diris prosequuntur.

Expeditis, de quibus libri hujus initio, variis carminum generibus, illud unum superest, ut de Poëmatibus, quae ad heroicam Poësin commode revocantur, quamvis ad lyram quoque venuste cani possint, breviter disseramus: sunt haec Epithalamia, Genethliaca, Epicedia, etc.

CAPUT SEPTIMUM

DE EPITHALAMIO, GENETHLIACO, EPICEDIO

Quid est Epithalamium?

R. Est Poëma pro nuptiali pompa conscriptum, sic dictum a vocibus Graecis ἐπὶ ad, et θάλαμος nuptiale cubiculum.

Quomodo conficiendum est illud Poëma?

R. Laudes conjugum celebrandae, faustum augurium capiendum, fructus illarum nuptiarum praedicandus, vota concipienda pro connubii felicitate, et futura prole. Consule Poëtas, qui scripsere Epithalamia, Catullum, Statium, Claudianum etc.

Quid est Genethliacum?

R. Est Carmen, quod nascentibus accinitur; γενέθλη enim graece est *nativitas* latine; unde Genethliacon natale carmen.

Quomodo scribendum est hujusmodi Carmen?

R. Parentum virtutes celebrantur, spes de puero excitantur, variae loci ac temporis notantur circumstantiae.

Quid est Epicedium?

R. Est Carmen funebre, quae Naenia Romanis, Graecis Epicedium dicitur ab ἐπὶ et κηδὸς, *cura*, quae mortuis praecipue debet impendi.

Quae sunt leges Epicedii?

R. Narrantur demortui laudes, pompa funebris describitur, conditur Epitaphium, Poëta denique adprecatur aeternitatem.

CAPUT OCTAVUM

DE EPINICIO, EUCHARISTICO, PROPEMPTICO

Quid est Epinicion?

R. Est Carmen pro reportata victoria conscriptum, sic dictum ab ἐπὶ et νίκη, *victoria*. A variis circumstantiis loci, temporis, hostium multitudinis etc., celebranda est victoria; observanda tradita posteris imperatoriae prudentiae et fortitudinis monumenta; exponendum, qui fructus ex victoria consequantur, vota precesque pro patriae victorisque incolumitate fundendae. Habes passim apud Auctores exempla, quae in hoc genere Carminis imiteris.

Quid est Eucharisticum?

R. Est Poëma quo gratias alicui agimus ob praestitum beneficium, sic dictum ab εὐχαριστεῖν, *gratias agere*; debet eo in carmine praedicari acceptum beneficium, dantis humanitas, et beneficentia extolli; accipientis necessitas non debet omitti; item miscenda vota in gratiam dantis.

Huius Carminis passim exempla suppetunt apud Auctores.

Quid est Propempticum Carmen?

R. Propempticum a προπέμπω, *deduco*, est Carmen in gratiam aliquot abeuntium scriptum, in quo vota concipiuntur eorum caussa, vel ad avertendum malum aliquod, vel ad bonum aliquod ac praecipue fortunatum iter adprecandum. Talis est Ode Horatii (1) in gratiam Virgilii Athenas navigaturi, quae sic habet :

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat Pater,
Obstrictis aliis, praeter Japyga;
Navis, quae tibi creditum
Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumem, precor,
Et serves animae dimidium meae.

CAPUT NONUM

DE CARMINE SOTERICO, PROTREPTICO, ET PARAENETICO

Quid est Sotericum Carmen?

R. Est carmen pro salute recepta, et vitato gravi aliquo periculo; dicitur Sotericum, quod σωτηρία graece *salutem* sonet latine. In eo debet expendi periculi magnitudo, in eo subeundo fortitudo, in vitando solertia, vel felicitas, bona ex vitato exorta celebrari.

Quid est Carmen Protrepticum?

R. Idem est atque Adhortatorium Carmen, a verbo προτρέπω *adhortor*, cum scilicet alios ad aliquid suscipiendum impellimus. Nihil est usitatius ejusmodi Carmine apud Poëtas.

Quid est Carmen Paraeneticum?

R. Est Monitorium Carmen, a παραινέω, admoneo, sic dictum, in quo praecepta sapientiae continentur. Sic Poëta pro suo officio alios monet, v. gr. ne se periculis temere objiciant, ne majora viribus suscipiant, ne quid aliud aggrediantur, cujus ipsos postea poenitere possit. Habes ejusmodi Carmina passim apud Poëtas tum veteres, tum recentiores; ac proinde nihil est opus, festinanti praesertim, exempla proferre.

---

(1) *Lib.* 1, *Od.* 3.

INSTITUTIONUM
POETICARUM
LIBER QUINTUS

EXEMPLA VARIA,
ET OBSERVATIONES AD ARTEM POETICAM SPECTANTES,
PROPONUNTUR

CAPUT PRIMUM

POETARUM LATINORUM PRAESTANTIORUM
NOMINA, AETAS, STILUS

Cum Poësis lectione summorum Poëtarum, et imitatione potissimum comparetur, juvat cognoscere, quinam Poëtae frequentius et accuratius legendi, quinam obiter et strictim volvendi, aut etiam omnino praetereundi sint. Id ex Indice quem subjicio, patebit.

Marcus Accius Plautus, natione Umber, patria Sarsinas, obiit anno Urbis conditae quingentesimo septuagesimo, qui fuit mundi termillesimus octingentesimus septuagesimus. Non temere legendus est propter nequitias et impuros amores, atque adeo propter sales invenustos, quibus scatent ejus Comoediae.

P. Terentius, auctor est Latinitatis tersissimae: non legatur tamen, nisi repurgatus. Ortus est Carthagine, in Africa, anno U. C. 560. In pingendis hominum moribus, et arte coagmentandae fabulae, ceteros vincit Comicos.

Titus Lucretius Carus insignis est ob Latinum sermonem, et sententiarum gravitatem: versus habet paullo horridiores, interdum obscoenos et impios. Scripsit Physica. Romae natus est anno ejusdem Urbis 658.

Cajus Valerius Catullus, Veronensis, novem post Lucretium annis ortus, scripsit Odas, Elegias, Epigrammata etc. Sermo bene Latinus est, versus aliquando duriores, saepe obscoeni (1).

---

(1) *Nostra cura ac diligentia prodiit nuper Taurini, una cum Tibulli ac Propertii castis carminibus, probe castigatus ac expurgatus.* Typographus.

P. Virgilium annus U. C. 684. edidit, *futurum olim principem Latinae Poëseos*; patria tanti viri, Andes vicus prope Mantuam.

Q. Horatius Flaccus quinque post Virgilium annis editus Venusii, in Apulia; omnia ingeniose, splendide, luculenter scripsit, non pauca tamen habet lutulenta, et inquinandis moribus, nisi delectus habeatur, opportuna.

Albius Tibullus, et Sextus Aurelius Propertius, nati sunt circa annum U. C. 710., hic in Umbria, ille Romae, uterque Poëta melior, quam castior, atque idcirco ablegandus a puerorum Scholis, nisi qui forte locus bene repurgatus excerpatur.

P. Ovidius Naso patriam habuit Sulmonem, urbem Pelignorum in Italia anno U. C. 711., amoenus Vates, copiosus, ingeniosus, et illaborata facilitate gratus, utinam aeque castus et modestus; quamobrem periculose legitur non solum in iis libris, ubi nequitiam aperte profitetur; sed in Metamorphosibus, Epistolis etc. Tristia et Libri de Ponto minus habent periculi.

Manilius, incertum quo anno natus, recte in extrema Augusti tempora rejicitur, cui suum opus videtur dedicare. Scripsit Astronomica, versatus satis concinne, ac faciliter, in *argumento per se horrido, et intentato.*

Phaedrus, origine Thrax, libertus Augusti, floruit sub Tiberio. Lucet in eo nativus quidam Latini sermonis lepos, aureo Augusti saeculo dignissimus. Vide quae de illo, et aliis nonnullis Poëtis scripsit P. Franc. Vavassor. Soc. Jesu, in suo de Ludrica dictione Libro. Multa quoque de Poëtis disserit erudite Possevinus noster in suae Bibliothecae parte 2. lib. 7. Addi solent ad Phaedri calcem Avieni Fabulae. Is Theodosio Seniore imperante vixit, hoc est, annis post Phaedrum circiter 350. Ejus Latinitas immane quantum a Phaedri nitore discrepat.

Seneca, patria Cordubensis, Lucii Annaei Senecae Philosophi, ut multis placet, filius, vixit Neronis aevo. Artem tragicam ignorat. Ampullata sunt eius Carmina, plerumque tamen plena *spiritus et ardoris: Latinitas non ignobilis:* in sententiis, et orationibus, quas actoribus suis et heroibus affingit, modum vix tenet; multo praestantior futurus, si temperare ingenio suo, quam indulgere, maluisset.

Marcus Annaeus Lucanus, Senecae Philosophi fratris filius, patria item Cordubensis, Historiam civilis belli Caesarem inter et Pompejum versu scripsit, elato, et saepe turgido, nonnumquam acri et ingenioso. Cur illi Poëtae nomen abrogent eruditi, et Oratoribus, vel Historicis annumerandum censeant, intelligitur ex iis, quae de Poësi diximus. Non enim Poëmatis sui materiam quasi facit, et rerum variarum inventione ac mutatione illustrat, sed acceptam ab Historia ornate prosequitur. Multos fallit ambitiosus ille sententiarum tumor, et argutiarum fucus, ad *pompam potius et fastum*, quam ad veritatem comparatus.

Petronius Arbiter, civis Romanus praedives, Neronis familiaris, ejus flagitia descripsit, versibus impurissimis et argumento convenientibus; uterque dignus oblivione et execratione.

A. Persius Flaccus, Volaterranus, eodem Neronis tempore Satyras scripsit, sed multo conditas sale: tuto legi, pauca si demas, possunt.

Silius Italicus, ab Italica, Baeticae Hispaniae urbe, sic appellatus, ultimo Neronis anno consulatum gessit, iterumque sub Domitiano. Poëma composuit de secundo bello Punico. Virgilium, cujus cultor insignis erat, imitari studuit ac sequi; multum abest, quin assequatur.

P. Papinius Statius, Neapoli, ut verius creditur, oriundus, sub Nerone et Domitiano scripsit Sylvas, Thebaidem, et Achilleidem; stylo saepe confragoso et obscuro. Ejus Sylvae sunt amoeniores et cultiores.

C. Valerius Flaccus, Setinus, edidit libros octo Argonauticon, quos Vespasiano dedicavit. Statio purior et melior est.

Marcus Valerius Martialis, Bilbilitanus, Romae annis quinque et triginta vixit, usque ad Trajani tempora, cum in Hispaniam suam rediit: mores et ingenium perpolire potest ejus lectio, si obscoena deleas epigrammata.

Decimus Junius Juvenalis, Aquinas, poëta doctus et eloquens, majestatem, et aculeos interdum declamatorios, habet: minus Horatio politus, ac pressus, Persio uberior est. Cave illum, nisi expurgatum, legas.

Claudianus fuisse Alexandrinus fertur, sub Theodosio magno, eiusque liberis claruit, a quibus ei statua in Romano Foro posita. Poëticos spiritus ingentes, et meliore saeculo dignos habet: ac, si tumoris nonnihil detrahas, vix ulli Poëtarum Latinorum, praesertim in iis quae postremo loco scripsit, secundus est.

Aurelius Paudentius, sub eodem Theodosio, in rebus Christianam fere pietatem et religionem spectantibus operam posuit, barbaro saepe, licet ingenioso et erudito, carmine.

Quinctiliani iudicium de poëtis Latinis habes Libro ejus Institutionum X.

CAPUT SECUNDUM

DE STILO POETICO

Stilus vocatur propria quaedam dicendi, seu scribendi forma. Sunt enim, qui breviter et strictim loquuntur et scribunt; sunt qui fundunt latius orationem solutam perinde ac vinctam: alii magnifice et splendide, alii nitide ac parce amant scribere, in quo suam quisque indolem fere sequitur. Hinc stili tanta varietas, praesertim in Poëtis, qui genio plusculum indulgere solent. Oritur etiam illa e variis carminum generibus. Alius enim

stilus convenit Epopoeiae ut versu Heroico: alius Tragico et Comico: alius Lyrico: suus est Epigrammatis suus Elegiae: suus Dithyrambo etc. Quis autem singulorum istorum sit proprius, aliunde cognosci melius nequit, quam Poëtis ipsis legendis. Caput est legere optimos in unoquoque genere: exempli causa Virgilium in Heroico Poëmate, quem recentiores quidam egregie sunt imitati, ut Sannazarius, Bembus, Heinsius, Vida, Fracastorius, Politianus, et alii bene multi, uti Jacobus Vallius, Carolus Ruaeus etc. in Elegiaco Ovidium, Tibullum, Propertium, Sidronium Hoschium: in Comico Terentium, in Tragico Senecam, Petavium, Malapertium etc. in Lyrico Horatium, Sarbievium, Jovinum etc.: in Epigrammate Martialem, potioremque Catullum, priscique nitoris Flaminium, Navagerum, Cunichium etc.: in Silvis Statium: in Satyra Horatium, Juvenalem, Persium, Jul. Caes., Cordaram etc. Consule Quinctilianum libro praesertim 12. cap. 10., ubi de stilo ejusque diversis formis agit. Sed praecepta haud multum juvant. Optimum stilum consequeris, si multum et attente legeris, et diligenter scripseris.

CAPUT TERTIUM

DE VARIIS VERSUUM GENERIBUS

Praeter usitatos versus, Hexametrum, Pentametrum, et Jambicum, qui nihil aut parum difficultatis habent, alii quidam sunt reconditiores, partim a Comicis, partim a Lyricis vatibus usurpati; de utrisque pauca observabimus.

§. I. De Versibus Comicis

Cum poësis ad delectationem maxime comparata sit, uti versibus debet, quae est oratio omnium suavissima. Tragici utuntur Jambicis perfectis, iis nempe, qui in pedibus paribus Jambos habent, nempe in 2, 4 et 6; in imparibus vero Spondaeos, vel Anapaestos, Dactylos, aut Jambos, quia omnes isti pedes plus habent gravitatis et dignitatis. Comici utuntur Jambicis imperfectis, idque satis habent, si in fine sit pes Jambus; in aliis locis adhibent promiscue Jambos, Spondaeos, Dactylos, Tribraeos, Anapaestos, qui locum habent in Jambicis perfectis: praeterea utuntur Amphimacro, seu Cretico, qui constat duabus extremis syllabis longis, et media brevi, ut *Pamphilum, ambiunt.* Interdum Proceleusmatico, sive duobus Pyrrichiis, hoc est quatuor brevibus, quia quatuor breves respondent duabus longis, e quibus constat Spondaeus, cui locus est in Jambico versu. Exemplum Proceleusmatici habes in Andria Act. Sc. 1. sub finem:

Mala mens-malus ani-mus quem-quidem ego-si sen-sero.

In hac enim Scena sunt omnes Senarii, sive Trimetri. Itaque in secundo pede est Proceleusmaticus.

Item in eadem Andria Act. 3. Scen. 3. in primo pede:

Tibi gene-rum fir-mum, et fi-liae inve-nies - virum.

Utuntur etiam Comici versibus Jambicis Dimetris, id est, qui quatuor tantum pedes habeant. Nam antiqui vocabant duos pedes, unam mensuram: interdum Tetrametris, id est, qui habeant quatuor mensuras, sive qui constent octo pedibus; unde octonarii et quadrati appellantur.

Interdum totis quatuor, aut sex, aut octo pedibus non constat illorum versus, sed deest aliquando una syllaba in principio, aut in fine; et ii versus vocantur Catalecti, sive desinentes, penduli, et semimutili: ut *Musae - Jovem - cane-bant*, est dimeter Catalectus, deest enim ultima syllaba: item, *Non-ebur-neque au-reum*, deest enim prima syllaba. Observandum hic tantum est, eum pedem, qui proximus est syllabae relictae, et pendenti, jambum esse oportere.

Aliquando deest unus pes, iique versus vocantur Brachycatalecti, sive mutili, ut

Musae - Jovis - natae.

est Dimeter Brachycatalectus; deest quippe pes quartus. Hoc idem in Tetrametris contingit: v. g. in illo:

Vos - precor - vulgus - silen - tum, vos - que fe-rales - Deos:

deest prima syllaba. Quod si metiaris aliter, et velis deesse syllabam in fine potius, quam in principio, facies Trochaicum versum, qui nempe Trochaeum pedem pro Jambo, iisdem locis atque Jambicus ponit:

Vos pre-cor vul-gus si-lentum-vosque-fera-les De-os.

Sic in Adelphis Act. 3. Sc. 2.

Cete-ros rue-rem, agerem,-raperem,-tunderem et - proster-ne-rem.

Dividi etiam aliter potest prior versus, si ponatur amphimacer in principio:

Vos precor-vulgus-silen-tum etc.

Et tunc deerit ultimus pes, eritque Tetrameter Brachycatalectus. Quemadmodum illi versus Andriae, Act. 4. Sc. 1., qui Muretum, Scaligerum, Erasmum, et ceteram eruditorum familiam adeo torserunt, dici commode possunt Trimetri Brachycatalecti. Sic eos metire:

Hoccine - credibi-le est aut-memora-bile.
Tanta ve-cordia in-nata cu-iquam, ut - fiet.

Facessant enim ii, qui ut suum quendam, quem sibi fingunt

ipsi, numerum inveniant, tollunt, mutant, vellicant miseros versus, irato Terentio, et veteribus libris reclamantibus.

In quibusdam sive Dimetris, sive Tetrametris, abundat syllaba una, vel pes unus, vocanturque Hypercatalecti, sive Hypermetri, qui nempe habent aliquid supra communem mensuram. Ita longior est iste una syllaba.

Musae-soro-res sunt-Miner-vae.

Ad inveniendum quoque numerum Comicorum versuum juvabit observare quae sequuntur.

1. Saepissime literam S elidi, ita ut legendum sit magi, pro magis, sati, pro satis etc. Sexcenta sunt exempla, immo interdum ex trito S, vocalis praecedens eliditur. Sic in Andria:

Bonum in-genium-narras-adole-scentis, op-timum.

ita ut *scentis op*, Spondaeus sit *scent'op;* nisi malis Amphimacrum ponere. In eadem Andria:

Semper enim dicta est ejus haec, atque habita est soror.

Quo in versu voces, *est ej' haec*, sunt tres longae. Item:

Sed quid opus est verbis?
Sed quid op'est verbis?

2. Voces quasdam dissyllabas in unam syllabam concrescere, v. g. *fuit*, *fiet*, *puer*, *rei*, *heo*, *meus*, *tuus*, *suus*, *suo*, *deus etc.* Sic metire versum Andriae, Scena 1. Act. 1.

Liberi-us vi-vendi, fuit-potes-tas, nam an-tea.

Nonnulli volunt esse Amphimacrum in voce *liberius*, in quo duae mediae syllabae coëant in unam, quasi si esset *Librius:* alii Dactylum, si expungatur S; *Librii*. Sic illum ejusdem Comoediae; qui est in Act. 4. Sc. 1.

Ut ma-lis gau-deat a-lienis, atque ex-incom-modis.

in *gaudeat*, duae ultimae syllabae in unam brevem coalescunt, quasi *gaudat* legeretur; in *alienis* duae mediae concrescunt in unam longam. Sic verba *quiescit*, *melius*, *potius*, pro dissyllabis ponuntur; *grandiuscula* pro trissyllabo: ita Virgilius vocem *stellio* dissyllabam posuit, Horatius *pituita* trissyllabam. Contra vero voces quaedam monosyllabae in duas syllabas porriguntur: ut *jam* quasi esset *i-am*.

3. Saepe vocales non elidi, cum in sequenti voce occurrunt aliis; neque litteram M.

4. Voces, *illum*, *illam*, *eccum*, *eccam*, etc., aliquando primam habere brevem, quia olim unica littera L, et C, scribebantur, *ilum*, *ecum*.

5. M et R in media dictione interdum elidi. Sic in Andria Act. 1. Sc. 3.

Enim vero, Dave, nihil loci est segnitiae etc.

Primus pes Anapaestus est. Littera vero M in fine interdum eliditur ante consonantem. Andria act. 3. Sc. 2.

Certe eni-m scio non-satis me-pernosti etc.

ubi primus pes Dactylus, *Cert' ent.*

6. Vocales quasdam corripi, quae non eliduntur, v. g. in Andria Act. 4. Sc. 4.

Reli-quit me ho-mo atqu' abi-it.

ubi *me* breve est, quia non eliditur more Graeco. Et Sc. 6.

Quae se in-hones-te opta-vit etc.

voces illae, *quae se in*..... Dactylum efficiunt. Nonnulli, ut hiatum hunc effugiant, addi volunt, Plautino more, litteram I: *Reliquit med-homo.*

7. Nota, *eho*, *hem*, et alias quasdam id genus interjectiones, extra metrum aliquando censendas, neque, cum metiri vales versum, adnumerandas aliis vocibus.

§. II. De versibus Lyricis.

Lyricorum vatum Poëmata vocantur Odae, quae vox Graeca significat cantilenam, quia Odae ad Lyram, sive citharam vulgo canebantur. Odae istae proprium quoddam carminis genus habent, immo constant aliquando e tribus plane diversis. Ab inventoribus vulgo nomen sortiuntur. Sic Ode Alcaica dicitur, cujus auctor Alcaeus, Poëta Graecus; Sapphica, quam invenit Sappho etc. Singula Odarum, et versuum, e quibus componuntur, genera breviter percurro.

Primum genus Odarum est earum, in quibus sunt omnes versus Choriambici Asclepiadei Tetrametri; qualis est apud Horatium Od. L. 1. *Mecoenas atavis etc.* Vocantur Choriambici, quia in illis praecipuum locum obtinet pes Choriambus, qui componitur ex Choraeo, sive Trochaeo, et Jambo, id est, longa et brevi, et brevi et longa. Asclepiadei vocantur ab auctore: inventus enim fertur iste versus a quodam Asclepiade. Tetrametri denique, quia pedes 4. habent, quorum 1. est Spondaeus, 2. et 3. Choriambus, 4. Pyrrichius, constans e 2. brevibus:

Mecoe-nas atavis - edite Re-gibus.

Potest etiam aliter idem versus dividi, si nempe interponatur caesura in medio:

Mecoe-nas ata-vis - edite - Regibus.

Porro cum Ode unius generis versibus ita constat, vocatur Monocolos, quae vox Graeca significat, esse partes omnes uniuformae, ac speciei. Quando duplicis generis sunt versus in Ode,

vocatur illa Dicolos: quando triplicis, Tricolos: quadruplicis, Tetracolos etc.

Rursum, quando versus iidem, et ejusdem generis, recurrunt, si alternis id fiat, id est, si post alterum quemque versum, vocatur Ode Distrophos, quae vox Graeca id significat; si post tertium quemque versum Tristrophos; si post quartum, Tetrastrophos: quia ille ordo versuum, qui identidem revertitur, Graecis est *Strophe*.

Denique si pes nullus, nulla syllaba desit, aut abundet, versus vocatur Acatalectus: si desit una syllaba, vocatur Catalectus: si pes totus desit, Brachycatalectus: si abundet unus pes, Hypercatalectus, vel Hypermeter.

II. Genus Odarum est earum, in quibus primi quique tres versus sunt Hendecasyllabi (hoc est undecim syllabarum) Sapphici (a Sappho inventi); Acatalecti, sive quibus nihil deest; Pentametri, sive quinque pedibus constantes, quorum 1, est Trochaeus, 2. Spondaeus, 3. Dactylus, 4. et 5. Trochaei. Quartus autem quisque versus est Adonius (ab Adone inventus). Dimeter, hoc est, 2. constans pedibus, nempe Dactylo, et Spondaeo. Talis est Ode 2. Lib. 1. apud eundem Horatium:

Jam sa-tis ter-ris nivis-atque-dirae:

Similes sunt duo sequentes; quartus:

Terruit-urbem.

Tota Ode est Dicolos Tetrastrophos.

III. Genus. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Choriambicus Glyconius (a Glycone inventore) Acatalectus, Trimeter, id est pedes ternos habens: quorum primus est Spondaeus, 2. Choriambus, 3. Pyrrichius, Secundus vero quisque versus est Asclepiadeus, de quo dictum est in primo genere Odarum. Talis est Ode 3. Lib. 1.

Sic te-Diva-potens-Cypri,
Sic fra-tres Hele-nae-lucida-sidera.

IV. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Dactylicus, Archilochius, Heptameter. Dactylicus dicitur, quia in eo maxime regnat pes Dactylus. Archilochius, quia inventus, et usurpatus ab Archilocho Poëta Graeco Lyrico: Heptameter, quia 7. constat pedibus, quorum 4. primi sunt Dactyli, mixtis tamen ad arbitrium, ut in versu Heroico fit, Spondaeis; tres postremi semper sunt Trochaei. Secundus vero quisque versus, Jambicus, Hexameter, Catalectus constans sex pedibus, dempta una syllaba. Primus est Spondaeus, vel Jambus, 2. Jambus, 3. Spondaeus, 4. 5. et 6. Jambi. Talis est Oda 4. Lib. 1.

Solvitur-acris hi-ems gra-ta vice-veris-et Favoni,
Trahunt-que sic-cas machinae-carinas.

Secundus versus aliter explicari potest, nempe interposita in medio versu caesura; et sic tres pedes ultimi erunt Trochaei:

Trahunt-que sic-cas - machi-nae ca-rinas.

V. Ode Tricolos Tetrastrophos, in qua primi quique duo versus sunt Asclepiadei, qualis est in primo genere explicatus. Tertius autem quisque, Pherecratius, ab auctore Pherecrate sic dictus: Heroicus, quia videtur esse pars versus Heroici, seu Hexametri: Trimeter, quia tres pedes habet, Spondaeum, Dactylum, Spondaeum. Quartus quisque est Glyconius, de quo dictum in 3. genere. Talis est Ode 12. Lib. 1.

O na-vis refe-rent-in mare - te novi
Fluctus:-o quid a-gis?-fortiter-occupa
Portum:-nonne vi-des, ut
Nudum - remigi-o latus.

VI. Ode Dicolos Tetrastrophos. Primi quique tres versus sunt Asclepiadei, quartus Glyconius. Talis est Ode 5. Libri 1.

Scriberis vario etc.

VII. Dicolos Distrophos. Primus versus est Hexameter; secundus est Dactylicus, Alcmanius, Tetrameter. Dicitur Dactylicus, quia frequentiores in eo sunt Dactyli; Alcmanius, quia inventus ab Alcmane, Graeco Poëta, Tetrameter, quia 4. habet pedes, nempe similes 4. ultimis versibus Heroicis Hexametri. Talis est Ode 6. Lib. 1.

5. Lauda-bunt ali-i cla-ram Rhodon,- aut Mity-lenen,
Aut Ephe-sum, bima-risve Co-rinthi etc.

VIII. Ode Dicolos Distrophos. Primus quisque versus est Aristophanius, Dimeter, constans e duobus pedibus, nempe Choriambo, et Bacchio. Pes autem Bacchius ita dicitur, quia in hymnis Bacchi saepe adhibebatur: constat ex una brevi, et duabus longis. Talis est versus Odae 7. Lib. 1.

Lydia dic - per omnes.

Aristophanius appellatur, ab auctore illius Aristophane, poëta Comico, apud Graecos celeberrimo. Secundus quisque versus est Alcaicus (ab Alcaeo inventus), Tetrameter, quia 4. pedes habet. Primus est Epitritus, 2. et 3. Choriambus, 4. Bacchius.

Te Deos o-ro, Sibarim - cur properes - amando.

Porro pes Epitritus ita vocatur, quia supra 3. syllabas unam habet. Quadruplex est: 1. ex Jambo et Spondaeo compositus, ut *voluptates*. 2. ex Trochaeo et Spondaeo, ut *concitatas*. 3. E Spondaeo et Jambo, ut *communicant*. 4. E Spondaeo et Trochaeo, ut *expectare*. Potest huius Odae primus versus aliter dividi, nempe:

Lydia - dic per - omnes.

IX. Ode Alcaica Tricolos Tetrastrophos. Dicitur Alcaica quia *inventa fuit ab Alcaeo, Lyrico poëta clarissimo. Primi* quique duo versus sunt Jambici Senarii Brachycatalecti, qui appellari quoque possunt Dactylici Pentametri Catalecti. Constant illi ex Jambo, vel Spondaeo, deinde Jambo, postea Spondaeo, tum Anapaesto, denique Jambo. Si aliter metiaris, ac esse Dactylicos velis, constabunt ex Jambo, vel Spondaeo, tum Jambo, caesura, et duobus Dactylis. Talis est Od. 8. Lib. 1.

Vides - ut al - ta stet - nive can - didum.
Vides - ut al - ta stet nive - candidum.

Tertius quisque versus est Jambicus Dimeter, sive 4. pedibus constans: (nam in versibus Jambicis, una mensura duos pedes complectitur) Hypercatalectus, sive abundans una syllaba, post 4. pedes.

Silvae - labo - rantes - gelu - que.

Quartus quisque versus est Dactylicus Alcaicus, constans pedibus quatuor, duobus Dactylis, et duobus Trochaeis.

Flumina - constite - rint a - cuto.

X. Ode Monocolos, in qua sunt omnes versus Choriambici, Alcaici, Pentametri; qui constant e Spondaeo, tribus Choriambis, et Pyrrhichio. Talis est Ode 10. Lib. 1.

Tu ne - quaesieris - scire nefas - quem mihi, quem - tibi.

Potest etiam dividi versus iste aliter, caesuris interpositis:

Tu ne - quaesie - ris - scire ne - fas - quem mihi - quem tibi.

XI. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Jambicus Dimeter Catalectus: constat enim 4. pedibus; sed una syllaba deest, nempe prima. Talis est Ode 15. Lib. 2.

Non - ebur - nequ' au - reum.

Si velis pendulam et abundantem syllabam in finem versus rejicere, facies ex Jambico Trochaicum, et sic metieris:

Non e - bur nequ'- aure - um.

Secundus versus est Jambicus Trimeter Catalectus: constans 6. pedibus, dempta una syllaba:

Mea - reni - det in - domo - lacu - nar.

XII. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Heroicus Hexameter; secundus quisque est Dactylicus Dimeter Hypercatalectus, constans 2. Dactylis, et syllaba. Talis est Ode 6. Lib. 4.

Diffu - gere ni - ves, rede - unt jam - gramina - campis
Arbori - busque co - mae.

XIII. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus versus est Jambicus Trimeter, sive sex pedibus constans; secundus Jambicus Dimeter, duabus constans mensuris, sive pedibus 4. Ejus generis est Ode 1. Epodon:

Ibis-Libur-nis in-ter alta na-vium,
Ami-ce, pro-pugna-cula.

Aliud quoddam genus est huic simile, in quo pro versu primo Jambico ponitur Heroicus Hexameter:

Mollis i-nertia-cur tan-tam dif-fuderit-imis
Obli-vio-nem sen-sibus.

XIV. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Heroicus Hexameter; secundus vero Archilochius Hexameter Hypercatalectus, constans 4. Jambis, 2. Dactylis, et una syllaba. Talis est Ode 10. Ep.

Horrida-tempes-tas Coe-lum con-traxit, et-imbres:
Nives-que de-ducunt-Jovem:-Nunc mare-nunc silu-ae.

Quidam hanc Oden faciunt Tricolon Tristrophon, et secundum versum in duos secant; quorum primus est Jambicus Dimeter:

Nives-que de-ducunt-Jovem.

Alter est Dactylicus, Archilochius, de quo dictum in duodecimo genere:

Nunc mare-nunc silu-ae.

Huic affine est generi aliud, in quo Dactylicus Archilochius praeponitur Jambico Dimetro: et in primo loco, pro Heroico Hexametro ponitur Jambicus Trimeter:

Petti,-nihil-me si-cut ant-ea, juvat,
Scribere-versicu-los,
Amo-re per-culsum-gravi

In quo genere, quidam duos illos versus in unum conflant hoc modo:

Scribere-versicu-los amo-re per-culsum-gravi.

XV. Ode Dicolos Distrophos, cujus primus quisque versus est Heroicus; secundus vero Jambicus. Talis est Od. 11. Lib Epod.

Altera-jam teri-tur bel-lis ci-vilibus-aetas:
Suis-et ip-sa Ro-ma vi-ribus-ruit.

Ultimum genus est earum, in quibus sunt omnes versus Jambici Trimetri. Talis est Ode 17. Lib. Epod. *Jam jam efficaci etc*

§. III. De aliis quibusdam usitatiorum versuum generibus, *Ex Lib. 4. Prosodiae Bononiensis P. Jo. Baptistae Ricciolii.*

Anapaesticum Archilochium carmen est constans quatuor pedibus, quorum quilibet potest esse Anapaestus, aut Spondaeus: primus vero, et tertius etiam Dactylus. Sit exemplum ex Seneca in Herc. fur. ch. 1.

Turbine magno spes sollicitae
Urbibus errant, trepidique metus.
Ille superbos aditus Regum,
Durasque fores expers somni
Colit, ac nullo fine beatus
Componit opes, gazis inhians,
Et congesto pauper in auro est.

Qui idem Seneca admisit secundo loco, sed raro, Tribracum, et Dactylum; et in illo Medeae versu 511. in fine Dactylum sic:

Non erat usus. Nondum Plejadas.

Idem in choro ejusdem Medeae separatum Adonium subjecit.

De *Glyconio* dictum est supra. Constat Spondaeo, et Dactylis duobus. At Seneca choro 4. Oedipi tricies ponit Choraeum primo loco, quod et saepe fecit Catullus, rarius vero Horatius, ut in illo: *Ignis Iliacas domos.* Immo Seneca aliquando 2. loco posuit Spondaeum.

Anacreonticum constat tribus Jambis, et syllaba: recipit tamen primo loco Spondaeum, ac Anapaestum, et raro Tribracum. Utitur hoc Theocritus Idyll. 27. Anacreon vero saepissime, ex quo illud latinitate donatum accipe:

O ter, quaterque felix,
Cicada, quae supremis
In arborum viretis,
Roris parum ut bibisti,
Cantare dulce gaudes.

Jambicum Archilochium Dimetrum Acatalectum constat quatuor Jambis: recipit tamen primo et tertio loco Spondaeum; raro autem Anapaestum, aut Tribracum. Habes exempla passim in Horatio Lib. Epod., ubi Jambis Trimetris subjicit Dimetros sic:

Beatus ille, qui procul negotiis,
Ut prisca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet suis
Solutus omni foenore etc.

Utitur hoc Ecclesia in Hymnis. Tale est illud Sabbati ante Domin. Passionis ad Vesperas:

Vexilla Regis prodeunt,
Fulget Crucis mysterium,
Quo vita mortem pertulit,
Et morte vitam protulit.

Jambicum Hiponactium constat quinque pedibus dissyllabis, et una in fine syllaba: quorum secundus, quartus, et quintus sunt Jambi: primus vero et tertius vel Jambi, vel Spondaei. Tale est illud elegantissimum:

Ternos vetusti congios falerni,
Uno die conviviis peractis,
Hausit potentum Romuli nepotum
Regnator audax, arbiterque Regum.
Exinde plebs Quiritium vocavit,
Non Claudium Tiberium Neronem,
Sed Caldium Biberium Meronem.

Jambicum senarium, seu Archilochium Acatalecticum, si purum est, constat solis Jambis; si mixtum, requirit locis paribus, idest, secundo, quarto, et sexto, Jambum, imparibus vero, praeter Jambum, excipit Anapaestum, Tribracum, Spondaeum, et Dactylum; immo secundo et quarto non recusat Tribracum. Tragicum verum, ut sit gravius, non debet, nisi rarissime, constare ex puris Jambis. Comicum autem, modo in fine retineatur fere semper Jambus, reliquis quinque locis recipit Jambum, Spondaeum, Anapaestum, Tribracum, Dactylum. Exempla sint Jambici puri ex Catullo:

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse navium celerrimus.

Tragici vero Jambici ex Senecae Herc. fur. act. 2.

O magne Olympi rector, et mundi arbiter;
Jam statue tandem gravibus aerumnis modum.

Comici denique Jambici exemplum sit ex Terentio in Andria:

Qui utramvis recte norit, ambas noverit.
Accusant, quos hic noster auctores habet.
Perduxere illuc secum, ut una esset mecum.
Nihil ista opus est arte ad hanc rem, quam paro.

Et in Eunuchi Prologo:

Si quisquam èst, qui placere se studeat bonis
Quamplurimis, et minime multos laedere,
In his Poëta hic nomen profiteri vult suum.

Phaleucium Hendecasyllabum est, et constat Spondaeo, Dactylo, et tribus Choraeis. Martialis Lib. 1.

Hic est, quem legis, ille, quem requiris,
Toto notus in orbe Martialis,

Cui, lector studiose, quod dedisti
Viventi decus, atque sentienti,
Rari post cineres habent Poëtae.

Admittit tamen aliquando prima in sede Jambum, ut apud Catullum pene tricies; apud Martialem fortasse non nisi semel in illo Libri 5., Epigr. 21.

Veterno, resinaque pigriores.

Apud eundem Catullum primo loco videbis Choraeum, et quidem duodecies: et ibidem Dactylum bis, Anapaestum semel. Apud Senecam vero in Oedipi 2. Choro Anapaestum secundo loco.

De *Sapphico* item dictum est paragrapho superiore. Hic addam nonnulla. Solis Sapphicis Catullus, Seneca, Statius usi sunt, Adonio non interjecto. Secunda sede, pro Spondaeo, Sappho inventrix, et Catullus non semel, et Seneca Choraeum adhibuere. Sit exemplum ex Catullo:

Otium, Catulle, tibi molestum est.
Seu Sacas, sagittiferosque Parthos.

Quid? quod Sappho quarto loco Spondaeum, raro tamen, posuit, ut docet Gretserus, et secundo loco Dactylum. Quod fecit Seneca in choro actus 5. Medeae, et in choro actus 5. Troadis sic:

Sumere innumeras solitum figuras,
An ferax varii Lapidis Carystos.

Immo idem Seneca, teste Martino Delrio, primo loco admisit Spondaeum, Dactylum, et Anapaestum; et secundo Jambum.

Scazon, seu Choriambicum, carmen est Jambicum senarium, sed claudicans, quia loco ultimi Jambi habet Spondaeum, ita tamen ut penultimo loco sit Jambus. In ceteris servat leges Jambici senarii: atque adeo in secunda et quarta sede habet Jambum, vel Tribracum; in prima et in tertia Jambum, aut Spondaeum, aut etiam Anapaestum, et Dactylum, quia tempore sunt compares Spondaeo, quum duae breves uni longae aequivaleant; et Tribracum, quia compar est Jambo. Pro exemplo sit illud Persii:

Nec labra fonte prolui caballino,
Nec in bicipiti somniasse Parnasso
Memini, ut repente sic Poëta prodirem.
... Quod si dolosi spes refulserit nummi,
Corvos Poëtas, et Poëtridas Picas
Cantare credas Pegasicum melos.

Hoc *melos* torquet Grammaticos: est enim Jambus in ultima sede contra leges Scazontis. Manutius, Emmanuel, et Gretserus putant imitatione Graecorum productam primam in ἄλος sicut

ab Homero producta fuit in hymnis. Politianus legendum censet *nectar*. Alii alia.

Trochaicum Alcmanium Dimetrum est, et Acatalectum, constatque quatuor Trochaeis; recipit tamen secundo et quarto loco Spondaeum, et primo loco Pyrrichium. Tale illud Ecclesiae:

Pange lingua gloriosi.

Tale et illud Catulli:

Age, cuncta nuptiali.

Trochaicum Hipponactium est Tetrametrum Acatalecticum, et constat octo pedibus, quorum impares sunt Trochaei; reliqui aut Trochaei, aut Spondaei: apud Comicos vero, omnibus locis recipit compares Spondaeo, nempe Anapaestum, et Dactylum: et compares Trochaeo, nempe Jambum, et Tribracum, excepto ultimo. Sit exemplum purioris:

Pelle tonsis terga Ponti, vela tende, jam pergamus.

Trochaicum Galliambicum Tetrametrum est, constatque vel Trochaeis, vel partim Trochaeis, partim Pyrrichiis, et raro admittit pedes his compares. Exemplum esto illud Catulli:

Super alta vectus Atys celeri rate maria:

Alia versuum genera, quae sunt innumerabilia, si velis cognoscere, adito Servium et Terentianum in Centimetro. Nebrissensem L. 8. c. 8. Despauterium L. 5. Scaligerum in Poëtica L. 2. etc. Pauca modo de Dithyrambo subnectam.

§. IV. De Dithyrambo.

Dithyrambus canebatur in honorem Bacchi, a quo nomen est sortitus. Bacchus enim ab antiquis dictus est Dithyrambus, quasi duabus januis in lucem emissus; Fabulas consule. Bacchum igitur, India perdomita, redeuntem in Graeciam Satyri cum Maenadibus comitati sunt. Hi vino graves, et mente ac voce parum constantes, carmina sine modo, ac numero, victori Baccho decantabant. Illos imitati Poëtae, et entheo furori correpti, carmina quaedam audaci, tumido, vario stilo scripsere, quo canere modo ebriosi solent, permixtis in unum versibus omnis generis et metri. Haec origo Dithyramborum, et forma. Exemplum habes in Seneca Tragoedo, post secundum Actum Tragoediae, cui nomen fecit *Oedipus*. Chorus, qui actum illum sequitur, merus est Dithyrambus: *Effusam redimite comam*. Neque est cur dubitem, plenam illam Bacchici furoris Oden, *Quo me, Bacche, rapis tui Plenum*... Dithyrambis vel perfectissimis adcensere. Vide Hor. Lib. III.

§. V. De Symbolo Heroico.

Symbolum Heroicum, Italis vulgo *Impresa*, Gallis *une Divise*, definitur picta metaphora, sive imago quaedam picta, significans rem aliam non pictam, propter utriusque similitudinem, addita voce, seu sententia, quae utriusque connexionem ostendat. Exempli caussa Sol pictus cum hac epigraphe, *Sufficit Orbi*, recte designat Imperatorem aliquem Romanum, v. g. Caesarem Augustum: sicut enim Sol satis habet lucis ad Orbem totum collustrandum, et caloris ad fovendum; sic Augustus satis habuit sapientiae ad gubernandum Orbem, et potentiae ad continendum. Figura picta, corpus symboli appellatur: Verba, seu sententia, dicitur anima. Ut enim homo constat ex anima et corpore, ita Symbolum heroicum componitur ex figura et verbis. Ubi nulla intercedit similitudo inter figuram pictam, et rem illa significatam, nullum est symbolum proprie ac vere dictum. Itaque illud Caroli V. *Plus ultra*, sententia est, non Symbolum. Inter figuras, e quibus symboli corpus constat, negant periti locum esse humano corpori vivo: Statuam, quae corpus repraesentet, adhiberi posse non negant: v. g. si statuam ponas quam sculptor crebris ictibus format, politque; et addas: *Perficitur, dum caeditur:* recte sic exprimas virum probum, qui rebus adversis ad virtutem proficit.

Figurae sumuntur e rebus naturalibus, iisque vulgo notis, non fabulosis, aut peregrinis.

Voces, quae figurae adduntur, et ejus similitudinem cum re significata indicant, non solum Latino Graecoque sermone, sed etiam vulgari et vernaculo scribi possunt. Placent in primis hemistichia, sive partes primae, aut ultimae alicujus versus, v. g. Hexametri. Videndum, ut voces ille sint paucae, claraе, et accommodatae rei, quae significatur. Interdum optativo efferuntur modo: nonnumquam infinito, fere semper indicativo.

Res significata exprimi non debet in ipsis, quae Lemma, sive Epigraphem componunt, verbis; sed generali quodam efferri modo, qui conveniat figurae significanti, et rei significatae. Sic, pone lucernam, adde, *Lucet et ardet:* significabis S. Joannem Baptistam, aut quemvis Apostolicum Virum; quod enim proprie convenit lucernae, ut ardeat, et luceat, hoc per metaphoram congruit viro Apostolico. Aliquando figura ipsa loquens inducitur.

In quo Emblema discrepat a Symbolo Heroico, cui videtur esse simillimum?

R. In hoc maxime discrepat, quod Emblemata significantur quaecumque ad virtutem, pietatem, et mores pertinent: neque tam religiose observantur in eo leges Symbolis heroicis praescriptae. De voce si quaeris, Emblema, Graeca vox, significat

elegans opus, arte et manu elaboratum, quod mensae, pavimento, vasis et parietibus inseritur, et immittitur; quales sunt figurae hieroglyphicae, tessellatae imagines, et alia id genus.

CAPUT QUARTUM

ACROSTICHIS, ANAGRAMMA, GRIPHUS ETC.

§. I. De Acrostichide.

Quid est Acrostichis, et quomodo fit?

R. Acrostichis Graeca vox est, et significat breve Poëma, in quo primae cujusque versus litterae nomen aliquod, sive sententiam exhibent. Exempli caussa, si S. Carolum laudare velis, primi carminis prima littera erit C, secundi A, tertii R, quarti O, quinti L, sexti U, septimi S. Ita primae cujusque versus litterae, seorsum sumptae, dabunt vocem CAROLUS. Sic nomen sacrum IESUS offeret Acrostichis:

Ille, sacrum cujus legis hoc in carmine nomen,
Virginis castae sinu
Servator mundi, nostrum productus in orbem,
Et omnibus vitam daret;
Se moriens totum indulsit mortalibus aegris.

Interdum geminatur Acrostichis, ita ut extrema cujusque versus littera sit eadem, ac prima: ut si dicas;

Ille, sacrum cujus nomen tibi carmine pinxI
Emissus alto ex aetherE etc.

Totum hoc carminis genus laboriosum est, et exiguae frugis.

§. II. De Anagrammate.

Quid vocas Anagramma?

R. Anagramma fit, cum ex alicuius nomine eruitur aliqua sententia in ejus laudem, aut vituperationem, servatis nominis litteris, sed vatis arbitrio transpositis. Licet unam alteramve addere aut mutare litteram. Exempla subjicio. Logica, *Caligo*: Ursula, *Laurus*; Calvinus, *Lucianus*; Corpus, *Porcus*; Sacramentum Eucharistiae, *CAara ceres in JEsUs mutata*; Ignatius de Lojola, *O ignis a Deo illatus*. Sic lusit Vates in Galenum: Galenus, *Angelus*.

Angelus es: bonus anne malus, Galene? salutis
Humanae custos: Angelus ergo bonus.
Humanam tamen heu! quotiens, Galene, salutem
Arte mala turbas! Angelus ergo malus.

Gregorius decimus quartus.
Murus, custodiaque gregis.

Vir pie ingeniosus, et ingeniose pius, centum anagrammata pura in laudem Immaculatae Conceptionis Deiparae ante aliquot annos deprompsit ex illis verbis, *Ave Maria, gratia plena.*

Pura vocantur Anagrammata, in quibus nulla mutatur littera, nulla additur, vel demitur.

§. III. De Gripho, Logogripho, et Inscriptione.

Rescire cupio, quid sibi velint istae voces, quibus nostrae vulgo scholae personant, Griphus, Logogriphus etc.

R. Griphus aliud nihil est, quam aenigma scripto adumbratum, sed obscurius tamen, et intricatius, adeo ut negotium facessere homini, etiam acuto, possit. Nomen invenit a voce graeca γριφὸς latine *rete*, quia explicantes implicat, irretitque: sic appellatur etiam quaelibet obscura propositio, praesertim jocosa, et ludicra. Suppeditabit exempla P. Laurentius *Le Brun* in sua Eloquentia Poëtica.

Logogriphus non versatur in rebus ipsis, erudito vocum, aut colorum velo tegendis, sed in ipsis vocibus celandis, earum syllabas, aut litteras resecando, trajiciendo, et varie commutando. Sic in voce, *Ovis*, si demas primum elementum, restabit *vis*, unde natus versiculus:

Imbellis tota est: caput exime, vis erit illi.

Sic a verbo *navem* si tollas primam et ultimam litterulam, habebis *Ave*: unde aliquis ad amicum scribens ajebat: *Mitto tibi navem prora puppique carentem.*

In vocabulo *Aper* invenis *pera*, *aër*, *per*. Hujus obscuritatis acumen, quia in meris vocibus consistit, Logogriphus appellatur, quasi dicas, vocis ambages, et *lusus*.

Griphus vocantur figurae, voces, litterae, quae sua dispositione, numero, actione, vel colore, verbum, sensum, paroemiam, aut aliud quidpiam exprimunt, non sine aliquo sale. Ita Cupidinem aliquis pinxit qui Orbem terrarum ligat, cum hoc lemmate, *Omnia vincit amor*. Hoc genus facile in pueriles ineptias excidit.

Libenter aliquid audirem de Inscriptione, quam a te praetermissam esse miror.

R. Non est illa tantum opus Poëtarum, sed etiam Oratorum, etsi versum non respuat. Duplex illius dos; Brevitas, et Perspicuitas. Optima est, quae necessaria personae, loci, temporis, et modi adjuncta paucis complectitur. PP. Guidonem Ferrarium et Stephanum Morcellium e S. J. hac in re facile principes si sapis consulito.

FINIS

INDEX
ARTIS RHETORICAE

ELEMENTA RHETORICAE

Cap. I. De Fabula . . . . . pag. 9
§. I. De variis Fabularum generibus . . . ib.
II. De Fabula rationali, sive Parabola . . . ib.
III. De Fabula morali, sive Apologo . . . 10
IV. De Fabula Mixta 11
V. De legibus et artificio Fabulae . . . ib.
VI. De utilitate Fabulae 12
Cap. II. De Narratione 14
§. I. De virtutibus Narrationis 15
II. De Schematis, seu Figuris, quibus illuminari potest Narratio 18
III. Varia Narrationum genera, et selecta illarum Exempla 20
Cap. III. §. I. De Chria 28
§. II. Chria verbalis in hanc Virgilii sententiam : Breve et irreparabile tempus Omnibus est vitae 32
III. Argumenta Chriarum verbalium . . . 34
Cap. IV. De Amplificatione 36
§. I. De Amplificatione rerum 37
II. De Amplificatione per congeriem Definitionum ib.
De Amplificatione per congeriem Adjunctorum 38
IV. De Amplificatione per congeriem, seu ennmerationem Partium 39
V. De Amplificatione per congeriem caussarum et effectuum 41
VI. De Amplificatione per congeriem consequentium 42
VII. De Amplificatione per comparationes, similitudines, et exempla . . . . . ib.
VIII. De Amplificatione per conflictionem contrariorum 44
IX. De Amplificatione per incrementum . . ib.
X. 45
XI. . . . . ib.
XII. 46
XIII. . . . . ib.

XIV. . . . . pag. 48
XV. De Amplificatione per repetitionem . . 49
XVI. Quid sit in Amplificatione vitandum . . 50

APPARATUS SEU PROOEMIUM RHETORICAE

§. I. De natura et fine Rhetoricae 51
II. De materia Rhetoricae 52
III. De partibus Rhetoricae 53
IV. De dignitate et utilitate Rhetoricae . . 54

LIBER PRIMUS

DE ELOCUTIONE

CAP. I. De Figuris, seu Schematibus 61
§. I. De Figuris sententiarum 62
II. De Figuris ad movendum idoneis. De Exclamatione . . . . . ib.
III. De Dubitatione 64
IV. De Obsecratione 66
V. De Imprecatione 67
VI. De Interrogatione, et Subjectione . . . 68
VII. De Praeteritione, et Reticentia . . . 69
VIII. De Expolitione 70
IX. De Epiphonemate 71
CAP. II. De Figuris ad delectandum magis idoneis . . 72
§. I. De Apostrophe . . . . . ib.
II. De Hypotiposi 73
III. De Prosopopoeja 75
IV. De Ethopoeja 76
CAP. III. De Figuris ad docendum idoneis . . . 78
§. I. De Antithesi . . . . . ib.
II. De Sustentatione 79
III. De Communicatione 80
IV. De Correctione . . . . . ib.
CAP. IV. De Figuris verborum 81
§. I. De Tropis . . . . . ib.
II. De Metaphora . . . . . ib.
III. Quid vitandum in Metaphora . . . 83
IV. De Allegoria 84
V. De Metonymia 85
VI. De Synecdoche 86
VII. De Ironia 87
VIII. De Sarcasmo 88
CAP. V. De Figuris verborum proprie dictis, seu quae non sunt Tropi 89
§. I. Figurae per adjectionem . . . . . ib.

II. De Figuris per Detractionem . . pag. 92
III. De Figuris per Similitudinem . . . ib.
IV. Appendix de Transitione 93
Cap. VI. De Periodo 96
§. I. De partibus periodi . . . . . ib.
II. De variis Periodorum generibus . . . 97
III. De legibus ac regulis Periodi . . . 98
IV. De artificio Periodi amplificandae . . . 99
V. De numero et ceteris virtutibus Periodi . . ib.
VI. Regulae sex, quibus reddi potest numerosa Periodus 100
VII. Quomodo parari possit facultas numerose dicendi 101
Cap. VII. De Stilo oratorio 105
§. I. De Stilo sublimi . . . . . ib.
II. De arte comparandi Stili sublimis . . . 106
III. De Stilo simplici 107
IV. De Stilo mediocri . . . . . ib.
V. De usu triplicis Stili, seu Characteris . . . 108
VI. De Stilo vitioso . . . . . ib.
VII. De Stilo Laconico, et Asiatico . . . 110

LIBER SECUNDUS

DE INVENTIONE

Cap. I. De Locis intrinsecis 116
§. I. Definitio 117
II. Enumeratio Partium 118
III. Notatio Nominis, et Conjugata . . . 119
IV. Genus, et Species, seu Forma . . . 121
V. Similitudo, et Dissimilitudo 122
VI. Contraria, et Repugnantia 123
VII. Adjuncta 124
VIII. Antecedentia, et Consequentia . . . 125
IX. Caussae . . . . . ib.
X. Effecta 127
XI. Comparatio 128
Cap. II. De Locis extrinsecis seu remotis . . . 129
Cap. III. De secunda Inventionis parte, seu Motibus excitandis 132
§. I. De Amore, et Odio 133
II. De Metu, Spe, et Audacia 134
III. De Misericordia 137
IV. De Ira, et Indignatione 138
V. De Mansuetudine 141
VI. De Aemulatione 142

LIBER TERTIUS

DE DISPOSITIONE

Cap. I. De Exordio . . . . . pag. 145
§. I. De variis Exordiorum generibus . . . ib.
II. De virtutibus ac vitiis Exordii 146
III. De variis Exordiorum fontibus . . . 148
IV. De officio ac munere Exordii . . . 150
V. De paranda attentione 152
VI. De Propositione 154
VII. De Divisione 155
Cap. II. De Confirmatione . . . . . ib.
§. I. De Confirmatione proprie dicta . . . 156
II. De Syllogismo . . . . . ib.
III. De Enthymemate 158
IV. De Inductione 159
V. De Exemplo 160
VI. De Dilemmate . . . . . ib.
VII. De Crocodilo, et de argumento insolubili . 161
VIII. De Sorite, et Epicheremate 162
Cap. III. De Confutatione 163
Cap. IV. De Peroratione 164
§. I. De Enumeratione 165
II. De Affectuum Commotione 166

LIBER QUARTUS

DE DIVERSIS ORATIONUM GENERIBUS

Cap. I. De Orationibus, quae pertinent ad genus Demonstrativum 168
§. I. De Oratione Panegyrica . . . . . ib.
II. De Inventionibus, et fontibus Panegyrici . 169
III. De tempore, quod ortum antecessit . . 170
IV. De iis, quae in vita ipsa laudari possunt . 171
V. De corporis et fortunae laudibus . . . 172
VI. De tempore illo, quod mortem subsequitur . 174
VII. Animadversiones quaedam circa personarum laudationem . . . . . ib.
VIII. De Oratione natalitia, seu Genethliaca . . 175
IX. De Oratione Nuptiali, sive Epithalamio . . 176
X. De Laudatione Funebri 177
XI. De Oratione Eucharistica 179
XII. De Epinicio, et Gratulatione 181

Cap. II. De Orationibus, quae pertinent ad genus Deliberativum . . . . . pag. 183
§. I. De Suasione, et Dissuasione . . . . . ib.
II. De variis variarum aetatum moribus . . 185
III. De moribus Nobilium, Divitum, et Plebejorum. 186
IV. De Hortatione, et Dehortatione . . . 189
V. De Concitatione, et Conciliatione . . . 191
VI. De Commendatione 192
VII. De Petitione . . . . . ib.
VIII. De Consolatione 193

LIBER QUINTUS

DE PRONUNTIATIONE

§. I. De Memoria 195
II. De Voce 196
III. De Monotonia, et Cantu 197
IV. De Gestu 198

INDEX
INSTITUTIONUM POETICARUM
LIBER PRIMUS

De Poësi spectata universe . . . . . pag. 203
Cap. I. Definitio Poëseos . . . . . ib.
II. De Materia Poëseos 204
III. De Forma Poëseos. 205
IV. De Peripetia 208
V. De Anagnorisi 209
VI. De Episodio 210
VII. De Machina 211
VIII. De Moribus . . . . . ib.
IX. De Sententia 212
X. De Dictione 214
XI. De Caussa efficiente Poëseos 217
XII. De Fine Poëseos 218
XIII. De Divisione Poëseos 220

LIBER SECUNDUS

De Epopoeja 221
Cap. I. Definitio Epopoejae . . . . . ib.
II. De Materia Epopoejae 222
§. I. Actio Feminae in materia Epopoejae . . 223

II. Actio Epopoejae quomodo Una . . . pag. 224
III. Actio Epopoejae quomodo Tota . . . 225
IV. Actio Epopoejae qui Vera, et Verisimilis . . 226
V. Actio Epopoejae quomodo illustris, et Felix . ib.
Cap. III. De Forma Epopoejae 227
§. I. Fabulae Epicae Dotes . . . . . ib.
II. Fabulae Epicae Partes 229
III. Fabulae Epicae Dispositio 230
IV. De Propositione Epopoejae 231
V. De invocatione Epopoejae 233
VI. De Narratione Epopoejae 234
VII. De Epilogo Epopoejae 235

LIBER TERTIUS

De Dramate 237
Cap. I. Definitio Poëmatis Dramatici . . . . . ib.
II. De Materia Poëmatis Dramatici . . . 238
III. De forma Poëmatis Dramatici . . . 239
§. I. Unitas et Simplicitas Fabulae Dramaticae . ib.
II. Magnitudo Fabulae Dramaticae . . . 240
Cap. IV. De Partibus Poëmatis Dramatici . . . 241
V. De Choro in Dramate 244
VI. De Scenico Apparatu . . . . . ib.
VII. Definitio Tragoediae 245
VIII. De Materia Tragoediae 246
IX. De forma Tragoediae 248
X. De fine Tragoediae 249
§. I. Qui affectus concitentur in Tragoedia . . ib.
II. A quibus concitentur affectus in Tragoedia . 250
III. Quomodo concitentur affectus in Tragoedia . 251
Cap. XI. Praeceptorum usus in scribenda Tragoedia . 252
XII. De Comoedia 253

LIBER QUARTUS

De Reliquis Poëmatibus 256
Cap. I. De Elegia . . . . . ib.
II. De Epigrammate 257
III. De Satyra 258
IV. De Poëmate Lyrico . . . . . ib.
V. De Hymno, Parodia, et Carmine intercalari . 260
VI. De Eclogis, Silvis, et Diris 261
VII. De Epithalamio, Genethliaco, Epicedio . . 262
VIII. De Epinicio, Eucharistico, Propemptico . ib.
IX. De Carmine Soterico, Protreptico, et Paraenetico 263

LIBER QUINTUS

Exempla varia, et observationes, ad Artem Poëticam spectantes, proponuntur . . . . . *pag.* 264
Cap. I. Poëtarum Latinorum praestantiorum nomina, aetas, stilus . . . . . ib.
II. De Stilo Poëtico 266
III. De variis versuum generibus 267
§. I. De versibus Comicis . . . . . ib.
II. De versibus Lyricis 270
III. De aliis quibusdam usitatiorum versuum generibus. *Ex Lib. 4. Prosodiae Bononiensis P. Jo. Baptistae Ricciolii* 273
IV. De Dityrambo 278
V. De Symbolo Heroico 279
Cap. IV. Acrostichis, Anagramma, Griphus . . 280
§. I. De Acrostichide . . . . . ib.
II. De Anagrammate . . . . . ib.
III. De Gripho, Logogripho, et Inscriptione . 284